

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ HÁM ORTA
ARNAWLÍ BILIMLENDIRIW MINISTRILIGI**

**M.I. Nuriddinova., U.Q.Seytjanova., J. T. Abdijabbarova.,
Ġ.X. Mírzabekova**

TÁBIYATTANIWDI OQITIW METODIKASI

*Joqarđı hám orta arnawlı bilimlendiriw ministriligi tárepinen
5111700 – «Baslawısh tálım hám sport tárbıyalıq is» kúndizgi
bólim studentleri hám bakalavriat tálım bağdarı arnawlı sırtqı
bólim, sırtqı bólim studentleri ushın «Tábiyattanıwdı oqıtıw
metodikası» páninen oqıw qollanba sıpatında usınılđan*

**Tashkent
«Muxr-Press»
2020**

UQK: 796.8(575.1)

KBK: 40.3(5 Qor)

N-86

M.I.Nuriddinova., U.Q.Seytjanova., J.T.Abdijabbarova.,
Ġ.X.Mírzabekova. **Tábiyattanıwdı oqıtıw metodıkası** (oqıw
qollanba). – Tashkent, «Muxr-Press», 2020. – 288 bet.

Bul oqıw qollanbada tábiyattanıwdı oqıtıw metodıkası pániniń tiykarǵı mazmunı bayan etilgen bolıp, onda bul panniń teoriyalıq tiykarları, oqıtıw metodları hám formaları, teoriyanıń ámeliyat penen baylanısı kórsetip berilgen. Hár bir tema sońında berilgen mashqalalı másele, tapsırma hám sorawlar studentlerde bilim hám oqıw kónlikpelerin qáliplestirip, temalardı tereń biliwge imkaniyat beredi.

Oqıw qollanbadan joqarı oqıw orınlarınıń pedagogikalıq baǵdardaǵı studentleri menen birgelikte, mektepke shekemgi tárbiya mákemeleri tárbiyashıları, baslawısh klas hám biologiya oqıtıwshıları, pedagogikalıq kolledj, licey oqıwshıları, sonıń menen birge, ilimiy izertlew jumısların alıp barıp atırǵan jas izertlewshiler ushın oqıw qollanba sıpatında paydalanıwǵa boladı.

JUWAPLÍ REDAKTOR:

S.J.Shinnazarova – Filologiya ilimleriniń kandidati,
docent.

PIKIR BILDIRIWSHILER:

T. Utebaev – NMPI Baslawısh tálim pedagogıkası hám
psixologiyası kafedrası, docent

A.Tlegenov – Qarı Niyazıy atındaǵı ÓzPedPIII
Qaraqalpaq filalı direktorı docent

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutu
Oqıw-metodikalıq keńesi (14-may 2020–jıl №6 sanlı bayanlama)
májilisi qararı menen baspaǵa usınıs etilgen.

ISBN 978-9943-5460-6-6

© M.I. Nuriddinova., U.Q.Seytjanova.,
J. T. Abdijabbarova., Ġ.X. Mírzabekova.
© «Muxr-Press», baspası, 2020

KIRISIW

Oqıwshılardı hár tárepleme tárbiyalawdıń tiykarı olarda ilimiy dúynaqarastı qáılestiriwden ibarat. Bul wazıypanı baslawısh klaslarda ámelge asırıwda tábiyattanıw pání áhmiyetli xızmet atqaradı. Bul predmetti úyreniw kishi jastaǵı oqıwshılardıń jeke tájiriyesin bayıtadı, átirapımızdaǵı janlı hám jansız tábiyatta júz berip atırǵan hádiyse hám waqıyalar haqqında bilimler toplawǵa imkaniyat beredi. Sonıń ushın da joqarı oqıw orınlarınıń studentleri, ásirese, bolajaq baslawısh klass oqıtıwshıları, pedagogikalıq oqıw predmeti sıpatında tábiyattanıwdı oqıtıw pániniń ilimiy-teoriyalıq hám ámeliy jetiskenlikleri menen jaqsı tanıs bolıwı zárúr.

Tabiyattanıwdı oqıtıw metodikasın aldınıǵı biliw baslawısh klass mektep oqıtıwshısına balalardı oqıtıwdı durıs shólkemlestiriw imkanın beredi. Metodika oqıtıwshını tábiyattanıwdı oqıtıw teoriyası menen qurallandırıp, oqıtıw sheberligin asırıwǵa sharayat jaratadı.

Oqıw materiallarınıń mazmunın ashıp beriwde hár túrli oqıtıw metodlarınan paydalanıwǵa túrlishe itibar beriw kerek. Anaw yamasa mınaw metodtı tańlawda oqıtıwshı sonı názerde tutıwı kerek, bul tańlaǵan metodı oqıwshılardıń bilimin rawajlandırıwǵa qaratılǵan bolıp, oqıwshılardıń biliw iskerligin arttırıw hám bir waqıttıń ózinde qayta maǵlıwmat alıw múmkinshiligin, yaǵnıy sátsizliktiń sebebin anıqlaw hám óz waqtında járdemge keliw ushın oqıwshılar tárepinen jańa bilimler qalay ózlestirilip atırǵanlıǵın tez hám anıq kórsetip beriwı tiyis. Soǵan qarap tábiyattanıw sabaqlarında ámeliy jumıslar, sáwbetlesiwler, tereń tásir etiwshi gúrrińler, ásirese, ózbetinshe jumıslardan kóbirek paydalanıw kerek, bunı ámeliyat waqtında kórsetip, quramalı bolmaǵan analiz hám sintez, salıstırıw hám ulıwmalastırıw, tábiyat hádiyseleri sebepli bolatuǵın waqıyalar menen baylanıstırıw lazım. Bulardıń barlıǵı oqıwshılar yadın, dıqqatın, kózqarasın asıradı, túsiniw hám isenimniń payda bolıwına, bilimdi jaqsıraq

iyelewge, ózlestirgen bilimlerde jańa waqıyalarda qollana alıw uqıplılıqların rawajlandırıwǵa járdem beredi.

Oqıwshılardıń tez qabil etip alıwı ushın olardıń zeynin rawajlandırıwǵa tásir etiwshi kórgizbeli hám texnikalıq qurallardan paydalanıw hám ekskursiyalar shólkemlestiriw olardıń bilimlerde tereń ózlestiriliwine járdem beredi. Tábiyattanıwdı oqıtıw procesinde mektep balalarında ilimiy dúnyaqaras tiykarların qalıplestiriledi (oqıtıwshı tábiyat deneleri menen waqıya-hádiyselerdiń óz ara baylanıslılıǵın izbe-iz ashıp beredi, tábiyatta bolıp turatuǵın turaqlı ózlerislerde xarakterleydi ham t.b), estetikalıq sezim, tábiyatqa muhabbat, oǵan ǵamqorlıq etiw hám qorǵawǵa umtılıw ushın tárbiyalanadı.

Bolajaq baslawısh klass oqıtıwshıları ushın eń baslısı – tálim-tárbiya sistemasın túsiniw alıw, tábiyattanıwdı oqıtıw tiykarların, oǵan sáykes forma, metod hám usıllardı, oqıwshılardıń biliw iskerliklerine bassılıq etiwdi úyreniw alıw kerek. Sonıń menen birge, óz úlkesiniń tábiyatı hám awıl xojalıǵın jaqsı biliwi, oqıwshılar menen jumıs alıp barıwda úlketanıw materiallarınan turaqlı túrde paydalanıp barıwı zárúr. Bul máselelerdiń barlıǵı bul óqıw qollanbada tolıq aytılıp, onda tiykarınan, «Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası» oqıw qollanbasınıń pedagogikalıq hám metodikalıq tiykarları, oqıtıw usılları, jańa zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalar sóz etilgen.

I BAP

TÁBIYATTANÍWDÍ OQÍTÍW METODIKASÍ – PEDAGOGIKA PÁNI SÍPATÍNDA

Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası tábiyattanıwdı oqıtıwda balalardı hár tárepleme tárbiyalawdıń mazmunı hám metodların ashıp beriwshi pedagogikalıq pán. Ol pedagogikada izertlengen izertlewlerge tiykarlanadı hám ol óz predmetin oqıtıw mazmunın esapqa alǵan halda onıń metodlarınan paydalanadı.

Oqıwshılardıǵa tábiyattı úyretip barıw menen oqıtıwshı olardıń bilimnı jetilistirip barıw ushın zárúr bolǵan oqıw hám kónlikpeler menen qurallandırıp ǵana qoymay, dúnyaqarası, shıdamlılıǵı, xarakterin de qalıplestiredi, aqılıy qábiletin rawajlandıradı. Soǵan baylanıslı tábiyattanıwdı oqıtıwdıń forma hám metodların islep shıǵıp, oqıtıw barısına baylanıslı bolǵan bólimlerdi – predmet mazmunın, oqıtıwshı hám oqıwshılar islerligin, pándi oqıtıw hám kónlikpelerdi iyelep alıw múmkinshiliklerin jaratadı.

Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikasınıń wazıypalarına oqıw páni sıpatında tábiyattanıw mazmunın anıqlaw, oqıtıwdıń metod hám usılların ámelde qollanıw, zárúr bolǵan oqıw quralların tayarlaw kiredi. Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası tek oqıtıw barısın táriyplew hám túsindiriw menen sheklenip qalmaq, bálkim nızamlardı da islep shıǵadı, oqıtıwshı olardı tiykarlanıp, sol pán boyınsha balalardı nátiyjeli túrde oqıtıw múmkin.

Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası oqıtıwshınıń tayarlıǵınan baslap, oqıw materialın ózlestiriw nátiyjelerin, sol sıyaqlı, klastaǵı, úydegi, klastan hám mektepten tis jumıslardı esapqa alǵan halda bárlıq oqıtıw processlerin óz ishine aladı. Oqıtıw ámeliyatın hár tárepleme úyretiw nátiyjelerin keyin dóretiwshilik penen qatnas jasap ulıwmalastırıw tiykarında oqıtıwdıń anıq nızamları

belgilenedi hám onı jáne de jaqsılaw boyınsha ilajlar islep shıǵıladı. Máselen, úyrenilip atırǵan nárselerdi (ósimlik hám haywanlardı) tuwrıdan-tuwrı qabıllaw (bul tuwrı kózqaras payda bolıwın támiyinleydi) nızamlılıǵı tiykarında predmetli oqıtıwdı qollanıw boyınsha anıq ilajlar islep shıǵıladı.

Tábiyattanıw metodikası úyretetuǵın hám islep shıǵaratuǵın máselelerge tómendegiler kiredi:

1) oqıw pání sıpatında tábiyattanıw pániniń tálim hám tárbiyalıq áhmiyeti, onıń tárbiya sistemasındaǵı ornı;

2) oqıw materialınıń mazmunı hám onı bólistiriw sisteması;

3) oqıtıw metodları hám oqıw islerin shólkemlestiriw formaları;

4) oqıw materialın, oqıwshılardıń ózlestiriw procesi hám oqıtıw nátiyjelerin esapqa alıw;

5) úskenelew hám oqıw qurallarınan paydalanıw;

6) sabaqtan hám klastan tis jumıslar, oqıtıwdıń materiallıq bazası.

Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası tábiyat hádiyseleriniń óz ara baylanısın hám rawajlanıwın úyreniwge járdem beredi. Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası barlıq tábiyattanıwǵa baylanıslı materialdı úyreniwdiń ózine tán ózgesheligi bárlıq mektep pánleri ushın ulıwmalıq esaplanǵan pedagogika qaǵıydalarına tiykarlanadı.

Solay etip, tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası pániniń maqseti baslawısh klas oqıtıwshılardıń búgingi kún talapları tiykarında jańa pedagogikalıq texnologiyalardı qollanıp, jas áwladqa tábiyattanıw pánin úyreniwge tayarlaw esaplanadı. Pániniń tiykarǵı wazıypaları tómendegilerden ibarat:

1. Studentlerge tábiyattanıw haqqında eń zárúr ilimiy-teoriyalıq bilimlerde beriw;

2. Baslawısh klaslarda tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası pánin tálim, tárbiyalıq hám rawajlandırıwshı wazıypaların jaratıp beriw;

3. Studentlerge tábiyattanıw páni bazasında zamanagóy pedagogikalıq texnologiya haqqında bilim beriw;

4. Studentlerdi oqıw metodikalıq ádebiyatlar, baǵdarlama hám sabaqlıqlardı analiz etiwge úyretiw;

5. Studentlerdi tábiyattanıwdı oqıtıwdıń túrli usılları hám jolları menen tanıstırıw;

6. Studentlerde bul pándi oqıtıwdıń túrli shólkemlestiriw formaların, usılların, zárúr kórgizbeli quralların tuwrı tańlaw tájiriyesin payda etiw;

7. Tábiyattanıw mashqalalarına baǵıshlangan maqalalar, ádebiyatlarǵa sın pikir, annotaciya jazıwǵa úyretiw;

8. Ótiletuǵın sabaq hám sabaqtan tis ilajlardı ózbetinshe metodikalıq tárepten durıs talqılaw;

9. Pánler aralıq baylanıslar hám tálim-tárbiya integraciyası tiykarında túrli sabaq tipleri ushın islenbeler, reje-konspektler dúziwge tayarlaw;

10. Mektepte tábiyattanıw sabaqların oqıtıwda ekologiyalıq hám tábiyattı qalay qorgaw kerekligin úyretiw;

11. Studentlerdi shıǵıs oyshıllarınıń insan hám onı qorshap turǵan tábiyat penen baylanıslarına baǵıshlangan maqalaları, olardıń dúnyaqarasları menen tanıstırıw, sonıń menen birge, tábiyatqa baylanıslı, aforizm, rubayı hám qosıqlardan tábiyattanıw sabaqlarında paydalanıwǵa úyretiw.

Bunnan tisqari, tábiyattanıwdı oqıtıw metodikasınıń ulıwma pedagogikalıq hám ózine tán metodları, sabaqtı durıs shólkemlestiriw hám keleshekтегі rejelerdi dúziw, sabaqtan tisqari ilajlardı shólkemlestiriw usılların úyretiw sıyaqlı máseleler usı pánniń tiykarǵı máselelerinen esaplanadı.

Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası pániniń ekinshi tárepi bul metodkanı jaqsı biliv procesi bolıp esaplanadı.

Metodika oqıtıwshı tárepiнен oqıw materialın oqıtıwdıń muwapıq (racional) ráwishtegi metod hám quralları oqıwshılardıń tábiyat haqqındaǵı eń ápiwayı bilimlerin iyelewi hám de keleshekте ómirde qollana alıw oqıwshılar ushın receptler hám másláhátler jıyındısı bolıp ǵana

qalmastan, bul pán, onıń principi, tábiyattanıw oqıtıw procesiniń nızamlılıqların biliwge de tiykarlangan. Metodika oqıw pániniń mazmunı, tálim hám tárbiya metodları, formaların kórip shıǵadı. Metodikanıń bul bólimleri bir pútin bolǵanlıǵı ushın bir-birin toltıradı.

Oqıw isleriniń úskeneleri hám quralları (qollanbalar) metodika tiykarında belgilenedi. Metodika ne ushın tábiyattı úyreniw, qalay oqıtıw, neniń tiykarında hám qanday tárbiya beriw kerek? - degen sorawlarǵa juwap beredi.

Tábiyattanıw pániniń oqıtılıwınıń durıs jolǵa qoyılıwı ushın arawlı oqıw materiallıq bazası, yaǵnıy oqıw quralları menen úskenelengen xana, tiri tábiyat múyeshi hám oqıw-tájiriybe maydanshasına iye bolıwı kerek. Materialdıń ózine sáykes bolıwı tek ǵana tábiyattanıwdı oqıtıw metodikasınıń ózine sáykesliǵın emes, bálkim onıń tárbiyalıq áhmiyetin de belgileydi.

Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası mektepte hámme tábiyat haqqındaǵı pánlerdi oqıtıwǵa baylanıslı barlıq máselelerdi: oqıtıwdıń ideyalıq jaqtan baǵdarlanganlıǵı, oqıtıwdıń mazmunı menen metodlarınıń birligin, oqıw isleriniń formaları ortasındaǵı izbe-izlikti hám barlıq tárbiyalawshı tálim elementleriniń tolıqlıǵın hám rawajlanıwın kórip shıǵadı.

Oqıtıw sisteması oqıwshılar biliminiń puxta bolıwı hám sanasına jetip barıwın támiyinleydi. Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası barlıq predmetler ushın ulıwmalıq principi, iye bolǵan didaktikalıq hám tárbiyalıq tárepten pedagogika menen tıǵız baylanısqa. Mektepte tálim-tárbiya procesi ámelge asırıladı hám úyreniletuǵın materialdıń mazmunı, onı bayan etiw logikası, oqıtıw metodları barlıq formalardaǵı pútin tálim procesin, oqıtıwshı shaxsınıń ózi, onıń pánge degen pidáyılıǵınan kórinedi.

Metodikanı didaktikalıq jol menen pedagogikaǵa tikkeley baylanıstırıp, bul ortasındaǵı ayırım sáylesliklerdi, ayırmashılıqlardı da esapqa alıw kerek. Didaktika

pedagogikanıń mektep predmetleri ushın ulıwmalıq bolǵan tálim teoriyası hám oqıtıw principlerin islep shıǵıwshı bir tarmaq esaplanadı. Ózbetinshe ilimiy predmet sıpatında qaralǵan tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası tábiyat pánlerin oqıtıwdıń ózine sáykesliligi menen baylanıstırılǵan tálim hám tárbiyanıń mazmunı, formaları hám metodları tiykarında teoriyalıq hám de ámeliy mashqalalar dı keltirip shıǵaradı.

Haqıyqatında da, pedagogikalıq pán sıpatında tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası didaktika menen baylanısqa. Tek ǵana tálim hám tárbiyanıń pedagogikalıq maqseti hám de wazıypalarına tiykarlanganda ǵana mektep tábiyattanıw pánin durıs dúziw, baslawısh hám onnan keyingi klaslar oqıw predmetleri sistemasında onıń ornı hám rólin anıqlaw múmkin boladı.

Oqıw materialın tańlaw hám onı klaslar boyınsha bólistiriwge bolǵan talaplar didaktikalıq principler menen túsindiriledi, olar pánge sáykes metodikalıq máselelerdi sheshiwde, oqıtıw metodların tańlawda, sonıń menen birge, oqıwshılardıń oqıw iskerliklerin hár túrli kórinis hám formalarda shólkemlestiriwde de jetekshi esaplanadı. Metodikalıq usıllardı tek ǵana hár bir oqıwshı psixologiyasın, jası hám rawajlanıw qásiyetlerin esapqa alǵan halda ǵana tuwrı tańlaw múmkin.

Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası pedagogikada qollanılauǵın izertlew metodlarınan paydalanıladı. Izertlewshı – metodist mektepte tábiyattanıwdı oqıtıw procesin baqlaydı, baqlanǵan faktlerdi analizleydi hám salıstıradı, juwmaq hám ulıwmalastırıwdıń tuwrılıǵın ámelde tekseredi hám bunıń nátiyjesinde tábiyattanıwdı oqıtıw principlerin belgileydi. Baqlaw hám tájiriyebe tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası tarawındaǵı eń áhmiyetli metodlardan bolıp esaplanadı.

Házirgi kúnde metodikanıń pán sıpatında qabıl etiliwi integraciya (birlesiw), sintez – barlıq ilimiy materiallardıń mashqalalar boyınsha toplanıwı hám de analiz qılınıwı, ulıwmalastırılıwı, sistemaǵa salınıwı hám jeke ilimiy teoriyaǵa keltiriliwi ayırıqsha orın iyeleydi. Metodika oqıtıwshı

dóretiwshiligi ushın tálim hám tárbiyanıń bay ǵáziynesindegi hár-túrli metodlar, usıllar hám qurallardı bilip alıwǵa keń imkaniyatlar ashıp beredi.

Tábiyattanıwdı oqıtıw metodıkası, sonıń menen birge, fiziologiya, anatomiya, gigiena, botanika, zoologiya, geografiya, agrotexnika, meteorologiya, logika hám psixologiya menen tıǵız baylanıslı. Bul pánler menen bolatúǵın baylanıs oqıtıwshınıń sol pánler tiykarin iyelegeninde, olardıń eń áhmiyetlilerin ajratıp, materiallardı oqıwshılardıń jasına sáykes túsindire alıw uqıplılıqlarında kórinedi.

Shaxstın jetilisip barıwı hám rawajlanıwı onıń ayırım isleri, múnásibet hám xarakterin óz ishine alǵan halda iskerlik procesinde kórinedi. Bunda anaw yamasa mınaw iskerlik túriniń – oqıw, miynet, oın, sáwbetlerdin dálilleri (motivleri) ayrıqsha áhmiyetke iye. Sáwbetlesiw sabaqtıń shólkemlestiriw bóleginde bolıwı kerek, sebebi oqıtıwshı bunı esapqa almasa, oqıwshılardıń tábiyat haqqındaǵı bilimin páseytip jiberedi.

Solay etip, tábiyat penen durıs shólkemlestirilgen baylanıs kishi jastaǵı mektep oqıwshılarında gózzallıqtı seziwdi payda etedi, olarda óz háreketi hám isin ózi bahalay alıw qáiletin rawajlandıradı, bul sezimler olardıń minez-qulqın ádep-ikramlılıq, morallıq ólshemlerin anıqlaw, átiraptaǵılargá juwapkershilik penen qaraw minnetin tárbiyalaw ushın zárúr. Tábiyat penen múnásibet procesinde doslarına, úlkenlerge húrmet hám mehir qalıplededi.

Sonıń menen birge, tábiyattanıwdı oqıtıw procesi tek ǵana oqıtıwshını ǵana emes, bálkim oqıwshılar iskerligin de óz ishine aladı. Oqıtıwdıń nátiyjesinde baǵdarlamada mólsherlengen materialdın puxta ózlestirilgenligi menen belgilenedi. Sonıń ushın da oqıtıw metodları hám oqıwshılarga oqıw procesin shólkemlestiriw formaların úyreniw, olardıń materialdı ózlestirip alıw procesin úyreniwi menen birgelikte alıp barıladı.

Mashqalalı máseleler hám tapsırmalar

1. Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası predmetiniń tiykarǵı maqsetin túsindirip beriń.
2. Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikasınıń global wazıypaların túsindirip beriń.
3. Pedagogikalıq izertlewler hám olardıń tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası páninde qollanıw tiykarların túsindiriń.
4. Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası úyretetuǵın hám islep shıǵaratuǵın mashqalalı máseleler sheńberin analiz etiń.
5. Tábiyattanıw predmetiniń tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası páninen parqın túsindiriń.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. Tábiyattanıw páni neni úyretedi?
2. Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası nege tiykarlanǵan?
3. Metodika degen ne?
4. Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası ne ushın pedagogikalıq pán sıpatında tán alınǵan?
5. Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası páni qaysı sorawlarǵa juwap bere alıwı kerek?
6. Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası qaysı pánler menen baylanısqa?
7. Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası páninde izertlew metodlarınıń áhmiyeti nede?
8. Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası páni óz aldına qanday wazıypalardı qoyǵan?
9. Oqıwshılardıń iskerlik túrlerine neler kiredi hám olar tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası páninde qanday áhmiyetke iye?
10. Ne ushın baqlaw júrgiziw tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası páninde eń áhmiyetli metod esaplanadı?
11. Ne ushın tájiriybe tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası páninde jetekshi metodlardan biri esaplanadı?
12. Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası páninde tábiyattı qorǵaw máseleleri qalay ashıp berilgen?

2-§. Shıǵıs oyshıllarınıń insandı qorshap turǵan tábiyat penen baylanısları haqqındaǵı kózqarasları

Bizge belgili, tábiyattanıw pániniń rawajlanıwı óziniń uzaq tariyxına iye. Botanika hám zoologiyadan bilimge iye bolmay turıp, ósimliktanıw hám sharwashılıqtı, topıraqtanıwdı bilmey turıp agrotexnikanı racional rawajlandırıw múmkin emes. Tábiyattanıw pánin ele de rawajlandırıwda házirgi zaman biologiya pánleriniń ornı sheksiz.

Insan erte zamanlarda-aq óziniń kúndelik zárúrlikleri ushın jabayı haywanlardı awlap, tirishilik qılıp júrgen dáwirlerden baslap tábiyat pániniń dáslepki búrtikleri júzege kelgen hám hár túrli mazmundaǵı kórinislerge iye bolǵan. Dáwirler ótiwi menen bunday mazmundaǵı kórinisler qáliplesip ań kartinaları, awlanatuǵın haywanlar hám ósimliklerdiń formaları hár qıylı taslarǵa oyıp jazılǵan hám múlk sıpatında áwladlardan-áwladlarǵa miyras qılıp qaldırılǵan.

Jámiyet rawajlanǵan sayın turmıstı jeńillestiriw derekleri de júzege kele baslaǵan. Mine, sonday dereklerdiń biri jabayı haywanlardı qolǵa úyretiw hám azıq-awqatlıqqa jaramlı ósimlikler dánlerin kóbeytiw bolıp, olar insan jasaytuǵın mánzillerde hárdayım tabıla bermegenligi hám hawa rayı, klimat sharayatı keri tásir etkenligi sebepli júzege kelgen. Bul bolsa óz náwbetinde sharwashılıq, ónermentshilik hám áyyemgi kórkem óner kórinislerin júzege keltirgen.

Solay etip, biziń eramızdan mıń jıllar aldın dáslepki jazıwlar tárizinde aramey jazıwı, soń soǵd, baktriya hám orxon-enisey jazıwları payda bolǵan. Sońınan jazıwlar úziliksiz ózgerip, rawajlanıp bardı. Sonıń menen birge tábiyat, ósimlik hám haywanat dúnyası haqqındaǵı baqlawlar keńeyip hám tereńlesip bardı, tábiyattanıw pánleri, ol úyrenip atırǵan processler hám de hádiyseler haqqındaǵı túsinipler de rawajlandı.

Tábiyat hádiyseleriniń rawajlanıp, evoluciyalıq tárizde rawajlanıp barıwdaǵı túsiniń hám táliymatlar Abu Nasr Farabiy, Al Xorezmiy, Abu Rayxan Beruniy, Abu Ali ibn Sina, Mırza Ulúǵbek, Zahiriddin Muhammed Babur sıyaqlı oyshıllarımızdıń maqalalarında óz kórinisin tapqan. Bul oyshıllardıń maqalaları astronomiya, matematika, geologiya, logika, grammatika, muzika, metrologiya, topografiya, áskeriy pánler, ádeptanıw, siyasat penen birge diyqansılıq, ónermentshilik, ań óneri, medicina hám tábiyat sıyaqlı pánlerdiń rawajlanıwına ilimiy tiykar boldı.

Orta Aziya oyshıllarınıń aldınıǵı ideyaları. Oyanıw dáwirindegi tábiyat iliminiń, sonıń menen birge, Batıs Evropadaǵı tábiyat iliminiń jetiskenlikleri ulıwmalıq biologiya, anatomiya, fiziologiya hám psixologiyanıń rawajlanıwı ushın tiykar boldı. Tábiyattıń evoluciyalıq rawajlanıw teoriyası, ápiwayıdan quramalıǵa ósip barıw, ózgeriwsheńlik, birlemshi hám ekilemshi signal sistemaları, tábiyiy hám jasalma tańlaw máseleleri Orta Aziya alımları tárepinen Batıs Evropa alımlarınan 800-900 jıllar aldın tiykarlanıp berilgenligi pikirimizdiń dálili bolıp tabıladı.

Orta Aziyada jasap óz maqalaları menen tábiyiy pánlerdiń rawajlanıwına bereketli úles qosqan alımlar Ibn Sinanıń ustazı tábiyattanıwshı Abu Abdulla Natiliy (X-XI ásir), botanik Abu Hanifa Dinavariy (815-896), Hotam Raziy, Abu Bakr ar-Roziy, Naabulisiy, Mırza Ulúǵbek, Zahiriddin Muhammed Bobur hám basqalar.

Respublikamızdıń Birinshi Prezidenti I.A. Karimov olar haqqında sonday degen edi: «Jurtımızdı ázelden danışpanlar jurtı dep hámıyshe maqtanıp kelemiz. Imam Buxariy, Ibn Sina, Beruniy, Mırza Ulúǵbek, Alisher Nawayı, Mırza Babur sıyaqlı ullı danışpanlarımız ózleriniń jarqın qábilyetleri menen pútkil dúnyaǵa dańq taratqan, bulardı biz keleshek áwlád sanasına sińdirip barıwımız kerek».

Dańqı dúnyaǵa taraǵan oyshıllarımızdıń insandı qorshap turǵan tábiyat penen baylanısları haqqındaǵı kózqarasları haqqında qısqasha tanııp ótemiz.

AL XOREZMIY. Abu Abdulla Muhammed ibn Musa al-Xorezmiy jáhán matematika pániniń tiykarın salıwshılardıń biri bolǵan Orta Aziya alımlarınan esaplanadı.

Al-Xorezmiy IX ásir baslarında Baǵdatta Orta Aziyalı alımlar Al Ahmed Ibn Kasr al-Ferganiy, Abbas ibn Javhariy menen «Mamun akademiyasın» (Bayt ul hikmet) basqara baslaydı.

Baǵdat xalifası Mamun al-Xorezmiyge «Jer hám Aspan kartasın» dúziwdi tapsıradı. Karta ústinde alımlar 84 jil dawamında izertlew jumısların alıp baradı. Xorezmiy bul izertlewlerdi ulıwmalastırıp «Jerdiń súwreti» atlı maqalasın jazıp, geografiya pánine tiykar saldı. Bul maqala pútkil dúnya, kontinentler, okeanlar, polyusler, ekvator, saxralar, kóller, toǵay hám barlıq mámleketler, úlkeler, ol jerdegi haywanat hám ósimlikler dúnyası, basqa tábiyiy shiyki zatlar, xalıq, olardıń tarqalıw qásiyetleri, úrip-ádetler, ónerleri, tıǵızlıǵı haqqında maǵlıwmatlardı óz ishine alǵan.

Xorezmiy dúnyadaǵı birinshi geografiyalıq atlas (kartalar jıynaǵı)tı dúziwge úlken úles qosqan.

Xorezmiy astronomiya tarawında da anaǵurlım isler qılǵan. Ol baqlawlar tiykarında hindlerdiń astronomiya kestelerin hár tárepleme analiz qılıp, jańa astronomiyalıq kesteler dúzdi. Onıń bassılıǵında jer júziniń úlkenligin anıqlaw maqsetinde jer meridianınıń bir gradusı ólshep shıǵılǵan. Xorezmiydiń astronomiyaǵa baylanıslı maqalası, jerdiń ólshemi haqqındaǵı pikirleri, Orta Shıǵıs, Evropada astronomiya pániniń rawajlanıwına úlken úles bolıp tabılǵan.

Ataqlı ózbek matematigi Musa al-Xorezmiy házirgi zaman algebra páni hám «Algoritm» tarawınıń «atası» esaplanadı. «Algebra» «Al jabr» maqalasınan, «Algoritm» bolsa onıń atı al-Xorezmiyden alınǵan.

JAYHONIY. Abu Abdullah Muhammed ibn Ahmed ibn Nasr Jayhoniyy 870-jılı Buxarada tuwılǵan. Jayhoniyy óz dáwiriniń iri mámleket ğayratkeri bolıp ǵana qalmastan, bálkim júdá oqımışlı hám bilimli alım edi.

Ol wázir lawazımınan paydalanıp, dúnyanıń túrli mámleketlerine sayaxatshılardı jiberdi. Olar toplaǵan ilimiy materiallardı tereń talqılap, bul izertlewleri tiykarında maqalalar jazdı.

Alumnıń dúnyalıq pánler haqqında jazǵan kitapları júdá kóp bolıp, olardan Maqsudiy, Beruniy, ibn Rustam al-Bakriy sıyaqlı alımlar óz maqalalarında paydalanǵan.

Jayhoniydiń «Kitap-al-masolik va mamolik» («Jıllar hám mámleketler haqqında kitap») maqalası 911-912-jıllarda jazılǵan. Beruniy óziniń «Mineralogiya» maqalasında Jayhoniya maqalalarında kórsetilgen minerallardan, olar haqqındaǵı maǵlıwmatlardan keń paydalanǵan.

Jayhoniya óz maqalalarında Orta Aziya, Hindstan, Qıtay, Sanardey (Ceylon), Iran qazılma baylıqları, tábiyiy resursları haqqında tolıq maǵlıwmatlar keltirgen.

Jayhoniydiń maqalalarında Xorasan úlkesinde jasawshı xalıqlardıń geografıyalıq shegaraları, olardıń sociallıq hám hákimshilik iskerligi, ónermentshiligi, tábiyiy resursların kórsetiwshı materiallar keltirilgen. Jergilikli dárilik ósimlikler hám haywanlardan alınatuǵın dárilerdiń tábiyattaǵı ornı haqqında maǵlıwmatlar berilgen. Jayhoniya mámleket ğayratkeri, sonıń menen birgelikte ataqlı táwip te bolǵan. Ol úy haywanları: iyt, pıshıq, adam organizminde jasaytuǵın qurtlardı juqpalı kesellik tarqatıwshılar dep olarǵa qarsı gúresiw sharaların kórgen.

Jayhoniya qaldırǵan bay ilimiy miyras Orta Aziya hám qońsı mámleketlerdiń tábiyatı, ósimlik hám de haywanat dúnyası, tábiyiy resursları, awıl xojalıǵı hám medicina pánleri tariyxın úyreniwde ayrıqsha áhmiyetke iye.

ABU NASR FARABIY. Abu Nasr ibn Uzluǵ ibn Tarxan Farabiy 873-jılı Tashkenttiń arqa-batısında jaylasqan, tariyxta Otırar atı menen dańq shıǵarǵan Farobta xızmetshi shańaraǵında tuwıldı. Farabiy óz zamanınıń eń iri medicina teoriyashısı boldı. Ol bul tarawda onlap ilimiy maqalalar jarattı. Maqalalardıń ulıwmalıq muǵdarı 160 tan artıq bolıp, olar astronomiya, filosofiya, tariyx, logika, psixologiya,

muzika, tábiyattanıw, medicina, ximiya tarawların óz ishine aladı.

Farabiydiń tábiyattanıwǵa baylanıslı maqalaları ayrıqsha áhmiyetke iye bolıp, olarda insan hám haywanlardıń dene aǵzaları, olar iskerliginiń bir-birine uqsas tárepleri hám basqa bir qatar ilimiy tárepleri keńnen túsindirilgen.

Insan organizmi, onıń islerligin Farabiy bir pútin hám tolıq sistemadan ibaratlıǵın, kesellikler, tiykarınan, awqatlanıwdıń buzılıwı menen baylanıslı ekenligin kórsetip ótken.

Farabiy Evropa alımaları, tiykarınan, rus fiziologi I.M. Sechenovtan 1000 jillar aldın fiziologiya pániniń fundamental tiykarı bolǵan birlenshi hám ekilemshe signal sistemasınıń rawajlanıwına ilimiy tiykar salǵan.

Farabiy óz maqalalarında jasalma (insan járdeminde) túrlerdiń payda bolıwı sıyaqlı tábiyiy rawishte (insan aralasıwısız) ósimlik hám haywanlar túrleriniń payda bolıwın da dúnyada birinshi bolıp táriyplep, bul máseleni Ch. Darvinnen 1000 jil aldın sheshken edi.

BERUNIY. Abu Rayhan Muhammed ibn Ahmed al-Beruniy ullı ózbek enciklopedist alımı, orta ásirler hám onnan keyingi dáwirlerdiń aldınıǵı oyshılı.

Beruniy 973-jılı Xorezmniń Qiyat (házirgi Beruniy qalasında) tuwılǵan. Beruniy 1004-jilda Qobus ibn Vushmagirga baǵışlangan «Áyyemgi xalıqlardan qalǵan estelikler» dep atalǵan maqalasın jazadı.

Beruniy maqalalarında tábiyatqa baylanıslı júdá kóp maǵlıwmatlar kiritilgen. Máselen, Orta Aziya, Hindstan hám Afganıstandaǵı qazılma baylıq (dárilik ósimlikler, haywan)lar, olardıń paydalı qásiyetleri haqqında maǵlıwmatlar berilgen. Beruniydiń ilimiy qarastarı «Mineralogiya», «Hindstan», «Áyyemgi áwladlardan qalǵan estelikler», «Geodeziya», «Masud nızamı» sıyaqlı maqalalarında keńnen ayılǵan.

«Áyyemgi áwladlardan qalǵan estelikler» maqalasında Beruniy İrannıń Arqa tárepinde keń tarqalǵan tropikalıq ósimlikler hám haywanat dúnyasın táriypleydi. Beruniydiń

«Kitap as-Saydana-fit-tibbi» («Tábiyatta dárigershilik») maqalası 1927-jilda Turkiyanıń Bursa qalasındaǵı kitapxanalardıń birinen tabılǵan. Bul kitapta 250den artıq táwip, dáritanıwshı, ximik, tábiyattanıwshı, tariyxshı, filosof, sayaxatshılar haqqında maǵlıwmatlar keltirilgen.

Beruniydiń tábiyy hám jasalma násillendiriw haqqındaǵı pikirleri de dıqqatqa ılayıq. Eger Jer júzin birdey terek yaqı birdey haywan pútkilley qaplap alsa, bul jaǵdayda haywan hám tereklerdiń kóbeyiwine, terektiń ósiwine orın qalmaqı, – dep aytıp ótken edi ilimpaz.

ZAHIRIDDIN MUHAMMED BABUR. Zahiriddin Muhammed Babur 1483-jılı Fergana hákimi Umarshayx shańaraǵında dúnyaǵa keledi. Ol Amir Temur áwladınan bolıp, ákesi óliminen (1492) keyin 12 jasında patsha etip tayınlanadı. Babur isbilermen patsha bolıp ǵana qalmaqı, júdá maǵlıwmatlı alım da edi. Onıń «Baburnama» maqalası tábiyattanıwdıń rawajlanıwında úlken áhmiyetke iye.

«Baburnama» Orta Aziya, Afganistan hám Hindstannıń tábiyy geografıyalıq jaylasıwı, ósimlikler hám haywanat dúnyası haqqındaǵı biografiyalıq maqala esaplanadı. Maqalada Babur hár bir jerdiń xarakterli tárepleri, ósimlik hám ol jerde tarqalǵan haywanlardıń ózine tán qásiyetleri haqqında qımbatlı materiallardı bayan etken. Babur maqalalarındaǵı tábiyat orınları hám hádiyseleri, úlkege baylanıslı maǵlıwmatlar, súwretler tábiyattı úyreniwde jas tábiyattanıwshılar hám úlketanıwshılardıǵa baǵdarlama bolıp xızmet qıladı.

MIRZA ULUǴBEK. Orta Aziyanıń ullı alımları dúnyanıń dúziliwi haqqında durıs júritken ájayıp oyshılar bolıp tabıladı. XV ásirde Uluǵbek basshılıq etken samarqandlı astronomlardıń aspan denelerin baqlaw tiykarındaǵı ilimiy isleri menen belgili.

Samarqand hákimi Mirza Uluǵbek astronom alım, bilim beriwshi mámleket ǵayratkeri de edi. Ol óz mámleketinde pándi rawajlandırıw ushın hárdayım ǵamqorlıq qılıp keldi. Uluǵbek Samarqandqa túrli orınlardan alımlar alıp kelip, olardıń jumıs alıp barıwı ushın sharayat jaratıp berdi.

Ol Samarqandta úlken observatoriya qurdırdı. Biyikliktegi observatoriya binási ullılıǵı menen zamanlasların tań qaldırǵan. Observatoriya zol zamandaǵı eń jaqsı, tolıq ásbaplar menen támiyinlegen edi.

Uluǵbek observatoriyasında alınǵan maǵlıwmatlar eń anıq maǵlıwmatlar esaplanıp, bir yarım ásir dawamında pútkil dúnya alımlarına xızmet qılıp kelgen. Observatoriyada kosmos kartaları hám globuslar bolǵan. Jer kósheriniń orbita tegisligine salıstırǵanda neshe dáreje awǵanlıǵı Uluǵbek observatoriyasında anıqlanǵan.

Uluǵbek hákim bolıw menen birge Orta Aziya xalqları ilim-páni hám mádeniyatın dúnya pániniń aldınıǵı qatarına alıp shıqqan alımlardan biri esaplanadı. Onıń observatoriyasında «Jańa astronomiya kesteleri» («Ziji Kóraganiy») jaratıldı. Uluǵbek «Ziji Kóraganiy» maqalası menen pútkil dúnyada kosmoslıq denelerdi izertlewshi alım sıpatında dańqqa eristi.

Uluǵbek adamlar arasında ilimdi rawajlandırıw haqqında kóp táshwishlengen. Ol Samarqand hám basqa qalalarda oqıw orınların – medreseler ashqan.

Uluǵbek sıyaqlı kóplep ózbek alımlarınıń maqalaları dúnyaǵa keńnen tarqalıp, astronomiya, geografiya sıyaqlı pánlerdiń rawajlanıwına úlken úles bolıp esaplandı.

ABU ALI IBN SINA. Ullı alım Abu Ali ibn Sina (980-1037) da Beruniy sıyaqlı medicina pániniń túrli tarawlarında miynet etken.

Abu Ali ibn Sina dúnyaǵa belgili « Medicina nızamlılıqları» maqalasınıń avtorı. Bul maqala 5 dana kitaptan ibarat. Olarda adam denesi aǵzalarınıń dúzilisi, wazıypaları, túrli kesellikler, olardıń kelip shıǵıw sebepleri, ápiwayı hám quramalı dáriler, olardı tayarlaw hám bul dárilerdiń dene aǵzalarına kórsetetuǵın tásiiri haqqında maǵlıwmatlar keltiriledi.

Alım adamdaǵı bazı kesellikler (sheshek, oba, ókpe awırırwı) kózge kórinbes mikroblar arqalı payda bolıwın aytıp ótedi. İnsan salamatlıǵın jaqsılawda tuwrı awqatlanıw, dene aǵzaların shınıqtırıw úlken áhmiyetke iye ekenligin aytadı.

Oniń pikirinshe, Jer áste-aqırın ózgeredi, teńiz hám daryalar waqıtı kelip óz ornın qurǵaqlıqlıq penen almastıradı.

Ibn Sina ósimlik, haywan hám adamda uqsaslıqlar barlıǵı, olardıń azıqlanıwı, kóbeyiwı, ósiwi haqqında toqtalıp ótedi.

Solay etip, Orta Aziya tábiyat pánleriniń rawajlanıwında ullı enciklopedist alımlardıń islegen isleri, bizge shekem jetip kelgen maqalaları tábiyat tariyxın úyreniwde teńi joq áhmiyettegi orındı iyeleydi.

Mashqalalı máseleler hám tapsırmalar

1. Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası páninen shaqmaq dápter qoyıń. Bul dápterge tábiyat haqqındaǵı hár qıylı maǵlıwmatlardı jazıp alıń, gazeta hám jurnallardan tábiyat haqqındaǵı maqala hám súwretlerdi kesip, jıynap barıń.

2. Dápterinińizge jansız hám janlı tábiyatqa baylanıslı bir neshe dene atların ayırıqsha jazıń. Tábiyattaǵı qattı, suyıq hám gaz halındaǵı deneler atların kestelerge bólip, ayırıqsha ayırıqsha ajıratıp jazıń.

3. «Ol kim, bul ne?» degen kitaptıń (Balalar enciklopediyasınıń) birinshi tominan Abu Rayxan Beruniy haqqındaǵı maqalanı tawıp oqıp shıǵıń hám oniń ilimge qosqan úlesin sóylep berıń.

4. Al Xorezmiy, Abu Rayxan Beruniy hám Mirza Ulúgbek haqqında gazeta hám jurnallarda berilgen maǵlıwmat hám súwretlerden albom dúziń.

5. Abu Ali ibn Sina haqqındaǵı ilimiy maqalalardı oqıp shıǵıń hám oniń tábiyattanıw pánine qosqan úlesin túsindirip berıń.

6. Farabiydiń insan organizminiń funkciyaları haqqındaǵı pikirlerin túsindirip, házirgi tábiyattanıw páninde olardı qollanıw usılların kórsetiń.

7. Tábiyattanıw pániniń rawajlanıwına úles qosqan jáne qaysı Orta Aziyalıq oyshıllardı bilesiz? Olar haqqında maǵlıwmat jıynap, dápterinińizge jazıp barıń.

8. Tábiyattanıw páni rawajlanıwına úles qosıp atırǵan ózbekstanlı alımlardıń ilimiy isleri haqqında maǵlıwmat jıynap, olardı túsindirip berıń.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. Tábiyat ne ushın úyreniledi?
2. Tábiyat qalayınsha úyreniledi?
3. Tábiyat haqqındaǵı kózqaraslar dáslep qaysı mámleketlerde qalıplesken?
4. Tábiyattanıw pániniń rawajlanıwına úles qosqan Orta Aziyalı qaysı oyshıldı bilesiz?
5. Al Xorezmiy tábiyattanıw pánine qanday úles qosqan?
6. Babur tábiyattanıwǵa baylanıslı qanday izertlewler alıp barǵan?
7. Jayhoniydiń tábiyattanıw pánine qosqan úlesi?
8. Abu Nasr Farabiy tábiyattanıw iliminiń rawajlanıwına qanday úles qosqan?
9. Farabiydiń tábiyat haqqındaǵı qarasarı haqqında nelerdi bilesiz?
10. Abu Rayhan Beruniy Jerdiń forması hám Quyash sisteması haqqında qanday pikirler bildirgen?
11. Globustı birinshi bolıp kim jaratqan?
12. Zahiriddin Muhammed Babur «Baburnama» maqalasında qanday ósimlik hám haywanlardı súwretlegen? Olar qaysı mámleketlerde ushırasadı?
13. Babur haywanlardı nege toparǵa bólgen?
14. Mırza Uluǵbek tábiyattanıw pánine qanday úles qosqan?
15. Mırza Uluǵbek observatoriyasında qanday izertlewler alıp barılǵan?
16. Abu Ali ibn Sinanıń tábiyattanıwǵa baylanıslı qanday ilimiy islerin bilesiz?
17. Abu Ali ibn Sinanıń tábiyattanıw pániniń rawajlanıwına qosqan úlesi nelerden ibarat?
18. Beruniy tábiyattanıwda qanday jańalıqlar ashtı?

3-§. Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası pániniń qısqasha tariyxı.

Ózbekstannıń baslawısh klaslarında tábiyattanıwdıń oqıtılıwı

Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikasınıń tariyxı sonnan ibarat, belgili bir dárejedegi sheshiletuǵın tiykarǵı mashqalalar, yaǵnıy bilimlendiriwdiń mazmunı, oqıtıw metodları, oqıwshılardı tárbiyawǵa tásiiri sıyaqlı máseleler oqıtıwshılar hám metodistler tárepinen sheshiledi. Bul nárse, kóbinese, olardıń dóretiwshilik baslamasına baylanıslı boladı. Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası da óz tariyxına iye. Onıń payda bolıwına kóplegen biolog-alımlar, metodistler hám oqıtıwshılardıń xızmetleri sińgen.

Túrli sociallıq sharayatlarda jaratılǵan kóplesh metodikalıq qollanbalar hám sabaqlıqlar solar qatarınan orın aladı.

Baslawısh klaslarda tábiyattanıwdıń oqıtılıwı. Ózbek tilinde tábiyattanıw boyınsha birinshi awdarma ádebiyatlar 1919-jilda payda boldı. Bular: «Baslawısh geografiya» (A.A. Kruber kitabınıń russhadan awdarması), «Türkistan» (A.A. Kruber kitabınıń russhadan awdarması) sıyaqlı maqalalar edi. T.N.Qari-Niyazydiń «Tábiyattıń bólegi» kitabı oqıtıwshılar ushın dóretilgen dáslepki qollanbalardıń biri bolıp esaplanadı.

1927-1929-jıllarda birinshi klas mektep oqıwshıları ushın úlketanıw sabaqlıqları – «Kishi türkistanlı», «Biziń úlke», «Tábiyat boyınsha oqıtıw kitabı» hám de basqa sabaqlıqlar baspadan shıǵarıldı.

1948-jıldan baslawısh klaslarda tábiyattı oqıtıw sisteması ózgerdi. 1-3-klaslarda tábiyattanıw materialı túsindirmeli oqıw arqalı úyrenile baslandı. Tábiyat oqıw predmeti sıpatında 4-klasqa kiritildi hám ózbek tiline awdarma qılınǵan burıńǵı RSFSR baǵdarlamaları boyınsha jergilikli materiallardan paydalanıp úyrenildi. 1948-jılı Y.M. Belskaya bul baǵdarlamaǵa tiykarlanıp, «Rus tilinde oqıw alıp barılatuǵın Ózbekstan mektepleriniń 1-4-klasları ushın

bağdarlama» – metodikalıq kórsetpeler islep shıqtı, onda 1-3-klas oqıwshıları menen sabaqlar hám sabaqtan tısqarı waqıtlarda (oqıtıwshı basshılıǵında) baqlaw hám tájiriybeler ótkeriwge ayırıqsha itibar berildi.

1960-jıldan baslap jańa bağdarlamalar engizildi. Bunda 3-4-klaslarda tábiyattanıw sabaqları miynet sabaqları menen almasırıldı. Tábiyattanıw páni tek 4-klasta oqıtıla basladı, 1961-jılı Ózbekstannıń tábiyiy sharayatları, ósimlik hám haywanat dúnyasınıń ózine tán qásiyetlerin sáwlelendiriwshi «Tábiyattanıw» sabaqlıǵı (Y.M. Belskaya hám basqalar) jaratıldı.

1970-jıllarda Ózbekstan mekteplerinde jańa oqıw rejesi hám bağdarlamaları qabil etiliwi múnásibeti menen 2-3-klaslarda «Tábiyattanıw» predmeti oqıtıla basladı, onı úyretiwge rus tilinde oqıtılatuǵın klaslarǵa 35 hám 70 saat, ózbek tilinde oqıtılatuǵın klaslarǵa bolsa 35 saat ajratıldı.

1972-jılı Y.M. Belskaya redakciyası astında rus hám ózbek tillerinde 2-klas ushın «Tábiyattanıw» sabaqları baspadan shıqtı. Bul sabaqlıq úsh jıllıq baslawısh mektep bağdarlaması boyınsha oqıtıldı. Ol ekinshi klas oqıwshılarınıń jas qásiyetlerin esapqa alǵan halda dúzildi, onda Ózbekstan ósimlikleri hám haywanat dúnyasınıń tiplik qásiyetleri óz sáwleleniwin taptı.

1974-jılı 3-klas ushın «Tábiyattanıw» sabaqlıǵı shıǵarıldı. Onda «Úlkemizdiń tábiyatı» temasına úlken itibar berildi. Onı úyretiw 2-klasta ótkerilgen baqlawlardı esapqa alǵan halda alıp barılatuǵın edi. Tapsırmalar Ózbekstannıń jansız tábiyatı obyektleri, ósimleri hám haywanların baqlawlardan tolıq paydalanıwdı názerde tuttı.

Oqıtıwshılar ushın da metodikalıq qollanbalar baspadan shıǵarılıp, olarda tábiyattanıw kursı metodikası 2-3-klaslarda usı pándi úyreniw qásiyetleri esapqa alınǵan halda bayan etilgen.

1986-jıldan baslap mekteplerde tórt jıllıq baslawısh bilimlendiriwge ótiw múnásibeti menen baslawısh klas ushın

átiraptağı álem menen tanıştırıw hám tábiyattanıw boyınsha baǵdarlamalar hám «Qorshaǵan átirap penen tanıştırıw» hám «Tábiyattanıw» kursları boyınsha oqıw-metodikalıq kompleksler (sabaqlıqlar, metodikalıq qollanbalar, baqlawlar kúndeligi) basıp shıǵarıldı. Tábiyattanıw ciklı boyınsha oqıw kompleksi turaqlılıq mazmunınıń rawajlandırılıwı, klastan-klasqa ótken sayın áste-aqırın tereńlestirilip, keńeyttirip barıw, dúziliske jeke qatnas, dúziliştin dawamlılıǵı menen támiyinlenedi.

Bul baǵdarlama hám de sabaqlıqlar respublikamız ǵárezsizlikke eriskennen keyin onıń dáslepki jıllarına shekem ámelde boldı.

Respublikamız ǵárezsizlikke eriskennen keyin ekonomikalıq hám de sociallıq rawajlanıwdıń ózine tán jolına iye boldı. Ǵárezsizlik barlıq tarawlarda bolǵanı sıyaqlı bilimlendiriw tarawın da túpten jańalaw zárúriyatın payda etti.

Ózbekstan Respublikasınıń «Bilimlendiriw haqqında»ǵı Nızamı hám «Kadrlar tayarlaw milliy baǵdarlaması» talapları tiykarında bilimlendiriwdiń maqseti, wazıypaları, mazmunı, forması, quralları birinshi dárejeli zárúrlikke aylandı. Ózbekstan Respublikası Ministrler Keńesi tárepinen «Úziliksiz tálim sistemasında mámleketlik tálim standartların islep shıǵıw hám engiziw haqqında»ǵı 1998-jıl 5-yanvarda qarar shıqtı hám bul qararǵa muwapıq «Mámleketlik tálim standartı haqqındaǵı Nızam» tastıyıqlandı. Onda baslawısh tálim 4 jıllıq dep qabıl etildi hám 1-2-klaslarda «Átirapımızdaǵı tábiyat» hám 3-4-klaslarda «Tábiyattanıw» pánleriniń oqıtılıwı kórsetip ótildi.

Házirgi waqıtta respublikamız kóleminde bul hújjetlerge muwapıq hám «Mámleketlik tálim standartı haqqındaǵı Nızam»ǵa ámel qılınǵan halda tálim procesi alıp barılmaqta.

Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikasınıń qısqasha tariyxı. Bul jónelistiń birinshi metodisti Vasiliy Fyodorovich Zuyev (1754-1794) esaplanadı. Ol xalıq bilim jurtlarında

tábiyattanıw sabaqların alıp bardı, oqıtıwshılar seminarlarında lekciyalar oqıdı. 1786-jılı V.F. Zuyev «Tábiyat tariyxınıń kórgizbeleri» atlı sabaqlıqlardı baspadan shıgarttı, onda tábiyattı úyreniw izbe-izligi, qazılmalar dúnyası (jansız tábiyat), ósimlikler dúnyası (botanika), haywanlar dúnyası (zoologiya) kórsetilgen. Bul sabaqlıq oqıw predmeti sıpatında tábiyat pánine tiykar saldı.

V.F. Zuyev mektep oqıwshılarınıń tábiyiy obyektlerdi úyreniwın jaqlap shıqtı, sebebi ol minerallardı, ósimlik hám haywanlardı tuwrıdan tuwrı seziw arqalı qabıl etip alınıwın joqarı bahalaytuğın edi. Bunnan tısqarı, oqıwshı óz úlkesiniń tábiyatın álbette úyreniwı kerek ekenligin kórsetedi, bul kitap oqıtıwdıń házirgi úlketanıwshılıq principine sáykes keledi. Biraq bul aldınığı ideyalardıń pánde ómirde ajralğan, júzeki metodlar húkimdar bolğan waqıtta, oqıwshılardan tek ǵana sabaqlıq tekstin mexanikalıq tárizde yadlaw talap qılınğan bir waqıtta ámelge asırılıwı múmkin emes edi.

XIX ásir ortalarında aldınığı pedagogikalıq pikirlerdiń rawajlanıwına Konstantin Dmitriyevich Ushinskiy (1824-1870) óziniń múnásip úlesin qostı. Ol baqlaw metodın tábiyattı bilip alıwdıń paydalı metodı dep esapladı, «Ana tili» hám «Balalar dúnyası» atlı oqıw kitaplarına tábiyattanıw materialların bayan etip, baqlaw hám tájiriybeler ótkeriwdi talap etiwshi tábiyat haqqındaǵı materiallardı kirgizdi.

K.D. Ushinskiy balalardı tábiyat penen tanıstırıwdı óz ornı, óz úlkesin úyreniwden baslawdı usındı, bunda kitaptı oqıw yaki oqıtıwshı maǵlıwmatınan alınğan tásirlerdi bala baqlawlar járdeminde teksere aıwı kerek. Ushinskiydiń aytıwınsha, óz jasaw ornınıń tábiyatın úyreniwdiń baslı metodlarınan biri baqlaw esaplanadı.

«Balalar dúnyası» kitabında avtor balalardıń sóylewdi rawajlandırıw, olardı ápiwayı logikalıq jumıslarǵa úyretiw ushın tábiyattı qanday baqlaw zárúrligin kórsetip berdi. Ǵárezsiz qabıl etilgenler ǵana oqıwshılar yadında uzaq waqıt saqlanıp qalıwın tastıyıqlap, pedagogikalıq procestegi baqlaw metodınıń rolin kórsetip berdi.

Baqlawlar, tájiriybeler hám ekskursiyalar menen baylanıstırıp tábiyat oqıtıw sistemasın birinshi bolıp Aleksandr Yakovlevich Gerd (1841-1888) usındı. Ol kórgizbeli oqıtıw bala túsiniginiń bar (real) jaǵdayına muwapıq bolıwı kerekligin aytıp ótti. Gerd júzege keltirgen sistemada tábiyattı úyreniw jansız tábiyattan baslanadı, ol baslawısh klaslarda jansız tábiyat kursın oqıtıw metodikasın islep shıqtı. «Tábiyat qısqa kursı» atlı sabaqlıq, sonıń menen birge, «Jer, hawa, suw» atlı oqıw qollanba hám olardı oqıtıwǵa tiyisli «Baslawısh mektepte predmetli sabaqlar» atlı metodikalıq qollanba (1883) jazdı. Bul kitap uzaq waqıtlarǵa shekem jansız tábiyat kursı boyınsha tiykarǵı qollanba bolıp keldi.

XX ásir baslarında baslawısh mektepte tábiyat pánin oqıtıwda úsh jónelis belgilendi. Mısalı, Dmitriy Ivanovich Tixomirov «Baslawısh mektepte rus tili sabaqlarında neni hám qalay oqıtıw kerek» (1901) kitabında tábiyattı túsindirmeli oqıtıwǵa kiritiw ornına tiykarǵı oqıw predmeti sıpatında ajratıwdı usındı. Tábiyattı túsindirmeli oqıtıw oqıwshılardı tábiyat haqqında bir pútin kórinis bere almaǵan, sebebi olar tábiyat haqqında ayırım maǵlıwmatlar ǵana ala alatuǵın edi. Sonıń menen birge, olar tábiyat deneleri hám hádiyseleri menen tanıstırıp bir tárepleme, kitap tilinde – awızeki metodlar menen alıp barılǵan Bul jóneliske Vladimir Aleksandrovich Gerd (1870-1926) óziniń «Baslawısh mektep kursındaǵı tábiyat ayırıqsha predmet sıpatında» (1917) atlı kitabında qatań túrde qarsı shıqtı. Ol D.I. Tixomirov usınısların sın analiz etip, tábiyat sabaqların túsindirmeli oqıtıw sabaqları menen almastırıp múmkin emes degen juwmaqqa keldi.

Bunda V.A. Gerd baslawısh mektepte tábiyattı ayırıqsha predmet sıpatında ajratıp zárúrligin isenimli túrde sıpatladı. Onıń pikirinshe, tek ǵana usı sharayatta ǵana sabaqlarda usı predmetke sáykes metodlardan paydalanıw hám usı tiykarda balalarǵa bilim beriw, tábiyat haqqında anıq kózqarasqa hám tábiyat hádiyseleriniń parqına bara alıw haqqında uqıplılıǵın

payda etiw imkaniyatı tuwıladı. Bul predmettiń qollanıwı bilim xarakteri, material kólemi hám de úyreniw izbe-izligin dúziwdi, sonıń menen birge, oqıw saatları ajratılıwın hám kurstiń ulıwmalıq sistemada sabaqlar menen támiyinlewdi talap etedi.

Bul máselege Vasiliy Prokofevich Vaxterov birqansha basqasharaq qaradı. Ol «Oqıtıwdıń predmetli metodı» atlı kitabında tábiyattı awızeki oqıtıwǵa qarsı shıǵıp, tábiyattı baqlawlar, tájiriybeler, tábiyat denelerin kórsetiwge tayanıp úyreniwdi, yaǵnıy predmetli oqıtıwdıń áhmiyetliligin sıpatladı. Biraq baslawısh klaslarda tábiyattı arnawlı oqıw predmeti sıpatında ajratıwdı jaqlamaǵan halda «predmetli oqıtıwǵa ayrıqsha oqıw predmeti sıpatında qaraw múmkin emes», dep aytıp ótti. Bul úsh jónelis: «tixomirovsha» – baslawısh klaslarda tábiyattı úyreniwdi túsindirmeli oqıtıwǵa kiritiw; «vaxterovsha» – tábiyat boyınsha onı arnawlı predmet sıpatında ajratpastan ayrıqsha predmet sabaqları ótkeriw hám «gerdshe» – tábiyattı oqıw rejesinde arnawlı predmet sıpatında ajratıw 1917-jılǵa shekem dawam etti.

1917-jılda V.A. Gerdtiń «Baslawısh mektep kursında ayrıqsha predmet sıpatında tábiyat» atlı kitabı basıp shıǵarǵan edi, onda avtor tábiyattı baslawısh mektepte arnawlı predmet sıpatında oqıtıw zárúrligin dálillep bergen.

M.N. Skatkin tábiyat metodikası boyınsha XX ásirdeń 50-jıllarında baspadan shıǵarǵan ilimiy islerinde kishi jastaǵı oqıwshılardıń tábiyattanıwǵa baylanıslı bilimlerde ózlestiriwlerine tásir kórsetiwshi basqa metodlar menen bir qatarda baqlaw metodına ayrıqsha itibar berdi, onıń járdeminde tábiyat haqqında anıq kózqaras hám túsiniqler quralıwın ayttı. Ol oqıwshılardıń oqıtıwshı basshılıǵındaǵı baqlawlınan keyin janlı tábiyat múyeshinde yaki tuwrıdan tuwrı tábiyatta ózbetinshe baqlawlar ótkeriwden aldın oqıtıwshı baqlawdıń maqseti, mazmunı hám metodikasın túsindirip beriwi kerek.

M.N. Skatkin óz izertlewlerinde tábiyattanıw boyınsha klstan tıs isler shólkemlestiriw metodikası hám tábiyattı úyreniwge baylanıslı shınıǵıwlarda balalardıń biliw iskerligin aktivlestiriw máselelerine úlken itibar berdi. Tábiyatta, oqıw-tájiriye maydanında hám klsta baqlaw hám de tájiriye beler ótkeriw zárúrligi haqqında P.A. Zavıtayevtıń «Baslawısh mektepte tábiyat boyınsha baqlawlar hám tájiriye beler» atlı kitabında da sonday pikir júritiledi. Onda úyrenilip atırǵan hár qanday hádiyse haqqındaǵı kózqaraslardı kitaplardan material oqıw menen tolıqtırıw hám de bekkemlewdi talap etiwshi baqlaw hám tájiriye belerdiń anıq metodikası bayan etiledi.

Ekskursiyalar, predmetli sabaqlar hám baqlawlar ótkeriw metodikasın sóz etiwshi basqa baspalar da payda boldı. Sol qatarda, A. K. Verzinanıń jumısı baspadan shıǵarıldı, onda 1-4-klaslarda hawa rayın baqlaw sisteması usınılǵan, baqlaw nátiyjelerinen ana tili hám rus tili, arifmetika, geografiya hám tábiyat sabaqlarında mektep oqıw-tájiriye maydanındaǵı ámeliy shınıǵıwlar procesinde paydalanıw usılları keltirilgen.

1-4-klas oqıwshıları ushın «Baqlaw kúndelikleri» 1959-jıldan baspadan shıǵarıla basladı, onıń avtorı V.A. Valerianova kúndeliklerge oqıwshılardıń hawa rayın, ósimlikler hám haywanlar ómirindegi ózgerislerdi, awıl xojalıǵında adamlardıń miynet iskerligin turaqlı túrde baqlawlardı analiz etiwde oqıtıwshıǵa járdem beriwshi qosımsha material wazıypasın qoydı.

Tábiyat metodikası rawajlanıwına ataqlı metodist S.A. Pavlovich (1884-1976) úlken úles qostı. Onıń isleri baslawısh mektepte tábiyat sabaqların metodikalıq tárepten durıs shólkemlestiriwge járdem beredi. S.A. Pavlovichtiń «Baslawısh mektepte tábiyat oqıtıw ámeliyatı» (1939), «Jansız tábiyat haqqındaǵı túsiniqlerdi qalay oqıtıw kerek?» (1948), «Tábiyattanıw boyınsha kitap», Tábiyattıń tiykarları hám metodikası» (1969) atlı kitapları anaǵurlım ataqlı oqıwlıqlar bolıp esaplanadı. S.A.Pavlovichtiń tábiyat hám tábiyattanıw

sabaqların oqıw quralları menen támiyinlew haqqındağı maqalası búgingi kúnde de óz áhmiyetin joytqan emes.

Vasiliy Alekandrovich Suxomlinskiy óziniń «Júregimdi balalarǵa beremen» atlı kitabında balalarǵa tábiyattı biliwdi, tábiyattıń ózinde úyretiwdi, olarda sezim hám oyshılıqtı rawajlandırıwdı usınıs qıldı. Ol oqıtıwshı balalardıń ruwxıy dúnyasını biliwi, olardıń aqılıy rawajlanıwı, bilim alıwǵa qızıǵıwına hár tárepleme járdem beriwı kerek dep esaplaydı. Suxomlinskiy oy-pikirdi rawajlandırıwshı birinshi sabaqtı tábiyat qushaǵında ótkeriwdi másláhát etti.

Ol balalardı mektepte altı jastan baslap oqıtıw tárepdari edi. Onıń balalardı oqıtıwǵa tayarlawda shańaraq penen mekteptiń qatnasına baylanıstırıp islep shıqqan sisteması házirgi zaman pedagogikasınıń da jetiskenligi esaplanadı.

1969-jılda tábiyattanıw 2- 3- klaslarda ózbetinshe predmet sıpatında oqıtıla basladı hám tek ǵana 1-klasta tábiyattanıw materialınan oqıw ham sóylewdi rawajlandırıw sabaqlarında paydalanıldı.

Ulıwma bilim beriw hám kásip óner mekteplerin reformalı qılıwdıń tiykarǵı jónelisleri múnásibeti menen tábiyattanıwdı oqıtıw máseleleri jańasha sheshildi. 1986-jıldan baslap balalar 6 jastan baslap oqıtıla basladı, mektepte oqıtıw múddeti bolsa 11 jılǵa shekem uzaytırıldı. Bul reforma 1-2-klaslarda «Átiraptaǵı tábiyat penen tanıstırıw» atlı jańa oqıw predmetin oqıtıw imkaniyatın berdi, ol 3-4-klaslarda «Tábiyattanıw» páni sıpatında oqıtıla basladı.

Kurstı úyreniw eki jóneliste alıp barıladı. Birinshisi, balalardı adamlardıń sociallıq ómiri hám miyneti menen tanıstırıwdı, minez-qulq mádeniyatın tarbiyalawdı názerde tutadı. Jónelistiń ekinshisinde, tábiyat penen tuwrıdan-tuwrı qatnasta bolıw, tanıstırıw, tábiyatqa juwapkershilik penen qaraw, tábiyattaǵı minez-qulq mádeniyatın tárbiyalaw, tábiyattı qorgaw ushın qúdiretli iskerlik shólkemlestiriw názerde tutıladı. Tábiyat penen tanıstırıw ekskursiyalarda, oqıw sistemasında, ámeliy islerde baqlawlar ótkeriw

tiykarında ámelge asırıladi. Tábiyattı, onda bolıp atırǵan ózgerislerdi hár kúni baqlap barılıwın shólkemlestiriw úlken áhmiyetke iye. Balardıń ámeliy iskerligi (sociallıq paydalı isler, miynet, oyın) procesinde adam miynetin úyreniw eki jónelisti baylawshı qural bolıp tabıladı.

1-2-klas kursınıń mazmunı «Biziń úy hám súyikli tábiyat», «Biziń mektep hám súyikli tábiyat», «Súyikli mámleket» temalarında ashıp beriledi. Bul temalar áste-aqırın jaqınnan uzaqqa barıw menen átirapımızdaǵı álem haqqındaǵı kózqaraslardı toplaw, bayıtıw hám sistemalastırıwǵa imkaniyat beredi.

«Átirapımızdaǵı tábiyat menen tanıstırıw» predmeti baslawısh mekteptiń basqa predmetleri menen tıǵız baylanıslı. Tábiyat hám jámiyet ómirin, adamlar miynetin baqlaw ana tili, miynet tálimi, súwretshilik, matematika sıyaqlı predmetlerdiń oqıw materialın jaqsıraq túsiniw alıwǵa járdem beredi. Bul sabaqlarda, átiraptaǵı tábiyat menen tanıstırıw boyınsha temalarda tábiyat haqqında oqıwshılar alatuǵın maǵlıwmatlar keńeytiriledi hám bayıtılıp barıladı.

«Átirapımızdaǵı tábiyat penen tanıstırıw» kursınıń dawamı esaplangan «Tábiyattanıw» óz ishine tábiyat pánleriniń túrli tarawların qamtıp aladı. 3-4-klaslarda tábiyattanıwdı úyreniw jansız tábiyat penen janlı tábiyat bir pútinlikti qurawı, sonıń ushın da olar óz ara úziliksiz baylanıslı ekenligi haqqındaǵı kózqaras hám túsiniqlerdi izbeizlik penen rawajlandırıwdı názerde tutadı.

Bul qabıl etilgen baǵdarlamalar hám reformalar aytıp ótilgenindey, respublikamız gárezsizlikke erisken dáslepki jıllarǵa shekem ámelde boldı.

Mashqalalı máseleler hám tapsırmalar

1. Baslawısh klaslarda (mekteplerde) tábiyattı úyreniw haqqında K.D.Ushinskiy, V.A. Suxomlinskiydiń aytqan pikirlerinen úlgiler keltirip, olardı túsindirip berin.

2. V.A. Gerd tábiyattanıwdı oqıtıw metodikasınıń tiykarshısı ekenligi haqqındaǵı pikirlerdi bayan etin.

3. S.A.Pavlovichtiń tábiyat hám tábiyattanıw sabaqların oqıw quralları menen támiyinlew haqqındaǵı maqalaları hám olardıń áhmiyeti haqqında informaciya tayarlań.

4. Ózbekstan Respublikası Ğárezsizlikke eriskennen soń tábiyattanıwdı oqıtıwda qanday ózgerisler júz bergeni haqqında maǵlıwmat tayarlań.

5. Kesteni toltırın:

T.n.	Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikasınıń rawajlanıwına úles qosqan metodist – alımlar	Sabaqlıqlar, metodikalıq qollanbalar hám basqalar
1		
2		
3		
4		
5		

6. Y.M. Belskayaniń Ózbekstanda tábiyattanıwdıń oqıtılıwında ámelge asırǵan isleri haqqında maǵlıwmat beriń, onıń ilimiy isleriniń kestesiń dúziń.

7. A.G. Grigoryanstıń Ózbekstanda tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası pánin rawajlanıwda tutqan ornı haqqında maǵlıwmat tayarlań.

8. Kesteni toltırın:

T.n.	Avtorlar	Sabaqlıq	Oqıw- metodikalıq qollanba	Ilimiy maqalalar
1	Y.M. Belskaya			
2	A.G. Grigoryans			
3				
4				

9. Ózbekstanda tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası pániniń rawajlanıwına óz úlesin qosqan V.P. Goroshenko hám P.G. Malkinalar haqqında maǵlıwmatlar toplań, olardı túsindirip beriń.

10. Búgingi kúnde Ózbekstanda tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası pániniń rawajlanıwına óz úlesin qosıp atırǵan metodist-alımlar haqqında maǵlıwmat tayarlań.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. V.F. Zuyev tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası pániniń rawajlanıwına qanday úles qosqan?

2. V.F. Zuyev qaysı oqıw sabaqlıǵı menen tábiyattanıw páni rawajlanıwına óz úlesin qosqan?

3. Baslawısh tábiyattanıw tálimi haqqındaǵı K.D. Ushinskiydiń pedagogikalıq kózqarasları qanday áhmiyetke iye?

4. K.D. Ushinskiydiń qaysı maqalaların bilesiz?

5. Ne ushın V.A. Gerdti tábiyattanıw oqıtıw metodikasınıń tiykarshısı dep esaplaydı?

6. V.A. Gerdtiń tábiyat pánine baylanıslı jazǵan qanday sabaqlıq, metodikalıq qollanbaların bilesiz?

7. D.I. Tixomirovtıń tábiyattanıw pánin oqıtıwǵa baylanıslı qaraları nelerden ibarat?

8. V.A. Gerdtiń tábiyattanıwdı oqıtıw metodikasında tutqan ornı qanday?

9. V.P. Vaxterov tábiyattanıwdı oqıtıw metodikasında qanday orın iyelegen?

10. M.N. Skatkin tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası pániniń rawajlanıwına qanday úles qosqan?

11. P.A. Zavıtayev tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası pániniń rawajlanıwına qanday úles qosqan?

12. 1-4-klass oqıwshıları ushın tábiyattanıw páninen baspadan shıǵarılǵan «Baqlaw kúndelikleri» dápterleriniń birinshi avtorı kim, dápterde qanday wazıypalar orınlangan?

13. S.A. Pavlovichtiń tábiyattanıwdı oqıtıw metodikasına qosqan úlesi neden ibarat?

14. S.A. Pavlovichtiń tiykarǵı ilimiy isleriniń mánisi nede?

15. V.A. Suxomlinskiydiń tábiyatqa baylanıslı kózqarasları haqqında nelerdi bilip aldıńız?

16. «Átirapımızdağı tábiyat penen tanıstırıw» jańa oqıw pání qanday pánler menen tıgız baylanıslı?

17. Baslawısh klaslarda tábiyattanıwdıń oqıtılıwı qashan jolǵa qoyılǵan?

18. Y.M. Belskaya Ózbekstanda tábiyattanıw pánin oqıtıwda qanday orın tutqan?

19. Y.M. Belskayanıń tábiyattanıw pánine baylanıslı jazǵan qanday ilimiy maqalaların bilesiz?

20. A.G. Grigoryans tábiyattanıw pánine baylanıslı qanday ilimiy jumıslar jazǵan?

21. «Bilimlendiriw haqqında»ǵı Nızamnıń qaysı statyaları baslawısh klas mashqalarına baǵıshlanǵan?

22. Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası pánine baylanıslı qanday ádebiyatlardı bilesiz?

23. Búgingi kúnde Ózbekstan mekteplerinde tábiyattanıwdı oqıtıw qay dárejede jolǵa qoyılǵan?

4-Ş. Tábiyattanıw pánin oqıtıwda bilimlendiriw integraciyası hám innovaciyası

Respublikamız xalıq bilimlendiriwı ózine tán rawajlanıw dáwirin bastan keshirmekte. Bul ózine tán, eń dáslep tálim-tárbiya mazmunın milliylestiriw, yaǵnıy ózimizdiń júdá bay ótmish tariyxımız, mádeniyatımız, tilimiz óz mánisi menen júdá shıraylı, joqarı insaniylik, tárbiyalıq mazmunǵa iye bolǵan milliy urp-ádetlerimiz tiykarında jámiyetimiz keleshegi bolǵan jas áwladtı oqıtıw baxıtına muyasar bolǵanıımızdan kórinedi. Bul náirse hámimizdiń qálbimizde maqtanish sezimlerin oyatadı. Mine, usı sharayat bårshemizdiń júdá úlken kóterińkilik penen jámiyetimizdiń jas áwladıń joqarı patriotlıq, watan súyiwshilik, milliy maqtanish ruwxında tárbiyalawımızdı bildiredi. Joqarı morallıq sıpatlardı tárbiyalaw, eń dáslep, ózimizde bul sıpatlardı qáliplestiriwdi talap etedi. Bul menen birge tálim-tárbiyaǵa jańasha qatnas, jańasha usıl hám mazmun, forma

hám qurallardan paydalanıwdı da bildiredi. Búgin eski usıl menen jańa wazıypalardı ámelge asırıwǵa bolmaydı.

Hár kúni birqansha jańalıq, jańa texnologiyalar kirip kelmekte. Jańa texnologiyalar óz túsinikleri, «tili» menen kirip kelip, mámleket ekonomikası, ilim-texnika rawajlanıwınıń dárejesin áste-aqırın joqarılatpaqta. Elimizde pedagogika tarawınıń rawajlanıwı da bunnan qalıspaydı.

Házirgi milliy pedagogikamızdıń teregi eki ómir beriwshi arnadan suw ishedı. Biri – mıńjılıqlar dawamında qalıplesip, gáwhar bólekshelerinen payda bolǵan milliy tárbiya tájiriyesi bolsa, ekinshisi – jáhanniń aldınıń, sınılǵan pedagogikalıq innovaciya jetiskenlikleri. Pán hám ámeliyat birligi támiyinleniwı ushın mektep pedagogikalıq iskerligi de bunnan qalıspawı lazım. «Jańa pedagogikalıq texnologiya», «pedagogikalıq diagnostika», «kibernetikalıq pedagogika», «test-reyting» sıyaqlı túsiniklerdiń tıp mánisin ózlestirmesten, olardan oqıw-tárbiya procesinde paydalanbastan turıp, biz jáhán pedagogikalıq integraciyasında ózimizdiń múnásip ornımızǵa erisiwimiz múmkin emes.

Birinshi Prezidentimiz I.A. Karimov tálim integraciyası haqqında mınaday degen edi: «Jáhan bazarındaǵı integraciya, ilimiy – texnikalıq rawajlanıw derekleri xalıq bilimlendiriwiniń barlıq buwınları arasında óz ara baylanıslardı bekkemlewdi talap etpekte. Óz náwbetinde, bul jaǵday tárbiya, tálim, siyasiy hám kásiplik tayarlıq máselelerin sheshiwdi birgelikte alıp bariwdı talap etedi».

Sonıń ushın da «integraciya» sózi birlestiriw degen mánisti bildiredi desek, qátelespegen bolar edik.

Pedagogikalıq texnologiya ne? Nege bul sóz birikpesine «jańa» sózin qosımsha qılıp, «jańa pedagogikalıq texnologiya» dep aytamız? Ol ne ushın búgingi tálim-tárbiya procesinde zárúriyatqa aylandı? Nege endi sonsha jıllardan berli qollanıwı kelingeni tálim procesin eskishe shólkemlestiriwden keshiwimiz kerek hám oqıw procesin joybarlastırıwǵa jańasha qatnas zárúr?

Bul sıyaqlı sorawlarǵa juwap beriw ushın, eń dáslep, mámleketimizde «Bilimlendiriw haqqında»ǵı Nızam hám «Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlaması» tiykarında tálim-tárbiya tarawında alıp barılıp atırǵan reformalardıń tiykarǵı baǵdarların ańlap alıw kerek. Bul baǵdarlar:

- tálim mazmunı hám sistemasın reformalaw;
- tálim-tárbiya basqarıwın reformalaw;
- bilimlendiriwdiń bazar ekonomikasına tiykarlanǵan mexanizmin islep shıǵıw;
- ata-ana, oqıtıwshı-oqıwshılardıń bilimlendiriw procesine bolǵan jańasha qarasların qalıplestiriw;
- bul reformalardıń bas háreketlendiriwshi kúshi – jańa pedagogikalıq texnologiyanı ámeliyatqa engiziwden ibarat.

Juwmaqlastırıp aytqanda, jańa bilimlendiriw sisteması, mazmunı, oqıw reje, sabaqlıqlar tiykarında oqıw procesin joybarlastırıwǵa da jańasha qatnas, shólkemlestiriw zárúriyatı tuwılmaqta.

Birinshi Prezidentimiz I.A. Karimov ayrıqsha aytıp ótkenindey, biz «mámleketimizdiń keleshegi bolǵan jas áwladımız qanday tárbiya alwına, qanday ruwxıy paziyletler iyesi bolıp erjetiwine, perzentlerimizdiń ómirde qanshelli isker múnásibette bolıwına, qanday ullı maqsetlerge xızmet qılıwına baylanıslı ekenligin hámiyshe yadta tutıwımız kerek». Sol sebepli, birinshi náwbette, tálim mazmunı, onıń quramın keńeyttiriw hám tereńlestiriw, sol qatarda, bul mazmunǵa tek ǵana bilim emes, kónlikpe hám tájiriybe, bálkim ulıwma insaniylik mádeniyatı qalıplestiriwshi – dóretiwshilik iskerlik tájiriybesi, qorshaǵan ortalıqqa múnásibetti de kiritiw ideyası kún tártibine másele etip qoyıldı.

Bul ideyanı, bizińshe, sociallıq ómirdiń tómendegi komponentleri ámelge asırıwı múmkin:

- iskerlik túrleri (materiallıq-ámeliy, sociallıq, ruwxıy);
- sociallıq oy formaları (morallıq, kórkem óner, siyasat, filosofiya, pán hám basqalar);
- sociallıq múnásibetler sisteması (materiallıq hám ideyalogiyalıq);

– materiallıq sociallıq hám tábiyyıy baylıq.

Tálim mazmunı, onıń komponentleri, quramı, wazıypaları haqqında sóz etkenimizde, dáliller menen nızamlılıqlar, anıq penen abstrakt, bilimler menen haqıyqattı ózbetinshe biliv metodları ortasında maqul keletuǵın múnásibetlerdi anıqlaw zárúr.

Ásirese, sabaqlıq hám oqıw qollanbalarda, terminologiyada kategoriyalıq, bir mánisilikke erisiw kerek. Bunıń sebebi sonda:

– birinshiden, sabaqlıq hám oqıw qollanbalarda pán erisken juwmaqlawshı nátiyjeler tolıq túrde sáwlelenedi, bul bolsa bizge onıń ámeliyatqa tásiriniń xarakterin analizlewge imkaniyat beredi;

– ekinshiden, sabaqlıq hám oqıw qollanbalar ana tili (terminologiya)nıń joqarı dárejedegi úlginis kórsete alıw ónerine iye bolǵan alımlar tárepinen jaratıladı. Sabaqlıqlar hám oqıw qollanbalarınıń tili olardı oqıytuǵın kitapqumarlar (oqıwshılardan tısqarı studentler, oqıtıwshılar, metodistler, alımlar, ata-analar) sawatlılıǵına tikkeley tásir etedi;

– úshinshiden, sabaqlıq hám oqıw qollanbalarda terminler ıqsham tekstlerden quralǵanda ǵana, olar balalardıń súyikli kitaplarına aylanadı, oqıwshılar ózbetinshe jaǵdaydı úyreniwı múmkin bolǵan «ekinshi oqıtıwshı» wazıypasın atqaradı.

Sonı aytıw kerek, házirgi zaman bilimlendiriwinde didaktikalıq-semantikalıq táreplerdi anıqlaw kem úyreniletuǵın tarawlarǵa kiredi. Házirge shekem túsiniw mashqalası (mánisi) adamlar tárepinen hár túrli ayıladı, semantikalıq tárepten quramalı tekstler hám ideyalardı bayan etiw usıllarına az kewil awdarılmaqta. Ilimiy konsepciyalar quramasıp, tereńlasıp barıp atırǵan házirgi dáwirde semantikalıq mashqalalar oqıw materialın bayan etiw, oqıwshılardı pánniń rawajlanıwınıń jańa dáwirin qurawshı teoriyaǵa erterek alıp kiriw, bilimlendiriwde dáliller menen teoriyalar múnásibetlerin sheshiw úlken áhmiyetke iye. Bul másele de tezirek óz sheshimin tabıwı kerek.

Jáne bir mashqalaǵa toqtap óteyik. Gáp sonda, biz kóbinese «tálim mazmunı» menen «oqıw páni mazmunı» túsıniklerin birdey dep qaraymız. Negizinde onday emes. Aldıńǵı túsınik keńirek, yaǵnıy oqıw páni mazmunı tek ǵana sol pánge baylanıslı bilimlerdi – túsınik, juwmaqlardı óz ishine aladı. Tálim mazmunı bolsa bulardan tısqarı, ilimiy biliw metodları, usılları hám ámelleri, yaǵnıy oqıwshılarda ózбетinshe biliw tájiriybelerin payda etiwshi metodologiyalıq bilimlerdi (tárip, dálil, analiz, sintez, indukciya, dedukciya, klasifikaciya, turaqlılastırıw, ulıwmalastırıw hám basqalardı) da óz ishine aladı, bul máselede da sabaqlıǵımızda anaǵurlım kemshilikler bar.

Lekin sabaqlıqlarımız qanshelli jetiliske bolmasın, olardaǵı ilim dúrdanaların oqıwshınıń «gelle»sine quyıwshı ótkizgish – oqıtıwshı tayar bolmasa, eski qalıpten shıqpay sabaq ótse, jetiskeликке erise almaydı.

Sabaqta oqıtıwshı baslı orındı iyeleydi. Ol informaciya beriw, tezirek oqıtıw menen bánt. Lekin oqıwshılardıń jańalıqların qabil etiw dárejeleri hár túrli, qálewleri túrlishe, olar passiv esitiwshı, qulaq salıwshı, bul olardıń oqıw procesindegi juwapkershiligin, juwapkershilik sezimin páseyttiredi. Demek, olar ǵárezsiz pikir júritiw, dodalaw, juwmaq shıǵarıwdan uzaqlasqan.

Endi ne islew kerek? Sabaq procesinde, tálim-tárbiyada oqıwshı tiykarǵı háreketlendiriwshı kúsh, tálim procesiniń subyekti bolıwı kerek, yaǵnıy oqıw, úyreniw oqıwshıǵa júkleniw kerek.

Hárbir sabaq ushın tálim, tárbiyalıq hám rawajlandırıwshı, yaǵnıy bir-biri menen úziliksiz baylanısta bolǵan úsh tárepleme maqsetler qoyıladı. Sabaqtı shólkemlestiriw forması onıń qatnasıwshılarınıń óz ara qatnaslarına baylanıslı bolıp, ol maqsetlerge, oqıw materialı qásiyetlerine, oqıtıw metodlarına hám oqıw imkaniyatlarına baylanıslı. Buǵan erisiw ushın oqıtıwshı basshılıǵında oqıtıwshı menen oqıwshılar birgelikte háreket qıladı. Bul

process didaktikada oqıw procesi delinedi. Oqıw procesi úsh komponentten ibarat dep qaraladı.

Oqıw procesine bunday jańasha qarastıń tıp mánisi sonnan ibarat, oqıtıwda ishki motivaciyaдан (dıqqattı tartıw, ishki sezim, qálew, zárúriyattı qáliplestiriw) kelip shıǵıwı kerek. Oqıw procesinde tiykarǵı háreketlendiriwshi kúsh – oqıwshı ushın da, oqıtıwshı ushın da ishki motivaciya kerek. Bunda oqıwshılarda bilim alıwǵa umtılıw hám bilim alıwǵa zárúrlík bolıwı kerek, oqıw maqsetleri ishki zárúrlíkke aylanıwı tiyis.

Oqıwshı real ómirge kirip barıw, onda aktiv qatnasıw ushın bilim, kónlikpe hám tájiriybeler menen birge ilimiy bilim metodlarına iye bolıwı kerekligin sanalı túrde túsiniw alıwı zárúr. Sebebi, keń jámiyetshiliktıń tiykarǵı belgisi dúnyanı anlap jetiw hám onda óziniń múnásip ornın tabıw ushın erkin izleniw bolıp tabıladı.

Oqıtıwshıdan oqıwshılarda baslama hám gárezsizlikti, bilimlerde puxta hám tereń ózlestiriwdi, zárúr tájiriybe hám kónlikpelerdi, olarda baqlawshılıqtı, yad hám dóretiwshilik kózqarastı tárbiyalawǵa imkaniyat beriwshi didaktikalıq princip oqıtıwdaǵı iskerlik esaplanadı. Iskerlilik principi sanalıq penen tikkeley baylanıslı. Sebebi islerlik bar jerde sanalıq bar.

Bunday sistemada oqıwshı da, oqıtıwshı da tálim-tárbiya procesine birgelikte juwapker. Oqıtıwshı birgelikte hárbir oqıwshınıń bilim hám qábiletin, individual zárúrlıkların anıqlaydı. Bunday jaǵdayda ol tek «bahalawshı» emes, bálkim jańa bilimler jetkiziwshi derekke aylanadı.

Jáhán pedagogikalıq leksikonınan álleqashan «innovaciya» túsiniǵi keń ornın alǵan. Bul túsiniń «jańalıq», «reforma» túsinińlerdin bildiredi. Keń mánide tálim sistemasındaǵı hár qanday ózgeris pedagogikalıq innovaciya bolıp esaplanadı. Dáslep bul túsinińlerdi social-ekonomikalıq hám texnologiyalıq proceslerge salıstırǵanda qollanǵan, soń tálim sistemasındaǵı hár qanday jańalıqlarǵa salıstırǵanda

kóplep qollanıdı. Pedagogikalıq texnologiya dep atalıwınıń sebebi sonda, házirge kelip pedagogikalıq innovatika pání qáılıplesti. Pedagogikalıq innovatikağa pedagogikalıq jańalıqlar, olardı bahalaw hám pedagogikalıq komanda tárepinen ózlestiriw, aqırında, onı ámeliyatta qollanıw haqqındağı táliymat sıpatında qaraladı. Bul táliymat úsh baǵdardı óz ishine aladı:

birinshisi – pedagogikalıq neologiya (grekshe neo – jańa hám logos – tálim, jańalıq haqqındağı táliymat) delinip, bunda pedagogika tarawındağı hár qanday jańalıqlar úyreniledi, ulıwmalastırıladı;

Pedagogikalıq texnologiya monitoring (bash nátiyjesi)

I basqısh	úyreniw	este saqlaw
II basqısh	túsiniw jetiw	ózlestirgenin dálilley alıw
III basqısh	analiz ete alıw	salıstırıw, juwmaq shıǵarıw, óz ara baylanıstırıw
IV basqısh	ámeliyatta qollanıw	qaǵıyda-nızamdı ańlaw hám qollanıww
V basqısh	sintez	informaciyanı qayta isley alıw
VI basqısh	baha alıw	jańa bilimge ótiw

ekinshisi – pedagogikalıq aksiologiya (grekshe aksioma – húrmet etiw; dálillenbeytuǵın táliymat) delinip, bunda pedagogikalıq jańalıqlar ishinen eń paydalıları tańlap alınadı;

úshinshisi – pedagogikalıq praksologiya (grekshe praks – háreket hám logos – tálim, ámeliyatta qollanıw haqqındağı táliymat) delinip, bunda tańlap alınǵan pedagogikalıq jańalıqlar ámeliyatta qollanıladı.

Hár qanday pedagogikalıq jańalıqta qanday da bir ideya jatadı. Máselen, dóretiwshi oqıtıwshı S.N. Lisenkovanıń hártúrli didaktikalıq jańalıqlardıń tıp mánisin jańa oqıw materialların aldınıǵı etiwge baǵıshlaw ideyası jatadı. Bul ideyaǵa oqıtıwshınıń balalar menen óz ara háreketi jatadı;

klasta psixologiyalıq birlikti jaratıw; hárbir oqıwshı óz shaxsın ózi kórsetiwın támiyinlew; hárbir metodikalıq qatnas ushın ózine sáykes baylanıs jolın tańlaw; oqıwshılar baslamasın basqarıp barıw. Ol hárbir oqıwshı qálbine, olardı túsiniw jetiw didaktikalıq usılları, shólkemlestiriw formaları arqalı jol tabadı. Sabaqtaǵı oqıwshılar iskerligine tek ǵana oqıtıwshı emes, bálkim oqıwshılar da basshılıq qıladı. Aldın ayrıqsha bahalarǵa biletuǵın oqıwshı, soń basqa oqıwshılar da oqıtıwshı tapsırmasına bola ne jumıs qılǵanın aytadı hám qalǵan oqıwshılardı keynine ertedi. Bunday «túsindirmeli basqarıw» oqıwshı mektep bosaǵasına qádem qoyǵan kúnnen baslanıwı kerek.

«Tayanısh signallar» dóretiwshisi dep tanılǵan V.F. Shatalovtıń sabaqlarında oqıwshı shaxsın kórsetiwshı, onıń kim ekenligin, nelerdi isley alıwın tastıyıqlawshı didaktikalıq oyinlarǵa keń orın berilgen.

Bulardıń hámmesi didaktikalıq jańalıqlar, pedagogikalıq janalanıwlar, bir sóz benen aytqanda, jańa pedagogikalıq texnologiyalar.

Pedagogikalıq texnologiya qanday usıllar menen oqıtılsa nátiyje jaqsı boladı, degen sorawǵa juwap beredi. Ol óz sistemasına iye bolıp, onda komponentler izbe-izligi, óz ara baylanıslılıǵı, bir pútinligi saqlanadı.

Pedagogikalıq texnologiyanıń basqarıwshańlıǵı sonnan ibarat, bunda tálim procesin rejelestiriw, diagnoz qoyıw, nátiyje alıw, durıslay alıw imkaniyatları bar. Bunday etip oqıtıwda nátiyjege erisiledi, waqıt únemlenedi, bul bolsa pedagogikalıq texnologiyanıń paydası bolıp tabıladı. Pedagogikalıq texnologiyanıń tastıyıqlanıwı islengen model basqa pedagoglar qollanǵanda da tap sonday payda-nátiyje beriwı kerekligin bildiredi. Bir sóz benen aytqanda, oqıtıw procesine jańasha qatnas, dóretiwshilik, jaratıwshańlıq keńnen qollanılsa ǵana, tálim nátiyjeligi jańa basqıshqa kóteriledi, yaǵnıy:

- balanıń talabı, úyrenisiwi, niyet-qálewleri onıń imkaniyatları dárejesinde qanaatlandırıladı;
- oqıwshınıń oqıw miynetine juwapkershiligi hám minneti artadı;
- bilimlerdi ózbetinshe iyelew tájiriybeleri qálipleseı;
- ómir boyı óz bilimnı tek ózi ǵana bayıtı alıwına isenim payda boladı;
- erkin pikirlew tájiriybesi qálipleseı;
- shaxs jámiyette óziniń ornın tezirek taba alıwına ortalıq jaratadı.

Bunıń ushın búgin biz oqıwshıǵa «sen bunı biliwıń kerek» degen májbúrlawshı shaqırıqtan «maǵan bul zárúr hám men bunı biliwge, onı ómirde qollanıwǵa kúshim jetedi» degen ishki isenim hám umtılıwdı oyatıwǵa ótiwimiz kerek.

«Bilimlendiriw haqqında»ǵı Nızam hám «Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlaması» talapları tiykarında islep shıǵılǵan ulıwmalıq oqıw pánleri boyınsha mámleketlik standartlar islep shıǵılıp basqıshpa-basqısh ámelge asırılsa bul tarawdaǵı islerdi anıq bir sistemaǵa salıw, qollap-quwatlaw, jańalıqlardı engiziwge jeterli shárt-sharayatlar jaratatuǵın mńmkinshiliklerge bolǵan mıtájlik ayqın kózge taslanadı. Sebebi, mámleket bilkilendiriw standartları oqıwshılar bilimne qoylatuǵın májbúriy minimal dáreje bolıp, oqıwshılarǵa tálim standartları dárejesi talaplarınan asırıp bilim, talant hám kónlikpeler beriwdi talap etedi.

Bul máseleni unamlı sheshiw aldınǵı tájiriybeler, jańa pedagogikalıq texnologiyalardı izlew, olardıń didaktikalıq imkaniyatların sinap kórgen halda ámeliyatta qollanıwǵa bolǵan mıtájlikti asırıp jiberedi. Bunnan kelip shıǵatuǵın ámeliy juwmaq oqıtıwda aldınǵı jańalıqlardı anıqlaw, olardıń fondların qáliplestiriw, sinap kóriw, pedagogikalıq ámeliyatta qollanıwıdıń ilimiy juwmaqların islep shıǵıw hám ámeliyatta qollanıw sistemasın jaratıwıdıń globallıǵın asırıp jiberedi.

Házirgi kúnde bul sistemanı jaratıw jolında bir qatar izlenisler, háreketler baslap jiberilgen.

Mısal ushın, ministrlik, wálayat xalıq tálimi basqarmaları quramında mámleket tálım standartları basqarma hám bólimleri (monitoring) shólkemlestirildi. Tálimdi basqarıw sistemasında shólkemlestirilgen jańa buwınlar tómenдеgi islerdi ámelge asırıp barmaqta:

- bilimlendiriw tarawındaǵı nızamlar, normativ hújjetlerdiń orınlanıw baqlawın júritiwdi;

- «Kadrlar tayarlaw milliy baǵdarlaması»n jámiyetke engiziw, Mámleketlik bilimlendiriw standartları hám baǵdarlamalamaları orınlanıwınıń monitoringin alıp barıwı;

- bilimlendiriwdi basqarıw jergilikli organları hám oqıw orınlarınıń ulıwmalıq shólkemlestiriwshi pedagogikalıq isleri qatarı pedagogikalıq innovaciyalardıń ónimdarlıǵın analiz etip barıwdı;

- pedagogikalıq tájiriybelerdiń barıwın analitikalıq analiz qılıw, ulıwmalastırıw, ǵalabalastırıw boyınsha usınıslar tayarlawdı;

- pedagogikalıq texnologiyalardı rawajlandırıw haqqında tiyisli maǵlıwmatlardı jaratıw, analiz etiw hám tártipke salıp turıwdı ámelge asırmaqta.

Joqarıda ayılǵanınday, Mámleketlik tálım standartları oqıwshılardıń bilim dárejesiniń minimallıǵın belgileydi. Bul dárejeden joqarı kórsetkishlerge erisiw ushın izleniw hám baslama kóteriwiw lazım. Pedagogikalıq innovaciyalardı jaratıw hám olardı basqarıw aldın-ala áne usı aktual wazıypalardı sheship beredi. Sol sebepten de pedagogikalıq innovaciyalardı izlep tabıw, úyreniw, analizler astında eń kóp ónimdarlıq beretuǵınların saylap alıw hám olardı ámeliyatta qollanıw tártibin belgilep beretuǵın bir sistemanı jaratıw maqsetke muwapıq esaplanadı. Bunıń ushın, birinshiden, innovaciya haqqında anıq maǵlıwmatlardı jaratıp, onı shártli túrde innovaciyalardı «TOPLAW» procesi dep qabıl qılamız.

Innovaciyalardı toplawshı ministrlik tárepinen jańa shólkemlestirilgen oraylar, sol qatarı, xalıq bilimlendiriw iskerleri tájiriybesin arttırıw institutı, mektepke shekemgi

bilimlendiriw basshıları tájiriýbesin asırıw boyınsha turaqlı islewshi respublika turaqlı kursı qasındaǵı monitoring orayı hám respublika bilimlendiriw orayı tiykarǵı buwın esaplanadı. Bul jumıslardı basqarıwshı Mámleketlik bilimlendiriw standartları monitoring mektep pedagoglar keńesleri, metod birlespeleri, rayon (qala) pedagogikalıq xalıq tálimi bólimleri keńesleri, wálayat tájiriýbe arttırıw institutlarında úyrenip toplanǵan pedagogikalıq innovaciyalardı óz waqtında «SAYLAWSHÍ»larǵa jetkiziw yaki ayırımların tuwrıdan-tuwrı «QOLLAWSHÍ»larǵa jiberiwdi muwapıqlastırıp baradı.

Pedagogikalıq innovaciyalardı tańlawda ámeliy jumıs alıp barıwshı «Pedagogikalıq texnologiyalar orayı» tómenдеgi wazıypalardı orınlaydı:

- maǵlıwmatlardıń jónelisin anıqlaydı;
- engiziw hám qollanıwda ilimiy-metodikalıq tárepten járdem beredi;
- metodikalıq qollanba, baǵdarlama hám metodikalıq usınıslardı baspaǵa tayarlaydı hám pedagogikalıq baspasózde járiyalaydı;
- reyting sisteması, oqıwshılardı mektepke tayarlaw, Mámleketlik bilimlendiriw standartların engiziw aldınıǵı tájiriýbeler kompleksin jaratadı;
- shet mámleketlerdiń bilimlendiriw tarawındaǵı tájiriýbelerin úyrenedi, salıstıradı hám usınıslar tayarlaydı;
- ámeliyatta qollawshılardı oqıtadı, tájiriýbesin arttıradı, tájiriýbe almasıwlar payda etedi;
- pedagogika tarawındaǵı alımlar, ilimiy izleniwshiler menen birgelikte jumıslar alıp baradı;
- innovaciyaǵa baylanıslı respublika ilimiy-ámeliy keńesleri, konferenciyanın ótkizedi;
- tájiriýbe arttırıw institutları, rayon metodika hám mektep pedagogikalıq keńeslerin jańa tálim informaciyaları menen támiyinlep baradı.

Pedagogikalıq innovaciyalardı qollanıw menen onı toplaп, ilimiy tárepten juwmaqlar tayarlawshı buwın ortasındaǵı

«Pedagogikalıq baspasóz» tiykarınan baspa isleri, ğalabalastırıw, keń pedagogikalıq toparlar, ilimiy-pedagogikalıq xızmetkerlerge olardı jetkiziw, xızmetkerlerdiń usınıs hám pikirlerin alıw, tájiriybe-sınaw juwmaqları tiykarında innovacijalardı jáne de rawajlandırıw isleri menen shuǵıllanadı.

Biziń oyımızsha, tálim texnologiyası, pedagogikalıq innovacijalarǵa bunday sistemalı qatnas mámleketlik bilimlendiriw standartların ámelge asırıwda óz ónimdarlıǵın kórsetedi.

Aldıńǵı pedagogikalıq tájiriybelerdi anıqlawda málim kategoriyalarına tiykarlanıw kerek. Bunda eń áhmiyetli kategoriya oqıtıwshı óz pedagogikalıq iskerliginde qollanatuǵın tálim-tárbiyanıń jańa forması, metod hám usılı esaplanadı. Bul kategoriya joqarı dárejeli oqıtıwshını ápiwayı oqıtıwshılardan ajratatuǵın eń áhmiyetli belgili bolıp esaplanadı. Oqıtıwshı qollanatuǵın jańalıq túrlishe: máselen, tálim yáki tárbiyanıń jańa mazmunı, forması, metodı, pedagogikalıq miynettiń eń tásirsheń, rawajlandırıwshı jolların belgilewden ibarat bolıwı múmkin.

Aldıńǵı pedagogikalıq tájiriybeni kórsetiwshı jáne bir kategoriya onıń joqarı nátiyjege erisiwi ushın ortalıq jaratıw. Bunda oqıwshılardıń bilimi hám tárbiyalanǵanlıq dárejesi esapqa alınıwı zárúr. Qoyılǵan bahaǵa ótkerilgen tárbiyalıq ilajlardıń sanı emes, olardıń oqıtıwshılardı insan sıpatında qalıplesiwine tásiriniń kategoriyası sıpatında qaraw lazım. Bunnan tısqarı, aldıńǵı pedagogikalıq tájiriybeniń qolaylılıǵı hám únemlilikigi esapqa alınıwı lazım. Sebebi, joqarı nátiyjege erisiwde oqıwshılar hám oqıtıwshılardıń waqtın únemlew, olardı sharshawınıń aldın alıw áhmiyetli.

Aldıńǵı pedagogikalıq tájiriybeniń óz-ózinen emes, bálkim ğalabalıq tájiriybe, qalıplesken tájiriybeler, basqa oqıtıwshılardıń is tájiriybesi menen onıń tásirsheńligin asıradı hám tarqalıwın ansatlastıradı. Bul kategoriyalar aldıńǵı

pedagogikalıq tájiriýbelerdi ápiwayı tájiriýbeden ajratıw hám onı abaylap jariyalawǵa járdem beredi.

Aldıńǵı tájiriýbelerdi tek gána wálayat yaki respublika boylap izlep júriw shárt emes. Hárbir pedagogikalıq toparada óz izlenisleri menen basqalardan ajralıp turatuǵın pedagoglar boladı. Bul bolsa pedagogikalıq toparadaǵı ortalıqqa baylanıslı. Bul ortalıqtı qolaylastırıp, kerekli jóneliske burıp jiberiwde mektep basshıları, mektep metodika keńesiniń de ózine sáykes úlesi bolıwı tábiyiy.

Pedagogikalıq texnologiyanı iyelewdegi ekinshi áhmiyetli basqısh oqıtıwshılarımızdıń pedagogikalıq tájiriýbesiniń (sheberligi) áhmiyetli bólegi esaplanǵan pedagogikalıq texnikanı iyelew bolıp esaplanadı.

Pedagogikalıq tájiriýbe (sheberlik) óz ishine pedagogikalıq texnikanı aladı. Pedagogikalıq texnika óz nábwetinde oqıtıwshıǵa tálim-tárbiya iskerliginde zárur bolǵan ulıwmalıq pedagogikalıq tájiriýbeler mazmunın óz ishine aladı.

Pedagogikalıq texnikanıń jáne bir áhmiyetli quramalı bólegi pedagogtıń mimikalıq, pantomimikalıq háreketleri bolıp tabıladı. Anıq belgi, júz-kóz, dene háreketleri, mánili qaraw, xoshametlew yaki mıyıq tartıw pedagogikalıq tásir kórsetiwde sóz benen túsindiriwge qaraǵanda anaǵulım paydalı qatnas quralı bola aladı.

Pedagogikalıq texnikanı iyelew oqıtıwshınıń eń jaqsı tárbiyalıq tásir kórsete alıwın támiyinleydi. Ol oqıtıwshınıń kúshin, waqtın tejep, dóretiwshilik islewi ushın sharayat jaratadı.

Pedagogikalıq sezıwsheńlik hám ańlap-uǵıw da pedagogikalıq tájiriýbeni iyelewde áhmiyetli orınǵa iye. Pedagogikalıq sheberlik pedagogikalıq texnikanıń eń áhmiyetli, názik bólegi esaplanǵan sóz benen tásir kórsete alıw uqıplılıǵın iyelewdi talap etedi.

A.S. Makarenko «Meniń tájiriýbem haqqında» maqalasında bılay jazǵan edi: «Men bul jaqqa kel dep aytıwdıń

15-20 túrli intonaciyasın, júz, gewde, dawıs dúzilisinen 20 túrli názik parıqlar bere biliwdi úyrenip alğanımnan keyin ğana haqıyqıy tárbiyashıǵa aylandım».

Pedagogikalıq texnologiya baspaldaqlarına qaray umtılıp atırǵan oqıtıwshı keyingi basqısha – pedagogikalıq dóretiwshilikti biliwi kerek.

Pedagogikalıq dóretiwshilik – pán hám mádeniyattıń birlespesinen ibarat iskerlik. Pedagogikalıq dóretiwshilik iskerlik sıpatında jańalıq jaratıw bolıp, óziniń tákirlanbas sociallıq mánisi menen ajıralıp turadı. Pedagogikalıq dóretiwshiliktiń ózine tánligi, tákirarlanbaslıǵı sonnda, onıń ónimi sıpatında insan shaxsı qalıpleseı.

Pedagogika páninde ámeliy iskerlik ilimiy dóretiwshilikten parq qılıwı kerek. Ilimiy dóretiwshilik procesinde tálim-tárbiyanıń aldın ala belgisiz bolǵan jańa nızamlılıqları ashılıp, jańasha baqlaw hám stillik sheshimleri islenedi, bunıń aqıbetinde házirgi zaman mektebiniń quramalı mashqalaları sheshiledi.

Keleshekte onıń rawajlanıw perspektivaları belgileniwi múmkin. Oqıtıwshı iskerliginde dóretiwshilik túrli formalarda hám mazmunda kórinedi.

Pedagogikalıq dóretiwshilik procesinde tálim-tárbiyada pútkilley jańasha qatnas islep shıǵılıwı, jańasha forma, stillik qurallar jaratılıwı bar bolǵan usıl, qurallardı jańa sharayatta qollanıwınıń tiykarlanıwı yaki olardı jańa wazıypalar talabı tiykarında rawajlandırıw, teoriyalıq hám stillik juwmaqlardı pedagogikalıq proceste qollanıw sıyaqlı basqıshlardı óz ishine aladı.

Ayırım iskerlik penen shuǵıllanıw atırǵan muǵallimler ushın pedagogikalıq dóretiwshiliktiń eń joqarı basqıshı tálim-tárbiyanı tolıǵı menen jańa, joqarı nátiyje beriwshı formaların jaratıw bolıp esaplanadı.

Biz jańa pedagogikalıq texnologiya haqqında pikir júritedi ekenbiz, «pedagogikalıq dóretiwshilik» penen «pedagogikalıq uqıplılıq» túsiniqleriniń de óz ara múnasibetin analiz

qılıwımız lazım. Bular bir-birine jaqın túsinipler bolsa da, absolyut teń emes.

Uqıplı, óz isiniń ustası degende óz kásibin tolıq úyrengen oqıtıwshı túsiniledi. Uqıplılıq úlken tájiriyebe menen tereń teoriyalıq bilim qorshawında qalıplesedi. Dóretiwshilik islew degende hár qanday jas, ele pedagogikalıq uqıplılıq shoqqısın iyelemegen oqıtıwshını túsiniw múmkin.

Haqıyqıy pedagogikalıq dóretiwshilikti jańalıq izinen quwıw, kóz-kóz etiw, onı bayraq etip alıw menen almasıw múmkin emes. Bul jańalıq jaratıw emes, bálkim jańalıq sayasına jasırınıw bolıp esaplanadı.

Máselen, bir waqıtları eski awqam dáwirinde Lipesk, Rostov «tájiriyeleri» izinen quwıw jaǵdayları bolǵan edi. Yaki ózlestiriwdi kóteriwdi ushın «2»siz oqıw dáwirlerin esleyik. Biz mekteplerimizde optimallasıwıwdı qollanıw sıyaqlı «jańalıq»qa umtılıw, onı bayraq etip alıp, tálim-tárbiyanı belgili standartqa salıwın óz basımızdan keshirdik. Bunday «jańalıq»ta onıń ayırım belgileri, tárepleri ajratıp alınıp, tiykari, mazmunı, ideyası túsiniلمeydi. Aqıbetinde, bul kútilgen nátiyjeni bermeydi.

Pedagogikalıq dóretiwshiliktiń eń áhmiyetli shárti bul tarawdı biliw, túsiniw, onı súyiw, oǵan jankúyerlik, baslama menen qatnas jasaw. Sonıń menen birge, oqıtıwshınıń joqarı ulıwmalıq mádeniyatı. Joqarı mádeniyat keń túsiniplik bolıp, ol eń dáslep, oqıtıwshınıń tereń bilim dárejesi, hár tárepleme qızıǵıwların, joqarı aqılıy rawajlanǵanlıǵı, sociallıq iskerligi, kishipeyil, miynet súyiwshiligi, pedagogikalıq ádebi, topar hám oqıwshılar menen qatnası, keleshekke isenimi hám de quwnaqlıq kibi qásiyetleriniń kompleksin óz ishine aladı.

Bunda jáne bir nársege itibar beriw kerek – dóretiwshilik islew pútkilley erkinlik, neni qálesem sonı qılaman, degeni de emes. Dóretiwshilik islesiw tálim-tárbiyanıń ayırım máselelerin stillik yaki teoriyalıq tárepten belgilep barıwdı hám onı baqlawǵa alıp basqarıwdı biykarlamaydı. Buni shablonlastıw menen almasırmaw kerek. Dóretiwshilik

islew ushın sharayat jaratıw, bul procesti basqarıw hám alıp barıw áhmiyetli bolıp esaplanadı.

Kásiplik iskerliklerdiń ózine tán qásiyetlerin úyreniw sonı kórsetedi, hár qanday iskerlik yaki kórkem óner, yaki texnologiya dárejesinde bolıwı múmkin.

Iskerlik kórkem ónerde ishki sezimge (intuiciyaǵa) tiykarlansa, texnologiya pánge tiykarlanadı. Iskerlik kórkem ónerden baslanıp, texnologiya dárejesine kóteriledi. Demek, oqıtıwshınıń pedagogikalıq uqıplılıǵı anıq emes, abstrakt bir nárse emes. Tálım-tárbiyanıń ilimiy tiykarlanǵan texnologiyası pedagogikalıq uqıplılıq esaplanadı. Jaqınǵa deyin tálım-tárbiya tarawında «texnologiya» sózin qollanıw tábiyyiy emes seziletuǵın edi. Házir bolsa bul másele talap dárejesine kóterildi hám hár bir oqıtıwshı bul procestiń qatnasıwshısı bolıp tabıladı. Oqıtıwshılar hár kúni túrli sabaq, tárbiyalıq isler ótkeriw, sayaxat uyımlastırıw rejesin dúzip, sol rejelerdi tolıq anıq ámelge asırıw tártibin belgilep, olardı anıq maqsetke baǵdarlap, dáslepki ámelge asırıw procesin belgileydi.

Házirgi pedagogikalıq texnologiya túsiniǵi keń oqıtıwshılar massásınıń dóretiwshilik iskeriliginiń ónimi esaplanadı. Tek ǵana pedagogikalıq texnologiya túsiniǵin tolıq islep shıǵıw, onıń ilimiy mazmunın ańlap oqıw-tárbiya procesine qollanıw lazım. Pedagogikalıq texnologiya izbe-iz hám izbe-iz ámeliy iskerlikte, tálım-tárbiya procesinde aldınıǵı rejlestirilgen maqsetti ámelge asırıw bolıp tabıladı. Hár qanday tálım-tárbiya procesi belgili pedagogikalıq sistemada ámelge asadı.

Pedagogikalıq texnologiya belgili joybardı pedagogikalıq sistemada ámeliyatqa qollanıw esaplanadı. Pedagogikalıq sistema degende biz bir-birine baylanıslı qural, usıl hám processlerdiń insan shaxsınıń qalıplesiwine tásir kórsetiwın túsinemiz.

Pedagogikalıq sistemada 2 nárse áhmiyetli. Bul – onıń maqset hám wazıypası hám de bul maqset hám wazıypanı ámelge asırıw texnologiyası.

Eger biz pedagogikalıq texnologiyanı tálım procesinde, yaǵnıy didaktikalıq sistema mısasında bolatuǵın bolsaq, didaktikalıq sistemada maqset áhmiyetli bolıp, oǵan erisiw belgili sharayat hám oqıwshı iskerliginiń mazmunın quraydı. Hár qanday didaktikalıq wazıypa oǵan sáykes texnologiyanı ámelge asırıw forması, procesi hám oqıtıwshı uqıplılıǵınıń tolıqlıǵı aqıbetinde ámelge asırıladı. Biz nege búgin pedagogikalıq texnologiya haqqında pikir júritpektemiz?

Birinchiden, pedagogikalıq texnologiya járdeminde bilimlendiriw procesindegi qáte-kemshilikler, abstrakciyalardıń aldın alıw hám aldınnan bilimlendiriw procesin planlastırıp, onı izbe-iz reallıqqa aylandırıw tiykarında rawajlandırıw máselesi sheshiliwi kerek.

Ekinshiden, uzaq waqıttan beri qollanıw kelinip atırǵan hárbir sabaqtı ápiwayı stillik kózqarasqa bola islep shıǵıw ornına pedagogikalıq texnologiya tálım procesine tolıq qatnasıp, onı aldınnan jobalastırıw oqıwshınıń biliw iskerliginiń dúzilisi hám mazmunın belgilewge tiykar boladı.

Bul, ásirese, házirgi jańa pedagogikalıq informaciya quralları – programmalasqan tálım, pedagogikalıq procesi kompyuterlestiriw mekteplerimizge kirip kelip atırǵan sharayatta áhmiyetli bolıp tabıladı.

Úshinshiden, pedagogikalıq texnologiyanıń áhmiyetli qásiyeti – maqset qoya biliw. Aldınları bul másele bilimlendiriw procesinde onsha áhmiyetli emes edi. Házir bilimlendiriw procesin texnologiya dárejesine kóteriwde bolar-bolmas nátiyjeden bola anıq maqset qoyıw áhmiyetli. Bul másele eki tárepten zárúr, diagnostikalıq maqset qoyıp oqıwshılardıń oqıw materialın ózlestiriwin tuwrı baqlaw hám oqıwshı shaxsınıń rawajlanıwın támiyinlew.

Tórtinshiden, pedagogikalıq texnologiya pedagogikalıq sistemanı jobalastırıw sıpatında sistema procesiniń tolıqlıǵın onıń maqset, wazıypası, ámelge asırıw formaları, usılların hám de oqıwshılar iskerligin basqarıw biliminiń baqlanıwı hám tekseriwdiń ajıralmaslıǵın támiyinleydi. Tálım procesine

pedagogikalıq texnologiya sıpatında qaraw ondağı formalizm, ayırım eskirgen forma hám metodlarǵa boysınbawǵa, jańalıqqa, dóretiwshilikke umtılwǵa sharayat jaratadı. Solay etip, pedagogikalıq texnologiya – tálim-tárbiya procesinin mazmunlı ámelge asırıw texnikası esaplanadı. Pedagogikalıq texnologiya qashan payda boldı, ol qashannan beri qollanılmaqta, degen soraw tuwılıwı múmkin.

Pedagogikalıq texnologiya tálim-tárbiyanıń hámme basqıshlarında túrlishe jaǵdayda bar bolǵan. Bul túrli sabaq islenbeleri, pánler boyınsha oqıw-tematikalıq, kalendarlıq sabaqlardı rejelestiriwde, sabaqlıq yaǵnıy oqıtıw metodikasında da pedagogikalıq texnologiya bar edi. Házir milliy mektep sharayatında gáp onı biler-bilmeslik túsinsten qollanıwda emes, al ilimiy tiykarlangan dárejege kóteriw ústinde is alıp barılmaqta.

Pedagogikalıq texnologiyanıń qalıplesiwi uzaq dawam etetuǵın process. Biz ulıwmalıq jaǵdayda onıń qalıplesiw basqıshların bayan etemiz:

Birinshi basqısh – oqıwshılardıń bólek iskerlikleriniń analizi. Olardıń mektepti pitirgennen keyin orta arnawlı yaqi joqarı oqıw orınlarında oqıw yamasa kásiplik iskerlikleriniń analizi.

Ekinshi basqısh – bul analizden kelip shıqqan halda pedagogikalıq texnologiyanı islep shıǵıw, oǵan bilimlendiriwdiń hárbir basqıshında, klasta oqıw pánleriniń mazmunın belgilew. Tálimdi diagnostikalıq tiykarda maqsetin jámiyet mápleri aspektin belgilew.

Úshinshi basqısh – belgilep alınǵan tálim mazmunı tiykarında oqıwshılardıń oqıw júklemesi, kerekli waqıt normasınıń anıqlaw.

Tórtinshi basqısh – didaktikalıq procesti ámelge asırıw ushın bilimlendiriwdiń optimal formaların saylaw hám oǵan muwapıq oqıtıw quralların anıqlaw.

Besinshi basqısh – didaktikalıq maqsetti ámelge asırıw ushın oqıwshılardıń qızıǵıwahılıǵın esapqa alǵan halda

temalar, anıq sabaqlar boyınsha sabaq islenbelerin islep shıǵıw.

Altınshı basqısh – tálim maqseti tiykarında oqıw tapsırmalar sistemasın islep shıǵıw hám onı tálim procesine engiziw.

Jetinshi basqısh – oqıwshılardıń belgilengen oqıw materialların ózlestiriwin, bilim dárejelerin baqlap barıw hám ózgerisler kiritiw.

Segizinshi basqısh – oqıw shınıǵıwlarınıń mazmunı hám quramın islep shıǵıw, sol tiykarda sabaq hám úy tapsırmaların optimal rejelestiriw.

Toǵızınshı basqısh – joqarıdaǵılardan kelip shıǵıp, joybarlastırılǵan tálim-tárbiya procesin sınawdan ótkeriw.

Bul basqıshlar oqıw procesi texnologiyasın islep shıǵıwdın izbe-izligi (algoritmi) esaplanadı. Biz oqıtıwshılar pedagogikalıq uqıplılıqtıń texnologiya dárejesine kóteriliwi basqıshların hám onıń tálim-tárbiya procesiniń ulıwmalıq qásiyetleri tiykarında qalıplesiw izbe-izligin (algoritmin) keltirdik.

Bulardıń hámmesi onıń júdá qıyın, quramalı hám kóp qırlı process ekenligin kórsetedi. Endi solardan kelip shıǵıp, pedagogikalıq texnologiyaǵa tárıp bersek boladı. Pedagogikalıq texnologiya oqıtıwshı pedagogikalıq uqıplılıǵınıń joqarı shoqqısı bolıp, tálim-tárbiyanıń hárqanday quramalı jaǵdayında da anıq qollanılatuǵın usıl, qurallardıń jıyındısı bolıp tabıladı.

Házirgi kúnde jańa pedagogikalıq texnologiyanıń mazmunı hám mánisi neden ibarat? Bul, aldın ala, tálim-tárbiya mazmunın milliylestiriw. Bunda biz búgingi jas áwlad tálim-tárbiyası mazmunın burınǵı áwladlarımız jaratqan hám jáhan páni rawajlanıwına tiykar bolǵan bilimler, bay tariyxımız, mádeniyatımız dereklerin házirgi zaman páni jetiskenlikleri menen baylanıstıra alıwımızda kóriwimiz kerek. Bul mshqalanı sheshiwde júdá názik hám quramalı nársege itibar beriwdi máslahat beremiz.

Bul da bolsa, tálim-tárbiya mazmunın millilestiriwde ótmishke alań bolıp házirgi zaman pání, ilimiy jetiskenliklerdi dıqqat-itibardan ıqtıyarsız shette qaldırıp esaplanadı. Tálim-tárbiyada xalıq milliy ruwxı, ótmish tariyxın umıtıw milliy maqtanış, gárezsiz pikirler jámlenbesin qalıplestiriwge iritki beredi. Jáhan civilizaciyası, pán rawajlanıwınan xabarsız qalıw da milliy sheklengenlik, gárezsiz jurtıımızdıń rawajlanıwına kerı tásirin tiygizedi. Sonıń ushın birden-bir tuwrı jol ótmish penen házirgi zaman pání, texnikası, ilimiy jetiskenliklerin óz ara baylanıstırıp, olardan jas áwladtıń qalıplesiwinde ornlı paydalanıw.

Házirgi sharayatta tálim-tárbiyanıń qalıplesiwi haqqında pikir júritetuǵın bolsaq, Y.A. Komenskiy «Ullı didaktika» maqalasında jazǵanınday, bilimlendiriwdiń tek sabaq, tárbiyada sáwbet formaları zaman talapların ámelge asırıw ushın jeterli emes.

Oqıtıwshılarımız qalıpke túsken 5 basqıshlı sabaq penen birge bilimlendiriwdiń sabaqtan tısqarı, oqıtıwshılar tájiriybesinde standart bolmaǵan sabaqlar dep atalǵan formaları: lekciya, ámeliy shınıǵıwlar, jarıs-bellesiw, ózbetinshe jumıs, konferenciya, sayaxat sıyaqlı formalarınan da keń paydalanıwı kerek. Bunıń ushın oqıtıwshılar bilimlendiriwdiń sabaqtan tısqarı hárbir formasınıń dúzilisi, basqıshların tradiciyalıq sabaqlardan ústinligin ámelde sinap kórip, tásirsheń formanı anıqlawı zárúr. Bul, álbette, óz-ózinen bolmaydı, bunıń ushın tálim teoriyasın, onıń házirgi zaman mashqalaların biliw, dóretiw, tınbay izleniw talap etiledi.

Mashqalalı máseleler hám tapsırmalar

1. Baslawısh klaslar tábiyattanıw sabaqlarında Birinshi Prezidentimiz I.A.Karimovtıń maqalalarınan ádebiyat sıpatında paydalanıw usılları haqqında maǵlıwmat berin.

2. «Bilimlendiriw haqqında»ǵı Nızam hám «Kadrlar tayarlaw milliy baǵdarlaması»n tábiyattanıw sabaqlıǵında qollanıw haqqında maǵlıwmat tayarlań.

3. Baslawish klaslar tábiyattanıw sabaqlarında Ózbekstan Respublikası Konstituciyasın úyreniw haqqında maǵlıwmat tayarlań.

4. Baslawish klaslarda tábiyattanıw tiykarındaǵı innovaciyalıq sistema haqqında maǵlıwmat beriń.

5. Aldıńǵı pedagogikalıq tájiriybelerin sabaq procesinde qollanıw basqışların analizlep, tábiyattanıw dápterinde izbeizligin kórsetiń.

6. Baslawish klaslar tábiyattanıw sabaqlıǵında, pedagogikalıq texnologiyalardı engiziw basqışların jaratıp beriwshi qásiyetler haqqında maǵlıwmat beriń.

7. Házirgi kúnde pedagogikalıq texnologiyardıń mánisi hám mazmunın sáwlelendirip beriwshi derekler haqqında maǵlıwmat tayarlań.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. «Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlaması»niń mánisi ne?

2. Integraciya degen ne?

3. Tálim integraciyası hám onıń sheshimlerin qalay túsinesiz?

4. Tálim innovaciyası dep neni túsinesiz?

5. Pedagogikalıq innovaciyalardı ómirge qollalanıwdı shólkemlestiriw tiykarları nede?

6. Ishki motivaciyalar ne, olardıń oqıw procesindegi mánisi she?

7. Jańa pedagogikalıq texnologiyalar qanday jónelislerge iye?

8. Jańa pedagogikalıq texnologiyalardıń qanday mashqala hám sheshimleri bar?

9. Tálim procesinde jańa informaciyalıq texnologiyalardı qanday basqışlar arqalı engiziw múmkin?

10. Tálimdi basqarıw sistemasında shólkemlestirilgen jańa buwınlar qanday wazıypanı ámelge asıradı?

11. Pedagogikalıq texnologiyalar orayı qanday wazıypalardı atqaradı?
12. Aldıńǵı pedagogikalıq tájiriybelerdi anıqlawda qaysı kategoriyalarǵa tiykarlanıw kerek?
13. «Pedagogikalıq óner» túsiniginiń mánisi nede?
14. «Pedagogikalıq sheberlik» hám «aldıńǵı pedagogikalıq tájiriybeler» túsiniklerin qalay túsinesiz?
15. Pedagogikalıq automonitoringlerdiń áhmiyeti haqqında nelerdi bilip aldınıız?
16. Pedagogikalıq texnologiyalardıń tálim procesindegi áhmiyetin qalay túsinesiz?
17. «Jańa pedagogikalıq texnologiyalar» dı 1-2-klas «Átirapımızdaǵı álem» sabaqlarında qanday usıllarda qollanıw múmkin?
18. «Jańa pedagogikalıq texnologiyalar» hám «Aldıńǵı pedagogikalıq tájiriybeler»di 3-4-klas «Tábiyattanıw» sabaqlarında qollanıw usılları qanday?

II BAP

TÁBIYATTANIWDI OQITIW METODINIŇ TEORIYALIQ TIYKARLARI

1-Ş. Tábiyattanıwdıń tálim, tárbiyalıq hám rawajlandırıwshı wazıypaları

Bizge belgili, baslawısh klaslarda «Átirapımızdağı álem» (1-2-klaslarda) hám «Tábiyattanıw» (3-4-klaslarda) pánleri oqıtıladı. «Tábiyattanıw» páni «Átirapımızdağı álem» pániniń dawamı bolıp, óziniń mazmunı hám metodları menen oqıwshılardı hár tárepleme tárbiyalaw imkaniyatlarına iye.

«Tábiyattanıw» páni jas áwladtı tábiyatqa tuwrı múnásibette bolıwǵa úyretedil: oǵan bolǵan muhabbatı, tábiyat shırayın ańlaw onı qorıqlaw, asırıp-abaylaw, inám etilgenlerden tuwrı paydalanıw, áne usı baylıqlardı óz qolları menen jaratıw hám kóbeyttiriwge shaqıradı.

Balardıń átirapımızdağı álemdi turaqlı úyrenip barıwına tiykarlanıp, kishi jastaǵı oqıwshılarda tábiyat haqqında, óz ornı hám barlıq mámleketlerdiń tábiyy baylıqları haqqındaǵı bir pútín kózqarastı qalıplestiriw kerek. Oqıwshılar Watanımızdıń tábiyy baylıqlarınan adamlar ózleriniń miynet iskerliklerinde qalay paydalanıp atırǵanlıǵı menen tanısıwı lazım. Bunda balalarǵa adamlar miyneti tábiyat átiráp penen tıǵız baylanıslı ekenligin kórsetiw júdá áhmiyetli.

Sol talaplarǵa bola kishi jastaǵı oqıwshılarǵa:

– óz ara baylanıslılıǵın ashıp berilgen janlı hám jansız tábiyat haqqında anıq bilimler beriw;

– adam organizmi hám onıń salamatlıǵın saqlaw haqqında maǵlıwmatlar beriw;

– olardı tábiyatta baqlawlar ótkeriw uqıbı hám kónlikpeleri menen qurallandıriw;

– tábiyattan tuwrı paydalanıw hám onıń baylıqların kóbeyttiriwge qaratılǵan insanniń miynet iskerligi menen tanıstırıw;

- súyikli tábiyatqa muhabbat, onı qorǵawǵa umtılıwdı tárbıyalaw kerek.

Ulıwma bilim beriw hám óner mekteplerin reformalawdıń tiykarǵı jónelislerine muwapıq tábiyattanıw baǵdarlamasına kiritilgen ózgerisler, kórsetilgen wazıypalar, tábiyattanıw kursında oqıwshılardıń ekologiya, miynet hám gigiena tárbıyasına itibardı jáne de kúsheyttiriw, «hárbir oqıwshınıń gigiena hám medicina tarawlanıwında minimum bilimdi iyelew, jaslıǵınan óz organizmin biliwi, onı táza saqlay alıwı» ushın sharayatlar jaratılıwın názerde tutadı.

Tábiyattanıwdı oqıtıw procesinde dúnyanı ilimiy túsiniw tiykarların qalıplestiriw ushın tábiyatqa múriwbetli múnásibetti, watan súyiwshilikti hám gózzallıqtı túsiniwge tárbıyalaw kerek.

Zamanagóy pedagogika tálim hám tárbıyaǵa, tárbıyalawshı tálim dep atalatuǵın jeke procestiń eki tárepi dep qaraydı. Bilimlendiriwdiń tárbıyalawshılıq xarakteri onıń mazmunı menen belgilenedi. Sonıń ushın da, tábiyattanıwdı oqıtıw oqıtıwshıǵa oqıwshılar oy-pikirin, olardıń dóretiwshilik hám biliw iskerligin rawajlandırıw ushın bay material beredi. Tábiyattanıw boyınsha barlıq temalar kompleks tárbıya máselelerin sáwlelendiredi.

Oqıwshılardıǵa bilimdi bayan etiw metodları hám tárbıyalıq áhmiyetke iye, oqıwshılardıń barlıq islerlikleri bilimlerdi ózlestiriw procesi menen baylanıslı.

Sol múnásibet penen tábiyattanıwdı oqıtıw oqıtıwshı ushın tárbıyalıq islerde úlken imkaniyatlar beredi. Tábiyattanıwdı oqıtıwda awızeki, kórgizbeli, ámeliy hám basqa metodlardan paydalanıladı. Balalardıń dóretiwshilik iskerligi, individual qábiletlerin ashıwǵa qaratılǵan metodlar barǵan sayın kóbirek qullanılmaqta.

Tábiyattanıw boyınsha shınıǵıwlardı klastan hám mektepten tısqarı ilajlar: ashıq hawadaǵı oynılar, úlketanıw ekskursiyaları menen tıǵız baylanıstırıw zárúr.

Bulardıń hámmesi oqıtıwshıǵa tábiyattanıw boyınsha oqıwshılar menen shuǵıllanıw, olardı tek jaqsı bilim alǵanına emes, bálkim olar insan shaxsınıń qalıplesiwine tásir kórsetiwine de imkaniyat beredi. Baslawısh klaslarda tábiyattanıwdı oqıtıwdıń maqseti botanika, zoologiya, anatomiya, fiziologiya, gigiena, goeografiya pánleriniń elementar tiykarların beriwden ibarat.

Tábiyattanıw sabaqları miynet tárbiyası mektebi bolıp ta esaplanadı. Anıq mısallarda oqıwshılardı adam miyneti – onıń fizikalıq hám ruwxıy salamatlıǵınıń deregi ekenligine isendirip, oqıtıwshı miynetke muhabbattı, bar jigeri menen miynet qılıw niyetin, miynetke bolǵa húrmetin asırıwǵa tárbiyalaydı. Bul 1-klasta «Mektep xızmetkerleri miynetine húrmet», «Mektep aldı maydanındaǵı islerge qatnasıw», «Islep shıǵarıwda bánt adamlardıń kásipleri»; 2-klasta «Kún tártibindegi miynettiń túrleri», «Xana ósimliklerin ósiriw», «Qurılıs, sanaat kárxanalarında islewshi adamlardıń kásipleri», «Máwsimler boyınsha mektep aldı maydanındaǵı isler», 3-klasta «Tábiyattan paydalanıw hám onı qorgaw boyınsha adamlar miyneti», «Miynet hám dem alıs rejimi (tártibi)», «Dalada, baǵda, palızda adamlar miyneti», «Mektep aldı maydanında adamlar miyneti», «Paydalı qazımalardı alıw», 4-klasta «Shóllerde, toǵayda, tawlarda, tundrada adamlar miyneti», «Jer astı baylıqları, suw, hawa, ósimlikler, haywanlardı qorgaw boyınsha adamlar miyneti» temaları esaplanadı. Miynet teması oqıwshılardıń kompleks tárbiyasında úlken orın iyeleydi.

Logikalıq oy-pikirdi rawajlandırıw. Tábiyattanıw sabaqlarındaǵı tálim hám tárbiya procesinde tiykarǵı itibar oqıwshılar tárepinen baǵdarlamalarda mólsherlengen bilim, oqıw hám kónlikpelerdi iyelep alıw ǵana emes, bálkim olarda ańlaw qábileti, logikalıq oy-pikirdi rawajlandırıw boyınsha is baǵdarlamalarda belgilengen tártipte mekteptiń barlıq tálim-tárbiya isleri menen baylanıslı halda alıp barılıwı kerek.

Oqıwshılardıń logikalıq oy-pikirin rawajlandırıwǵa bassılıq etiw olardı analizlew, sintezlew, salıstırıw, abstraktlastırıw, ulıwmalastırıwǵa hám sol sıyaqlı operaciyalardı oqıw menen birgelikte atqarıwǵa úyretiw, sonıń menen birge, olarǵa ápiwayı túsiniqlerdi ózlestiriw, óz pikirlerin analizlew hám juwmaqlar shıǵarıwǵa járdem beriw bolıp tabıladı. Nátiyjede, olardıń sóylewi anıq, izbe-iz hám dálilli bolıwına, tábiyattanıw atamalarınan paydalanıwǵa erisiw kerek. Oqıtıw procesi, eger ol tuwrı shólkemlestirilgen bolsa, sol waqıttıń ózinde oqıwshılarda logikalıq oy-pikirdi rawajlandırıwǵa qaratılıwı lazım.

Logikalıq usıllar (salıstırılıwı, analiz etiw hám sintezlew, abstraktlastırıw, konkretlestiriw, ulıwmalastırıw)dan tábiyattanıwdı oqıtıwda paydalanıw, túsiniqler, pikirler, dodalaw ústinde islew – bulardıń hámmesi pedagogikalıq processti bayıtadı, onı jáne de mazmunlıraq bolıwına erisiledi, oqıwshılardıń hár tárepleme rawajlanıwın kúsheyttiredi. Tábiyattanıw sabaqlarında oqıwshılardıń logikalıq oy-pikirin rawajlandırıw ústinde alıp barılatuǵın istıń mektep táliminiń birinshi adımlarınan (1-2-klaslarda) «Átirapımızdaǵı álem» menen tanıtırıw boyınsha sabaqlarda baslawısh tábiyattanıw túsiniqlerin qalıplestiriw menen baslaw hám oqıwshılardıń jas ózgesheliklerine, sonıń menen birge, oqıtıwdıń mazmunı hám de metodlarına qarap, áste-aqırın quramlastırıp barıw menen pútkil bilim beriw dawamında alıp barıw kerek. Tábiyattanıw sabaqlarınıń hárbir teması ózine tán, biraq oqıtıwda qollanılatuǵın logikalıq pikirlew usılları solayınsha bola beredi, tek olardıń sáykes keliwleri almasadı, qollanıw formaları túrlishe boladı, mazmunı quramalı yamasa ápiwayılasadı.

Tábiyattanıw sabaqları oqıwshılardıń aqılıy tárepten rawajlanıwı ushın, sol qatarı, oy-pikirdiń rawajlanıwı ushın bay material beredi. Til hám oy-pikir ajıralmas esaplanadı, tilsiz insan oy-pikiriniń, oy-pikirsiz tildiń bolıwı múmkin emes. Oqıwshılar tábiyat deneleriniń atların atap, olar

haqqında öz pikirlerin aytıp, sol nárselerdi ańlaydı hám olarǵa óz múnásibetlerin kórsetedi. Oqıwshılardıń sóylewi ústinde is alıp barıw menen bir waqıtta oqıtıwshı olardıń oy-pikiri ústinde de is alıp baradı, oqıwshılar pikiriniń anıqlıǵı, túsiniqliligi, izbe-izligi hám tiykarlanǵanlıǵın tárbiyalaydı. Tábiyattanıw sabaqlarında belgili muǵdardaǵı tábiyattanıw bilimlerin ózlestiriw procesinde anıq pikirlew iskerligi ámelge asadı hám logikalıq oy-pikir rawajlanadı. Aqılıy operaciyalar analiz qılıw hám sintezlew sebepli oqıwshıda onıń oyındaǵına tiykarlanıp, jańa pikirler, tábiyattanıw kórinisleri payda boladı. Bul mazmun tárepten bir-birine qarsı bolǵan pikirlew operaciyaları ajıralmas birlikte boladı.

Oqıwshılar dóretiushilik iskerligin uymlastırıw.

Pikirlew iskerligi adamda tábiyat penen gúreste dus kelgen qıymshılıqlardı jańalaw usılı sıpatında evoluciya procesinde payda bolǵan. Hárbirimiz hárdayım ol yaki bul dárejede qıym jaǵdayǵa túsip turamız, bunda ádettegi iskerlik usılıımız jetiskenlikti támiyinlemewi múmkin. Ámeliy yaki teoriyalıq maqsetlerge erisiw ushın jańa sheshim qarastırıwǵa májbúr etetuǵın sonday jaǵdaylar mashqalalı jaǵday dep ataladı.

Mashqalalı jaǵday oqıwshılar tárepinen anıq sorawǵa juwap beriwdi talap etiwshi wazıypa sıpatında qabıl etiledi hám ańlap alınadı. Oy-pikir ushın máseleni ańlap alıw – bul jedel pikirlew iskerliginiń baslanıwına signalǵa uqsaydı. Oqıwshıda sorawdıń tuwılǵanı, onıń oy-pikir júritip atırǵanın bildiredi.

Máseleni ańlap alıw wazıypanı sheshiwdiń birinshi basqıshı. Tuwrı qoyılǵan másele – juwaptıń jartısı, dep biykarǵa aytilmaǵan. Máselen bul soraw: Ne ushın tundrada úlken terek óspeydi? Bul soraw tuwrı hám anıq.

Ekinshi basqishta másele shártin, onı sheshiw ushın ne belgili ekenligin anıqlaw baradı. Dóretiushilik pikirlewdiń ishki nızamlılıqların úyreniw ushın oqıwshılarǵa másele usınıw, olardı mashqalalı jaǵdaylarǵa kiritiw lazım. Mashqalalı jaǵdaydaǵı bir neshe misallar keltiremiz.

«Balalar jol jaǵasında ayaǵı sınǵan kúshikti kórip, toqtap qalıp oyladı:

a) kúshikti úyge alıp ketiw, ayaǵın baylaw hám shıpakerge alıp barıw kerek;

b) biyshara kúshik azaplanıp atırǵan bolsa kerek, men báribir oǵan heshqanday járdem bere almayman, sebebi ol óledi;

d) ol kesel bolsa kerek, oǵan jaqınlasıw qáwipli, onnan kesellik júǵadı».

Joqarıda másele-soraw hám bir neshe mashqalalı jaǵday keltirilgen. Oqıwshılar kerekli jaǵdaydı tańlap alıp, máseleni sheshiwi, tánlangan variantlarınıń tuwrılıǵın dálillew kerek. Oqıwshılar tańlaǵan juwaplardı dálillew ushın dóretiwshilik penen pikirlep oy júritiw kerek.

Oqıwshılar sheshiliwi zárúr bolǵan mashqalalı jaǵdaydı máselelerden bir neshe úlgi keltiremez. «Toǵayda dem alıp atırǵan waqıtında qurǵaq qamıstıń áste-aqırın janıp atırǵanlıǵın sezip qaldıń. Ne isleyseń?»:

a) úlkenlerdiń aldına barıp, bul haqqında aytaman;

b) ózim óshiremen;

d) qurǵaq qamis kerek emes, janabersin.

«Oynap atırǵan waqıtta adamlar kóp júretuǵın jolda awdarılıp atırǵan qońızdı kórip qaldıń. Jolawshılar onı ezip ótip ketiwi múmkin. Sen ne qılasan?»:

a) qońızdı shırpı qutıshasına salıp tamashalayman;

b) ayaǵım menen ezip taslayman, sebebi ol tereklerge zıyan jetkiziwi múmkin;

d) qońızshanı alıp terek shaqına qoyaman;

e) ózi jáne awdarılıp ushıp ketiwin kútemen hám basqalar.

Bul mashqalalardıń barlıǵı oqıwshılardıń pikirlew qábiletin rawajlandıradı.

Tábiyattanıw óziniń mazmunı hám metodları menen oqıwshılardı hár tárepleme tárbiyalawda úlken áhmiyetke iye.

Tábiyat – dúnya páni hám sonıń ushın da tábiyattanıw sabaqları oqıw materialı mazmunın jetkiziwdiń jańa metodikasın talap etedi, onıń tiykarǵı maqseti bilimler jıyındısın tek este qaldırıw bolıp qalmastan, bálkim olardı isenim arttırıw bolıp ta esaplanadı. Isenim insanlarǵa, átirap álemge bolǵan múnásibette, ádetlerde, is júritiwde, minez-qulqta kóriniwi kerek.

Bunda tábiyattanıw turmıs penen baylanısı birinshi orıńǵa shıǵarıladı. Oqıwshılardı xalıq xojalıǵı rejeleri sáwlelengen mámleket qararları menen túsiniikli tárizde tanıtırıp barıw ayrıqsha áhmiyetti bildiredi.

Bul wazıypalardı ańsatlastırıp ushın kórgizbeli materiallar, diafilmler, oraylıq hám jergilikli dáwirlik baspa materialları, kino hám telefimlerdi (olardı oqıtıwshı menen birge kórgenlerinen keyin) dodalaw, miynet veteranları, ataqlı paxtakeşler, sharwalar, islep shıǵarıw aldınıǵıları haqqında gúrriń etiwshi kitaplar, oqıwshılar menen birge rásmiylestirilgen illyustraciya hám statistikalıq maǵlıwmatlar, túrli tarawlarda (respublika, wálayat, rayon hám qala boyınsha) erisilgen jetiskenlikler haqqındaǵı stendlerden keń kólemde paydalanıw lazım.

Tábiyattanıw qurallarında ámelge asırılatuǵın kompleks tárbiya tek sabaqlarda ǵana emes, bálkim oqıwshılardıń klastan hám mektepten tısqarı iskerliklerinde (ekskursiya, klastan tıs shınıǵıw, mektep aldı maydanındaǵı isler hám basqalarda) da turaqlılıq hám de rejelilikke talap etedi.

Watan súyiwshilikke tárbiyalaw. Jámiyetimizdi patriotlıq tárbiyasız kóz aldımızǵa keltiriw qıyın. Bunıń ushın tábiyat qorǵawı jeterli material bola aladı. Usıǵan bola patriotizm tárbiyasın átirap tábiyattı úyreniwden baslaw kerek. Balalıqtan júrekke sińip ketken súyikli úlke, tábiyattı ayne waqıtta «Watan» dep atalmısh keń túsiniiktiń quramalı elementi ekenligin esimizden shıǵarmawımız kerek. Úlketanıw isleri, mektep maydanshasındaǵı miynet, ekskursiyalarda súyikli úlkeni úyreniw oqıwshılar yadında

tereń iz qaldıradı, óz úlkesine muhabbattı bekkemleydi, onıń baylıqların qorǵaw, olardan durıs paydalanıw zárúrligi haqqındaǵı túsinikti qalıplestiredi. Úlke tábiyatı, onıń baylıqları, xojalıq qásiyetleri menen tanıstırw oqıwshılardıń klasta alǵan bilimlerin xalqımızdıń turmısı hám miynet iskerligi menen baylanıstırıwǵa járdem beredi. Máselen, paydalı qazımalardı qorǵaw hám mámleketimiz tábiyatınıń túrli-túrli temaları. (3-4-klas «Tábiyattanıw» sabaqlıqları).

Tábiyatqa muhabbat, onı asıraw hám qorǵawǵa tárbiyalaw. Tábiyatqa muxabbat úlken hám quramalı sezim esaplanadı. Ol balanıń ruwxıy hám aqlıy dúnyasın óz ishine alıp quramalı psixikalıq kompleksti payda etedi. Bul sezimdi tárbiyalawdı bala esin tanıy baslaǵanınan baslaw kerek, sebebi onda súyikli tábiyatqa muhabbat penen birge súyikli úlkege kewil qoyıw ósip baradı. Balalıqta tuwılǵan bul sezim mektep jıllarında qalıplesip, bayıydı, oǵan málim dárejede tábiyattanıw járdem beredi, álbette, ol tábiyat gózzallıǵın qabıl etiwge ǵana emes, bálkim onı qorǵawǵa, sonıń menen birge, kóbeytiwge de úyretedi.

Átirap-ortalıqqa sanalı múnásibetti tárbiyalaw ushın birinshi klastan baslap-aq átirap álem menen tanıstırw boyınsha shınıǵıwlarda (tábiyiy xarakterdegi maqala oqılǵannan keyin) balalar aldına ámeliy wazıypalar qoyıw zárúr.

Ekinshi klasta bul predmet boyınsha bilimler sheńberi keńeytirilip atırǵanda teoriyalıq bilimler, ámeliy shınıǵıwlar (qıslawshı quslarǵa járdem, jasıl shóplerdi qorǵaw, erte gúllewshı ósimliklerdi qorǵaw) menen baylanıslı.

Úshinshi klasta tábiyattan paydalanıw, onı qorǵaw barısında adamlar miynetine itibar beriledi.

Tórtinshi klasta tábiyat qorǵawı boyınsha bilimler tómendegi tártipte turaqlasadı: súyikli úlke – Watanımız tábiyatı, insannıń tábiyattı qorǵawı. Oqıwshılar tábiyattı qorǵaw haqqındaǵı Ózbekstan Respublikası nızamın ámelge asırıw úlken áhmiyetke iye ekenligi haqqında dáslepki

túsiniklerge iye boladı. Konstituciya jazılğan tábiyat qorǵawı haqqındaǵı statya mámleketimizde tábiyattı qorǵaw boyınsha ámelge asırılıp atırǵan siyasattıń nátiyjesi degen qararlar sińdirilip barıladı. Bul siyasat tábiyattı qorǵawǵa baylanıslı dáslepki hújjetler menen úziliksiz baylanısqan. Áhmiyetlisi sonda, tábiyattanıw sabaqları oqıwshılardı tábiyatqa baylanıslı bilimler menen bayıtıp, olardı Watanımız tábiyatı menen maqtanıw tuyǵıların bekkemleydi.

Oqıwshılardı ámeliy islerlikke tayarlaw. Mektep oqıwshılarına Ózbekstandaǵı islep shıǵarıwdıń tiykarǵı tarmaqları tuwrısında túsinik beriwı, jámiyet ómirinde júz berip atırǵan processlerdiń mazmunın túsinip alıwına járdem beriwshi bilim tiykarların qalıplestiriwi, kásipke baǵdarlanıwı, aldaǵı ámeliy iskerlikke tayarlawda zárúr bolatuǵın, ámeliy oqıw hám de kónlikpelerdi sińdiriwi kerek. Tábiyattanıw sabaqlarında, sonıń menen birge, tiri tábiyat múyeshi, mektep aldı maydanshasında hám basqa da orınlarda ámeliy isler orınlaw waqtında kishi jastaǵı mektep oqıwshılarına ápiwayı miynet ásbapların islete alıw, baqlaw hám tájiriybeler ótkeriw boyınsha ámeliy oqıw hám kónlikpelerge iye boladı.

Oqıwshılar mektep aldı maydanshasında awıl xojalıǵı islerin orınlap, dala hám fermalarda úlkenlerge járdem berip, tálim-tárbiya maqsetinde ónimli miynetke tárbiyalanadı. Olarda áste-aqırın alınǵan bilimlerdi ámelde qollanıw, tábiyat hádiyselerin túsiniw, awıl xojalıǵında hár túrli ámeliy islerde zıyankeslerdiń payda bolıwın baqlaw boyınsha ámeliy isler júritip, alǵan bilimlerin tolıqtıradı hám keńeyttiredi, oqıwshılardı tábiyatqa jáne de jaqınlastırıp, oǵan bolǵan sanalı múnásibetlerge tárbiyalaydı.

Ámeliy iskerlik oqıwshılarda miynetke muhabbattı, sanalı intizamdı, maqsetke erisiwge talpınıwshańlıqtı, toparda islesiw uqıbı hám basqa paydalı sıpatlardı tárbiyalaydı.

Solay etip, ulıwmalıq tálim mektepleri baslawısh klaslardıń tábiyattanıw sabaqlarında da oqıwshılardı hár

tárepleme tárbiya beriw ushın keń imkaniyatlar jaratıladı. Bunday tárbiyadan maqset jas áwladta ilimiy dúnyaqarastı, estetikalıq talǵamdı qalıplestiriw, olardı watan súyiwshilik hám patriotlıq ruwxta tárbiyalaw, tábiyiy baylıqlardı asırıp-abaylawǵa, miynetke úyretiwden ibarat.

Mashqalalı máseleler hám tapsırmalar

1. Baslawısh klaslarda tábiyattı úyreniw ushın qoyılǵan tiykarǵı mashqalalı wazıypalar haqqında maǵlıwmat tayarlań.

2. Tábiyattanıw pánin oqıtıw baǵdarlımsına kiritilgen ózgerislerdi talqılań.

3. 1-2-klas «Átirapımızdaǵı álem» sabaqlıqların analiz etiń.

4. 3-4-klas «Tábiyattanıw» sabaqlıqların analiz qılıń hám oqıwshılardıń materiallıq dúnyaqarasın tárbiyalaytuǵın maqalalardıń atların jazıp shıǵıń.

5. Tábiyattanıw xanası hám tiri tábiyat múyeshin rásmiylestiriw (bezetiwdiń estetikalıq tárbiyada tutqan ornın túsindiriyń.

6. «Baslawısh tálim» jurnalında baspadan shıqqan tábiyattanıw sabaqlarında ekologiyalıq tárbiya beriw temasındaǵı ilimiy maqalalar tiykarında informaciya tayarlań.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. «Tábiyattanıw» pániniń bilimlendiriw wazıypaları nelerden ibarat?

2. Tábiyattanıw sabaqlarında logikalıq oy-pikirdi rawajlandırıw qalay ámelge asırıladi?

3. Baslawısh klaslarda tábiyattanıw sabaqlarında oqıwshılardıń dóretiwshilik iskerligin rawajlandırıwdiń qásiyetleri nede?

4. Oqıwshılardıǵa tábiyattanıw sabaqlarında materiallıq dúnyaqaras tiykarların qalıplestiriw qanday áhmiyetke iye?

5. Tábiyattı estetikalıq qabil etiwdiń áhmiyetin qalay túsinesiz?

6. Estetikalıq tárbiyada qanday qurallardan paydalanıladı?

7. Estetikalıq tárbiyanıń tiykarǵı wazıypaları nelerden ibarat?

8. Tábiyattanıw sabaqlarında ádebiy tárbiya qanday orın tutadı?

9. Tábiyattanıw sabaqlarında ekologiyalıq tárbiya beriw qásiyetleri nelerden ibarat?

10. Watan súyiwshilik hám patriotizmge tárbiyalawda tábiyattanıw pániniń áhmiyetin qalay túsinesiz?

11. Tábiyattanıw sabaqlarında tábiyatqa muhabbat, onı asıraw hám de qorǵawǵa umtılıwdı tárbiyalawdıń qanday metodikalıq usılları bar?

12. Oqıwshılardı ámeliy iskerlikke tayarlawda tábiyattanıw pániniń áhmiyeti qanday?

13. «Átirapımızdaǵı álem» (1-2-klaslar) hám «Tábiyattanıw» (3-4-klaslar) sabaqlıqlarınıń tárbiyalıq áhmiyeti temasında qanday ámeliy shınıǵıwlar ótkeriw múmkin?

14. «Tábiyattanıw» sabaqlarında miynet tárbiyası hám onı rawajlandırıw qásiyetleri haqqında qanday maǵlıwmatlar berilgen?

15. Tábiyattanıw sabaqlarında fizikalıq tárbiyanıń mazmunı nede?

2-§. Tábiyattanıwdı oqıtıw principi

Házirgi zaman pedagogikasında oqıtıwshınıń iskerligi hám de oqıwshıdıń biliwi iskerliginiń xarakteri anıq didaktikalıq principler menen belgilenedi.

1. Oqıtıwda turaqlılıq hám izbe-izlik principi. Mektep tábiyattanıw kursı tábiyattanıw pániniń túrli tarawlarınıń qısqartırılǵan túri emes, bálkim onıń metodikalıq tańlangan, turaqlılastırılǵan elementi bolıp esaplanadı. Materialdıń bunday beriliwi sonıń menen túsindiriledi, bunda kishi jastaǵı

mektep oqıwshıları tábiyat haqqındaǵı pán tiykarların tek átirap ortalıqtıń dene hám hádiyselerin sáwlelendiriwshi hám de olar ortasındaǵı baylanıslardı ashıp beriwshi dáslepki ápiwayı tábiyiy obyektler, keyin bolsa quramalıraǵı menen izbe-izlikte tanıstırıp bariw procesinde iyelep alıwı múmkin. Bunıń menen tábiyattanıwdı oqıtıw turaqlılıq principi ámelge asırıladı.

Oqıtıwdıń turaqlılıǵı, yaǵnıy sistemalılıǵı bilimdi bayan etiwde anıq sistemaǵa ámel qılıwdan tısqarı ámeliyat penen baylanıstıń hártúrli formaların ámelge asırılıwın názerde tutadı. Sol qatarı: 1) teoriyalıq tábiyattanıw bilimlerin baqlaw hám bilip alıwǵa qaratılǵan qızıqlı oynlardı (bul baslawısh klaslarda oqıtıw ushın xarakterli); 2) átiraptaǵı ómir hám qurılıs ámeliyatın (tábiyatqa hám islep shıǵarıw kárxanalarına sayaxatlar); 3) miynet tálimi hám sociallıq paydalı miynetti; 4) mektep aldǵı maydanındaǵı jumıs hám ónimli miynet penen baylanıstı názerde tutadı.

Tábiyattanıw kurslarınıń izbe-izligi oqıwshılar ushın olardıń jas ózgeshelikleri, tayarlıǵı hám rawajlanıwı, sonıń menen birge, mazmunında miyraslıqqa ámel qılıw zárúriyatına qarap oqıw materiallarınıń túsiniikli bolıwı menen belgilenedi.

Máselen:

1) mektep tábiyattanıw kursı jansız tábiyattaǵı ósimlik hám haywanlar ómirindegi, adamlar miynetindegi máwsimlik ózgerislerdi;

2) súyikli úlke tábiyatın, adam organizmi hám onıń salamatlıǵı;

3) Watanımız tábiyatın, onnan paydalanıw hám onı qorǵawdı sáwlelendiriwshi materialdı izbe-iz úyreniwdi talap qıladı. Bul temalar biologiya, geografiya, ekologiya, adam anatomiyası, sanitariya hám gigiena boyınsha ápiwayı (elementar) maǵlıwmatlardı beredi.

6-11-klaslarda biologiya pánin úyreniwden aldın 4-klasta tábiyattanıw páni oqıtıladı, ol 1-4-klaslarda átirap alemnıń

dene hám hádiyseleri menen tanıstırıwǵa súyenedi. 5-6-klaslarǵa botanika hám 7-8-klaslarǵa zoologiya baǵdarlamaları jansız tábiyat haqqındaǵı baslanǵısh bilimler tiykarında dúziledi.

Oqıw materiallarının ilimiy hám túsinikli bolıw principini. Uzaq waqıtlar baslawısh klaslarda tábiyattanıwdı ózbetinshe oqıw predmeti sıpatında oqıtıwǵa jeterli dárejede itibar berilmedi. Ol geyde tábiyat dep atalıp kelindi, geyde predmetli sabaqlar hám túsendirmeli oqıw menen almasırdı. XX ásirdeń 60-jıllarınan baslap tábiyattanıw ózbetinshe predmet sıpatında oqıtılmaqta. Házirgi waqıtta mektep tábiyattanıw kursınıń mazmunı zamanagóy pán rawajlanıwı dárejesine muwapıq keledi. Tábiyattanıw baǵdarlaması úlketanıw qásiyetlerin esapqa alǵan halda dúzilgen, baslawısh klaslarǵa tábiyattanıw táliminiń mazmunı bolsa botanika, zoologiya, ekologiya, adam anatomiyası hám fiziologiyası, geografiya pánleriniń házirgi rawajlanıwına muwapıq keledi.

Tábiyattanıw oqıtıwda ilimiylik principini házirgi zaman páninde kategoriyalıq qarar tapqan principlerdi oqıwshılardıǵa ózlestiriw ushın usınıs etiliwin názerde tutadı. Tábiyattanıw boyınsha ilimiy bilimlerdeń iyelep alınıwın támiyinlew ushın kishi jastaǵı mektep oqıwshılarınıń ańlay alıw imkaniyatların esapqa alǵan halda eń áhmiyetli ilimiy maǵlıwmatlardı tańlap alıw kerek. Oqıwshılardıń ańlay alıw imkaniyatları fizikalıq kúsh hám aqılıy kúsh talap etiwshi oqıw temaları hám ámeliy máselelerdi izbe-izlik penen quramalılastırıp barıw procesinde keńeyip baradı. Qıyınshılıq xarakterin tuwrı anıqlaw oqıwshılardıń ańlay alıw imkaniyatların keńeytip barıwına, oqıw materialın izbe-izlik penen quramasıp barıwına járdem beriwshi eń tuwrı metodikalıq varianttı tańlap alıwǵa imkan beredi. Bul oqıwshılardıń aqılıy rawajlanıwın áste-aqırın kóteriliwine hám ilimiy bilimlerde tereńirek ózlestirip alınıwına imkan beredi.

Oqıw materialınıń ilimiyliǵı túsinikli bolıwı kerek, buǵan onı oqıwshılardıń aqılıy hám ruwxıy rawajlanıwına, sonıń

menen birge, olardıń tayarlıqlarına sáykeslestiriw menen erisiledi. Tábiyattanıw materialları mazmunınıń túsiniqliligi kishi jastaǵı mektep oqıwshılarında oqıwǵa qızıǵıw oyatadı, aqılǵa azıq beredi, logikalıq pikirlew, salıstırıw hám juwmaqlar shıǵarıw, ámeliy máselelerdi sheshiwge baǵdarlaydı.

Teoriyanı ámeliyat penen baylanıstırıw. Teoriyanı ámeliyat penen baylanıstırıw oqıwshılardı ámeliy máselelerdi sheshiwde teoriyanıń áhmiyetin túsiniwge alıp keledi, bul olardıń ózlestiriw sıpatın asıradı. Bul princip miynet tálimi hám oqıwshılardı ámeliy iskerlikke tayarlaw wazıypaların sheshiwde ayırıqsha áhmiyetke iye.

Oqıtıwda teroiya menen ámeliyattıń baylanıs xarakterin oqıw predmetiniń mazmunı talap etiledi. Tábiyattanıwda teoriyalıq bilimler oqıwshılardı tábiyattıń ol yaki bul hádiyseleri menen ámeliy tanıstırıw procesinde puxtaaraq ózlestiredi. Bunda ámeliyat oqıwshılardı teoriyanı ózlestiriwge qızıqtırıw ushın onnan aldınraq keliwi múmkin. Máselen, tábiyatta báhár temasın (3-klas) úyreniw boyınsha ámeliy isler egiw (tamırlı miywelerdiń ónimdarlıǵına eginler tıǵızlıǵınıń tásirin anıqlaw ushın tuqımlar egiw), keyin bolsa temanı úyreniwde ámeliy jumıs nátiyjelerin analizlew maqul.

Teoriyanıń ámeliyat penen baylanısıwın ámelge asırıwǵa topar xojalıǵı qurtxanasında jipek qurtı ústinen baqlawlar, sonıń menen birge, ǵoza, palız eginleri, ǵalle eginleri, seziw organları, júrek hám qan temaları (3-klas) boyınsha ámeliy islerdiń ótkiziliwi járdem beriwı múmkin. Oqıwshılardıń tiri tábiyat múyeshindegi (ósimliklerdi egiw hám kóbeyttiriw) jumısların, sonıń menen birge, ósimliklerdiń suwǵa, ıssılıqqa, jaqtılıqqa zárúriyatı, kórinisli ǵúl ósimlikleriniń ósiwi hám rawajlanıwına organikalıq hám mineral ónimlerdiń tásirin úyreniwı, ónimdarlıǵın asırıw boyınsha tájiriybeler ótkeriwdi miynet sabaqları menen baylanıstırıp alıp barıw teoriyalıq bilimlerde ámeliyat penen baylanısın jaqsılaw imkanın beredi.

Tábiyattanıw sabaqlarında teoriyanıń ámeliyat penen baylanısın ámelge asırıp barıwda oqıwshılardıń ámeliy iskerligi olardıń teoriyalıq bilimlerin ózlestirip alıwǵa bolǵan umtıwların bosastırmaw lazım. Ámeliy isler ushın sonday obyekt hám tájriybelerdi tańlaw kerek, bunda olar teoriyalıq principlerin tasdıyqlasın hám bilimlerde tereńlestiriw ushın xızmet qılsın.

Tábiyattanıwdı oqıtıwda teoriyanıń ámeliyat penen baylanısıwı, onıń barlıq basqışlarında ámelge asırılıwı teoriyalıq bilimlerde tereńlesiwı, sonıń menen birge, ámeliy iskerlikke tayarlawǵa járdem beriwı kerek. Úyreniletuǵın teoriyalıq bilimlerde mazmunına qarap, sabaq hám sabaqtan tısqarı shınıǵıwlarıń hár qıylı formaları, máselen, laboratoriya isleri, sayaxatlar, ámeliy shınıǵıwlar, sociallıq paydalı miynetten paydalanıw múmkin.

Tábiyattanıwdı oqıtıwda oqıwshılardıń sanalılıǵı hám dóretiwshilik iskerligi principı. Oqıwshılardıń sanalılıǵı hám dóretiwshilik iskerligi principı: 1) oqıwshılardıń oqıwǵa sanalı hám dóretiwshilik múnásibette bolıwı; 2) úyrenilip atırǵan materialdı túsiniw alıwı hám túsingenlerin túsindire alıwı; 3) oqıwdıń dóretiwshilik xarakterde bolıwın; 4) bilimlerde ámeliyatta sanalı qollanıwı hám olardıń isenimge aylanıwın óz ishine aladı. Sanalıq principin ámelge asırıwda baslı xızmet oqıtıwshıǵa baylanıslı, ol oqıwshı aldında turǵan wazıypalardı anıq qılıp túsindiriwı hám olardı jaqsı ornılawǵa qızıǵıwshılıq oyatıwı kerek.

Oqıtıwda sanalıq kóriniwiniń joqarı forması oqıwshılardıń dóretiwshilik iskerligi bolıp, ol gerbariy, maket, model, mulyaj tayarlaw, ótkerilgen baqlawlardı xarakterlew hám oqıtıwshı usınıs etken tema boyınsha atqarılǵan isler tarawında kishi informaciya tayarlaw menen baylanıslı boladı.

Oqıtıwdıń kórgizbelilik principı. Kórgizbelilik principinen paydalanıwdıń tiykarǵı wazıypası oqıwshılardıń biliw iskerliklerin jedellestiredi. Bul princip átirap álemdi tuwrıdan-tuwrı qabıllaw tiykarındaǵı oqıtıwdı názerde tutadı.

Kórgizbelilik principine boysınıw tábiyattı úyreniwdiń dáslepki basqışlarında júdá áhmiyetli, sebebi kishi jastağı mektep oqıwshıları kórgenlerinde payda bolatuǵın jeke tásirleri tiykarında tuwrı túsinik hám juwmaqlar payda bolıwına járdem beriwshi bilimler alıwı kerek.

Tábiyattanıw boyınsha baǵdarlamada organizmler ómirin tábiyiy sharayatta úyreniwge, tiri tábiyat múyeshinde, mektep aldı maydanshalarında tájiriybeler, baqlawlar ótkeriwge imkan beriwshi metodlardıń qollanıwın, yaǵnıy oqıwshılardıń tuwrıdan-tuwrı kóz benen yaki tuwrıdan-tuwrı kórip, átirap álemniń dene hám de hádiyseleri menen, sonıń menen birge, olardıń kórinisler menen tanısıwı dep túsiniletuǵın kórgizbeli principinen paydalanıwdı názerde tutıwı tosınnan emes.

Tábiyattanıwdı oqıtıwdaǵı kórgizbelilikti shınıǵıwlar procesinde tek tábiyiy deneler (tiri tábiyat múyeshindegi, zooparktegi, haywanlar, ósimlikler, gerbariyler, kollekciyalar), paydalanatuǵın yaki tájiriybe kórinisindegi hádiyselerdi esletiwshi predmetli kórgizbelilikke hám tábiyat deneleri yaki hádiyseleriniń kartina, keste, taxtadaǵı súwret, model, mulyaj, diapozitiv, kinofilm, karta, sxema hám basqalardan paydalanılatuǵın súwretli kórgizbelilikke ajratıw maqsetke muwapıq bolıp esaplanadı.

Predmetli hám súwretli kórgizbelilikti ámelge asırıw tiykarında oqıtıw, ásirese, balalar tárbiyasınıń erteńgi basqışlarında, oy-pikirdiń, baqlawshılıqtıń jedellesiwinde járdem beredi, úyrenilip atırǵan máselelerge oqıwshılardıń qızıǵıwshılıǵın asıradı. Olardı ápiwayı izertlewler alıp barıwǵa úyretedi, bilimlerdi tez qabıllawǵa járdemlesip, ózlestirip alıw procesin ańsatlastıradı, bilimlerdiń bekkemligin támiyinleydi.

Tábiyat deneleri hám hádiyseleri ústinen alıp barılǵan baqlawlar materialdı túsinip alıwǵa hám ózlestirilgenlerdi bekkemlewge, oqıtıwshı basshılıǵında tábiyat hádiyseleri ortasındaǵı tereń baylanıslardı anıqlawǵa, deneler

haqqındaǵı pikirler menen kórgenlerin salıstırıwǵa imkaniyat beredi.

Sóz benen qabıllaw, sóz benen kóz aldına keltiriw ortasında puxta baylanıslardıń payda bolıwı oqıwshılardıń tábiyat deneleri hám hádiyseleri haqqında oqıtıwshı aytıp bergeneriniń hám olar haqqında sabaqlıqta jazılǵanlardıń áhmiyetin túsiniw alıwına imkan beredi.

Bilimlerdi puxta ózlestiriw principini. Bul princip alınǵan bilimlerde, formalastırılǵan oqıw hám de kónlikpelerdi oqıwshılar yadında uzaq saqlanıwın názerde tutadı. Oqıwshılar biliminiń puxta bolıwı oqıtıwshınıń kórsetip ótilgen principlerinen oqıwshılardıń rawajlanıw dárejesine hám de qızıǵıwshılıǵına qanshelli muwapıq tárizde paydalanıwına baylanıslı.

Bilimlerdiń puxta bolıwına erisiw ushın, aldın ala, oqıw jılı baslanıwına aldınǵı ótilgen materialdı jańa bilimlerdeń ózlestiriliwi sanalı bolıwı ushın tiklew zárúr. Birinshi náwbette, baǵdarlamadıń jańa material menen kóbirek baylanıslı bolǵan bólimlerin tákirarlaw lazım. Bunda jańa bilimlerde ózlestiriwdiń birinshi basqışında oqıtıwshı oqıwshılar jańa materialdı tiykarlı ráwishte túsiniwi hám ózlestirip alıwı ushın onıń barlıq kólemine emes, bálkim tiykarǵı mazmunın beriwi kerek. Máselen, Watanımız tábiyatınıń hár-túrliligi (4-klas) temasın úyreniwde oqıwshılar aldın úlkeдегі tábiyiy sharayattıń hár túrlililigi, keyin hárbir zona menen tanısadı. Bul jańa pánlerde kiritip barıw imkaniyatın beredi, olar járdeminde hárbir zonaǵa tán bolǵan xarakterli qásiyetler, sol qatar, ósimlik hám haywanat dúnyası anıqlanıw, oqıwshılardıń biliw iskerliklerin tezlestiriwshi qosımsha maǵlıwmatlar berip barıladı. Puxta bilimlerde erisiwde olardı oqıwshılardıń tez pikir júritiwleri tiykarında turaqlılastırıw ayrıqsha áhmiyetke iye. Oqıwshılar jańa bilimlerde, aldınǵırekte úyrenilgen material menen baylanıstırıw, tereńirek ózlestiredi.

Oqıtıwdıń individuallastırw principi. Orta tálim sistemasın reformalastırw sharayatında balalardıń individual qásiyetlerin úyreniw bargan sayın úlken áhmiyetke iye bolmaqta. Hárbir mektep oqıwshısı anıq informaciya hám individual qásiyetlerge iye, bul qásiyetler olardıń bilimlerin ózlestiriw processlerine tásir kórsetedi. Biraq oqıtıw procesinde balalar toparında bilimlerdi ózlestiriw dárejesi birdey bolıwı múmkin. Balalar rawajlanıwına tuwrı keletuǵın ulıwmalıqtı anıqlaw múmkin.

Ol rawajlanıw dárejesi, bilim qorı, pikirlew xarakteri, iskerlik hám minez- qulq, siltawlarınıń uqsaslıǵı bolıwı múmkin. Biraq ulıwmalıq penen bir qatarda hárbir oqıwshı ushın óziniń individual qásiyetleri; 1) dıqqattıń rawajlanıwı; 2) sabaqtaǵı minez- qulq xarakteri; 3) predmetke múnásibeti; 4) kórgizbeli hám awızeki materialdı qabil etiwiniń tezligi hám anıqlıǵı; 5) oqıw materialın túsiniw alıwı hám pikirlew qábileti; 6) tábiyat haaqındaǵı bilimleriniń sıpatı, awızeki hám de jazba sawatlılıǵınıń rawajlanıw dárejesi ózine tán esaplanadı.

Oqıtıwshı klasta jumıs alıp bara otırıp, hárbir oqıwshı menen jeke tárizde islew, dóretiwshilik sezimlerin rawajlandırıp, unamsız háreketlerin joq etiw, klastı topar isine tartıw maqsetinde hárbir balanıń jeke qábiletin úyreniw hám esapqa alıw zárúrligin umıtpaw gerek.

Oqıtıwshınıń óz oqıwshıların jaqsı biliwi - olarǵa individual qatnastıń tiykarı esaplanadı, bunıń ushın ol barqulla oqıwshılardı baqlap, hártúrli jumıs alıp barıw procesinde úyrenip baradı. Oqıwshılardıń qalay ózlestirip atırǵanlıǵına qaramastan, olardıń hámmesine jeke qatnas jasaw gerek. Sabaqtı ózlestiriwge qıynalıp atırǵanlarga óz waqtında qosımsha járdem kórsetiw zárúr. Oqıtıwshı hárbir tapsırmanı (gerbariy hám kollekciyalar tayarlaw, tiri tábiyat múyeshi hám oqıw tájriybe maydanshasındaǵı isler, tábiyat obyektlerin baqlaw) oqıwshınıń individual qásiyetlerin, sol tapsırmanı isley alıwın, úyrenilip atırǵan obyektke

salıstırǵanda qızıǵıwshılıǵın esapqa alǵan halda beriwi kerek. Oqıwshılardıǵa individual qatnasqa tiykarlanǵan oqıtıw procesi oqıw materialınıń jaqsı ózlestiriliwin, balanıń aqılıw rawajlanıwın támiyinleydi, morallıq normalardı sıńdıredi.

Tábiyattanıwdı oqıtıwdıń úlketanıw principi. Mektep úlketanıwshılıǵınıń wazıypası oqıwshılar tárepinen tálim-tárbiya maqsetinde hár túrli derekler boyınsha hám tuwrıdan-tuwrı baqlawlar tiykarında óz úlkesi aymaǵın hár tárepleme úyreniw esaplanadı.

Úlketanıw ómir menen baylanıstıń qúdiretli quralı. Kópshilik oqıwshılardıń mektepti pitkergeninen keyin jergilikli óndiris hám awıl xojalıǵı kárxanalarında islew ushın bariwi esapqa alıńǵanda, úlketanıw ayrıqsha áhmiyet beredi.

Úlketanıw tuwrıdan-tuwrı tábiyat qorǵawı menen baylanıslı, sebebi óz úlkesin biliw oqıwshılardıǵa onı qorǵaw hám kóklemzarlastırıw boyınsha jumıslarda sanalı qatnasıw imkaniyatın beredi. Óz úklesin úyreniw oqıwshılardıń ózbetinshe jumıs islewin rawajlandıradı, sebebi bul social-paydalı miynette aktiv qatnasıwǵa imkaniyat beredi.

Úlketanıw materialın úyreniw boyınsha jumıs oqıw maqsetlerine juwap beriwi kerek, sonıń ushın da onıń mazmunı hám xarakteri oqıw rejesi menen belgilenedi. Úlketanıw islerin shólkemlestiriw formaları boyınsha klasta hám klastan tısqarı bolıwı múmkin. Tek olar barlıq oqıwshılar tárepinen orınlansın.

Úlketanıw principi teoriyalıq tábiyattanıw kursınıń oqıwshılar óz úlkesi tábiyatı menen bekkem baylanısta bolıp úziliksiz kóz aldına keltiriwin názerde tutadı. Úlketanıw bilimnerinen paydalanıw – oqıw úlketanıwshılıǵınıń bas maqseti. Bunıń ushın oqıtıwshı jeterli úlketanıw materiallarına iye bolıwı, oqıw materialın ózlestiriw hám túsiniw alıwǵa járdem beretuǵın jergilikli maǵlıwmatlardı sabaqlar ushın tańlap alıwı kerek.

Úlketanıw principi tábiyattanıwdı oqıtıwda kóp ǵana didaktikalıq principlerden (oqıtıwdıń ilimiyligi hám

kórgizbeliligi, anıqtan anıq emeslikke, jaqqınnan uzaqqa barıw sıyaqlılardan) paydalanıwǵa imkan beredi. Jergilikli úlketanıw materiallarınan oqıtıwshı tábiyattanıwdı oqıtıwda túsindiriw, salıstırıw hám kórsetiw ushın, oqıwshılardıń kóp ǵana tábiyat hádiyselerin tuwrıdan-tuwrı ańlap jetiwinde paydalanıladı.

Úlketanıw principlerinen turaqlı ráwishte paydalanıw alınǵan teoriyalıq bilim hám uqıplıqlardı turmıs (máselen, awıl xojalıq isleriniń qolay, yaǵnıy optimal múddetlerin anıqlaw ushın aldınnan hawa rayın aytıp beriw, dáryadan ótiwde qáwipsizlikti támiyinlew maqsetinde onıń aǵımı rejimin anıqlaw, jergilikli awıl xojalıǵı shólkemleri ushın ósimlikler jynaw hám basqalar) menen baylanıstırıwǵa járdem beredi.

Solay etip, tábiyattanıwdı oqıtıw «awızeki sxemada» bolmay, bálkim haqıyqattı baqlaw tiykarında qurıladı. Bunnan úlketanıwdan tábiyattanıwdı oqıtıwda hár kúni hám úziliksiz paydalanıw kerekligi belgili boladı. Barlıq sabaqlar úlketanıw principini tiykarında dúziliwi kerek.

Oqıw úlketanıwshılıǵın úlkeni úyreniw boyınsha tek júriw hám dógerek islerin shólkemlestiriw menen ǵana emes, bálkim hár qıylı tábiyiy hádiyselerdi turaqlı baqlawlar menen, úyrenilip atırǵan aymaqtıń ájayıp tábiyiy hám taza hawalı jerlerin tekseriw menen hám de óz baqlawların ulıwmalastırıw menen de baylanıstırıw kerek boladı.

Sabaqlardaǵı ulıwmalastırıw úyreniletuǵın baǵdarlama temaları menen baylanıslı halda barıwı lazım. Úlketanıw principiniń mazmunı sonnan ibarat, ol oqıwshılardıǵa tanıs bolǵan jerde tábiyat hádiyselerin baqlaw hám haqıyqiy kózqaraslar tiykarında tábiyattanıw tiykarların uyımlastırıwshı túsiniqlerdi qalıplestiriw imkaniyatın beredi.

Súyikli úlkeni úyreniw ulıwmalıq tábiyattanıw kursın úyreniw menen parallel túrde alıp barılıwı lazım. 3-4-klaslardaǵı úlketanıw izertlewleriniń áhmiyetli bólegi topıraqqa, ósimlik hám haywanat dúnyasına xarakteristika

dúziw, dáryalar aǵımınıń rejimi hám xarakterin úyreniw, tábiyat qorǵawı esaplanadı.

Oqıwshılar ózleriniń qala yaki awıllarında qanday dárya, aǵımlı suw basseynleri, kóklemzarlar barlıǵın, olardı pataslanıwdan saqlawdı bilip alıwı kerek. Haywanlarǵa ǵamqorlıq qılıw lazım. Qımbatlı tábiyat obyektleriniń táriypin dúziw hám olardı qorıqlaw, zıyanlı tábiyiy processlerdiń (oypatlıqlar, opırılıwlar, jemiriliwilerden payda bolǵan bóleklerdiń) adamnıń xojalıq iskerligine tásirin úyreniw hám olardıń aldın alıwda qatnasıwı lazım.

Úlketanıw principin oqıw-tárbiya islerinde tek mektep úlketanıw múyeshinde jergilikli materialların izbe-iz ráwishte toplap barǵan sharayatta ǵana ámelge asırıw múmkin. Eń ápiwayı úlketanıw baqlawlı, baslawısh klasta oqıwshılar shıǵarǵan juwmaqlar olardıń sanasında áste-aqırın toplanıp baradı hám bul juwmaqlar ómirde hám de tábiyattı keyinshelli úyreniwde kerek bolatuǵın tiykarǵı tábiyattanıw túsiniqlerin qalıplestiriw ushın baza bolıp xızmet qıladı.

Mashqalalı máseleler hám tapsırmalar

1. Anıq mısallarda oqıtıwdıń turaqlılıq hám izbe-izlik, ilimiylik hám túsiniqlilik principlerin túsindiriniń.

2. «Tábiyattanıw» sabaqlıǵındaǵı temalardı analiz qılıń. Onnan teoriyanıń ámeliyat penen baylanısqaqlıǵı sáwlelengen materialdı tabıń.

3. Tábiyattanıw boyınsha bilimlerdiń puxta ózlestiriliwi nelerge baylanıslı ekenin túsindirip beriniń.

4. Mektepte tábiyattanıw sabaqların baqlap, oqıtıwshı qaysı didaktikalıq principlerden paydalanǵanlıǵın anıqlań hám olar haqqında maǵlıwmat beriniń.

5. Oqıtıw procesin individuallastırıw nede óz kórinisin tabıwın jazın.

6. Tábiyattanıwdı oqıtıwda úlketanıw principini qanday áhmiyetke iye ekenin túsindirip beriniń.

7. Anıq mısallar tiykarında teoriyanı ámeliyat penen baylanıstırıw haqqında maǵlıwmatlar toplań.

8. «Tábiyattanıw» páninen tutılǵan dápterlerde úlketanıw principin ámelge asırıw jolları hám basqa principler menen baylanıslılıǵı haqqında juwmaq jazıń.

9. Máwsimlilik hám úlketanıw principleriniń bir-birine baylanıstırıwshı qásiyetlerin analiz qılıń.

10. Innovaciya hám integraciya processleriniń «Tábiyattanıw» páninde tutqan ornı haqqında material tayarlań.

11. Mektep átirapına uqsas orıńǵa 3 yaki 4-klas ushın úlketanıw ekskursiyası rejesin dúziń.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. Qanday principler tábiyattanıwdı oqıtıwdıń tiykarǵı principleri esaplanadı?

2. Oqıtıwda turaqlılıq dep neni túsinesiz?

3. Tábiyattanıw kurslarınıń izbe-izligi ne menen belgilenedi?

4. Tábiyattanıwdı oqıtıwda ilimiylik principiniń mazmunın qanday túsinesiz?

5. Oqıw materialınıń ilimiy hám túsiniikli bolıw principidegeni neni túsinesiz?

6. Tábiyattanıwdı oqıtıwda teoriyanı ámeliyat penen baylanıstırıwdıń áhmiyeti nede?

7. Teoriyanıń ámeliyat penen baylanıswı qanday ámelge asırıladı?

8. Oqıwshılardıń sanalılıǵı hám dóretiwshilik iskerligi principidegeni qanday wazıypalardı óz ishine aladı?

9. Oqıwshılardıń dóretiwshilik iskerligi nelerge baylanıslı?

10. Kórgizbelilik principiniń tiykarǵı wazıypaları nelerden ibarat?

11. Tábiyattanıwdı oqıtıwdaǵı kórgizbelilikti qanday formalarda orınlaw múmkin?

12. Predmetli hám Súwretli kórgizbelilikti ámelge asırıw oqıwshılardıń qanday iskerliklerin ámelge asırıwların támiyinleydi?

13. Tábiyattanıwdı oqıtıwda bilimlerdi puxta ózlestiriw principi qanday áhmiyetlerge iye?

14. Tábiyattanıw boyınsha bilimlerdiń puxta ózlestiriliwi neler menen túsindiriledi?

15. Oqıtıw individuallastırıw nelerde óz kórinisin tabadı?

16. Balalardıń individual qásiyetlerin úyreniw qanday áhmiyetke iye?

17. Oqıwshılardıń individual qatnas qanday iskerliklerdiń rawajlanıwın támiyinleydi?

18. Individual qatnas degende neni túsinesiz?

19. Mektep úlketanıwshılıgınıń wazıypası ne?

20. Úlketanıw principiniń wazıypası ne?

21. Úlketanıw principi qanday didaktikalıq principlerden paydalanıw imkanıyatın beredi?

22. Súyikli úlkeni úyreniw qanday princip tiykarında alıp barıladı?

3-§. Baslawısh klaslarda tábiyattanıw pániniń mazmunı

Ulwma bilim beriw hám óner mektepleriniń reforması orta hám óner tálimi sistemasın ózgertiw maqsetinde Ózbekstan Respublikası Mámleketlik bilimlendiriw standartı qabıl etildi.

Bul Mámleketlik bilimlendiriw standartı ulwma orta bilim beriwdiń shólkemlestiriw bólegi bolğan baslawısh bilimlendiriwdiń shólkemlestiriw dúzilisi, mazmunı, oqıwshılardıń tayarlanıw dárejesi, oqıw júklemesi kólemine qoyılatuğın norma hám talaplar kompleksi bolıp, ol mámlekettiń normativ hújjeti sıpatında qaraladı.

Mámleketlik bilimlendiriw standartınıń baslawısh tálim bólimi Ózbekstan Respublikası Oliy Majlisiniń IX sessiyasında qabıl etilgen «Bilimlendiriw haqqında»ğı Nızamına hám

«Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlaması» na hám de Ministrler Keńesiniń «Úziliksiz tálim sistemasında mámleketlik bilimlendiriw standartların islep shıǵıw hám engiziw haqqında»ǵı 1998-jıl 5-yanvar qararına hám «Mámleketlik bilimlendiriw standartı haqqında»ǵı Nızamına tiykarlanǵan halda belgilenen.

Bul hújjette tómendegiler kórsetilgen: baslawısh tálimge mámleket standartı oqıw pánleri boyınsha emes, bálkim tálim tarawları boyınsha belgilenedi. Tálim tarawları boyınsha standart kórsetkishleri boyınsha belgilenedi. Tálim tarawları boyınsha standart kórsetkishler 7(6)-11 jastaǵı balalardıń rawajlanıwı dárejesi, zárúriyat hám imkaniyatlarınan kelip shıqqan halda sociallıq talaplardan kelip shıqqan tálim mazmunınıń minimal muǵdarına tiykarlanıp belgilenedi. Baslawısh tálimge mámleketlik bilimlendiriw standartınıń belgileniwı usı basqıshta tálim mazmunı kólemin shegaralaw, tálim tarawların integraciyalaw imkaniyatın beredi. Mámleketlik bilimlendiriw standartın belgilew baslanǵısh tálim mazmunın konceptual tiykarǵa tayanǵan halda modernizaciyalaw (dáwir talapları kózqarasınan jańalawdı) kózde tutadı.

Bul mámleketlik bilimlendiriw standartınıń «Baslawısh tálim» jónelisi tiykarınan 2 bólimnen ibarat:

1-bólim. Kirisiw. Onda hár bir taraw boyınsha qoyılatuǵın talaplardıń ulıwmalıq wazıypaları kórsetilgen.

Sol qatarda, onıń 1.3 bólimi «tábiyat tálim tarawı»na baǵıshlanǵan hám tómendegiler belgilenen: balalardı átiraportalıq penen tanıstırıw, olarda álem dúzilisi hám tábiyat hádiyseleri haqqında baslawısh túsinikler payda etiw, ilimiy dúnyaqarastı qalıplestiriw, tábiyatqa muhabbat oyatıw hám onnan durıs paydalanıwdı úyretiw tábiyat tálim tarawı arqalı ámelge asırıladi.

Tábiyat tálim tarawı boyınsha standart kórsetkishler balanıń tábiyat hám ondaǵı hádiyseler haqqındaǵı túsiniklerge iye bolıwı, olardı pariqlaw, qısqasha táriyplep

beriw hám de ámelde qollanıwǵa úyretiw kózqarasınan belgilenedi.

2-bólim. Tálim mazmunı negizin belgilewshi kórsetkishler. Buniń 2.3 bólimi «tábiyat tálim tarawı» bolıp, tómendegilerdi óz ishine aladı:

1. Janlı hám jansız tábiyat. Tábiyattı úyreniw usılları: baqlaw hám tájiriybe. Dene hám elementler.

2. Kosmos. Quyash – eń jaqın juldız. Jerdiń óz kósheri hám Quyash átirapında aylanıwı, Ay – Jerdiń joldası. Globus. Karta. Aspan hám onıń tiykarǵı tarawları. Jer júziniń tiykarǵı bólekleri, taw, tegislik hám okeanlar.

3. Átirapımızdaǵı hawa. Hawa rayı. Jıl máwsimlerinde hawa rayınıń ózgeriwi. Jawınlar. Tábiyatta suw.

4. Tábiyat hádiyseleri. Denelerdiń háreketi, ıssılıq, dawıs, elektr, jaqtılıq hádiyseleri haqqında baslanǵısh maǵlıwmat.

5. Ósimlikler. Ósimliklerdiń organları. Mádeniy hám jabayı ósimlikler. Ósimliklerdegi máwsimlik ózgerisler.

6. Haywanlar. Úy hám jabayı haywanlar. Qurt-qumırsqalar. Quslar. Suwda jasawshı haywanlar. Jirtqısh haywanlar. Haywanlardıń jasaw sharayatı.

7. Adam hám onıń salamatlıǵı.

8. Watanımız kartası janında. Mámleketimiz tábiyatı, taw hám tegislikleri, shól hám toǵayları, hawa rayı, tiykarǵı dárya, kól hám suw saqlaǵıshlar. Jer astı baylıqları. Mámleketimiz paytaxtı, wálayatlar hám Qaraqalpaqstan Respublikasınıń tábiyatı.

9. İnsan hám tábiyat ortasındaǵı múnásibet. Tábiyattı qorǵaw.

Bizge belgili, baslawısh klaslarda tábiyattanıw pání 2 bólimge bólinip ótıledi: «Átirapımızdaǵı álem», (1-2-klaslarda) hám «Tábiyattanıw» (3-4-klaslarda).

Baslawısh klaslardıń (1-2-klaslar) oqıw rejesine «Átirapımızdaǵı álem» atlı jańa oqıw predmeti kiritilgen, onı úyreniwge háptesine 1 saat ajıratiladı. Átirap álem menen tanıstırıw boyınsha kurstıń tiykarǵı wazıypaları átiraptaǵı

ómir, tábiyattıń dene hám hádiyseleri haqqında balalar túsiniplerin toplaw hám turaqlılastırıw, olardıń minez- qulq tájiriybelerin bayıtıw, tuwrı minez-qulq (shańaraqta, mektepte, kóshede, jámiyetlik orınlarda, tábiyatta) kónlikpelerin, shańaraq aǵzalarına muhabbat hám olar haqqında ǵamqorlıqtı qalıplestiriw, átiraptaǵı adamlarǵa (teńleslerge, oqıtıwshılarǵa hám basqalarǵa), tábiyatqa múriwbetli hám itibarlı bolıwdı, insan miynetini menen tiklengen zatlardı qádirlew, súyikli jurta – Watanǵa muhabbatı tárbiyalaw bolıp tabıladı. Adamlar miynetini hám balalardıń ámeliy iskerligin (sociallıq paydalı miynet, oyın iskerligi) uyımlastırıw bul eki jónelisti baylanıstırıwshı bólim esaplanadı.

Hárbir pániniń tiykarǵı mazmunı menen tanııp ótemiz.

1. «Átiramızıdaǵı álem» páni 1-2-klaslarda oqıtıladı.

Kurstıń wazıypası balalardıń predmetler hám tábiyat hádiyseleri, sociallıq ómir haqqındaǵı kózqarasların keńeytiriw, sistemaǵa salıw, olardıń morallıq kónlikpelerin bayıtıw, adamlar ómiri hám miynetinde qızıǵıw oyatıw, shańaraq, mektep, jámiyetlik orınlarda ózin tuwrı tutıw kónlikpelerin qalıplestiriw esaplanadı.

Kurstı úyretiwde tiykarǵı diqqat studentlerge itibar, shańaraq aǵzalarına salıstırǵanda muhabbat hám ǵamqorlıq, insan miynetini menen jaratılǵan nárselerdi abaylap-asıraw, miynetni qádirlew, ana Watandı súyiw, úyde hám mektepte sociallıq paydalı miynetke qızıǵıw sezimlerin tárbiyalawǵa qaratilǵan.

Oqıtıwshılardıń ilimiy-ámeliy dúnyaqarasın qalıplestiriw maqsetinde janlı hám jansız tábiyattıń sebep-aqıbet baylanısları hám múnásibetin anıqlawda tábiyattaǵı málim nızamlılıqlardı úyretilip atırǵan obyekt uqsaslıqları, parqı, predmetlerdi toparlarǵa bóliwde saralaw, juwmaq shıǵarıwǵa úyretiw áhmiyetke iye.

Balalardıń átirap álem haqqındaǵı kózqaras hám túsiniplerin qalıplestiriw menen birge olardıń sóz baylıqların

asırıw zárúr. Átirapımızdağı álem menen tanıstırıw procesinde tiykarǵı dıqqat itibar ekologiyalıq mashqalalarǵa qaratiladı. Bunda insanniń tábiyatqa tásiri, ósimliktiń ósimlik penen, ósimliklerdiń haywanlar menen óz ara qatnası hám baylanıslılıǵı úyreniledi. Baǵdarlama tómenдеgi bólimlerden ibarat:

1. Átirapımızdağı álem deneleri, deneler qásiyetleri, denelerdiń keńisliktegi jaylasıwı.

2. Ana tábiyat (tábiyat hám insanlar miynetinde máwsimlik ózgerisler. Ósimlikler hám haywanlar).

3. Jaqın átirap-ortalıq penen tanısıw. (Biziń úy, biziń mektep, biziń mektep, biziń qala (awıl). Súyikli mámkelet).

4. Densawlıqtı saqlaw. (Insan denesi bólekleri. Kún tártibi).

5. Sayaxat. (Jurtımız jer júzi. Jurtımız suw basseynleri. Tábiyat hártúrliligi. Dúnya mámleketleri hám tábiyatı).

«Átirapımızdağı álem» páni baslawısh klastıń oqıw rejesindegi basqa predmetlerden parıqlı bir qatar wazıypalarǵa iye:

1. Átirapımızdağı ómir hádiyseleri menen tanısıw procesinde oqıwshılardıń úziliksiz úyreniw qáiletin rawajlandırıw ushın zárúriy bolǵan málim ruwxıy-aǵartıwshılıq kónlikpeler payda boladı.

2. Oqıwshılar tuwrıdan-tuwrı xalıqtıń tájiriybe hám mádeniyatına, ádep-ikramlılıq múnásibetler sistemasına qosıladı.

3. Mektep sharayatında átirap ortalıq penen tanıstırıw oqıwshılardı paydalı tálim alıwına imkan beredi, sebebi bul jasta balalardıń jetekshi iskerligi esapqa alınǵan halda tálim beriledi.

4. Pándi úyreniwde tálim procesin shólkemlestiriwdiń mazmunı, forması, usılları integraciyası támiyinlenedi. Máselen, «Ana tábiyat» bólimin úyreniw oqıwshılardı ekskursiyalar, oqıw seyilleri hám de ámeliy jumıslardı shólkemlestiriwde ayrıqsha obyekt hám hádiyselerdi

tuwrıdan-tuwrı baqlaw procesinde tábiyat penen tanıstırwdı názerde tutadı.

Oqıtıw procesinde oqıwshılar jigirmadan artıq tur hám túsiniqlerdi úyrenedi, bular: mebel, idis-tabaq, transport, turmıslıq texnika, jumıs quralları, osimlikler, haywanlar, densawlıqtı saqlaw, jeke gigiena hám basqalar.

Predmetti úyreniw procesinde oqıtıwshı dúnyanı ekologiyalıq ańlap jetiw quralı bolǵan mektep jer maydanshası, tábiyat múyeshindegi haywanlar hám ósimliklerdi jetilistiriw kónlikpeleri, tábiyatqa muhabbat hám tábiyat gózzallıǵın bola biliw qáiletin qalıplestiriw, tábiyiy hádiyselerdi túsiniw sıyaqlardı islep shıǵıwı kerek.

Kurstıń tiykarǵı wazıypalarınan biri sıpatında jámiyet ómiri menen óz qalası yaki awılı mısasında tanısız belgilengen. Oqıwshılar sociallıq islep shıǵarıw processleri, adamlardıń kásipleri, mádeniyat hám tálimge baylanıslı elementar túsiniqlerge iye boladı. Tábiyat hám xojalıq, ekonomikanıń túrli tarmaqları arasındaqı áhmiyetli óz ara baylanıslar úyreniledi, hadal miynetti húrmet etiwge tárbiyalanadı.

Oqıwshılardı basqa balalar hám úlkenler menen sáwbetlesiwge úyretiw, múlayimlik tiykarları hám adamlar arasında – shańaraqta, miymanda, mektepte, jámiyetshilik orınlarında ózin tutıw qaǵıydaların úyretiw de kurstıń tiykarı esaplanadı.

Kurstıń jáne bir úlken mazmunlı jónelisi – oqıwshılardı orınlarǵa orientaciya (baǵdar) qılıwdıń eń ápiwayı usıllarına úyretiw; óz mámleketi, onıń paytaxtı hám basqa qalaları, dúnyanıń túrli mámleketleri hám, ulıwma, planetamız haqqındaǵı dáslepki geografıyalıq túsiniqlerin qalıplestiredi.

Logikalıq pikirlewdi rawajlandırıw maqsetinde oydaǵı sayaxatlar ushin globus hám geografıyalıq kartalardan (olar menen tolıq tanısız keyingi klaslarda kózde tutılǵan bolsa da) paydalanıw múmkin. Bul process balalardıń dúnyaqarasları hám túsiniqleriniń rawajlanıwına alıp keledi.

Predmetniń ekinshi klasqa mólsherlengen maqseti – átirap álem predmetleri haqqındaǵı túsiniqlerdi keńeyttiriw hám tereńlestiriw, álemniń ulıwmalıq kórinisi haqqındaǵı kózqarasın qalıplestiriw, insanıyılıq, dóretiwshilik, sociallıq jedel ekologiyalıq pikirley alatuǵın, jámiyet hám tábiyatqa juwapkershilik penen qaraytuǵın shaxstı tárbiyalaw.

Kurstiń mazmunın tańlaw hám tárbiyalawdaǵı jańa miyzan úyrenilip atırǵan materialǵa úlketanıwshılıq tárepten qatnasdıń birligi, kurstiń ómir menen baylanıslılıǵı.

Oqıtuwdıń ekinshi jılı baǵdarlamaına tómenдеgi temalar kiritilgen:

1. Predmetler qásiyetleri;
2. Mákanda orientaciya qılıw;
3. Ana tábiyat (tábiyat hám miynetтеgi máwsimlik ózgerisler);
4. Jaqın átirap penen tanısıw (kóshemiz, úyimiz, qalamız, awılıımız);
5. Ózbekstan – súyikli Watan;
6. Watanımızdıń jer maydanı;
7. Úlkemizdiń suw basseynleri;
8. Adamlar salamatlıǵı;
9. Qarım-qatnas mádeniyatı;
10. Mámleketimiz boylap sayaxat;
11. Dúnya mámleketleri, tábiyatı hám xalıqları.

«Átirapımızdaǵı álem» kursın úyreniwde qollanılatuǵın forma, usıl hám qurallar túrlishe boladı.

«Átirapımızdaǵı álem» pániniń oqıtılıwında 1-klaslarda 32 saat, 2-klaslarda 34 saat (háptege 1 saat) ajratılǵan.

«Tábiyattanıw» páni 3-4-klaslarda úyreniledi. Tábiyattanıw tábiyiy-ilimiy oqıw pánleri qatarına kiredi. Bul pán tábiyat, tábiyiy baylıqlardan paydalanıw hám olardı asırıw, adamlardıń miyneti haqqındaǵı ápiwayı bilimler, sonıń menen birge, oqıwshılardıń ámeliy, oqıw iskerligi tiykarında olarda tábiyattı tereń ańlaw, óz eline muhabbat oyatıwdı qalıplestiriw procesin dawam ettiriwge qaratılǵan.

Tábiyattanıw 1-2-klaslarda oqıtılatuǵın «Átirapımızdaǵı álem» kursınıń dawamı esaplanadı. Tábiyattanıwda oqıwshılarǵa tábiyat hám jámiyet ortasındaǵı baylanıslılıq hám qarama-qarsılıq úyretiledi.

Tábiyattanıwdı oqıtıw balalarda pútkil jer júzi tábiyatın asırıp-abaylaw sezimin qalıplestiredi. Oqıwshılar tábiyattı asıraw boyınsha alıp barılıp atırǵan ámeliy isler arqalı ayrıqsha kónlikpelerge iye boladı.

Tábiyattanıw kursın oqıtıwdıń tiykarǵı maqseti tómendegilerden esaplanadı:

1. Oqıwshılarǵa úlkemizdiń tábiyat hádiyseleri hám ondaǵı deneler haqqında baslanǵısh bilimler beriw;

2. Ápiwayı mısallar menen tábiyat, sonıń menen birge, insan hám tábiyat ortasındaǵı óz ara baylanıslardı kórsetiw;

3. Tábiyattan paydalanıw hám onı asıraw boyınsha insan iskerligi menen tanıstırıw;

4. Tábiyattı saqlaw ushın zárúr bolǵan ámeliy kónlikpelerdi payda etiw hám usı tiykarda tábiyatqa bolǵan durıs dúnyaqarastı qalıplestiriw;

5. Oqıwshılardı Watan hám miynetke muxabbat, ekologiyalıq, etikalıq, estetikalıq ruwxta tárbiyalaw.

Balardı oqıw baǵdarlaması bólimlerine muwapıq jańa bilimler menen qurallandıraw emes, bálkim 1 hám 2-klaslarda alǵan tábiyat haqqındaǵı bilimlerin tereńlestiriw tábiyattanıw kursınıń wazıypası esaplanadı. Tábiyat hám jámiyet ómirin hır tárepleme biliw qatar baylanıslardı túsiniw hám átirap ortalıqqajeke múnásibetti qalıplestiriwge imkan beredi. Ekologiyalıq tálim maqsetlerinen kelip shıǵıp, tábiyattanıw insandı tábiyatqa tásir menen tanıstırıwdı óz aldına áhmiyetli wazıypa qılıp qoyadı.

Oqıwshılardıń ilimiy-ámeliy dúnyaqarasın qalıplestiriw maqsetinde olar tek baǵdarlamada kórsetilgen obyekt hám waqıyalıq penen ǵana emes, bálkim oqıtıwshı menen birgelikte janlı hám jansız tábiyattıń sebep-aqıbetlik

baylanısları hám múnásibetlerin belgileydi, tábiyattaǵı málim nızamlılıqlardı ashıwǵa háreket etedi.

Tábiyattanıw pánin úyretiw procesinde oqıtıwshı tómenдеgi wazıypalarǵa itibar beriwі lazım:

1) janlı hám jansız tábiyat hám mektep átirapındaǵı, wálayattaǵı, óz jurtındaǵı adamlardıń miynetі haqqındaǵı túsinik hám kózqaraslardı qalıplestiriw hám rawajlandırıw;

2) tábiyattaǵı hám adamlar miynetindegi máwsimlik ózgerislerdi baqlaw;

3) ápiwayı ilimiy dúnyaqarastı qalıplestiriw maqsetinde janlı hám jansız tábiyattaǵı waqıyalıqtı balalar menen turaqlı baqlap barıw;

4) anıq mısallar tiykarında buyımlar hám tábiyat hádiyseleri ortasındaǵı óz ara baylanıslardı ashıp beriw, tábiyattıń adamlar miynetine tásirin kórsetiw;

5) tábiyattı saqlaw ámeliyatı haqqındaǵı bilimdi rawajlandırıw sebebinen ótkerilip atırǵan ilajlar menen tanıstırıw;

6) Sanitariya-gigiena haqqındaǵı bilimlerdi qalıplestiriwdi dawam etiw, jeke hám topar gigienası kónlikpelerin ósiriw.

Tábiyattanıw pání óz aldına ekologiyalıq tálim hám tárbiya maqsetlerinen kelip shıǵıp, oqıwshılardı insannıń tábiyatqa tásirin hám tábiyat baylıqların balalarǵa túsendiriw wazıypasın qoyadı.

Tábiyattı asıraw máseleleri tábiyattanıw pániniń bas wazıypalarınan biri bolıp, ol balalarda tábiyiy baylıqlardı asıraw hám kóbeyttiriwge umtılıwdı tárbiyalawǵa járdem beredi. Oqıwshılar tábiyattıń qandayda bir bóleginiń zıyanlanıwı basqalarınıń zıyanlanıwına alıp keliwin kóz aldına keltiredi; olar ósimliklerdi ósiriw, máhalledegi tereklerdi jetilistiriw, quslardı baǵıw ushın ósimliklerdiń miywesin teriw, mektep baǵında ósiriw ushın gúller tuqımın egiw, janlı tábiyat múyeshinde islew sıyaqlı tábiyattı asıraw jumıslarında qatnasadı.

Pán sabaqları, tájiriybeler, sayaxatlar, ámeliyat kórinisindegi sabaqtan tısqarı isler (dalada ótkerilip atırǵan ámeliyatlar) oqıw shınıǵıwlarınıń tiykarǵı forması esaplanadı. Tábiyattanıwdı oqıtıwda usı pánge tán bolǵan tábiyattıń ózinde, klastaǵı, janlı tábiyat múyeshindegi buyımlar hám waqıyalardı baqlaw, tábiyiy obyektler hám olardıń kórinislerin sabaqta kórsetiw, oqıw eksperimentin ótkeriw jetekshi orın tutadı.

Tábiyattanıw sabaqları oqıwshılarda insan miynetin húrmet qılıwdı tárbiyalap, miynet tájiriybeleri hám kónlikpeleri qalıpleseıdi.

Tábiyattanıw pánin oqıtıwda logikalıq pikirlew, normadaǵı sóylew, miynet tájiriybesi hám kónlikpelerin qalıplestiriw, intizam, óz ara járdem, miynetke muxabbat oyatıw, baslanǵan isti aqırına jetkiziw sıyaqlı qásiyetlerge ayrıqsha itibar beriledi.

3-klas ushın tábiyattanıw baǵdarlaması tómenдеgi bólimlerden ibarat:

- 1) tábiyat hám insan;
- 2) hawa, suw, paydalı qazılmalar;
- 3) topıraqtı saqlaw;
- 4) ósimlik hám haywanat dúnyasın saqlaw;
- 5) densawlıqtı saqlaw;
- 6) ekologiya tiykarları.

Dáslepki temada ana jurt tábiyatı jarıtılıp beriledi.

Tábiyat denelerine baylanıslı bólimdi úyreniw procesinde tómenдеgilerge ayrıqsha itibar qaratıw zárúr: 1) tábiyat hám insan ómirindegi suw, hawa, topıraqtıń ornı; 2) paydalı qazılmalar – baylıǵımız; 3) suw, hawa, topıraqtı saqlaw jolları.

Ósimlik hám haywanat dúnyasın saqlaymız bólimi oqıwshılardıń máwsimlik ózgerisler haqqında bilimlerin tereńlestiriwdi hám bir waqıttıń ózinde ósimlik hám de haywanat dúnyası menen keńirek tanıstırıwdı kózde tutadı. Densawlıqtı saqlaw teması insan janlı tábiyattıń bir bólegi ekenligi haqqındaǵı pikirdi qalıplestiriw, dene aǵzalarınıń

jaylasıwı, olar atqaratuǵın wazıypalar, olarǵa salıstırǵanda abaylı múnásibette bolıw sıyaqlı maǵlıwmatlarǵa toxtaladı. Hárbir bala óz organizmi, onıń rawajlanıwı hám densawlıqtı saqlaw ushın olardı biliwi lazımlıǵı haqqında ulıwma bilimge iye bolıwı kerek.

Jeke hám sociallıq gigiena máselelerine, ásirese, balalar óz salamatlıǵın saqlawı hám bekkemlewi ushın zárúr bolǵan ilajlarǵa ayırıqsha itibar beriw kerek.

Ekologiya tiykarları temasında ekologiya haqqında ulıwma túsinikler beriledi. Janlı hám jansız tábiyattıń baylanısı, ekologiyalıq piramida, tábiyattaǵı organizmlerdiń óz ara baylanısı, olardıń óz-ózin qorǵawı, ekologiyalıq apatshılıq sıyaqlılarǵa ayırıqsha itibar beriliwi kerek.

4-klas tábiyattanıw páni baǵdarlamasında temalar tómendegi bólimler arqalı úyreiledi:

1. Átirapımızdaǵı tábiyat;
2. Orındı anıqlaw;
3. Biziń jurtımız globus hám kartada;
4. Úlkemiz qurǵaqlıqlıq maydanı;
5. Tábiyattıń reńberáńligi;
6. Paydalı qazılmalar;
7. Úlkemiz suw basseynleri;
8. Ózbekstan tábiyatın saqlaw;
9. Ekologiya tiykarları.

Átiramızdaǵı tábiyat temasında, birinshiden úshinshi klasqa shekem alıńǵan bilimler ulıwmalastırıladi.

Orındı anıqlaw teması ótilgende, oqıwshılar ekskursiya hám ámeliy shınıǵıwlar waqtında gorizont sızıǵı menen tanısadı. Eger, mektep átirapında tegis orın bolmasa, oqıtıwshı sabaqta kestelerden yaki kórgizbeli qurallardan paydalanıwı múmkin.

Orınlardıń rejesi, olardıń shártli belgileri haqqında túsinikke iye bolǵan oqıwshılar, karta haqqında ápiwayı bilimgerge iye boladı, onıń shártli belgilerin oqıydı, onnan, sonıń menen birge, globustan ana jurtımızdıń ornın tabadı,

oniń maydanın, tábiyattıń reńberáńligin, qubladan arqaǵa qaray tábiyat ózgerip barıwın túsinedi.

Paydalı qazılmalar teması 3-klasta úyreniliwi esapqa alınıp, baǵdarlamada olardıń belgileri boyınsha tómendegishe toparlarǵa bólingen:

1) qurılıs materialı sıpatında paydalanılatuǵın paydalı qazılmalar;

2) janılıǵı sıpatında isletiletuǵın paydalı qazılmalar;

3) mádeniy tóginler alıw ushın paydalanılatuǵın qazılmalar;

4) Ózbekstan metall qazılmaları.

Tábiyattı saqlaw bóliimi tábiyattanıw pánin juwmaqlaydı, oqıwshılar alǵan bilimlerin ulıwmalastıradı. Birinshi náwbette, tábiyatqa abaylı múnásibette bolıwda insannıń roli kórsetiledi. İnsan jerdi, topıraqtı, ósimliklerdi, haywanlardı, suw hám hawanı asırawı lazım ekenligi eskertiledi. Oqıwshılar Ózbekstan Respublikasınıń tábiyatın saqlaw boyınsha nızamshılıq hújjetleri menen tanısadı.

Tábiyattı saqlaw máselelerin úyreniw tek usı tema menen sheklenip qalmaydı. Bul máselede tábiyattanıw pániniń tiykarǵı teması bolıp qala beredi.

Oqıwshılar tábiyattı saqlaw zárúrligi haqqında juwmaq hám ulıwmalastırıwlarǵa keledi, bul oqıtıwshıǵa Ózbekstannıń tábiyatın saqlaw haqqındaǵı nızamdı kishi jastaǵı oqıwshılardıń sanasına jetkiziw imkanın beredi.

Ekologiya bólimin úyreniw procesinde 3-klasta ótilgen ekologiya haqqındaǵı túsinik hám bilimler 4-klasqa kelip túrli kórgizbeli qurallar arqalı teoriyalıq usıldan ámeliy usılǵa ótkizedi.

Tábiyattanıw pánin úyreniwde baqlaw, ekskursiya, tájiriye, ámeliy isler jetekshi orın tutadı. Balalardı baqlaw usıllarına úyretiw, olardıń nátiyjelerin kúndelik dápterge belgilew, olar tiykarında pikir hám juwmaqlar shıǵarıw dawam ettiriledi. Ekskursiyalar ótkeriwge, tábiyat buyımları hám waqıyaların tábiyiy jaǵdayda úyreniwge úlken itibar

beriledi. Ekskursiya sabağı dawamında jıynalđan kórgizbeli materiallardan klaslarda ótkeriletuđın sabaqlarda da paydalanıw múmkin. Sonıń ushın da, tábiyattanıw sabaqların ótkeriwge ayırıqsha itibar beriw zárúr.

Tábiyattı asırıp-abaylaw tekmasın úyreniwde oqıwshılar respublikamız ekologiyalıq mashqalaları hám tábiyattı asırav isleri menen tanısadı.

«Átirapımızdađı álem» hám de «Tábiyattanıw» pánleri baslawısh klaslarda ótiletuđın basqa pánler menen sıbaylas. Tábiyat hám jámiyet ómirin, adamlar miynetin baqlawlar ana tili, matematika, miynet tálimi sıyaqlı pánler boyınsha oqıw materialların jaqsıraq túsiniń alıwǵa járdem beredi. Oqıwshılardıń basqa sabaqlarda átirap álem haqqındağı alđan túsinińleri usı pán boyınsha shınıǵıwlarında keńeyttirilip, bayıtıladı.

«Átirapımızdađı álem» hám de «Tábiyattanıw» pánleriniń oqıtılıw procesinde balalardıń klastağı, mekteptegi, jámiyetlik orınlarındağı minez-qulq qağıydaların ózlestirip alıwlarına ayırıqsha itibar beriw zárúr. Oqıtıwshı balalarǵa oqıwshınıń óz dosları menen qanday múnásibette bolıwın kórsetiwı kerek. Usıǵan bola pedagoglar balalarǵa tek ol yaki bul qađıydanıń mazmunı haqqında gúrriń qılıp ǵana qalmastan, bálkim onı qanday orınlaw kerek ekenligin de kórsetedi. Adamlardıń hár qıylı háreketleri (is júritiwı), olardıń óz ara múnásibetleri kórsetilgen qosıq yaki gúrrińlerdi saxnalastırıw minez-qulq qağıydaların kórsetiwdiń paydalı usılı.

Kóp ǵana oyın hám shınıǵıwlar tábiyattı ańlap jetiwge, oǵan unamlı múnásibetti qalıplestiriwge járdem beredi. Olar balalardı tábiyat hádiyseleri haqqındağı bilimler menen bayıtıwı, olardıń adamgershilik hám estetikalıq qásiyetlerin rawajlandırıw kerek. Bul processte oyın-viktoralar, túrli wálayatlarǵa ekskursiyalar, sonıń menen birge, tábiyattanıw bayramları áhmiyetli ról oynaydı.

«Tábiyattanıw» pániniń oqıtılıwında úlketanıw principlerinen paydalanıw áhmiyetli orın tutadı. Úlketanıw principı tábiyattanıwdı oqıtıwda kóp ǵana didaktikalıq

principlerden (oqıtıwdıń ilimiyligi hám kórgizbeliligi, anıqtan anıq emeslikke, jaqınnan uzaqqa barıw sıyaqlılardan) paydalanıw imkanın beredi.

Úlketanıw principinen turaqlı ráwishte paydalanıw, alınǵan teoriyalıq bilim hám uqıplardı turmıs penen baylanıstırıwda qol keledi. Solay etip, tábiyattanıwdı oqıtıw «awızeki sxemada» emes, bálkim haqıyqattı baqlaw tiykarında keshedi.

Baslawısh klaslarda tábiyattanıw pánleri barlıq didaktikalıq principler hám de úlketanıw principleri tiykarında dúzilgen bolıp, bul materiallardı oqıwshılardıǵa jetkiziw ushın barlıq usıllardan paydalanıw lazım.

Mashqalalı máseleler hám tapsırmalar

1. 1-4-klaslar ushın «Tábiyattanıw» páninen ámelde qollanılıp atırǵan baǵdarlamalardı talqılań.

2. 1-klas «Átirapımızdaǵı álem» sabaqlıǵın analiz qılıń hám ondaǵı tiykarǵı temalardı belgileń.

3. 2-klas «Átirapımızdaǵı álem» sabaqlıǵın analiz qılıp, tiykarǵı temalardı kórsetiń.

4. 3-klas «Tábiyattanıw» sabaqlıǵın analizlep, onıń 1-2-klas «Átirapımızdaǵı álem» sabaqlılıqarı menen óz ara baylanıslılıq tárepleri haqqında maǵlıwmat tayarlań.

5. 4-klas «Tábiyattanıw» sabaqlıǵın analiz qılıń hám oǵan kiritilgen ámeliy sabaqlar dizimin dúziń.

6. «Átirapımızdaǵı álem», «Tábiyattanıw» sabaqların analiz qılıp, (súwretlew óneri, miynet tárbiyası, matematika, muzika, ana tili sıyaqlı) predmetler ara baylanıslardıń sistemasın dúziń.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. Baslawısh klaslardıń oqıw rejesinde tábiyattanıw qanday orındı iyeleydi?

2. Mámlektlik bilimlendiriw standartınıń «baslawısh tálim» jónelisi qanday bóleklerden ibarat?

3. Mámleketlik tálim standartı «Baslawısh tálim»niń «tábıyat tálim tarawı»nda qaysı temalar berilgen?

4. 1-2-klas «Átirapımızdağı álem» oqıw baǵdarlaması qanday bólimlerden ibarat?

5. 1-2-klas oqıwshıları álemdi bilip alıw menen baylanıslı hám de tábıyat haqqında qanday kólemdegi bilimlerge iye boladı?

6. 3-4-klaslarda tábıyattanıwdı oqıtıwdan maqset ne?

7. Tábıyattanıwdı oqıtıwda úlketanıw principiniń mazmunı nede?

8. 1-2-klaslardıń «Átirapımızdağı álem» pání baǵdarlamasınıń tiykarǵı temaları nelerden ibarat?

9. 3-4-klaslardıń «Tábıyattanıw» pání baǵdarlamasınıń tiykarǵı temaları-she?

10. «Tábıyattanıw» pániniń orta mekteplerdegi basqa pánler menen óz ara baylanısın qanday túsinesiz?

11. «Tábıyattanıw» pánin úyretiw procesinde oqıtıwshı nelerge kóbirek itibar berwi kerek?

4-Ş. Baslawısh klas oqıwshılarınıń tábıyattanıw haqqındaǵı kózqaras hám túsiniqlerin qalıplestiriw hám de rawajlandırıwdıń stillik tiykarları

Tábıyattanıw sabaqlarınıń tiykarǵı maqseti, oqıwshılardı tábıyattı baqlawǵa úyretiw, olarda miynet kónlikpeleri hám tábıyatqa sanalı múnásibetti qalıplestiriwden ibarat. Áne usı áhmiyetli talaplardı orınlaw, aldın ala, tábıyat haqqındaǵı kózqaras hám túsiniqlerdi qalıplestiriwden baslanadı.

Mektep baǵdarlaması talapları tiykarında sabaqlar ónimdarlıǵın asırıw, aldın ala, oqıwshılardıń ózbetinshe baqlawlın tuwrı shólkemlestire aladı.

Oqıwshılarda ol yaki bul túsinikti qalıplestiriwde nárseler haqqında anıq kózqaraslar payda etiw, úyrenilip atırǵan materialdı átirap-ortalıq penen baylanıstırıw, sezip añlaw úlken áhmiyetke iye, yaǵnıy tábıyattanıw pánlerin úyreniw

procesinde alǵan bilimler tiykarında real barlıq penen sanalı túrde múnásibet ornatawları lazım. Sonıń ushın pánge qızıqtırıwdıń túrli jolların qollanıw, oqıw úskenerleri esabında álem hám real tábiyattı ulıwmalastırıp, bir-birine baylanıstırıp túsindiriw lazım.

Tábiyattanıw baǵdarlaması biologiyalıq, geografiyalıq, sonıń menen birge, tábiyatta keshetuǵın fizikalıq, ximiyalıq processlerge baylanıslı elementar túsiniqlerdiń ózlestiriliwin názerde tutadı.

Tábiyattanıw sabaqlarında eń áhmiyetli túsiniqlerdi ajıratıp túsindiriw ilimiy dúnyaqarastıń qáliplesiwini támiyinleydi.

Tábiyattanıw túsiniqleri ulıwmalıq áhmiyetli belgileri menen birlestirilgen obyektler, hádiyseler, bóleklerdiń pútin toparı haqqındaǵı ulıwmalasqan bilimleri esaplanadı.

Mısal ushın, «ósimlikler» túsinigine barlıq ósimlikler ushın ulıwma bolǵan ortalıq belgileri menen bir topaǵa birlestirilgen hárbir nárseler kiredi. Olardıń hámmesi ósedi, rawajlanadı, dem aladı, kóbeyedi, yaǵnıy tiri organizm esaplanadı.

Túsiniqlerdi kóz aldına keltiriwden parqıay alıw kerek.

Kóz aldına keltiriw sezimi organlar iskerliginiń, yadıń yaki kóz aldına keltiriwdiń ónimi. Túsiniqler oy-pikir ónimi esaplanadı. Túsiniqler qabıl qılınatuǵın hám kóz aldına keltiretuǵın nárseler ústinde pikir júritiw nátiyjesinde payda boladı. Máselen, qustı kóz aldımızǵa keltiriw ushın oǵan qaraw jetkilikli. Sol qus haqqında túsiniqler payda etiw ushın bolsa anıq bilimler hám olardı sistemalastırıp boyınsha pikirlew kerek boladı.

Qabıl etiw hám kóz aldına keltiriw ayırım nárselerdiń kórinisi. Túsiniqler bolsa ózinde pútin nárseler klasına tiyisli ulıwmalasqan mazmundı sáwlelendiredi. Máselen «japıraq» túsiniǵi terek, shaqa, ot ósimliklerinde ósetuǵın hámme japıraqlarǵa tiyisli esaplanadı.

Kóz aldına keltiriw túsiniqlerdiń sezginiń tiykari esaplanadı, biraq kózqaraslar menen túsiniqler ortasında keskin shegara joq. Kózqaraslar nárselerdiń áhmiyetli qásiyetlerin ele de kóbirek sáwlelendirip barıwı menen ulıwmalasadı hám de túsiniqlerge aylanadı. Házirgi waqıtta túsiniq óz-ózinin payda bolmaydı. Ol yaki bul nársa yamasa tábiyat obyektleri haqqında kózqaraslardıń bolıwı olar haqqındaǵı túsiniqten derek bermeydi. Túsiniq, kóbinese, ayırım hádiyselerdiń áhmiyetli belgileriniń ulıwmalasıwı sıpatında payda boladı.

1-2-klaslarda oqıwshılar «Átirapımızdaǵı álem» páninen ulıwmalıq tábiyattanıw túsiniqlerin aladı. Keyingi klaslarda olar tájiriybeler ótkeriw, baqlawlar, ekskursiyalar, ámeliy isler waqtında tábiyat haqqında anıq túsiniqlerge iye boladı.

Ulıwmalıq túsiniqlerdi qalıplestiriwde oqıtıwshı:

1) obyektlerdi maqsetke muwapıq qabıl etip alınıwın shólkemlestiriw;

2) tábiyat deneleri hám hádiyseleri haqqındaǵı hárbir jańa túsiniqti analizlewi hám hámme nárselerde, aldınıǵı ózlestirilgenlerde tákirarlanatuǵın áhmiyetli belgilerdi ajıratıwı;

3) ekinshi dárejeli, onsha áhmiyetli bolmaǵan barlıq belgilerdi abstraktlastırıw, bunıń ushın onsha áhmiyetli bolmaǵan túrlenetuǵın belgili, lekin áhmiyetli belgilerin saqlaǵan (máselen, lala hám roza, baysheshek hám lola) nárselerden paydalanıwı lazım.

Tábiyattanıw túsiniqlerin qalıplestiriwde hárqıylı pikirlew operacijalarınan, yaǵnıy analiz, sintez, salıstırıw, abstraktlastırıw, konkretlestiriw, ulıwmalastırıwlardan paydalanıwǵa ayırıqsha áhmiyet beriw kerek.

Tábiyattanıw kursında túsiniqler ulıwmalastırıw hám abstraktlastırıwdıń dárejesi boyınsha hár qıylı bolıp tabıladı. Olardıń tiykarǵı táriypleri:

1) mazmunı;

2) kólemi;

3) usı túsiniklerdiń basqa túsinikler menen baylanıswı hám múnásibeti esaplanadı.

Mazmun túsiniklerdiń eń áhmiyetli belgileri menen xarakterlenedi. Tábiyattıń eń áhmiyetli belgilerin ajratıw ushın «belgi» hám «eń áhmiyetli belgi»ni parıqlaw kerek. N.I. Kondakov: «Belgi – bul barlıq zat yaki hádiyselerdiń kórsetkishi, tárepi, olarǵa qarap zat hám hádiyselerdi tańlap alıw, anıqlaw yaki táriplew múmkin», – dep belgileydi, «eń áhmiyetli belgi – bul sonday belgi, onda zattıń tıp tábiyatı ańlatıladı, sonıń menen basqa túr hám topardaǵı zatlardan parıqlanadı... Eger bul belgi alıp taslansa, bunda túsinik bóleklenedi, bar bolmay qaladı».

Mazmunı boyınsha túsinikler ápiwayı hám quramalǵa bólinedi. Máselen, «Qurǵaqlıq júziniń formaları» quramalı túsinik. Onıń eń áhmiyetli belgisi, tegis maydanniń (tegisliktiń) kóterilgen (tóbeshik, tawlar), páseygenligi (taw aralıǵı jarlıq) esaplanadı. Sol waqıttıń ózinde biyiklikke ápiwayı túsinik sıpatında da qarawımız múmkin; onıń eń áhmiyetli belgisi astı, shoqqılı hám jan bawırları bolıp tabıladı.

Túsinikler kólemine qarap, ayırıqsha hám ulıwmalıq boladı. Máselen, tábiyattanıw kursında «Óz úlkemizdiń tábiyatı», «Tábiyatta máwsimlik ózgerisler» túsiniklerin ulıwmalıq dep ataw múmkin, olar sezimlik qabil etiw menen baylanıslı hám ayırıqsha túsinikler, ulıwmalıq kózqaraslardan ibarat. Ayırıqsha hám ulıwmalıq túsinikler hám geografiyalıq, hám biologiyalıq kelip shıǵıwına iye bolıwı múmkin.

Geografiyalıq túsinikler ayırıqsha (Tashkent) hám ulıwmalıq (tawlar, paydalı qazımlar) túsiniklerge, ***biologiyalıq túsinikler*** túr (lala, arsha, haywanlar, japıraqlı ósimlikler) túsiniklerine bólinedi.

Hár túrli túsiniklerdi qalıplestiriwde kózqaraslar menen túsinikler ortasında shegara qoyıw múmkin. Kózqaraslar barǵan sayın ulıwmalasıp, túsinik belgelerine iye boladı. Túsinik belgili halǵa kelip, kózqarasqa ótedi.

Tábiyattanıw kursında tábiyat hám adamlar iskerligin úyreniwde baǵdarlama qatar kózqaras hám de túsiniklerdiń ózlestiriliwin názerde tutadı. Birinshi tábiyattanıw sabaǵında oqıwshılar «tábiyat», «jansız tábiyat», «janlı tábiyat» sıyaqlı túsinikler menen tanısadı hám mektepke shekem bolǵan jasta da 1-4-klaslarda qalıplesken tábiyattıń real bólekleri hám hádiyseleri haqqındaǵı kózqaraslar sistemaǵa alınadı.

Túsiniklerdiń eń áhmiyetli belgileri sistamalastırıwdıń tiykarı boladı. Máselen, «jansız tábiyat» túsinigi sonday eń áhmiyetli belgilerge iye, olardı kishi mektep balaları da anıqlap alıwı kerek; jansız tábiyat deneleri azıqlanbaydı, óspeydi, dem almaydı, kóbeymeydi. Bul túsinikler soń tábiyattanıwdı úyreniwde tereńlesedi hám keńeyip baradı.

Túsinikler ulıwmalastırıw, yaǵnıy ulıwmalıq qásiyetlerge iye bolǵan dene hám hádiyselerdi birlestiriw procesinde qalıplesedi. Ulıwmalastırıw zat hám hádiyseler áhmiyetli belgileri boyınsha birlestirilgende ǵana durıs esaplanadı. Máselen, «metall» túsinigi tómendegi: dawıs shıǵarıwshı, ıssılıq ótkeriw qásiyeti, eriw (4-klas) sıyaqlı ulıwmalıq belgilerge iye.

Túsiniklerdi qalıplestiriwde sonı názerde tutıw kerek, túsinik ayırım elementlerden quraladı. Mısal ushın, «tóbeshik» túsinigi tómendegi elementlerde: shoqqısı, astı, tik janbawırlıq, jatıq janbawırlıq sıyaqlılardan quraladı. «Dárya» túsinigi tómendegi bóleklerden: quyılıw ornı, bası (baslanıwı), ózegi, oń hám shep qırǵaǵı sıyaqlılardı óz ishine aladı.

Tábiyat obyektleri hám hádiyseleri haqqındaǵı durıs túsinik payda etiw ushın aldın olardı baqlaw, keyin olardıń súwretin (kartina, keste, karta, sxema) qarap shıǵıw, oqıtıwshınıń gúrrińi yaki sáwbetin esitiw hám alınǵan túsinikti sabaqlıq boyınsha bekkemlew kerek. Oqıtıwshınıń maqsetine tiykarlanǵan jumısı túsinikleriniń tabıslı qalıplesiwine járdem beredi.

Jeke tábiyattanıw túsiniklerin qalıplestiriw. Jeke túsinikler basqa nárseler, hádiyselerge tán bolǵan jeke

belgiler esaplanadı. Eger ulıwma túsınıklar atamalar menen bekkemlense, jeke túsınık laqap yaqı jeke at penen ataladı, sebebi onıń atında basqa obyekt bolmaydı.

Oqıwshılar itibarın obyektıń ulıwmalıq túsınık penen baylanısınına qaratıw, yaǵnıy obyektıń jeke qásiyetlerin aytıw zárúr, eger ol geografıyalıq obyekt bolsa, onda obyektke kosmoslıq sıpatlama beriw, yaǵnıy jaylasqan ornın kartadan anıqlaw kerek.

Tábiyattanıw túsınıkların qáliplestiriwde ulıwmalıq bolmaǵan túsınıklarden ulıwmaraq bolǵan túsınıklerge keliw boyınsha ótkeriletuǵın shınıǵıwlar úlken áhmiyetke iye. Máselen, túr sheńberindegi «qasqır», «túlki», «jolbarıs», «arıslan» túsınıkları áwlad sheńberindegi «jirtqıshlar» túsınigine kiredi. Bunda parqlandıırıwshı qásiyetler (túr belgileri): júnleriniń reńi, dene dúzilisi, háreketleniw qásiyetleri sol haywanlardıń sırtqı kórinisinen-aq málim boladı. Olardıń áwlad sheńberindegi ulıwmalıq belgisi basqa haywannıń góshi menen azıqlanıw qábileti. Oqıwshılardı áwlad sheńberindegi belgilerdi túr sheńberindegi belgilerden parıqlawǵa úyretiw ushın hárbir túsınık anıq ańlatılǵan hám anıq belgilerdi ózinde saqlaǵan bolıwı kerek. Máselen, «shipovnik, siren, ligustrumlar – puta», degen táriyp naduris, sebebi onda anıqlıq joq. Bunıń ornına «shipovnik, siren ligustrumlar – puta, sebebi olarda tiykarǵı paqal joq, tamırdan bolsa birden bir neshe násheler ósken», dep aytıw kerek.

Jeke túsınıklardi qáliplestire otırıp, ulıwmalıq túsınıktı ashıwǵa ayırıqsha itibar beriw lazım. Máselen, «dárya» ulıwmalıq túsınigin qáliplestiriw ushın dáryanı baqlaw, analizlew hám ulıwmalastırıw procesinde onıń áhmiyetli belgilerin ajiratıw kerek. Bunıń ushın oqıtıwshı kartadan Sırdárya, Ámiwdárya, Shırshıq dáryaların kórsetiwı, yaǵnıy jeke túsınıklar beriwı hám balalardan neler ulıwmalıq ekenligin sorawı múmkin. (Olardıń hámmesi aǵımǵa, baslanıw hám quyılıw ornına, ilmeklerge, onıń hám shep qırǵaqlarına

ie). Sol belgiler tiykarında «dárya» ulıwmalıq túsiniği qáıplestiriledi.

Tábiyattanıw sabaqlarında jeke túsiniqlerden tısqarı jıynalğan túsiniqler de qáıplestiriledi. Olar ulıwmalıq belgilerge iye bolğan jeke kontinent túsiniqlerden quraladı. Máselen, shóller ushın tán ósimlikler (seksewil, qum akaciyası, jantaq)tı bir zonada bolıwı hám ulıwma belgileri (uzın tamırlar, iri japıraq plastinkalardıń joqlıǵı, tikenlerdiń bolıwı) birlestiredi. Jıyındı túsiniqke kiretuǵın hár bir jeke túsiniq óziniń individual qásiyetlerin saqlaydı. Subtropikalıq ósimlikler – dafna, magnoliya, shay, kiparis shól ósimlikleri – seksewil, qum akaciyası, jantaqtan keskin parıqlanadı. Solay etip, ósimlikler ushın olardı bir túsiniqke birlestiretuǵın kontinental belgiler ulıwmalıq esaplanadı. Ulıwma túsiniqtı qáıplestirip, keyin hár bir zona ósimlikleriniń individual qásiyetlerin keste, súwret, gerbariylerden kórsetip úyreniwge ótiw kerek.

Tábiyattanıw túsiniqlerin nátiyjeli ózlestiriliwin támiyinlewshi metodikalıq sharayatlar. Oqıw materialın oqıwshılar tárepinen puxta ózlestirmew jaǵdayları da bar. Bunıń sebebi sonda, olardıń bilimleri kózqaraslar dárejesinde qalğan. Sabaqta bir tema boyınsha qáıplestirilgen túsiniqler soń rawajlandırılmaydı hám basqa túsiniqler menen baylanıstırılmaydı. Túsiniqlerdi rawajlandırıwdıń zárúr sharayatı sistema bolıp esaplanadı. Sol qatarda, tábiyattanıw túsiniqleriniń payda bolıwı belgili metodikalıq sharayatlarda ámelge asadı.

Mısal ushın:

- 1) tábiyiy obyektı baqlawlar;
- 2) qabil qılıwdı anıqlawshı shınıǵıwlar;
- 3) oqıtıwshınıń tolqınlandırıwshı gúrrińi qabil qılıwdıń tuwrı bolıwın támiyinleydi. Oqıtıwshınıń sorawları; yaddan súwret sızıw, hár qıylı nárselerdi tanıp alıw boyınsha shınıǵıwlar kózqaraslardıń durıs bolıwına járdem beredi.

Túsiniqlerdiń durıs bolıwı bolsa:

1. Mashqalanıń anıq qoyılıwı;
2. Oqıtıwshı tárepinen oqıw materialın bayan qılıw logikası;
3. Anıqlaw hám salıstırw boyınsha shınıǵıwlar;
4. Túsiniklerdi baylanıstırwshı hám rawajlandırwshı tákirarlaw sistemaı;
5. Ulıwmalastırwdı talap qılıwshı sorawlar;
6. Túsiniklerdi oqıw hám kónlikpeler menen baylanıstırwshı sorawlar támiyinleydi.

Tábiyattanıw túsinikleri tuwrıdan-tuwrı qabil qılıw – baqlawlarǵa tiykarlanıp, úyrenilip atırǵan nárse yaki hádiyse haqqında anıq hám belgili kózqaras payda etilgen sharayatta durıs bolıwı múmkin.

Túsiniktiń birlemshi tárizde payda bolıwında obyektler hám kórgizbeli materialdıń hár qıylı túrleri (kesteler, sxemalar, súwretler hám basqalar) úlken áhmiyetke iye.

Oqıwshılar oy-pikirin rawajlandırmastan, olardı pikirlewge úyretpesten turıp túsiniklerdiń ózlestiriliwine erisiw múmkin emes. Oqıwshılardıń pikirlew iskerligin marapatlaw ushın oqıtıwshı tema hám sabaqtı baslap, olar aldına mashqalalar qoyadı. Oqıw materialın bayan qıla barıp, oqıwshılardı sebep hám aqıbetlerdi, tábiyat hádiyseleri ortasındaǵı baylanıslardı anıqlawǵa qaratıwǵa háreket qıladı. Súyikli úlkeniń tábiyatı teması misal bolıp xızmet qılıw múmkin, onda hár qıylı ósimlikler ómiriniń topıraq, suw, azıqlıq zatlar hám basqa dereklerge baylanıslılıǵı (3-klas), ósimlik hám haywanlar ómiriniń tábiyiy sharayatlarǵa baylanıslılıǵı (4-klas) kórsetilgen. Tábiyattanıw túsinikleriniń ózlestiriliwinde predmetler aralıq baylanis ornatiw áhmiyetli ról oynaydı.

Predmetler aralıq baylanıstan turaqlı, úziliksiz paydalanıw balalardı aldınıǵı alınǵan bilimlerin ómirde qollanıwǵa, oqıw iskerlikleriniń barlıq túrlerinde logikalıq baylanis ornatiwǵa úyretedi.

Oqıwshılardıń jedel pikirlewin tárbiyalawda oqıtıwshınıń sorawları úlken ról oynaydı. Tábiyattanıw sabaqlarında sabaqlıq tekstin tiklewde (eske alıwda) analizdi, sintezdi, ulıwmalastırıwdı talap etiwshi sorawlar beriw kerek. Juwapta sintezdi, talap qılıwshı, túsiniklerdi keńeyttiriwshi sorawlar ayrıqsha áhmiyetke iye. Buǵan tómenдеgi sorawlar misal bolıwı múmkin: shólde jasawshı haywanlardıń qaysı iykemlesiwın olarǵa qurǵaqshılıqqa hám issida shıdawǵa járdem beredi? Taw hám shól tábiyatınıń uqsaslıǵı nede? Ne ushın tundrada úlken terekler óspeydi? hám basqalar.

Túsiniklerdi rawajlandırıwshı sorawlar kompleksi tábiyiy nárselerdi kestedeги olardıń súwreti menen salıstırıwdı, sxemalar sızıwdı, taxtada olardı súwret hám gerbariyler úziliksizlestiriwdi óz ishine aladı. Máselen, 3-klasta tómenдеgiler sonday sorawlardan bolıwı múmkin: shigit egilgennen keyin onda qanday process boladı? Qıs waqtında terek penen putanı bir-birinen qanday ajratıw múmkin? Jerde hámme táreplerge háreket qılǵanda da qublaǵa baratıǵın orın bar ma? (Karta yaki globustan kórsetiń). Tábiyatta suw aylanıwınıń sxematikalıq kórinisin beriń.

Oqıwshılar kestedен paydalanıp, ósimlik hám haywanlardıń sırtqı qásiyetlerin salıstıradı, olar hár qıylı tábiyiy sharayatlarda jasawǵa qanday iykemleskenin gúrriń qıladı. Túsindiriw procesinde oqıtıwshı oqıwshılardıń óz dóretiwshilik dápterlerine kóshirip alıwı ushın taxtaǵa ápiwayı sxemalardı sızıwı múmkin. Oqıwshılarǵa úyde sxemalar sızıwdı usınıw da múmkin, kelesi sabaqta bolsa sızılǵan sxemalar birgelikte anıqlanadı hám toltırıladı.

Soǵan uqsas isler oqıtıwshı tárepinen aldınнан ilip qoyılǵan kestelerdi tolıqtırıw boyınsha da ótkeriledi. Kesteler salıstırıw hám ulıwmalastırıw ushın klasta (ulıwmalastırıwshı sabaqlarda) hám de úyde toltırılıwı múmkin. Salıstırmalı kesteler klastaǵı ámeliy islerde tiri tábiyat múyeshine de hám mektep oqıw-tájiriybe maydanshasında tájiriybeler ótkeriwde qollanıladi.

Keste materialı menen alıp barılatuǵın tekseriw jumısları hár bir oqıwshınıń belgili túsiniqlerdi qanshelli ózlestirgenligin anıqlawǵa imkaniyat beredi. Oqıw jılı aqırında tábiyattanıw boyınsha tómede keltirilgen formalarda ózbetinshe jumıs ótkeriw múmkin.

3-klasta

Ósimlikler			Ósimlikler			Quslar		
dala	park	baǵ	gúzde	qısta	báhárde	gúzde	qısta	báhárde

4-klasta

Paydalı qazılmalar		
Qurılıs	Janılıǵı	Qazılmalar

Tábiyiy zonalardıń sıpatlaması					
Atı	Júzi	Qıs hám jazdaǵı temperaturası	Ósimlikleri	Haywanları	Xalıqtıń shuǵıllanıwı

Oqıtıwshı túsiniqler quramın bilip, olardı qurawshı elementler boyınsha oqıwshılar bilimnı obyektiv bahalawı múmkin. Túsiniqlerdiń ózlestiriliwiniń qádirin bilip oqıtıwshıǵa oqıtıwdıń barısın anıqlawǵa, bilimdi ózlestiriw procesine tuwrı bassılıq qılıwǵa járdem beredi. Túsiniqlerdi ajratıp oqıtıwshı tiyisli metodikalıq usıllardı tańlaydı hám

qollaydı (sorawlardı tákirarlaw sistemasın puxta dúzedi, eń nátiyjeli kórgizbeli qurallardı anıqlaydı).

Tábiyy material menen is alıp barılǵanda salıstırwǵa, oy-pikirdiń rawajla-nıwshı logikasına ayırıqsha dıqqat beriledi. Bul usıldıń áhmiyetliligin esapqa alıp, onı keńirek qarap shıǵıwǵa tuwrı keledi.

Salıstırw – nárse hám hádiyseler ortasındaǵı uqsaslıq hám ayırmashılıq belgilerin anıqlaw. Salıstırw – aqıldıń analizi. Salıstırw procesi quramalı, óz ishine sintez, ulıwmalastırw hám juwmaqtı aladı. Oqıwshılar zatlardıń belgilerin ajırata alsa, áhmiyetlisin onsha áhmiyetli bolmaǵaninan parıqlay alsa, bul sintez, ulıwmalastırw hám juwmaqlı salıstırw bolıwı múmkin, sebebi bunda tek áhmiyetli belgiler boyınsha salıstırw múmkin boladı.

Salıstırw ushın tapsırmalar dúziwde tómendegi talaplarǵa boysınıw kerek:

1. Tek bir-birine baylanıslı bolǵan zat hám hádiyselerdi, yaǵnıy olar ortasında uqsaslıq yaqi ayırmashılıq bolǵanların (arsha hám qaraǵay) salıstırw kerek.

2. Salıstırw maqsetine baǵdarlanǵan halda (máselen, qasqır hám iyt, iyt hám pıshıq) bolıwı, salıstırw tek ǵana sırtqı belgileri boyınsha ǵana emes, bálkim xarakteri hám keltirilgen paydasına qarap ta bolıwı múmkin.

3. Salıstırw juwmaq penen tamamlanıwı kerek.

Shınıǵıwdı eki nárse yaqi zattı salıstırw menen baslaw zárúr. Keyin úsh, tórt hám hátte onnan kóbirek obyektlerdi salıstırw múmkin boladı. Salıstırwdı bir-birine qarama-qarsı táreplerdi qoyıwdan baslaw qolay (qum shashılıwshań, ılay bolsa japısqaq). Balalar áste-aqırın tek parqlanatuǵın belgilerdi emes, bálkim uqsasların da ajırata baslaydı, hádiyse hám nárselerdiń eń áhmiyetli belgilerin anıqlaydı.

Baqlaw hám sáwbetler salıstırw ushın materialdır. Salıstırwǵa kirisiwden aldın olardı qanday etip bilip alıw kerekligin kórsetiw kerek. Sábwet procesi usı mániste júdá qolay. Misal ushın, 3-klasta «Ósimlik hám haywanat álemi»

temasın úyreniwde tábiyattaǵı baqlawlardan keyin usı sorawlar boyınsha sáwbet ótkeriw múmkin: sen jasap atırǵan orında qaysı ósimlikler salma boylarındaǵı ızǵar topıraқта, qaysıları salmadan uzaқта – qurǵaq topıraқта ósedı? Ósimlikler hám haywanlar ómirindegi ózgerisler jansız tábiyattaǵı qaysı ózerisler menen baylanıslı? Ne ushın gúz aylarında hawanıń temperaturası ózgeredi? Suwda ósip atırǵan qamis qurǵaqlıқта ósip atırǵanlarınan sırtqı kórinisi boyınsha ne menen parıqlanadı? Qurbaqa hám baqanıń máyeklerinde qanday parıq bar?

Mektep maydanındaǵı gúlzarda ósiwshi ósimliklerdi paqalı, japıraqları, gúlleri, miyweleri boyınsha salıstırıwdı usınıw múmkin. Salıstırıw áste-aqırın ózbetinshe gúrriń belgilerine iye bolıp baradı. Salıstırıw járdeminde oqıtıwshi oqıwshılar tuwrıdan-tuwrı baqlamaǵan, ayqın kórmegen, qabil etiw quralları bolǵan seziwi, sezbeǵen hádiyseler ortasındaǵı baylanıslardı ashıp beriwi múmkin.

Analiz pútindi belgilengen bóleklerge ajratıw, arnawlı belgilerge bóliw, uqsas nárselerde parıqtı ajrata biliw. Máselen, hámme ǵalle ósimlikleriniń tamırı, paqalı, gúli hám miywesi boladı. Biraq bul belgilerdiń uqsaslıǵında, máselen, biyday hám mákkede parıqlar bar.

Sintez baylanıslar ornatiw, ulıwmalastırıw hám juwmaq shıǵarıw (ǵalle ósimlikleriniń tamırları kóp ǵana jıńishke tamırlardan ibarat; paqalı gewik – paqalshóp; japıraǵı ensiz hám uzın; miywesi – dán).

Pikirlew nátiyjesinde aldınıǵı kórimegen jańa baylanıslardı ornatsa boladı. Oy-pikir procesinde oqıwshi pikir júritedi, analiz qıladı, zárúr baylanıslardı anıqlaydı, oǵan berilgen anıq wazıypaǵa sáykes keletuǵın sheshim usılların pikirin tańlaydı hám qollanadı. Oqıtıwshi balalardıń hár qıylı túsiniyelerden paydalanıwlarında, logikalıq oy-pikirdiń ayırım operaciyaları procesinde pikir júritkenlerinde bul qátelerdi ańsatlıq penen bayqaydı.

«Ne ushin?» «Nege?» sorawların juwap talap qılıp, oqıtıwshı balalardı óz pikirlerin tiykarlawǵa, óz aldılarına sorawlar qoyıwǵa hám oalrǵa tuwrı juwap beriw ushin háreket qılıwǵa úyretedi.

Mashqalalı máseleler hám tapsırmalar

1. 1-4-klas «Tábiyattanıw» pání baǵdarlamasına kirgen tábiyattanıw túsinikleriniń dizimin dúziń.

2. Tekstte keltirilgen kestelerdi anıq mısallar menen toltırıń.

3. 1-2-klas «Átirapımızdaǵı álem» sabaqlıǵınan tábiyattanıw túsiniklerin kestege jazıp analiz qılıń.

4. 3-4-klas «Tábiyattanıw» sabaqlıǵınan tábiyattanıw túsiniklerin salıstırmalı kestege jazıp analiz qılıń.

5. «Súyikli úlke tábiyatı» túsinigin qalıplestiriw sxemasın kóz-aldına keltiriw arqalı sanadan túsinikke shekem dúziń.

6. 4-klas «Tábiyattanıw» sabaqlıǵınan oqıwshılardıń logikalıq pikirlewin rawajlandırıwǵa qaratılǵan sorawlar dúziń.

7. 3-4-klas tábiyattanıw sabaqları hám sabaqlıqlarınan biologiyalıq hám geografiyalıq túsiniklerdiń kestesin dúziń.

Qadaǵalaw ushin sorawlar

1. Kóz aldına keltiriw degenimiz ne?

2. Túsinik degen ne?

3. Tábiyattanıw túsiniklerin qalay táriypleysiz?

4. Ulıwmalıq ápiwayı túsiniklerdi qalıplestiriwde oqıtıwshı nege kóbirek itibar qaratıwı kerek?

5. Jeke túsinikler ulıwmalıq túsiniklerden qalay parıqlanadı?

6. Tábiyattanıw túsinikleri baslawısh klaslarda qanday qalıplestiriledi?

7. Túsinikler payda bolıwı ushin qanday metodikalıq sharayatlardı zárúr dep esaplaysız?

8. Tábiyattanıw kózqarasları hám túsiniklerin qálıplestiriwde oy-pikir hám sóylewdiń ornı qanday?
9. Salıstırıw degen ne?
10. Salıstırıw ushın tapsırmalar dúziwde qanday talaplarǵa ámel qılıw kerek?
11. Abstraktlastırıw hám konkretlestiriw túsiniklerin qálıplestiriw qanday áhmiyetke iye?
12. Tábiyattanıw túsiniklerin qálıplestiriw ulıwmalastırıwdan qanday paydalanıw múmkin?
13. Oqıwshılarda logiklılıq pikirdi qálıplestiriwde oqıtıwshı qanday wazıypalardı orınlawı kerek?
14. Analiz degen ne?
15. Sintez degende neni túsinesiz?
16. Analiz hám sintezdiń tábiyattanıw túsiniklerin qálıplestiriwdegi áhmiyetin qanday túsinesiz?
17. Kesteler hám salıstırmalı kesteler tábiyattanıw túsiniklerin rawajlandırıwda qanday áhmiyetke iye?
18. Oqıwshılarda logikalıq oy-pikirdi rawajlandırıw qanday áhmiyetke iye?

5-Ş. Tábiyattanıwdı oqıtıw quralları

Bizge belgili, tábiyattanıw sabaqlarınıń ótkeriliwi, aldın ala, onda oqıw qurallarınan nátiyjeli paydalanıwǵa baylanıslı. Tábiyattanıwdı oqıtıw qurallarına tómendegiler kiredi.

1. Tábiyattanıw sabaqlıqları hám olar menen islew.
2. Kórgizbeli qurallar (tábiyiy deneler hám súwretler).
3. Plan, karta, globuslar.
4. Ekran úskeneleri.
5. Modeller hám modellestiriw boyınsha shınıǵıwlar.
6. Klas taxtası.

Tábiyattanıw sabaqlıqları hám olar menen islesiw. Sabaqlıq ózlestirilgen bilimlerde bekkemlew hám keńeyttiriwdi támiyinlewshi áhmiyetli qural esaplanadı.

Tábiyattanıw sabaqlıqları da bilim beriwshilik, rawajlandırıwshılıq hám de tárbiyalawshılıq áhmiyetke iye. Olar Ózbekstan tábiyatınıń máwsimlik qásiyetlerin esapqa alǵan halda dúzilgen. Misal ushın, kalendar reje boyınsha 1-sentyabrden gúz baslanadı. Biraq Ózbekstanda sentyabrde kúnler ele jazdaǵıday ıssı boladı. Soǵan bola birinshi sabaqlar jazǵı baqlawlarǵa juwmaq jasawǵa baǵıshlanadı, bunıń ushın sabaqlıqlardan jazda tábiyatta alıp barılǵan baqlawlardı sáwlelendiriwshi temalar qarap shıǵıladı. Sol sebepli, tábiyattanıwdı úyreniw jazǵı baqlawlardı: kún jartısında quyash biyikligi, jaz aqırında kún hám túnniń uzınlıǵı, keshqurınıń jıllılıǵı, túnniń salqınlıǵı; miywelerdiń mollıǵı, olardıń jetilisiw múddetleri; ǵoza shigitiniń ónip shıǵıwı, gúllewi; jazda haywanlar ómiri; jaz dáwirinde adamlardıń miynet iskerligi hám basqalardı sistemalastırıwdan baslanadı.

«Átirapımızdaǵı álem» (1-2-klaslar) hám «Tábiyattanıw» (3-4-klaslar) sabaqlıqları tekstiniń mazmunı derlik úlketanıw principine tán dúzilgen. Bul átirap tábiyattı, onda gúzetiletuǵın hár qıylı obyekt hám hádiyseler hám de adamlar miynet iskerligi ortasındaǵı óz ara baylanıslardı bir-birine baylaǵan halda úyreniw imkaniyatın beredi.

Sabaqlıq penen islewde tómendegi usıllardan paydalanıladı: tekst penen islew; soraw hám tapsırmalar menen islew; sabaqlıqlardaǵı súwretler menen islew.

Jańa temanı túsindiriw hám alıńǵan bilimlerdi bekkemlewde jumıs sabaqlıq teksti menen ótkeriledi. Ol usı tárizde baradı: tema boyınsha kiris sáwbeti, oqıwshınıń tema tekstin tolıq yaki bólimleri boyınsha oqıwı, oqılǵan temalar mazmunı boyınsha sáwbet, oqıtıwshınıń túsindiriwı, jańa atama hám atlardı (oqıtıwshınıń taxtaǵa, oqıwshılardıń dápterlerine) jazıwları. Oqıtıwshı jumısqa basshılıq qıla turıp, oǵan barlıq oqıwshılardı qaratadı, olardıń juwapların qızıqtırıwshı maǵlıwmatlar menen toltıradı; keste, súwret, diapozitiv, diafilmler kórsetiledi. Sol tiykarda oqıwshılarda

aniq kózqaraslar payda etiledi, bul háreketler túsinikti qáliplestiriw ushın tiykar bolıp xızmet etedi.

Sabaqlıq ústinde ózbetinshe islewdi tereǵlestiriw ushın oqıtıwshınıń aldınan tayarlangan tapsırmaları, máselen, tárip yaki túsiniklerdi tabıw; sorawǵa juwap beriw; tekstte bayan etilgen tábiyat hádiyselerin túsindiriw boyınsha ayırım tekstlerden paydalanıp oqıtıladı. Ayrıqsha itibar sózlik islerine qaratılıwı zárúr. Sol maqsette túsiniw qıyın bolǵan sózler taxtaǵa jazıladı, orfografiyası aytıladı, janına túsindiriwshi sóz kórsetiledi. Oqıw materialın yadta saqlaw ushın hárbir sabaqta oqıwshılardıń tábiyattanıw sózligin bayıtıw boyınsha jumıs alıp barıw da maqsetke muwapıq.

Oqıwshılardı tekstke itibar menen qarawǵa úyretiw ushın hárbir sabaqta olardan neler túsiniikli emesligin sorap barıw gerek.

Dáslepki sabaqlarda oqıtıwshınıń ózi oqıwshılar ushın qıyın bolǵan sóz yaki birikpelerdi tańlaydı hám olardıń áhmiyetin túsindiriwdi usınadı. Kelesi sabaqlarda bul sózlerdi waqtı-waqtı menen tákirarlaw lazım. Oqıwshılar áste-aqırın túsiniikli bolmaǵan sózlerdiń áhmiyetin anıqlap, túsine baslaydı. Sabaqlıqlardaǵı hárbir temaǵa oqıw materialı menen ózbetinshe islew kónlikpelerin qáliplestiriwshi, oqıwshılardıń pikirlew iskerliklerin xoshametlewshi hám jónelttiriwshi sorawlar hám de tapsırmalar beriledi. Soraw hám tapsırmalar sebep-aqıbetlerige bola tómendegi toparlarǵa bólinedi:

1. Bilimlerde bekkemlew ushın (Ózbekstanda qanday gálle ósimlikleri ósiriledi? Gálle paqalı ne dep ataladı? Gálleniń miywesi ne? Ğarbız, asqabaq, yaǵnıy palız ónimleriniń miywesi basqa ósimlikler miywesinen qanday parıqlanadı? Siz jasap atırǵan orında qaysı quslar zıyankes shıbın-shirkeylerdi qıradı? Jırtqısh quslar qanday payda keltiredi?).

2. Logikalıq oy-pikirdi rawajlandırıw ushın: (Ne ushın ósimlikler japıraqların tógedi? Ne ushın japıraqlardıń reńi gúzde sarǵayadı? Ósimlikler ne ushın kóbeytiriledi? Ne ushın quslar ıssı úlkelerge ushıp ketedi? Ne ushın jer aydaw

waqtında dalada hákkeler kóp boladı? Ne ushın gúz aylarında kúnler áste-aqırın suwıy baslaydı? Ne ushın bazı haywanlar qısqı uyqıǵa ketedi?).

3. Baqlaw procesinde alıńǵan bilimlerdi qollanıw ushın (Ǵoza japıraqları ǵálle ósimlikleri japıraqlarınan qanday parıqlanadı? Ǵálle ósimlikleri paqalı ne dep ataladı? Ǵoza miywesi ne dep ataladı? Tuqımları ne menen qaplanǵan? Ǵoza shigitin talshıqlardan tazalań hám aq qaǵaz arasına alıp eziń. Qaǵazda ne qaldı? Harqıylı masaqlı ósimlikler miywelerin kórip shıǵıń. Olardıń dánleri bir-birinen nesi menen parıqlanadı?).

4. Tábiyattanıw túsiniyeleriniń salıstırma xarakteristikası ushın (Plan kartadan qanday parqlanadı? Quslardıń báhardegi ómiri menen olardıń basqa pasıllardaǵı ómiri qanday parqlanadı? Ǵálle ósimlikleriniń miywelerin qarap shıǵıń. Olardıń ólshemin salıstırıń. Olar bir-birinen parqlanadı ma?).

Sabaqlıqtaǵı súwretlerge úlken didaktikalıq orın ajratıladı. Olar tekstler mazmunı menen tıǵız baylanıslı hám úyreniletuǵın materialdı bilip alıw deregi bolıp xızmet qıladı, soǵan bola balalardı hárbir súwretti diqqat penen kóriwge úyretiw kerek. Oqıwshılar sabaqlıqtaǵı hárbir súwretti analiz qıla alıwı lazım. Bul jumis tekstti úyreniw menen bir waqıtta alıp barıladı. Bazı waqıtları tekstti úyreniwden keyin, ayırım jaǵdaylarda bolsa aldın ótkeriledi. barlıq kórinisler sabaqlıq tekstine muwapıq keledi, olardıń mazmunın túsindiredi, anıqlaydı hám toltıradı.

Súwretlerge baylanıslı soraw hám tapsırmalar da júdá áhmiyetli, sebebi olar oqıwshılardıń biliw iskerligin arttıradı hám klasta hám de úyde súwretler ústinde ózbetinshe islewge járdem beredi.

Kórgizbeli qurallar hám tábiyattanıw sabaqlarında olardan paydalanıw. İnsan tábiyat deneleri hám hádiyseleri áleminde jasaydı, olar menen hár kúni múnásibette boladı. Átirap álemdе ózin durıs túsine biliw ushın adamlar ayırım dene yaki hádiyseni (terek, tas, haywan hám basqalardı) da,

bir-birine baylanışlı bolğan dene yaki hádiyseler kompleksin (kóshe, park, súwret hám basqalardı) da qabil ete alıwı kerek.

Qabil qılıw – adam tárepinen átirap álem deneleri hám hádiyselerin sezgi aǵzalarına tuwrıdan-tuwrı tásir qılıwı nátiyjesinde seziw bolıp esaplanadı.

Kishi jastaǵı mektep oqıwshılarınıń qabil qılıwın rawajlandırıw ústinde hárdayım, ol maqsetke baǵdarlandan hám shólkemlestirilgen baqlaw procesine aylanaman degenshe jumıs alıp barıw kerek. Sezimdi qabil etiwdiń rawajlanǵan túri sıpatında tábiyattanıw sabaqlarında tábiyattanıw kózqarasları hám túsiniklerin durıs qáiplestiriw maqsetinde qollanılatuǵın kórgizbeli qurallarǵa úlken orın ajratıladı.

Tábiyattanıw boyınsha oqıw quralları júdá hár túrli. Olardan birewleri (tábiyiy deneler hám olardıń kórgizbeli kórinisleri) sabaqlarda úyreniw obyektı esaplanadı, basqaları xızmet kórsetiwshi wazıypasın atqaradı – olardı oqıwshılar úyrenbeydi. Sabaqlarda úyreniw obyektleri esaplanǵan qurallardı eki toparǵa: tábiyiy deneler hám oqıtıw ushın arnawlı tayarlanǵan dene hám hádiyselerdiń kórinislerine ajratıw múmkin. Tábiyiy denelerge taw jınısları, metallar, topıraq úlgileri, ósimlikler, haywanlar kiredi. Kórgizbeli qurallar (súwretler, diafilmler, diapozitivler) hám kólemlige (modeller, maketler, mulyajlarǵa) bólinedi. Ol da, bul da háreketsiz hám háreketsheń bolıwı múmkin.

Tábiyattanıwdı oqıtıw ushın, ásirese, tábiyiy deneler kerek, sebebi olar oqıwshılarda tábiyat denelerin tuwrıdan-tuwrı qabil etiw tiykarında kóz aldına keltiriw hám túsinikler payda qılıwǵa imkaniyat beredi (hárbir oqıwshı tábiyiy material menen ózbetinshe isley alıwı ushın onı jeterli muǵdarda – oqıwshılar sanına qarap toplawı kerek).

Tábiyattanıwdı oqıtıwda oqıtıwshı oqıwshılarǵa olar ele kórmegen kóp ǵana obyekt hám hádiyseler haqqında maǵlıwmatlar beredi. Biraq eń tásirli hám qızıqlı gúrriń de tábiyiy material menen kórsetilmese, jeterli tolıq hám jarqın

túsinik bere almaydı. Súwretlerdi dıqqat penen qarap shıǵıw bolsa tábiyyıy jaǵdaydaǵı dene menen tanısıwda ǵana jaqın keletuǵın tásirlerdi payda qılıwı múmkin.

Tábiyattanıw sabaqlarında kóbinshe diywalıq súwretlerden paydalanıp, olar boyınsha ulıwmalıq klas jumısı alıp barıladı. Iri súwretler bolmasa, kishirek súwretlerden paydalanıw múmkin, olardı hárbir oqıwshıǵa kórsetiw kerek. Biraq oqıtıwshı qaysı túrdegi súwret penen islemesin, onıń maqseti – súwrettiń tábiyattanıw mazmunın ashıp beriw, balalarda tábiyattanıw bilimleriniń deregi sıpatında onnan paydalana alıw uqıbın payda qılıw bolıp tabıladı.

Sonıń menen birge, tábiyattanıw sabaqlarında plan, karta menen islesiw ayrıqsha orın tutadı. Balardı bul oqıtıw quralları menen tanıstırıw 4-klastan baslanadı.

Tábiyattanıwdı oqıtıwda globus hám ayrıqsha áhmiyetke iye. Eger, plan jer júziniń úlken bolmaǵan bólegin iri masshtablı súwretlewden kartadaǵı mayda masshtablı súwretlewge ótiwge imkan bergen bolsa, globus Jerdiń eń durıs forması hám maydanınıń kórinisin beredi. Sonıń menen birge, ekran úskenelerinen nátiyjeli paydalanıw tábiyattanıwdı oqıtıwda úlken ról oynaydı. Ekran úskenelerine diafilm, diapozitiv hám kinofilmler kiredi (tábiyattanıw baǵdarlamalarında olardıń dizimi bar).

Model kórgizbe qural sıpatında. Tábiyattanıw sabaqlarında modeller kórinisindegi kólemlı kartınalar da keń qollanıladı. Model nárse yaki qurılmanıń barlıq xarakterlerin tákirarlawshı, olarǵa uqsas kólemlı kórinisi. Modellerdiń sanalı áhmiyeti úlken, sebebi olar reńli súwretlerden pariq qılıp, úyrenilip atırǵan nárse haqqında keńislik (kosmoslıq) túsinik beredi.

Tábiyattanıw boyınsha baǵdarlama materialı ózlestirip alınıwı ushın zárúr bolǵan modellerdi eki toparǵa ajratıw múmkin. Birinshi topar Jer júzi formalarınıń: taw, tóbeshik, dárya keńislikleri, dárya hám onıń iylemekleri, opırılıw, tereńlıqlardıń geografıyalıq modelleri kiredi. Bul modeller,

eger kórinisi ańlatılǵan predmet ekskursiyada úyrenilgen bolsa, ayrıqsha áhmiyetke iye. Ekinshi toparǵa hár qıylı qurılma hám dúzilmeler: shaxta, domna pechi, suw hám samal háreketlendiriwshileri sıyaqlıların modelleri kiredi.

Tábiyattanıw boyınsha shınıǵıwlarda qumnan, plastilinnen yaki ılaydan jasalǵan modeller qollanıladı, olar balalarda kólemlı hám de kosmoslıq kózqarasları payda etiwge járdem beredi. Bul, ásirese, obyektı tábiyiy halda kórsetiw múmkin bolmaǵan jaǵdayda áhmiyetli. Modeller tábiyat, tábiyiy dúzilmeler haqqındaǵı kózqarasları bekkemlew úskenesi bolıp xızmet qıladı.

Modellestiriw boyınsha shınıǵıwları klas yaki geografiya maydanshasındaǵı tábiyattanıw hám miynet sabaqlarında ótkeriw múmkin. Modellestiriwden aldınǵı ózlestirilgenlerdi bekkemlew hám jańa material menen tanıstırıw, sonıń menen birge, ekskursiyada alınǵan bilimlerdi bekkemlew ushın paydalanıw múmkin. Máselen, balalarǵa ekskursiyada gúzetilgen Jer maydanınıń sol formaların plastilin menen (qaǵaz yaki kartonǵa) jabıstırıw tapsırmasın beriw lazım. Oqıtıwshı plastilin menen tóbeshikti ańlatıp onıń tómeni hám ishki bólimin, jatıq hám tik janbawlıqların yaki tegislikti kórsetiwdi, tikjarlıq, dárya hám onıń bólekleri, teńiz modellerin tayarlawdı usınıs etiwi múmkin. Úyge tapsırma sıpatında orınıń relifin jabıstırıw hám qaǵaz yaki kartonnan tayarlanǵan ósimlik hám haywan modellerin maketke jaylastırıwdı usınsa boladı. Makettiń bóleklerin miynet sabaqlarında jasaw múmkin.

4-klasta «Tábiyattıń hártúrliligi» temasın úyreniwde oqıwshılar qumlı biyiklik, taw, shóllerdiń ósimlik hám haywanları menen maket hám modellerin, úyrenilgen tábiyiy zonalardan qálegeniniń flora hám faunası applikacıyların tayarlawı múmkin. Bunday isler oqıwshılardıń predmetke bolǵan qızıǵıwshılıǵın asıradı, olardıń oy-pikirin aktivlestiredi, úyrenilip atırǵan hádiyseni kórgizbeli ráwishte kóz aldına keltiriwge, soǵan bola, bilimlerdi isenimli túrde bekkemlewge

járdem beredi. Tábiyattanıw sabaqlarında oqıtıw qurallarınan nátiyjeli paydalanıw úlken áhmiyetke iye bolıp, oqıwshılardıń ózbetinshe pikirlew hám jumıs islew qábiiletlerin jáne de rawajlandıradı.

Mashqalalı máseleler hám tapsırmalar

1. Baslawısh klaslardıń tábiyattanıw sabaqlarında qollanılıp atırǵan oqıtıw úskeneleri haqqında maǵlıwmat tayarlań.

2. 4-klas «Tábiyattanıw» sabaqlıǵınan tómenдеgi tapsırmalarǵa bir danadan mısıl keltirip, dápterinińizge jazıń:

a) bilimlerdi bekkemlew ushın;

b) logikalıq oy-pikirdi rawajlandırıw ushın;

d) baqlaw járdeminde alınǵan bilimlerdi qollanıw ushın;

e) tábiyattanıw túsinikleriniń salıstırmalı sıpatlaması ushın.

3. Kartanıń plannan parıqlanıwshı belgilerin anıqlań.

4. Globus kartadan qalay parıqlanadı? Onıń tiykarǵı parıqlanıwshı belgilerin anıqlań.

5. Tábiyattanıw baǵdarlamaların analiz qılıp, ekran úskeneleriniń dizimin dúziń.

6. «Jazda shól», «Báhárde shól» atlı kartinalardıń biri boyınsha sáwbet ushın sorawlar dúziń.

7. «Tábiyatta suw», «Plan hám karta» temalarına baylanıslı taxtaǵa sızıw ushın sxematikalıq súwretler tayarlań.

8. 3-klas «Tábiyattanıw» sabaqlıǵınan tábiyiy kórgizbeli qurallardan paydalanıp ótiletuǵın sabaqtıń rejesi hám konspektin dúziń.

9. 4-klas «Tábiyattanıw» sabaqlıǵınan ekran úskenelerinen paydalanıp ótiletuǵın sabaqqa reje hám konspekt dúziń.

10. 4-klas tábiyattanıw materialların ózlestiriwde karta – sxemalardan paydalanıwdı sáwlelendiriwshı sabaq rejesi hám konspektin dúziń.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. Sabaqlıqlar menen islewde qanday usıllardan paydalanıladı?
2. Sabaqlıqlardaǵı soraw hám tapsırmalar qanday toparlarǵa bólinedi?
3. «Qabil etiw» degende neni túsinesiz?
4. Tábiyattanıw sabaqlarında qollanılatuǵın kórgizbeli qurallardıń qanday túrlerin bilesiz?
5. Tábiyiy kórgizbeli qurallarǵa neler kiredi?
6. Qanday kórgizbeli qurallar hám kólemlı kórgizbeli qurallar dep ataladı?
7. Diywalı súwretler menen islewdiń áhmiyetin qanday túsinesiz?
8. Súwretler menen islewde olardıń qaysı qásiyetlerine itibar qaratuw kerek?
9. Plan menen islew metodikası qanday?
10. Plan kartadan qalay parıqlanadı?
11. Tábiyattanıw sabaqlarında karta menen islesiwdiń qásiyetlerin qanday anıq mısallar tiykarında túsindirip bere alasız?
12. Tábiyattanıwdı oqıtıwda globustıń qanday áhmiyeti bar?
13. Ekran úskenelerine neler kiredi?
14. Tábiyattanıwdı oqıtıwda diafilm hám kinofilmler qanday áhmiyetke iye?
15. Model degende neni túsinesiz?
16. Tábiyattanıw sabaqlarında modellestiriwden qanday maqsetlerde paydalanıladı?

6-§. Tábiyattanıwdı oqıtıwdıń materiallıq bazası

Bizge belgili tábiyattanıw sabaqların qızıqlı, tásirsheń ótkeriw ushın mektep tábiyattanıw xanaları úlken áhmiyetke iye. Tábiyattanıwdı oqıtıw tiri ósimlik hám haywanlar ústinde kórgizbeli hám ámeliy metodlardı qollanıw tiykarında shınıǵıwlar ótkeriwge imkaniyat beretuǵın materiallıq bazanı

shólkemlestiriwdi talap qıladı. Tábiyattanıw xanasında janlı hám jansız tábiyat boyınsha kerekli úskeneler bar bolıwı kerek. Probirka, lampa, termometr, hár qıylı ólshegish ıdıslar, súwretli sxematikalıq ekranlı kórgizbeler, texnikalıq qurallar – diafilm, diapozitivler, gramplastinkalar (quslardıń dawısı jazılǵan) stendler, kesteler, tábiyiy karta, globus, diywalı gazetalar hám basqalar.

Tábiyattanıw bólmegin úskenelew, kórgizbeli qurallar saqlaw sistemasın islep shıǵıw, sabaqlarda oqıtıwshıǵa járdem beriw – bulardıń hámmesi oqıwshılardı shólkemlestiriwshilik oqıw hám miynet mádeniyatına tárbiyalaw quralı esaplanadı.

Tábiyattanıwdı oqıtıwdıń materiallıq bazasın tiykarınan tómendegiler quraydı:

1. Tábiyattanıw sabaqların úskenelew.
2. Janlı tábiyat múyeshi.
3. Úlketanıw múyeshi.
4. Geografiya maydanshası.

Endi bul shólkemlestiriwshilerdiń ózine tán qásiyetlerine itibardı qaratıp, olar nelerden ibarat, olar menen qalay islesiw kerek degen máselelerdi kórip shıǵamız.

Tábiyattanıw sabaqların úskenelew. Oqıwshılar birinshi klastan baslap tábiyattı hám tábiyat penen baylanıslı halda miynet iskerligin ekskursiyalar, predmetli sabaqlar arqalı, «Oqıw kitabı»nan tábiyattanıw mazmunındaǵı tekstler hám de «Átirapımızdaǵı álem» sabaqlıǵın oqıw procesinde tuwrıdan-tuwrı baqlawlar jolı menen úyrenedi. Bul shınıǵıwlarda oqıwshılardıń pikirlew iskerligin shólkemlestiriwge járdem beriwshi hár qıylı úskenelerden, kórgizbeli qurallardan paydalanıladı. Kórgizbeli qurallarǵa tábiyiy yaki haqıyqiy obyektler, olardıń mulyajı, kartınası, súwreti, sxeması kiredi. Oqıtıwda diafilm hám kinofilmler, telekórsetiwler hám oqıtıwdıń basqa texnikalıq úskeneleri anıq bir maqsetti gózlep qollanıladı.

Tábiyiy kórgizbeli qurallar. Tábiyiy kórgizbeli qurallar deneler bolıp esaplanadı. Olar úyrenilip atırǵan material

haqqında ádewir durıs, haqıyqatqa jaqın túsınıklar berip, balalarda tuwrıdan-tuwrı qabıl etiw tiykarında tábiyattanıw túsınıkları payda bolıwına imkanıyatın jaratadı. Soǵan bola klasta yaki tábiyattanıw xanasında janlı tábiyattı úyreniw ushın hár túrli xana ósimlikleri, sonıń menen birge, turar jaylarǵı tereklerge tán bolǵan shaqalar, japıraqlar, gúller, miywe hám tuqımlar bolıwı zárúr. Tábiyattanıw sabaqlarında janlı tábiyat múyeshindegi ostirilip atırǵan ósimliklerden, gerbariy hám ekskursiyalardan alıp kelinggen ósimliklerden paydalanıladı. Tábiyat qoynında ótkerilip atırǵan sabaqlarda hám ekskursiyalarda tábiyiy sharayatlardaǵı janlı tábiyat obyektlerinen paydalanıladı.

Sonıń menen birge, tábiyiy obyektlerden haywanlardı úyreniwde de paydalanıw maqul. Kóp ǵana haywanlardı balalarǵa klasta (janlı tábiyat múyeshinde) kórsetiw múmkin bolsa da ekskursiyalar uyımlastırıwǵa itibar beriw kerek boladı, sebebi bunda oqıwshılar tek olardıń sırtqı kórinisine ǵana emes, bálkim xarakterli háreketleri hám minez-qulqları menen de tanısıw imkanıyatlarına iye boladı. Tiri haywanlar bolmaǵanında olardıń mulyajı yaki fotoları hám súwretlerinen paydalanıw múmkin. Biraq iri haywanlardı tábiyiy sharayatlarda kórsetiwshi kinofilmler oqıwshılarǵa birqansha haqıyqıy túsınıklar beredi.

Jansız tábiyattı úyreniwde de tábiyiy tarqatpa material, máselen, hár qıylı reńdegi granit, sluda, kvarc, ılay, qum, kalsit (por, mramor, hák), duz, tas duzi hám kaliy duzi, taskómir, temir, mis rudalarınıń úlgileri, sonıń menen birge, metallar hám de qattı zatlar (temir, shoyın, polat, alyuminiy), topıraq úlgileri hám basqalar bolıwı kerek.

Balalarda tuwrıdan-tuwrı qabıl etiw múmkin bolmaǵan tábiyat deneleri hám hádiyseleri haqqında anıq hám durıs túsınık payda etiw ushın kórgizbeli qurallardan keń paydalanıladı. Tábiyattanıw kursın úyreniw ushın zárúr bolǵan kóplep kórsetiw úskenleri arnawlı dúkanlarda satıladı. Mısal ushın, 3-4-klaslarda tábiyattanıwdı úyreniw ushın

«Súyikli úlke tábiyatı» túrindegi kesteler baspada shıǵarılǵan. Tábiyattanıw boyınsha diywalı úlketanıw súwretlerinen, sonıń menen birge, zoologiya boyınsha da kestelerden paydalanıw múmkin, olar tábiyattıń úlketanıw obyektleri haqqında kózqaras hám túsiniklerdi qalıplestiriwge járdem beredi.

1-4-klaslarda baspa súwretler, olardı túsendiriwshi tekstler, hám de soraw-tapsırmaları bolǵan «Kúndelik baqlaw dápteri»nen paydalanıw zárúr. «Kúndelik baqlaw dápteri» menen oqıwshılar tek klasta ǵana emes, bálkim úyde de islesedi. Kúndeliktegi jazıwlar oqıwshılarǵa óz baqlawlın analiz qılıwǵa, tábiyat hádiyseleri ortasındaǵı baylanıslardı, sonıń menen birge, tábiyat miynetiniń tábiyat penen óz ara baylanısın anıqlawǵa járdem beredi.

Karta hám globus. Oqıwshılar 4-klasta karta hám globus haqqında dáslepki kózqaraslardı aladı, sonıń ushın klasta Ózbekstan Respublikasınıń tábiyiy kartası, yarım sharlar tábiyiy kartası, tábiyiy zonalar kartası, paydalı qazılmalar kartası bolıwı kerek. Sonıń menen birge, átirap ortalıqtıń shártli belgilerge iye bolǵan iri masshtablı planı hám oqıwshılar jasap atırǵan hám de oqıtılıp atırǵan qala yaki awıldıń planınan da paydalanıladı. Oqıwshılardıń klasta hám úyde individual islewlerine mólsherlengen «Bizdiń watanımız» atlası, sonıń menen birge, 4-klas ushın kontur kartalar toplamı keń qollanıladı. Klastaǵı jumısta diametri 42,5 sm li globustan, individual jumısta bolsa diametri 15 sm li globustan paydalanıladı.

Proekciyalıq apparatlar. Proekciyalıq apparatlarǵa shishedegi diapozitivlerdi kórsetiwshi proekciyalıq shıra, tınıq diapozitivlerdi kórsetiwshi alloskop hám filmskoplardı kiredi. Sanaatımızda mektep proekciyalıq apparatlar arnawlı qollanba menen birge tayarlanǵan. Sabaqta diapozitivlerdi kórsetiwden aldın oqıtıwshı qollanba mazmunı menen tanısqa hám bar bolǵan apparatlar menen islew usılların ámeliy túrde iyelegen bolıwı kerek.

Tábiyattanıw sabaqlarında kodoskop, izbe-izlik usılında atqarılǵan, tınıq perde sızılǵan arnawlı transporantlar, sonıń menen birge, jasalma qurallar (reńli sxemalar), súwretler, kespeler, qaptal tárepinen kórinisler hám basqa oqıw quralları qollanıladı.

Transporant sonısı menen qolay, ol hár qıylı processler (máselen, kóldi ot basıwı, derekler, yaǵnıy bulaqlar payda bolıwı, tábiyatta suwdı sheńber boylap aylanıwı hám basqalar)dı dinamika (háreket)te kórsetiw imkaniyatın beredi. Kodoskop tuwrıdan-tuwrı aparat stolshasında ádettegi flomaster, sharikli ruchka yaki qálem menen tınıq perdege sızılǵan hár qanday súwret, sxema qaptal tárepten kórinisin ekranda kórsetiwge imkan beredi.

Ekran quralları (diafilmler, diapozitivler, slaydlar) ózbetinshe ról atqarıwı múmkin. Ekran quralları diywalı súwretler sıyaqlı zárúriyatqa qarap kórsetiledi. Bir sabaqtıń ózinde 5-6-kadrdan paydalanıw usınıs etiledi. Ayırım jaǵdaylarda 10 ǵa shekem kadrdan maqsetke muwapıq halda paydalansa boladı. Olar hújjetli, kórinisti yaki multiplikaciyalasqan bolıwı múmkin. Ekran úskeneleriniń kadrların itibar menen kóriw lazım, biraq uzaq waqıt emes, sebebi bunda plyonka hám ayna qızıp ketedi, aqıbetinde forması ózgeriwi yaki jarılıp ketiwi múmkin. Bunnan tısqarı, jaqtılıq súwretti kúshli kórsetiwshi sıpatında kózdi sharshatadı, sonıń ushın da oqıwshılardı tez tásirin kórsetedi. Quramalı kadrlardan paydalanıwdıń eń kóp waqtı 1-2 minut. Eger sabaqtıń maqseti ótilgenlerdi tákirlaw bolsa, onda jaqtılıq súwretleri (kadrlar)dıń sanı 20-25 ke shekem kóbeytiriliwi múmkin.

Kórsetilgen súwretlerdi oqıwshılardıń ózleri túsindiriwi kerek. Tek oqıwshı kórgenlerin nadurıs túsindirip atırǵanda, temadan shetlegende, zárúrlerin kórmegende ǵana oqıtıwshınıń aralasıwına jol qoyıladı.

Tájiriybeler ótkeriw ushın úskeneler. Tájiriybeler hám laboratoriya shınıǵıwları ushın (sabaqlarda hám jas

tábiyattanıwshılar dógeresinde) arnawlı úskeneler: ólshew ásbapları, lupa, laboratoriya úskeneleri, ıdıslar, materiallar, járdemshi ásbaplar kerek. Ólshew ásbaplarına hár qıylı suyıqlıqlardıń anıq kólemin ólshew ushın menzurkalar, termometrlar hám sol sıyaqlılar kiredi. Úskenelerdi kórgizbeli qurallar dúkanlarınen satıp alıw múmkin. Ayırım ásbaplardı oqıwshılardıń ózleri tayarlaydı. Laboratoriya úskenelerine laboratoriya shtativleri, úshayaqlar, spirt lampaları, asbestlengen tor, probirka qoyatuǵın shtativler, qısqıshlar, sonıń menen birge, ıdıslar (probirka, shiyshe voronkalar, kolbalar), aq shiyshe kóbiksheleri, ıdıslar toplamı, shay stakanları, lampochkalar hám basqalar kiredi.

Janlı tábiyat múyeshi. Tábiyatta dawamlı (uzaq waqıt dawam etiwshi) baqlaw hám tájiriybeler ótkeriw ushın janlı tábiyat múyeshin shólkemlestiriw kerek, ol jerde haywan hám ósimliklerdi saqlaw hám zárúriyatqa qarap olardan tábiyattanıwdı úyreniwde paydalanıw múmkin. Múyesh oqıwshılardıń sabaqtan hám klastan tısqarı isleri ushın baza esaplanadı. Bul jerde olar jıldıń qálegen waqtında jumıs alıp barıwı múmkin. Tómengi klaslarda tábiyattı úyreniwdi hámıyshe balalardı hárdayım orap turǵan hám olarǵa tanıs bolǵan ósimlik hám haywanlardan baslaw lazım. Bul principke sabaqlarda da, klastan tısqarı shınıǵıwlarında da ámel qılıw kerek. Bul principi ámelge asırıwǵa janlı tábiyat múyeshindegi isler járdem beredi. Sol waqıttıń ózinde bul oqıwshılarda súyikli watanǵa muxabbat sezimine tárbiyalaydı, tábiyat haqqındaǵı bilimlerin keńeyttiredi.

Ekskursiyalar janlı tábiyat múyeshin shólkemlestiriwdiń baslaması bolıwı múmkin. Suw basseynindegi ómir menen tanısa otırıp, oqıwshılar molluska, iynelik qurtları, hár qıylı qońızlar, peskar (tıyn balıq), sonıń menen birge, suw ósimlikleriniń barlıǵı akvarium, shiyshe bankalar yaki basqa jaramlı ıdıslarǵa jaylastırıladı. Baǵ hám palızlarda kóbinshe miywe, rezavor miywe hám de palız ósimlikleri zıyankeslerdiń qurtları ushırasadı. Ekskursiya waqtında olardı jıynap, janlı tábiyat múyeshinde olar ústinde shıbın-

shirkeyler rawajlanıwınıń pútkil ciklin tekserip barıw hám qurttıń háreketsiz qabıqqa aylanıwı múmkin. Janlı tábiyat múyeshine keltiriletuǵın tiri obyektler ayrıqsha dápterge haywan yaki ósimliktiń payda bolıw waqtı (kúni), kimnen qabıl qılınǵanlıǵı, haywannıń atı hám jaǵdayı kórsetilip dizimge alınıp barılıwı kerek.

Janlı tábiyat múyeshi ushın xana. Janlı tábiyat múyeshi ushın xana ajratılǵanı maqul. Buǵan imkaniyat bolmaǵanda múyesh ósimlik hám haywanları tábiyattanıw xanası yaki klasqa jaylastırıladı. Janlı tábiyat múyeshi ushın xana jaqtı bolıwı kerek, ayna tuwrısına qoyılǵan hár qıylı túbekler de suw haywanları hám de suw ósimlikleri bolǵan akvariumlardı qoyıw ushın qolaylı bolıwı lazım.

Eger, janlı múyesh ayrıqsha xanada bolsa, onda quslardı da saqlaw múmkin. barlıq qus qápeslerinen tazalaw ańsat bolıwı ushın háreketlenetuǵın túbek hám azıq ushın háreketlenetuǵın yashik ornatıladı. Mektep tábiyat múyeshinde torǵay, bayıwlı, totıqus, toqıldawıq sıyaqlı quslardı saqlaw maqul. Qápesler diywal yaki aynalarǵa ilip qoyıladı. olardı samal ótip turatuǵın jerge qoymaw kerek, bunday orın quslar ushın qáwipli. Terrariumlar xana ortasına yaki diywal boylap qoyılǵan, stolshalarǵa ornatıladı. Sut emiziwshilerdiń (tıyn, teńiz shoshqası) keteksheleri xananiń qarańǵıraq bólimine polǵa qoyıladı. Eger, tábiyattanıw xanası úlken bolmasa, ósimlik hám haywanlardıń bir bólimi klaslarǵa jaylastırıladı, kerek bolǵanında olardan paydalanıladı.

Janlı tábiyat múyeshin úskenelew. Múyeshte haywanlar ushın ajratılǵan orın olardıń tábiyattaǵı jasaw sharayatlarına sáykes bolıwı kerek. Akvariumdı zoodúkannan alǵan maqul. Biraq akvarium sıpatında qálegen shiyshe ıdistan paydalıw múmkin, lekin sonı esapqa alıw kerek, balıqlar tiykarınan tórtmúyeshli ıdıda jaqsı kórinedi. Akvariumdaǵı balıqlar sanı onıń úlken-kishiligine (ólshemine) hám ondaǵı ósimliklerdiń sanına muwapıq bolıwı kerek, bunda jutlatuǵın hám shıǵarılatuǵın kislorodtıń balansı úlken itibar qqaratıw kerek.

Akvarium balıqları turaqlı ǵamqorlıqqa mıtáj. Olarǵa azıqtı zoodúkannan satıp alıw múmkin. Balıqlar shártli refleks

payda qılıwı ushın olardı belgili waqıtta azıqlandıırıw kerek. Balalar suw temperaturasını termometr menen ólshep tekserip baradı.

Jer bawırlawshılar, suw hám qurǵaqlılıqta jasawshılar ushın hár túrli kórinis hám ólshemdegi terrariumlar qurıladı. Ádettegi terrarium metallardan yaqı aǵashtan tayarlanǵan yashik bolıp, qaptal hám joqarǵı diywalları shiyshe hám tordan ibarat. Shiyshe diywal terrariumda jasawshılardı baqlaw, qaptal tárep diywalı hám de tóbesiniń tordan bolıwı taza hawa menen támiyinlew imkanın beredi. Terrariumnıń metall túbegine topıraq sebiledi, oǵan ósimlikler otırǵızıladı hám suwlı ıdıs jaylastırıladı. Terrariumǵa onda jasawshılardıń jasırınıwları ushın taslar qoyıladı. Suwǵa hám qurǵaqlıqqa zárúriyatlı suw baqaları hám tritonlar ushın akvaterrarium, yaǵnıy qurǵaqlıq aralı bolǵan akvarium qurıladı, onı akvarium astına topıraq salınǵan hám suw qáddinen biráz kóterilip turatuǵın shiyshe banka qoyıp tayarlaw qıyın emes.

Ósimlik hám haywanlar úlgilerin jıynaw, baqlawlar shólkemlestiriw. Janlı tábiyat múyeshiniń tiykarın ósimlik hám haywanlar quraydı, oǵan qarap úskeneler tańlanadı. Ósimlik hám haywanlar toplamı tábiyattanıw baǵdarlamasına bola, úlketanıw qásiyetleri esapqa alınıp belgilenedi. barlıq xana ósimlikleri olardıń atları, qashan hám qay jerden alınǵanlıǵı haqqında maǵlıwmatlar jazılǵan jarlıqlarǵa iye bolıwı zárúr.

Aldın ala, ósimliklerdiń sondayların tańlaw kerek, bunda, qurǵaq klimatqa (asparagus, tradeskansiya) beyimlesken ósimliklerdi, tropikalıq ósimliklerdi (begoniya), jaqtılıqtı súyiwshi (xina) hám sayǵa shıdamlı (plushch, aspidistra) ósimliklerin kórsetiw múmkin bolsın.

Keyin sonday ósimlikler tańlanadı, olar menen, máselen, yarangúl, fukciya, begoniya, kaktus, tradeskanciya, elodeya, roza sıyaqlılardıń hár qıylı túrleri járdeminde túrlishe tájiriybeler ótkeriledi. Tradeskanciyada qálemsheler menen kóbeyttiriwdi kórsetiw maqsetke muwapıq. Begoniya, fukciya,

yarangúlden de paydalanıw múmkin. Japıraqlardan kóbeyttiriwdi júzim japıraqlı roza hám basqa sol túrdegi ósimliklerde kórsetiw múmkin.

Janlı tábiyat múyeshinde tájiriybeler ótkeriwde hár qıylı mádeniy ósimliklerdiń tuqımlarınan: lobiyanıń qurǵaq, ızǵarlanǵan tuqımınan (1-klas), rediska, qızıl láblebi, geshir tuqımlarınan (2-klas), pomidor tuqımı hám paxta shigitinen (3-klas) keń paydalanıladı. Tájiriybeler tábiyattanıw hám awıl xojalıǵı miyneti baǵdarlamasına muwapıq ótkeriledi.

Janlı tábiyat múyeshinde haywanlardıń hár qıylı túrleri bolıwı lazım. barlıq akvariumlarda shıǵanaqlı mollyuskalar bolıwı kerek, sebebi olar akvarium diywalların suw otlarınan tazalaydı, atmosfera hawasınan dem alǵanlıǵı sebepli akvariumdaǵı basqa haywanlar ushın zárúr bolǵan suwdaǵı hawanı jutpaydı. Balıqlardan jasaw sharayatlarına ádewir talapshań bolmaǵanları, máselen, guppi, qılısh balıq, tillá balıq, tor sıyaqlı quyırqlı balıq, teleskop, kometa sıyaqlılardı saqlaǵan jaqsı. Aylanshıq balıq, suw kandelası sıyaqlı suw besseynleri wákillerin ayrıqsha shiyshe bankalarda saqlaw kerek, sebebi olardı balıqlar jep qoyadı. Sonıń menen birge, jirtqısh esaplanǵan gambuziyanı da bólek saqlaǵan maqul.

Tábiyattanıwdı oqıtıw procesinde akvarium úlken ról oynaydı, oqıwshılar suw haywanlarınıń háreketleniwın, qalay ań awlawın baqlaydı, olardıń dene bóleklerin tamashalaydı. Balıqlardı háreketke kórip, balalar olardıń háreket aǵzalarına itibar beredi, balıqlar ómirinde reń qanday ról oynawın anıqlaydı. Gambuziya hám tıyn balıqlarınıń kóbeyiwın baqlawǵa ayrıqsha itibar beriledi. Baqlaw kúndeliklerinde tıyn balıq lichinkaları hám gambuziya shabaqlarınıń payda bolıwı hám de rawajlanıw múddetleri jazıp barıladı. Akvariumda haywanlardan tısqarı ósimlikler (shaqjapıraq, urut, vodokars, vallesneriya, elodeya, ryaska) da saqlanadı, olar menen oqıwshılar baǵdarlamanı ótiw dawamında tanısıp baradı.

Baǵdarlamaǵa muwapıq kishi jastaǵı mektep oqıwshıları baqa hám qurbaqanıń rawajlanıwın (iytbalıq, quyırqlı baqasha hám jetiliskeń baqanıń payda bolıwı) da baqlaydı.

Janlı tábiyat múyeshinde balalar olardı salıstırıwı, dene bóleklerin kórip shıǵıwı, olardıń tuqımları bir-birinen qanday parqlanıwın, tuqımnan iytbalıq rawajlanıwın baqlawı múmkin. Oqıwshılar, sonıń menen birge, kesirtke hám tasbaqalardıń minez-qulqı, háreketleniwi, sırtqı qásiyetlerin de baqlasa boladı.

Tábiyattanıw oqıtıwshısı oqıwshılardıń janlı tábiyat múyeshindegi ósimlik hám haywanlarǵa izbe-iz ǵamqorlıq etiwge, gúllerdi turaqlı suwǵarıwı, japıraqlardı juwıwı, haywanlardı baǵıwı hám de taza orında saqlawına erisiw gerek. Bunıń ushın oqıwshılardıń náwbetshiligi jolǵa qoyladı.

Janlı tábiyat múyeshindegi tájiriyebe, baqlaw hám ámeliy isler oqıtıwshınıń dıqqat orayında bolıwı hám ol tárepinen baqlanıp barılıwı gerek. Barlıq isler reje boyınsha dúziliwi zárúr, reje dúziwde máwsimlik principine ámel qılıw lazım. Múyeshtegi isler jıllıq, yarım jıllıq hám shereklik reje tiykarında dúziledi. Joba dúziwde oqıwshılardıń qızıǵıwshılıqları, jumıstı isley alıwı esapqa alınadı. Jobada maqset hám temanı belgilew, istiń mazmunı hám formaları ashıp beriliwi, ámelge asırıw metodları kórsetiliwi, oqıwshılar iyelewi mólsherlengen ámeliy kónlikpeler belgilengen bolıwı gerek. Ayırım temalardı da rejelestiriw múmkin. (Janlı tábiyat múyeshindegi isler rejesiniń shamalap islengen formasına qarań).

Janlı tábiyat múyeshindegi jumıslar rejesiniń shamalangan forması

Tema hám jumıstıń mazmunı	Tema boyınsha saatlar	Jumıstıń baslanıwı hám aqırı	Ámeliy kónlikpeler	Orınlanıwı ushın juwapker shaxs

Is jobasınıń orınlanıwın arnawlı jurnalda belgilep barıw zárúr. Ulıwmalıq dápter jurnal sıpatında xızmet qılıwı múmkin, onda oqıtıwshı oqıwshılar orınlaǵan jumıstıń kólemi hám alǵan nátiyjelerin kórsetedi. Oqıwshılardıń «Kúndelik

baqlaw dápterleri» esapqa alıwdıń forması esaplanadı, onda baqlawlar qısqasha jazıp barıladı, súwretler sızıladı, keptirilgen ósimlikler kleyleneı.

Úlketanıw múyeshi. 1-klastan baslap oqıwshılar óz úlkeleri, óz jerlerin úyrenedi, tábiyatta baqlawlar alıp baradı, ekskursiyalarǵa shıǵadı. Baslawısh klasta oqıw waqtında olar bay faktlıq material toplaydı, bul material úlketanıw múyeshine jaylastırıladı. Waqıt ótiwi menen úlketanıw múyeshinde baslawısh klastıń aldınǵı pitkeriwshileri jıynaǵan qımbatlı materiallar toplanıp baradı, onnan tábiyattanıwdı oqıtıwda turaqlı túrde paydalanıladı. Úlketanıw múyeshi tábiyattanıw xanasında yaqı ayrıqsha klasta jetilistiriledi. Material úsh bólimge ajratıladı: «Biziń úlke», «Hawa rayı kalendarı» hám «Tábiyat belgileri».

«Biziń úlke» diywalı gazetasına tómendegiler jaylastırıladı:

1. Óz xalqı punktınıń atı kórsetilgen yaqı (eger ol kartada bolmasa) onıń punktınıń ornı shamalap ańlatılǵan kartası.
2. Óz jeriniń atı kórsetilgen Ózbekstan tábiyiy kartası.
3. Mektep jaylasqan orın.
4. Óz jeriniń maydanı formalarınń fotosúwretleri.
5. Óz úlkesi sanaatı islep shıǵaratuǵın materiallar. Jergilikli sanaat ónimlerinen úlgiler.
6. Úlkeniń awıl xojalıǵın sáwlelendiriwshi materiallar (sol jerde ósirilip atırǵan awıl xojalıǵı ósimlikleri hár qıylı túrleriniń fotosúwretleri hám gerbariyler).
7. Jasaw ornındaǵı dáryanıń quyılıw hám de baslanıw bólekleri, suw basseynleri haqqında maǵlıwmatlar.
8. Jerdiń topıraǵı haqqında maǵlıwmatlar (sol dáryanıń topıraq tipleri kórsetiledi).
9. Úlkeniń ósimlikleri haqqında maǵlıwmatlar (mádeniy hám jabayı ósimlikler gerbariyleri hám fotosúwretleri).
10. Haywanlar haqqında maǵlıwmatlar. (Haywanlardıń fotoları hám súwretleri).
11. Tábiyatqa hám islep shıǵarıw kárxanalarına ótkerilgen ekskursiyalarda alıp kelinggen materiallardan tayarlanǵan

kollekciyalar. Kartonnan kesilgen, shártli belgileri bolǵan úlken kartası paydalı qazılmalardıń ornı kórsetiledi.

12. «Bul qızıq» teması tiykarında qızıqlı sorawlar, tábiyat haqqındaǵı maqalalardan úzindiler, haywanlardıń dene aǵzaları – tumsıǵı, tırnaǵı, qanatları yamasa qaptal tárepten kórinisleri (skletleri) sáwlelengen súwretler, balalardıń ekskursiyalarda baqlaw tiykarında sızǵan súwretleri jaylastırıladi.

Úlketanıw múyeshine oqıwshılar tayarlaǵan, qala, wálayat, rayon tariyxı sáwlelengen albomlar qoyıw lazım, jergilikli sanaat ónimlerin kórsetiw de múmkin. Bul bólimde tábiyat qorǵawı máseleleri (mámleket qorǵawına alınǵan ósimlik hám haywanlardıń fotosúwretleri yaki súwretleri hám sol sıyaqlılar) sáwleleniw, wálayat yaki úlkede jaylasqan qorıqxana hám buyırtpashılardıń atları kórsetiliwi kerek. Hawa rayı kalendarı stendten ibarat bolıp, onıń orayına kún hám ay jazılıp, oǵan sol kúngi hawa rayı maǵlıwmatları jaylastırıladi. Tómenireginde termometr, miynet sabaqlarında oqıwshılar tayarlaǵan flyuger jaylasadi. Hawa rayın táriplewde kartonnan qırqılǵan shártli belgilerden paydalanıladi. Termometr modelinde kóshedegi termometr boyınsha hawa rayı kórsetiledi. Sol jerge keyingi bir neshe jıllardıń hawa rayı kalendarı hám temperatura ózgerisleri grafigi de jaylastırıladi. Stendtiń úshinshi bólimine orınıń hawa rayı hám onıń belgileri haqqında materiallar qoyıladi. Bólim jarqın súwretler menen bezetiledi.

Úlketanıw múyeshine «Jasil baqlawshılar»dıń is rejesi de qoyıladi.

Úlketanıw múyeshiniń materialları tábiyattanıw sabaqlarında keń qollanıwı kerek, sebebi olar tek úlke tábiyatı hám xojalıǵı haqqındaǵı bilimlerde terereńlestirip ǵana qalmastan, bálkim aldınıǵı úyrenilgenlerdi bekkemlewge de járdem beredi. Úlketanıw materialların jıynaw mekteptiń ómir menen baylanısın bekkemleydi, oqıwshılardıń tábiyat qorǵawı boyınsha jumıslarǵa belsene qatnasıwına imkaniyat beredi.

Geografiyalıq maydansha. Orındaǵı ámeliy jumıs hám baqlawlardıń ádewir bólegi mektep aldındaǵı maydanniń geografiya maydanshasında ótkeriledi. Sol qatarda, bul jerde hawa rayın hám quyashtıń háreketin turaqlı baqlap barıw, orında mólsherge alıw, aralıqtı ólshew sıyaqlı islerdi orınlaw, sonıń menen birge, tábiyattanıw baǵdarlaması menen baylanıslı tapsırmalardı ámelge asırıw múmkin.

Geografiya maydanshasın tayarlaw ushın ólshemi shamalap 10 m² keletuǵın ashıq orın sonday tańlanadı, oǵan úlken terek hám binalardıń sayaları túspeydi. Maydansha aldın tegislenedi, soń oǵan qum sebiledi hám átirapı oraladı. Bul maydansha oqıw-tájiriybe maydanınıń qasında bolıwı maqsetke muwapıq.

Tábiyattanıw sabaqların ótiw ushın maydanshada bul úskeneler bar bolıwı zárúr:

1. *Ólshewshi-diywal.* Bul oramnıń hárbir metri oralıp hár qıylı boyawlar menen boyaladı. Ólshewshi-diywal boylap jolsha qazıladı. Onnan kosmoslıq kózqaraslardı rawajlandırıw, anıqraǵı, «Plan hám karta» temasin ótiwde paydalanıladı.

2. *Biyiklikti ólshewshi ústin.* Biyikligi 10 m, hár qaysı metri náwbet penen eki túrli – reńli. Ol biyiklikti salıstırıw, sonıń menen birge, kosmoslıq ólshew kónlikpelerin rawajlandırıw ushın xızmet qıladı. Ústinniń ushına fluger ornatıladı.

3. *Flyuger* – samal jónelisin anıqlawshı ásbap. Onı oqıwshılardıń ózleri qańıltırdan jasawı yaki dúkannan samal kúshin anıqlaw ushın samal ólshegish penen birge satıp alıwı múmkin.

4. *Boy ólshegish* – boy ólshew ushın aǵashtan jasalǵan ásbap. Boy ólshegishten paydalanıp oqıwshılar óz boyların ólsheydi hám basqa nárselerdiń biyikligi menen salıstıradı. Bunda kózde shamalaw kónlikpesi rawajlanadı.

5. *Kvadrat metr* – uzınlıǵı 1m keletuǵın reykalardıń óz ara biriktiriliwinen payda qılınǵan maydan. Ol maydanshaǵa qoyıladı hám ishine maydalanǵan gerbishler salınadı. Ol kvadrat metr haqqında kórgizbeli túsiniq beredi.

6. *Gnomon.* Quyashtıń gorizont astınan biyikligin anıqlaytuǵın ásbap. Gnomon járdeminde, gorizont

tárepleriniń jónelislerin de anıqlaw múmkin. Mısal ushın, kúnniń yarımında saya arqaǵa baǵdarlanǵanın korsetedi hám qısqa boladı, sebebi Quyash tikke (zenit) turadı, erte menen saya batısqa, keshqurın bolsa shıǵısqa baǵdarlanǵan boladı. Hárdayım arqaǵa jónelisti biliw ushın kúnniń yarımında gnomon sayası qalıń boyaw yaki gerbish párshesi menen belgilep qoyıladı.

7. *Rombik sheńber.* Onnan gorizont táreplerine salıstırǵanda ózi turǵan orındı anıqlaw uqıpların payda etiw ushın paydalanıladı. Sol maqsette gerbish yaki aǵashlar yarımına shekem jerge kirgizip gnomon átirapına teriledi. Dóngelek – sheńberdiń sırtqı tárepine gorizont tárepleri atlarınıń bas háripleri qoyıladı. Yarım kún sızıǵı boyınsha – arqa, qarsısında – qubla, oń tárepte – shıǵıs, shepte – batıs hám de olar ortasında aralıq tárepler – arqa-shıǵıs, arqa-batıs, qubla-batıs, qubla-shıǵıs dep belgilenedi.

8. *Quyash saati.* Ol qálegen ólshemli gorizont qoyılǵan aǵash dóngelek bolıp, ortasında oǵı boladı. Dóngelektiń shetine gnomon boyınsha (kún yarımında ústinniń, yaǵnıy oqtıń arqaǵa jónelgen sayası boyınsha) 12 san qoyıladı. Sanlar bir-birinen teń aralıqta jaylasadı. Ol maydanshanıń qublasına eń ashıq orınǵa ornatıladı.

9. *Jawın ólshegish.* Ápiwayı shelek jawın ólshegish bolıp xızmet qılıwı múmkin. Bunda jawın muǵdarın anıqlaw ushın shelek ishine túsirilgen sızǵısthan paydalanıladı. Jawın menzurka járdeminde ólshenedi. Bunıń ushın kub santimetr esabındaǵı menzurka kórsetkish 10 ǵa kóbeytiriledi hám shelek astınıń bet maydanına bólinedi.

10. *Qar ólshewshi reyka.* Tiyisli sızıqları bolǵan arnawlı reyka menen qar toplamı qalıńlıǵı ólshenedi.

11. *Meteorologiyalıq xanasha* hawa temperaturasını ólsheytuǵın termometr, hawa basımın ólsheytuǵın barometr, hawa ızǵarlıǵın ólsheytuǵın gigrometr hám basqa ásbaplardı saqlaw ushın xızmet qıladı. Meteorologiyalıq xanasha geografiya maydanshasınıń saya túspeytuǵın ornına eki metрге jaqın biyikilikke ornatıladı.

12. *Qum salınğan yashik* jumıs stoli qasına ornatiledı hám oqıwshılardıń hár qıylı relef formaların payda qılıwı ushın paydalanıladı.

13. *Orientirlew múyeshi* ózlestirilgen bilim, uqıp hám kónlikpelerdi bekkemlew ushın xızmet qıladı. Bunda kesilgen kúnde sheńberleri qublaǵa qaratıp ornatiledı, janbawırılıqları (tik hám qıya), tawlıǵı hám anıq ańlatılǵan shoqqısı hám de astı menen tóbeshik modeli (gazon menen qaplanǵan taslardan) bolıwı kerek.

14. *Taw jınısları* hám suwdı úyreniw ushın úskeneler óz ishine jasalma suw basseynleri, dárya modeli, taw jınısları hám orınıń topıraǵın aladı. Suwdıń aǵısın úyreniw ushın geografiya maydanshasına vodoprovod ótkeriledi. Suwdıń jasalma aǵımı jolına «qurǵaqlıq»lardıń juwılıwı hám «sarqırama» payda bolıwın kórsetiw ushın tosiq qoyıladı. Geografiya maydanshasındaǵı islerdiń tabısı olardıń turaqlı ótkiziliwi hám oqıtıwshı tárepinen hárdayım baqlaw qılınıp barılıwına baylanıslı.

Mashqalalı máseleler hám tapsırmalar

1. Tábiyattanıw xanasınıń úskeneleniwi hám dúzilisin bayan etiń.

2. Tábiyattanıw sabaqların úskenelewde kórgizbeli qurallardan kompleks paydalanıw jolların analiz qılıń.

3. Janlı múyeshi shólkemlestiriw hám úskenelew, ósimlik hám haywanlardı saylaw, olardı jaylastırıw hám de baqlawlar ótkeriwge qoyılǵan talaplardı analiz qılıń.

4. 4-klas «Tábiyattanıw» sabaqlıǵı boyınsha janlı tábiyat múyeshinde ótiletuǵın sabaq konspektin dúziń.

5. Tábiyattanıw kózqarasları hám túsiniqlerin qalıplestiriwde geografiya maydanshasınıń ornı haqqında maǵlıwmat tayarlań.

6. Geografiya maydanshasınan paydalanıp ótiletuǵın sabaq konspektin (klas hám tema qálewińizge qarap) dúziń.

7. Tábiyattanıwdı oqıtıw úlketanıw múyeshiniń áhmiyeti, materiallardı jaylastırıw haqqında maǵlıwmat tayarlań.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. Tábiyattanıw sabaqlarında oqıw qurallarınıń qanday túrлерinen paydalanıladı?
2. Tábiyiy kórgizbeli qurallargá neler kiredi?
3. Tábiyattanıwdı oqıtıwda tábiyiy kórgizbeli qurallardıń áhmiyeti nede?
4. Tábiyattanıw sabaqlarında kartalardıń qaysı tiplerinen paydalanıladı?
5. Qanday apparatlar proekciyalıq apparatlar delinedi?
6. Tábiyattanıwdı oqıtıwda proekciyalıq apparatlardıń qanday áhmiyeti bar?
7. Qaysı úskенeler tájiriybeler hám laboratoriyalıq shınıǵıwlar úskенeleri qatarına kiredi?
8. Janlı tábiyat múyeshi qay jerde jaylastırıladı?
9. Janlı tábiyat múyeshi qalay úskенelenedi?
10. Janlı tábiyat múyeshinde baqlaw ótkeriw ushın qanday ósimlikler tańlanadı?
11. Janlı tábiyat múyeshinde haywanlardıń qaysı túrleri bolıwı kerek?
12. Akvarium terrariumnan qanday parqlanadı?
13. Úlketanıw múyeshi qanday bólimlerden ibarat?
14. «Biziń úlke» stendine qanday materiallardı jaylastırıw múmkin?
15. Tábiyattanıwdı oqıtıwda úlketanıw múyeshiniń áhmiyetin qalay túsindiresiz?
16. Tábiyattanıwdı oqıtıwda geografiya maydanshası qanday orın tutadı?
17. Geografiya maydanshasında qanday úskенeler bolıwı shárt?
18. Flyuger ne?
19. Gnomon ne?
20. Quyash saati hám oǵan qarap orınlanatuǵın jumıslar haqqında nelerdi ayta alasız?

III BAP TÁBIYATTANIWDI OQITIW STILLERI

1-§. Oqıtıw metodları haqqında túsinik. Tábiyattanıwdı oqıtıwdıń awızeki stilleri, olardıń túrleri

Bizge belgili, mazmun hám oqıwshılardıń jasına muwapıq tárizde tańlangan metodlar bilim sapasınıń joqarı bolıwın támiyinleydi. Metod – ulıwmalıq mániste maqsetke erisiw usılı.

Oqıtıw metodı oqıtıwshınıń bilimler beriw hám házirgi waqıtta olardı oqıwshılar tárepinen ózlestirip alıw usılı bolıp esaplanadı. Metodtıń bul táriypi onıń eki bir-birine baylanıslı tárepleri: beriwshi, tásir qılıwshi – oqıtıwshi hám qabıl qılıwshi, ózlestiriwshi – oqıwshılardı ańlatadı. Bul óz ara tásir qılıwdıń xarakteri bilim deregine baylanıslı. Bilim deregi oqıw materialınıń mazmunı menen belgilenedi, ol bilim beriw procesinde jetekshi esaplanadı.

Tábiyattanıwdı oqıtıw ámeliyatında túrli oqıtıw metodları qarar tapqan. Biraq bul birqansha áhmiyetli belgilerge qarap olardı tómendegishe toparlastırıw múmkin:

- a) oqıwshılar bilim alatuǵın derekler;
- b) oqıwshılar iskerliginiń xarakteri;
- d) oqıtıw procesinde oqıwshılar iskerliginiń xarakteri.

Bul úsh belgi úyretiw hám úyreniwdi bir pútin process sıpatında túsiniwden kelip shıǵadı. Bunda oqıtıwshınıń (úyretiwshiniń) hám oqıwshınıń (úyreniwshiniń) iskerlikleri óz ara baylanısqan hám talap etilgen, bilim derekleri bolsa oqıtıwshınıń iskerligi menen óz ara tuǵız baylanısta boladı.

Sabaqta oqıtıwshi túrli tálim metodlarınan paydalanadı. Oqıtıw usılların tańlawda bir qatar faktorlar: járdemshi mekteptiń házirgi basqıshtaǵı ósimi, oqıw páni, úyreniletuǵın materialdıń mazmunı, oqıwshılardıń oqıw materialın iyelewge tayarlıq dárejesi úlken áhmiyetke iye.

Usul tañlaw hám onı qollanıw qásiyeti tek sabaqtaǵı oqıw materialınıń maqsetine emes, bálkim mazmunına qarap ta anıqlanadı.

Oqıtıw stili túsiniǵı didaktika hám stilliktiń tiykarǵı túsinińlerinen biri.

Pedagogikalıq oqıtıw degende, oqıtıwshı hám oqıwshılardıń birgelikteǵı iskerlikleri, jumıs usılların túsiniw qabil etilgen. Bul iskerlik járdeminde oqıtıwshı bilim beredi, oqıwshılar bolsa bilim sheńberlerin keńeyttiredi, olardıń biliw qábiiletlerin rawajlandırıwshı, dúnyaqarasın qáliplestiriwshı tájiriybeler payda boladı.

Tálim-tárbiya procesi oqıtıwshınıń úyretiwshilik iskerligi menen oqıwshılardıń oqıw iskerliginiń uyǵınlıǵı.

Oqıtıw metodı degende oqıtıwshı hám oqıwshılardıń óz ara baylanısqa iskerligi túsiniledi, bul processte oqıwshılar tárepinen bilim, uqıp hám kónlikpeler ózlestiriledi, olardıń ańlaw qábiiletleri rawajlanadı, dúnyaqarası qáliplese.

Oqıtıw metodları haqqındaǵı másele – tábiyattanıwdı oqıtıw metodikasındaǵı eń áhmiyetli máselelerden biri: ol tábiyattanıw kózqarasları hám de túsinińlerin durıs qáliplestiriw, sıpatlı tálim hám tárbiya nátiyjelerine erisiw ushın qanday oqıtıw kerek degen sorawǵa juwap beriwege imkan beredi.

Tábiyattanıwdı oqıtıw metodları úsh tiykarǵı gruppǵa bólinedi:

Awızeki metodlar – oqıtıwshınıń materialın awızeki bayan qılıwı, sáwbet, kitap penen islew;

Kórgizbeli metodlar – kórsetiw, jeke baqlawlar, ekskursiyalar;

Ámeliy metodlar – awızeki hám jazba shınıǵıwlar, grafikalıq (sızılma) hám laboratoriya jumısları.

Oqıtıw metodların metodikalıq stilleri menen aljastırmaw kerek. *Metodikalıq stil* tek metodtıń elementlerinen biri, onıń shólkemlestiriw bólegi saplanadı (kórgizbeli qurallardı, kinofilmlerden fragmentlerdi, diafilm, diapozitivlerdi

kórsetiw, taxtadağı sxemalardan, súwretlerden paydalanıw, tájiriybelerin kórsetiw, geografiya maydanshası, mektep aldı maydanındağı ámeliy jumıslar waqtında ol yaki bul basqa iskerlikti kórsetiw hám basqalar).

Metod hám metodikalıq stil óz ara tıǵız baylanıslı. Olardıń didaktikalıq birliǵi sonnan ibarat, olar bir-birine ótiwi múmkin. Máselen, oqıwshılar atqaratuǵın tájiriybeler oqıtıw metodu esaplanadı, tájiriybe oqıtıwshı tárepinen gúrriń waqtında kórsetiliwi metodikalıq stil esaplanadı. Gúrriń dawamında oqıtıwshı tárepinen diafilm kórsetiliwi metodikalıq stil esaplanıp, oqıw filmlerin kóriw oqıtıw metodu da bolıwı múmkin. Metod hám stillerden kompleks halında paydalanıladı, olar bir-birlerin tolıqtıradı, úyrenilip atırǵan tábiyat deneleri hám hádiyselerin balalar tárepinen qabıl qılıp alınıwın jaqsılawǵa, tábiyattanıw kursında túsiniklerdiń tuwrı qalıplesiwine xızmet qıladı.

Hárbir metod túri kishi usıllardan ibarat.

Gúrriń. Oqıwshılarǵa bilim beriwdiń jetekshi metodu oqıtıwshınıń janlı sózi – gúrrińni bolıp tabıladı. Ol oqıw kitapların oqıw, obyekt, dene hám hádiyselerdi kórsetiw, oqıtıwdıń texnikalıq qurallarınan paydalanıw, oqıwshılar aldına sorawlar qoyıw, kórkem ádebiyat oqıw hám basqalar menen uyǵınlasadı. Gúrriń oqıtıwshı shaxsına baylanıslı, sonıń ushın ol júdá úlken áhiyetke iye.

Oqıtıwshı gúrrińni súwretlew, emocionallıq hám izbe-iz bayanlama bolıp tabıladı. Gúrrińde izbe-izlikke qatań boysınılǵan halda oqıtıwshı hár qıylı usıl hám logikalıq islewdiń stillerin (analiz, salıstırıw, ulıwmalastırıwdı) qollanadı, oqıwshılarǵa durıs dúzilgen bayanlamasınıń úlgin beredi.

Tábiyattanıw sabaqlarında tábiyattağı qandayda bir hádiyse yaki waqıya, eń úlken ashılıwlar tariyxı, alımlardıń (biografiyası) ómir iskerligi adamlardıń ósimlik hám haywanat dúnyasın ózlestiriw hám de qayta tiklew menen baylanıslı bolǵan dóretiwshilik iskerligi haqqında gáp

bolǵanda qollanladı. Qatar jaǵdaylarda oqıtıwshınıń sabaqtaǵı gúrrińni óziniń syujet jónelisi hám obrazlılıǵı menen quramalı bolmaǵan ilimiy maqalalarına jaqınlasıp ketedi.

Oqıtıwshı materialdı aytıp beriw jolı menen oqıwshılar sanasına jarqın kartına qaldırıw, pák sezimlerdi oyatıw, quramalı pikirdi tolıq logikalıq rawajlandırıw ushın olardıń aldına sorawlar qoyadı.

Gúrriń syujetli, illyutracyalı, informaciyalıq sıyaqlı túrlerge iye. Jańa material bayanına oqıwshılardıń tiri tábiyat múyeshi, mektep jer maydanı, ekskursiya yaki jazda tábiyat qoyında oqıtıwshınıń tapsırması menen alıp barǵan baqlaw hám tájiriybeleri haqqındaǵı gúrrińdi kiritiw júdá qımbatlı esaplanadı. Oqıwshılar oqıǵan kitaplarındaǵı qahramanlardı gúrriń qılıp beredi. Máselen: tábiyat haqqında «Quslar biziń dostımız» temasında hám basqa.

Oqıtıw ámeliyatında gúrrińniń aytıp beriw, táriplew, sıpatlaw, túsindiriw, dodalaw sıyaqlı túrleri qollanladı.

Aytıp beriw bayanlawdıń sonday túri, onda anıq fakt, waqıya, process yaki háreketler haqqında túsiniqli, tuwrı sóylep beriledi. Gúrriń sayaxatshı, jas tábiyattanıwshı, qandayda bir ashılıwdıń qatnasıwshısı hám basqalar atınan alıp barıladı.

Táriplew – barlıq deneleri hám hádiyseleriniń (paydalı qazılmalar, ósimlik hám haywanat dúnyasınıń), ol yaki bul tábiyiy zona klimatınıń qásiyetlerin izbe-iz bayan qılıwda qollanladı.

Xarakterlew – táriplewdiń bir kórinisi, ol dene (nárse) yaki hádiyseniń belgi hám qásiyetlerin sanap ótiwden ibarat (tawlar, dáryalar, tábiyiy zonalar sıpatlaması).

Túsindiriw – bayannıń bir kórinisi, onda jańa túsiniqlikler, atamalar ashıp beriledi, sebep-aqıbetler baylanısı belgilenedi, yaǵnıy ol yaki bul hádiyseniń logikalıq tábiyatı (máselen, ne ushın tundrada tún uzın, kún qısqa bolıwı, ne ushın kún hám tún, jıl máwsimleri almasıp turıwı) ashıp beriledi.

Túsindiriwden barlıq sabaqlarda paydalanıladı, kóbinese ol dodalanıw menen uyǵınlasadı.

Dodalaw – bayan etiw bolıp, onda oqıwshılardı juwmaq hám ulıwmalıqqa alıp keliwshi nızam hám de dálillerdiń izbe-iz rawajlanıwı beriledi. Gúrrińniń bul formasınan úyrenilip atırǵan hádiyseni (máselen, ósimlik hám haywanat dúnyasınıń ózgeriwine klimattıń tásiiri, suw, metalldıń qásiyetleri) analiz qılıw zárúr bolǵanda paydalanıladı.

Gúrrińniń joqarıda aytıp ótilgen túrлерinen tábiyattanıw sabaqlarında olar bir-birine uyǵınlastırılǵan halda paydalanıladı. Oqıtıwshı sabaq materialın qanday tárizde bayan etpesin, didaktikalıq mánis oqıwshılardı ilimiy ulıwmalastırılǵan bilimlerdiń jedel beriliwi sonday bola beredi.

Gúrrińniń hár qanday túri bul didaktikalıq talaplarǵa:

1) tańlanǵan materialdıń ilimiyliǵı hám joqarı ideyalılıǵına;

2) logikalıq izbe-izlik hám dálilleniwshilikke;

3) oqıwshılar ushın anıq, bir tegis hám túsinikli bolıwına;

4) oqıtıwshı sóylewiniń súwretlew hám esabatlı bolıwına juwap beriwı kerek.

1-2-klaslarda gúrrińniń dawamlılıǵı 5-8, 3-4-klaslarda bolsa 10-12 minuttan aspawı lazım. Gúrriń procesinde ózlestiriwdiń jedellesiwine járdem beriwshi didaktikalıq usıllardan paydalanıw zárúr.

I. Sabaq temasın bildiriw. Jańa temanı bayan etiwden aldın oqıwshılardı sheshimi jańa bilimler ushın zárúr bolǵan másele usınıladı hám ol usı sabaqta úyreniw obyektı bolıp qaladı, yaǵnıy mashqalalı jaǵday; «qıyınlasıw jaǵdayı» payda qılınadı. Jańa materialdı úyreniw tájiriyebe ótkeriw, sonıń menen birge, tábiyatta ótkerilgen baqlawlardı analizlew menen baslanadı.

II. Bayan jobasın bildiriw. Bul usıl tek ózlestiriw procesin jedellestirip ǵana qalmastan, bálkim oqıwshılardı pútin bayan sistemasın kóriwge úyretedi, úyrenilip atırǵan átirap ómir

faktorları ya da hádiyseleri ortasındağı belgili baylanıslardı anıqlawğa járdem beredi; máselen, «Shól tábiyatı» temasın bayan qıla turıp, oqıtıwshı taxtağa usı rejeni jazıwı múmkin: 1) tábiyiy zonalar kartasında shollerdiń geografıyalıq orını; 2) shól klimatınıń qásiyetleri; 3) maydanı; 4) oazisleri; 5) shólde jil máwsimleri.

III. Oqıwshılar itibarın jedellestiriwshi sorawlardı bayan dawamında berip barıw.

IV. Oqıwshılardıń ańlaw iskerliklerin aktivlestiriwshi salıstırıw (máselen, dala, shól, taw, toǵaylardıń ósimlik hám haywanat dúnyasın salıstırıw hám basqalar).

V. Jańa materialdı bayan qılıw dawamında aldınıǵı úyrenilgen temalar turmıs penen, ámeliyat penen (máselen, «Skelet», temasın «Bulshıq etler» teması menen, súyikli úlke tábiyatın hár qıylı zonalar tábiyatı teması) menen baylanısın turmısta, ámeliyatta úyreniw.

VI. Gúrrińge maqal, qızıqlı material ya da kitap oqıw epizodın kiritiw. Oqıtıwshı gúrrińin tiyisli maqalanı oqıǵannan keyin ya da onnan aldın baslawı múmkin. Qosımsha materialdan paydalanıw gúrrińdi bayıtadı hám konkretlestiredi. Gúrriń dawamında paydalanılǵan maqal, naqıl hám jumbaqlar sabaqtı bayıtıp, bayan qılınıp atırǵan materialdı oqıwshılar tárepinen qabil qılıp alınıwın ańsatlastıradı.

VII. Kórgizbelilikti (súwret, keste, texnika quralları) qollanıw. Gúrriń dawamında kórgizbeliliktiń hár qıylı qurallarınan paydalanıw oqıwshılarda anıq túsiniqler payda bolıwına, úyrenilip atırǵan materialǵa dıqqat hám qızıǵıwdı quwatlawğa, onıń puxta ózlestiriliwge járdem beredi. Sxemalar, kesteler, tájiriybeler, taxta hám dápterdegi (atama) hám jummaqlar oqıw materialınıń ózlestiriliwin jeńillestiredi.

Atap ótilgen bul didaktikalıq stillerden paydalanıw oqıwshılar aqılıy iskerligin maksimal jedellestiriw ushın jeterli emes. Bul wazıypanı orınlawğa mashqalalı bayan qılıw járdem beredi, ol oqıwshılardıń ózbetinshe iskerligine

tiykarlanadı, oqıtıwshı tárepinen qoyılǵan másele hám mashqalalardı sheshiwden ibarat boladı.

Sáwbet. Sáwbet sorawdıń sheshiliwinde oqıwshılar hám oqıtıwshınıń qatnasıwında xarakterlenedi. Sáwbettiń maqsetke qaratılǵanlıǵı oqıwshılar bilimin mobillestirip, sheshiliwi kerek bolǵan sorawlar menen anıqlanadı.

Sáwbet nátiyjesinde oqıwshılar oqıtıwshı basshılıǵında tiyisli juwmaq shıǵarıwı, juwmaqtı ulıwmalastırıwı kerek. Sáwbet oqıwshılarǵa tanıs emes bolmawı lazım: ele oqıwshılar ózlestirmegen, bilmegen bilimlerdi «anıqlaw» ushın waqıttı biykarǵa ketiriwge bolmaydı. Sáwbet juwmaqlawshı, ulıwmalastırıwshı hám jańa bilimlerdi eskileri menen baylanıstırıwshı sabaqlarda ayrıqsha áhmiyetke iye. Jańa materialdı túsindiriwdegi sáwbet, ádette, oqıtıwshınıń gúrrińi menen birge qosılıp alıp barıladı. Bul jaǵdaylarda oqıtıwshınıń sorawları nızam-qaǵıydaları hám waqıyalar ortasındaǵı baylanıslardı túsiniwge járdem beredi.

Sáwbet buyımlardı kórsetiw, oqıwshılardıń ámeliy iskerligi hám jeke isleri menen birge qosıp alıp barıladı. Sáwbetti ótkeriwge tayarlanıwda oqıtıwshı tema hám maqsetti anıqlap, onı oqıwshılarǵa jetkiziw ushın kórgizbeli materiallardı tańlap, sorawlardı puxta oylap shıǵadı.

Oqıtıwshınıń sorawları hár qanday sáwbettiń tiykarǵı dúzilis elementi esaplanadı. Sáwbet úyreniletuǵın materialdan kelip shıǵıwı hám oqıwshılar itibarın eń áhmiyetli maǵlıwmatlardı ózlestirip alıwǵa baǵdarlawı kerek.

Sáwbet metodı tábiyattanıw sabaqlarında gúrrińge qaraǵanda kóbirek qollanıladı. Bul metodtıń mazmunı sonda, ol oqıtıwshıǵa oqıwshılardı jaqsıraq bilip alıwǵa imkaniyat jaratadı, oqıwshılardı erkin pikirlewge úyretedi, topar jumısına (janlı hám jansız tábiyat denelerin baqlawǵa, sabaqlıq penen islewge, oqıw telefimlerin, kinofilmlerdi kóriwge hám basqalarǵa) tartıw.

Sáwbet jańa materialdı úyreniwde, baqlawlar yaki ámeliy iske juwmaq jasawda, ekskursiyalar ótkeriwde, úyrenilgen

materialdı tákirarlawda, sonıń menen birge, tájiriybelerdi ulıwmalastırıp kórsetiwde, tábiyy, súwretlew hám de ekran úskeneleri, sabaqlıq, klastan tısqarı oqıw ushın ádebiyat penen islewde qollanıladı.

Sáwbettiń bas maqseti sonda, bunda oqıtıwshı basshılıǵında oqıwshılar sanasına tábiyat deneleri hám de hádiyseleri haqqında durıs kózqaras hám túsinipler qáliplesedi.

Tábiyat penen tanıstırıwdıń birinshi basqışında sáwbet oqıtıwshınıń sorawlar beriwi hám shaqırılǵan oqıwshılardıń sorawlarǵa juwap beriwi formasında ótedi. Keyin sáwbet bayıp, keńeyip baradı. Máselen, ótkerilgen ámeliy jumıs tiykarında klasqa soraw berip, oqıtıwshı bir sorawdıń ózine oqıwshılardan hár qıylı juwaplar aladı; kim basqasha oylaydı? Kim anıǵıraq aytadı? sıyaqlı sorawlar menen múrájat qılıp, olardı sıylıqlaydı, Nátiyjede, oqıwshılarda áste-aqırın dóretiwshilik jedelliktiń rawajlanıwı ushın zárúr bolǵan sıpatlar qáliplesip baradı. Bunnan tısqarı, sáwbet oqıwshılar ishindegi kemshiliklerdi durıslawǵa imkan beredi, jeke qatnas principin ámelge asırıw ushın keń imkaniyatlar ashıp beredi.

Sáwbette sorawlar áhmiyetli orındı iyeleydi. Olar qısqa, anıq bolıwı, juwaptı aytıp turatuǵın xarakterde ekilendiriwshi mániske iye bolmawı, bir sóz («awa» yaki «yaq») menen juwap beriwdi talap qılmawı kerek. Máselen, topar qurtxanasında jipek qurtı ústinde baqlawlar (3-klas) ótkerilgennen keyin atqarılǵan islerge usı maqsetke baǵdarlanǵan sorawlar járdeminde juwmaq jasaw kerek: tut jipek qurtı qalay rawajlanadı? Onıń sırtqı kórinisi qanday? Qurttıń denesi qanday formada? Qurt qay tárizde pille oraydı? Pille oraw qansha waqıt dawam etedi? Pille ishinde ne boladı? Gúbelek qalay payda boladı? Ol qansha waqıt jasadı? Gúbelektiń ómiri qalay tamamlanadı?

Bunday sorawlar oqıwshılardıń erkin aqılıy iskerligin rawajlandıradı, sebebi sorawlarǵa juwaplar islep shıǵarıw baqlawlı menen quwatlanǵan boladı. Sáwbet metodı gúrriń

metodı menen tıgız baylanıslı. Temanı túsindirgennen keyin, oqıtıwshı álbette bilimlerdi ózlestiriw dárejesin anıqlaw ushın gúrriń hám kórsetilgen kórgizbeli qural mazmunı boyınsha sáwbet ótkeriledi.

Sáwbettiń oqıw procesinde qanday orın iyelewi hám qanday didaktikalıq maqsetke mólsherlengenligine qarap: kirisiw sáwbeti, tákirarlawshı sáwbet, bayan qılıwshı sáwbet hám juwmaqlawshı sáwbet sıyaqlılarga bólinedi.

Kirisiw sáwbetinen jańa bólim yaki jańa temanı úyreniw aldınan paydalanıladı. Onıń maqseti oqıwshılardağı sabaqta úyreniletuǵın másele boyınsha kózqaraslardı anıqlaw yaki tiklew. Mısal ushın, 3-klasta «Dala ósimlikleri» temasını úyreniwge kirise turıp, kirisiw sáwbeti waqtında balalarǵa usı sorawlardı beriw kerek: Kim dalańlıqlarda bolǵan? Dalańlıqlarda neler ósedı? Siz qanday mádeniy ósimliklerdi bilesiz? Siz qanday texnikalıq ósimliklerdi bilesiz? Sizge qaysı ǵále ósimlikleri belgili? Tek sonnan keyin ǵana oqıtıwshı jańa materialdı túsindiriwge kirisedi.

Tákirarlawshı sáwbet úyrenilgen materialdı bekkemlew hám bilip alıwǵa járdem beredi. Ol jańa material úyrenilgennen soń, sol sabaqtıń ózinde tema yaki bólim úyrenilgennen keyin 5 minuttan 20-25 minutqa shekem waqıt dawamında ótkeriledi. Tákirarlawshı sáwbet waqtında da temanı úyreniwdegi sol kórgizbeli qural hám tarqatpa tábiyattanıw materiallarınan paydalanıladı.

Bayan etiwshi sáwbet oqıwshılardıń ózleri hádiyselerdi baqlawdı názerde tutadı. Oqıtıwshı tárepinen baǵdarlangan oqıwshılar ózleri ushın jańa obyekt hám hádiyseler menen tanıadı. Tiri tábiyat múyeshinde ótkerilgen tábiyat obyektleri hám tájiriybelerin baqlawlar náriyjesinde oqıwshılarda shaxstıń hár tárepleme rawajlanıwı ushın úlken áhmiyetke iye bolǵan átirap álemge ámeliy qatnas qalıplededi.

Bayan etiwshi sáwbet izertlewshilik xarakterge iye, sebebi ol oqıwshılardıń tábiyiy obyektlerdi baqlawlına tiykarlanadı. Mısal qılıp, 3-klastaǵı «Palız eginleri» teması boyınsha

tábiyattanıw sabağın kórip shıǵamız. Sabaq mektep aldı maydanındaǵı ámeliy isler tiykarında ótkeriledi hám izertlew elementlerine iye boladı. Eger, mekteplerde mektep aldı maydanı bolmasa, onda izertlew elementlerine iye bolǵan tájiriybenni (máselen, «pushtarlawdıń tamırmiyweliler ónimdarlıǵına tásiri») tiri tábiyat múyeshi yaki tábiyattanıw xanasında ótkeriw múmkin. Tájiriybe yaki ámeliy jumıs nátiyjesinde bul sorawlar boyınsha izertlewlerdiń barısın sáwlelendiriw múmkin:

1. Tamırmiyweli ósimliklerdi aytp beriń.

2. Tamırmiyweli ósimlikler arasında ne ushın aralıq qaldırıladı?

3. Ne ushın tamırmiyweli ósimliklerdi pushtarlaw hám julıp alıw kerek?

Máselen, oqıtıwshı kapusta nállerin ósirip, oqıwshılar menen tájiriybe hám baqlaw basqıshlarında izertlew elementlerinen paydalanǵan halda isler alıp baradı. Ótkerilgen tájiriybelerden keyin ámeliy islerge tiykarlanıp, sáwbet járdeminde tómendegilerdi anıqlaydı:

1. Kapusta nálin otırǵızıw aldınan ne ushın tamır ushı úzip alınadı?

2. Qaysı maqsette kapusta nálleri 70 sm aralıqta otırǵızıladı?

Solay etip, bayan qılıwshı sáwbet dawamında kirisiw sáwbetlerinen parıqlı ráwishte oqıwshılardıń aqılıy iskerligine izertlew elementleri kirgiziledi.

Juwmaqlawshı sáwbet. Juwmaqlawshı sáwbet oqıwshılar úyrenilgen tema boyınsha juwmaq shıǵara alıwı ushın ótkeriledi. Máselen, «Granit» teması úyrenilgennen keyin tómendegi sorawlar boyınsha juwmaqlawshı sáwbet ótkeriledi: Biz qanday tema menen tanıstıq? Qanday jańalıqlardı bildik? Granit qanday dúziliske iye? Granittiń reńi nege baylanıslı? Granit quramına neler kiredi? Granittegi kvarc qalay parqlanadı? Sludadaǵı kvarc she? Dala

shpatındaǵı she? Granittiń jemiriliwi nátiyjesinde neler payda boladı?

Súwretli kórgizbeli qurallardı kórsetiw tiykarında sáwbet. Tábiyattanıw sabaqlarında kóbinshe súwretlerden paydalanıladı. Máselen, «Dalalar tábiyatı» temasın (4-klas) úyreniwde oqıtıwshı taxtaǵa «Báhárde dala» atlı súwretti iledi hám tema boyınsha sáwbet ótkeredi: Oqıwshılar súwrette neler súwretlengen? Súwrette qanday ósimliklerdi kórip tursız? (qum qıyığı, lala, seksewil). Ne ushın dalada ósimlikler kem? Ne ushın dalada bálent terekler joq? Súwrette sáwlelengen haywanlardı sanap beriń (búrkit, jılan, kesirtke, dala ǵargası, oq jılan, qum qoyanı). Bul janzatlar neler menen azıqlanadı? sıyaqlı sorawlarǵa juwap beriwi kerek.

Járdemshi sorawlar boyınsha súwretti analizlep, oqıwshılar jańa maǵlıwmat aladı, sebebi oqıtıwshı oqıwshılardıń juwapların tolıqtıradı, túsindiridi hám anıqlaydı.

Oqılǵan sabaqlıq teması (maqalası) tiykarında sáwbet. Sábettiń maqseti ol yaqi bul tábiyat hádiysesin balalar tárepinen durıs túsiniqlengenligin anıqlaw, temanı oqıwdan alınǵan jańa bilimlerdi bekkemlew hám sistemalaştırıw.

1-klasta tekst oqılǵannan keyin qısqa sáwbet ótkeriledi, onda balalarǵa oqılǵan tekst mazmunın qalay túsingenin anıqlawǵa járdem beriwshi 2-3 dana soraw beriledi. Keyin tekst abzaclar yaqi logikalıq tamamlanǵan bólekler boyınsha oqladı hám oqılǵanlardıń mazmunı anıqlanadı. Sonnan keyin oqıwshılarǵa oqılǵan bólekte qansha birikpe bolsa, sonsha soraw beriledi, tekst álbette oqıtıwshı tárepinen túsindiriledi, sabaq ǵurıń aytıw, kórgizbeli qurallar, oqıtıwdıń texnikalıq quralların kórsetiw menen birge alıp barıladı, sáwbet oqıwshılardıń bilimlerdi ózlestiriw dárejesin anıqlaw menen tamamlanadı.

Tábiyattanıwdı oqıtıwdıń awızeki metodları tálim procesinde oqıtıwshı aldında turǵan ulıwma bilim beriw hám tárbiyalıq wazıypalardı ámelge asıradı.

Mashqalalı máseleler hám tapsırmalar

1. Metod hám metodikalıq stillerdiń bir-biri menen baylanıslı táreplerin beriwshi mısallardı analiz qılıń.

2. Oqıtıw metodlarınıń qásiyetlerin;

a) bilim derekleri;

b) oqıtıwshınıń oqıtıw iskerligi;

d) oqıtıwshınıń biliw iskerligin kórsetiwshi «Jerdiń háreketi» (4-klas) teması tiykarında keste dúziń hám qásiyetlerin aytıp beriń.

3. Gúrriń túrleriniń integraciyalıq hám innovaciyalıq qásiyetleri haqqında maǵlıwmat tayarlań.

5. 3-4-klas «Tábiyattanıw» sabaqlıqlarınan súwretlew kórgizbeli qurallar kórsetiw tiykarında sáwbet ótkeriw boyınsha temalar dizimin dúziń.

6. 1-2-klaslar «Átirapımızdaǵı álem» pániniń oqıtılıwında paydalanılǵan maqalalar dizimin dúziń.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. Tálim-tárbiya procesi dep neni túsinesiz?

2. Oqıtıw metodları ne?

3. Qaysı belgilerge qarap metodlar toparlarǵa bólinedi?

4. Metodikalıq stil metodtan qalay parq qıladı?

5. Tábiyattanıwdı oqıtıw metodları qanday toparlarǵa bólinedi?

6. Tábiyattanıwdı oqıtıwdıń awızeki metodları haqqında neler ayta alasız?

7. Gúrriń degende neni túsinesiz?

8. Gúrrińniń qanday túrlerin bilesiz?

9. Túsindiriw hám dodalawdıń bir-birine qanday baylanıslı tárepleri bar?

10. Gúrrińniń barlıq túrleri hám kórinislerinde qanday didaktikalıq talaplardan paydalanıw múmkin?

11. Gúrriń qılıw procesinde ózlestiriwdiń jedellesiwine járdem beriwshi qanday didaktikalıq stillerden paydalanıladı?

12. Sáwbet degen ne?

13. Tábiyattanıwdı oqıtıwda sáwbet metodınıń áhmiyeti neden ibarat?

14. Sáwbettiń qanday túrleri bar?

15. Tákirarlawshı sáwbettiń áhmiyetin qalay túsinesiz?

16. Bayan qılıwshı sáwbetin qalay túsinesiz?

17. Juwmaqławshı sáwbettiń áhmiyeti nede?

18. Súwretli kórgizbeli qurallardı kórsetiw tiykarında qanday sáwbet ótkeriw múmkin?

19. Oqılğan sabaqlıq teması tiykarında sáwbetti qalay ótkeriw múmkin?

2-Ş. Tábiyattanıwdı oqıtıwdıń kórgizbeli usılı. Baqlaw usılı, onıń túrleri

Kórgizbeli metodlardı ulıwma pedagogikalıq princip, kórgizbelilik penen aljastırmaw kerek. Bul túsinipler hár qıylı bolıp, bir-birine sirá uqsamaydı. Kórgizbeli qurallar derlik hámme tábiyattanıw sabaqlarında qollanıladı. Kórgizbelilik oqıwshılardıń sóylewi hám oy-pikirindegi kemshiliklerdi dúzetiwde (korrekciyalaw) úlken áhmiyetke iye. Durıs qoyılğan soraw, keyinirek bolsa sistemalangán sorawlar kompleksi kórsetilip atırğan obyekt hám tájiriyebelerge itibardı qaratadı. Bul sorawlar oqıwshılardı maqsetke baǵdarlangán halda, izbe-izlik penen baqlaw, salıstırıw, juwmaq shıǵarıw hám ulıwmalastırıwǵa shaqıradı.

Tábiyattanıw sabaqlarında qollanılatuǵın kórgizbe natural bolıwı múmkin.

Kórgizbeliliktiń súwretlew quralları, keste hám súwretler oqıwshılardıǵa úyrenilip atırğan obyektlerdiń dúzilisi, forması,

reñi, olardıń tábiyiy qorshap alǵan ortalıǵı, ómir tárizi sıyaqlılar haqqında túsinikler beredi.

Baslawısh klaslarda deneler, zatlar, hádiyselerge baylanıslı kózqaraslardı payda etiw ushın natural hám súwretli kórgizbelilikten keń paydalanılsa, joqarı klaslarda súwretlew hám simvolliq (tımsal) kórgizbelerden paydalanıladı, sebebi bala rawajlanıwınıń dáslepki basqıshlarında abstrakt materialdı tek anıq kórsetpeli material arqalı ózlestiriwge qábiletli boladı. Oqıw kino hám diafilmlerdi kórsetiw hám bilimlendiriwdiń kórgizbelilik usılına kiredi. Balalar filmdi kóriw arqalı filmde kóterilgen sorawlarǵa juwap tabıwı lazım.

Sayaxat ta kórgizbeli usıllardı quraydı. Sayaxat oqıtıwshı tárepinen puxta oylanıp, jaqsı tayarlanısa hám uyımlastırılса, paydalı nátiye beredi. Sayaxattan alınǵan tásirlerdi baqlaw nátiyelerin ulıwmalastırıw júdá áhmiyetli.

Tábiyiy deneler menen islesiw metodikası.

Tábiyattanıwdı oqıtıw ushın, ásirese, tábiyiy deneler kerek, sebebi olar oqıwshılarda tábiyiy denelerdi tuwrıdan-tuwrı kóriw tiykarında kózqaras hám túsinikler payda qılıwǵa járdem beredi (hárbir oqıwshı tábiyiy material menen erkin isley alıwı ushın onı jeterli muǵdarda- oqıwshılar sanına qarap toplaw kerek).

Qabil qılıw ushın teri sezimi, iyis biliw, dám seziwdi talap qılmaytuǵın iri denelerdi oqıtıwshı uzaqtan turıp kórsetedi. Iri ósimlikler, máseken, makke, pomidor, palız eginleri yaki haywanlar, úy qusları usılay kórsetiliwi múmkin.

Nárseni oqıwshılardıń barlıǵı jaqsı kóriwi ushın ol klas taxtasına oqıtıwshı stolı biyikliginde ornatıladı. Tiri haywanlardı kórsetiw oqıwshılarǵa tek olardıń sırtqı kórinisi haqqında ǵana emes, bálkim háreketi, qılıqları, dawısı hám basqalar haqqında da túsinik payda etiw imkanın beredi, bul túsinikler ádewir tolıq hám belgili boladı.

Baqlawlarǵa jaqsıraq basshılıq qılıw ushın oqıtıwshı oqıwshılar aldına baqlanıp atırǵan deneniń úlken-kishiligi,

forması, reñi, janlı bolsa, júz tiykarǵı bolekleri, háreketleniw usılı haqqında, sonıń menen birge, basqa nárselerge uqsaslıǵı hám olardan parqına baylanıslı baǵdarlawshı sorawlar qoyadı.

Súwretler menen islesiw metodikası. Tábiyattanıwdı oqıtıwda oqıtıwshı oqıwshılarǵa olar ele kórmegen kóp ǵana obyekt hám hádiyseler haqqında maǵlıwmat beredi. Biraq eń kórkem hám qızıqlı gúrriń de, eger jaqsı súwret kórsetilmese, jeterli, tolıq hám jarqın túsinipler bere almaydı. Tek súwretlerdi dıqqat penen kórip shıǵıw arqalı tábiyiy haldaǵı dene menen tanısıwda ǵana jaqın keletuǵın tásirlerdi payda qılıw múmkin.

Tábiyattanıw sabaqlarında kóbinese diywalı súwretler paydalanıladı, olar boyınsha klas oqıwshılarınıń bárińiń qatnasıwında jumıs alıp barıladı. Iri súwretler bolmasa, kishirek súwretlerden paydalanıw múmkin, olardı hárbir oqıwshıǵa kórsetiw gerek.

Oqıtıwshı qaysı túrdegi súwret penen islemesin, onıń maqseti – súwrettiń tábiyattanıwlıq mazmunın ashıp beriw, balalarda tábiyattanıw bilimleriniń deregi sıpatında onnan paydalana alıw uqıbın payda qılıw esaplanadı. Bul haqqında aldınıǵı betlerde de pikir júrittik.

Sabaqtıń dúzilisi hám súwret mazmunına qarap, onnan túrlishe paydalanıladı. Súwret oqıtıwshı gúrrińiniń kórinisi bolıp xızmet qılıwı múmkin. Bunda onıń detallarına toqtalıp ótiw shárt emes, sebebi ol gúrrińnen alınatuǵın tásirde páseyttiredi. Súwret mazmunınan bul jaǵdayda tek bayannıń eń áhmiyetli mánisi menen baylanıslı halda paydalanıladı.

Súwret, sonıń menen birge, sáwbettiń baslanıw bólimi de bolıwı múmkin. Bul jaǵdayda oqıtıwshı súwretti kórip shıǵıw menen baslaydı hám sáwbet procesinde oqıwshılardı onıń tábiyattanıw mazmunın ózlestiriwge alıp keledi. Bunda oqıtıwshılardıń kóbirek iskerligine erisiw gerek. Olar súwrette sáwlelengen obyektlerdi tek kóriw menen qabıl qılıp qalmastan, bálkim olardıń ayırım táreplerin salıstırıwı,

aldırıǵlarına tiykarlawı hám súwret mazmunınan ózine kerekli juwmaqlar shıǵarıwı kerek.

Sabaqlıqtaǵı temalar tekstin dodalaw procesinde de súwretler kóríledi, bul oqılǵanlardı jaqsıraq túsiniw hám eslep qalıwǵa járdem beredi. Sonıń menen birge, súwretlerden materialdı tákirarlaw hám bekkemlew keń paydalanıladı. Súwretlerden paydalanıp, oqıwshılar ótilgenlerdi jaqsıraq gúrriń etip beredi. Bunda olar oqıtıwshınıń qosımsha túsindiriwlerin de eske aladı, ózleriniń jeke pikir hám oyların bayan etedi, oqıwshılardıń oqıw materialın puxta hám tereń ózlestiriwin támiyinleydi.

Tákirarlaw – ulıwmalastırıp sabaqlarında súwretlerden tısqarı aldırıǵı paydalanılmaǵan qutlıqlaw qaǵazı, kitap, jurnallardan, gazetalardıń súwretlerinen paydalanıladı, bul materialdıń ózlestiriliwin teksiriwge járdem beredi.

Súwretler menen islesiwde olardıń mazmunınan durıs paydalanıw, balalardıń baqlawlına durıs bassılıq etiw kerek. Tábiyattanıw sabaqların súwretlew menen támiyinlewde Ózbekstan tábiyatın iyelegen xalq súwretshisi Aral Tansıqbaevtıń súwretleri úlken orın tutadı. Máselen, qúdiretli dáryanıń gózzal kórinisi, súyikli respublikamızdıń kelbeti sáwlelengen «Sırdárya» súwretinen «Tábiyatta suw» temasın ótiwde paydalanıw múmkin.

Súwretshiniń «Qaraqum GES», «Súyikli úlke», «Suwǵarıw» hám basqa zamanagóy temalarda súwretleri «Súyikli úlke tábiyatı» temasın úyreniwde jaqsı kórgizbe qural bolıp xızmet qıladı.

Súwretlerdi kóriw arqalı alınǵan tásirlerdi yadda uzaq waqıt saqlanıwı ushın olardıń sanı kóp bolmawı kerek. Súwretler bir neshe bolǵanda mazmunın jaqsıraq ózlestirip alıwǵa járdem beriwshi metodikalıq usıl-salıstırıwdan paydalanıw múmkin. Súwretten sabaqlıq penen islesiwge de paydalanıw múmkin, máselen, sabaqlıq tekstinen súwrettiń mazmunına sáykes keletuǵın táriypler saylanadı. Bunday tapsırma oqıwshılardı súwretke itibar menen qarawǵa hám

bir waqıttıń ózinde oqılǵanlardıń mazmunın jaqsıraq túsiniپ alıwǵa iytermeleydi. Súwret mazmunınıń oqıwshılar tárepinen aytıp beriliwi olarda ulıwmalastırıw uqıpların qalıplestiredi, kishi jastaǵı mektep oqıwshılarınıń analitikalıq-sintetikalıq iskerligin rawajlandıradi.

Baqlaw tábiyat deneleri hám hádiyseleriniń tábiyy sharayatlarında maqsetke baǵdarlanǵan halda tuwrıdan-tuwrı sol hádiyselerdiń barısına aralaspaǵan halda sezimler menen qabıl etip alıw yaqi laboratoriya sharayatında olardı qayta tiklew esaplanadi.

Kórgizbeli metodlarda oqıwshılardıń baqlawı ámeliy metod sıpatındaǵı baqlawdan tıp tiykarınan pariқ qıladı. Birinshi jaǵdayda oqıwshılar oqıtıwshı tárepinen kórsetilip atırǵan keste, tájiriybe hám soǵan uqsaslardı baqlaydı. Ekinshi jaǵdayda oqıwshılar ámeliy baqlaw jumısların orınlaydı: ósimliklerdi yaqi olardıń bóleklerin ólsheydi, esaplaydı, jazadı, súwretlerin sızadı, keptiredi hám taǵı basqa. Bul baqlaw nátiyjesinde oqıwshılar baqlaǵan dene yaqi hádiyseni sıpatlawshı materialdı tapsıradi. Bunday baqlaw, anıqlaw hám eksperimentler sabaqta, úyde, ekskursiyada hám mektep maydanshasında ótkiziliwi múmkin.

Oqıwshılar tikkeley basshılıq etiwshı oqıtıwshınıń awızeki hám jazba tapsırmaların ózbetinshe túrde orınlaydı. I. P. Pavlov jazǵanıday, «Baqlaw tábiyat inám etkenlerdi toplaydı, tájiriybe bolsa tábiyattan óziniń qálegenin aladı».

Baqlawlar óziniń orınlanıwı múddeti boyınsha eki: qısqa múddetli hám uzaq múddetli toparlarǵa bólinedi. Qısqa múddetli baqlawlar solayınsha sabaq sistemasına kiritiledi hám tarqatpa material menen orınlanadi. Biraq baqlawdıń barısı hám nátiyjeleri sabaqta belgili qılınıp, kórsetiledi. Oqıwshılar qısqa múddetli baqlawlardı oqıtıwshınıń tapsırması menen ekskursiyalarda ótkizedi. Tábiyatta alıp barılıp atırǵan uzaq múddetli fenologiyalıq baqlawlar hám mektep jer maydanındaǵı baqlawlar keń qollanıladı.

Baqlawlar tábiyattı úyreniwdiń kórgizbeli metodu bolıp esaplanadı. Tábiyattanıwdı baqlaw degende átirap barlıqtıń dene hám hádiyselerin rejeli tárizde, maqsetke baǵdarlangan halda, sanalı shólkemlesken qabil etiw túsinedi. Baqlawlar eki belgi: belgili maqsettiń bolıwı hám dıqqattı baqlaw obyektin bilgen halda toplaw menen xarakterlenedi.

Oqıtıwdıń baslawısh basqıshlarında oqıtıwshı oqıwshılardıń baqlawlın shólkemlestirip olardı aldın saparǵa jiberiwı yaqı baqlaw mólsherlengen deneni sanalı qabil etip alıw ushın kerekli maǵlıwmatlardı aytıwı, gúzetilgen obyektıń áhmiyetli qásiyetlerin ajratıwı, baqlawdıń izbeizligin kórsetiwı zárúr. Baqlawsız oqıwshılar tábiyat deneleri hám hádiyseleri, olardıń qásiyet hám de sıpatları, olar ortasında bar bolǵan baylanıslar haqqında tuwrı túsiniqler ala almaydı.

Oqıwshılarda tiyisli kózqaraslardıń payda bolıwı qabil qılıwdıń baylıǵı hám tolıqlıǵına baylanıslı. Baqlawda oqıwshılar tek gúzetilip atırǵan obyektlerdiń tamashagóyi bolıp qalmastan, bálkim olardıń sıpatlı qásiyetlerin bilip alıwǵa umtıladı. Máselen, shınar hám nállerdiń japıraqlarınıń reńin ózgeriwın baqlap, oqıwshılar sol terekler nálleriniń japıraqların bir-biri menen salıstıradı hám olardıń parıqlanatuǵın hám de ulıwmalıq belgilerin anıqlaydı: yashik yaqı maydانشaǵa ósimlik tuqımların egip, onıń tuqım qabıǵın qalay jarıp shıǵıp atırǵanlıǵın, birinshi japıraqlar qanday payda bolıp atırǵanlıǵın hám ósimliktiń rawajlanıwın baqlaydı.

Dene hám hádiyselerdi baqlaw, olardı salıstırıw, uqsaslıq hám parıqlardı anıqlaw oy-pikir, dıqqat hám de shıdamlılıqtıń rawajlanıwına járdem beredi. Baqlaw procesinde, ámeliy xarakterdegi bilimler, máselen, ósimlikler dúnyasınıń xarakterine qarap, orında orientirlew; haywan hám ósimliklerdiń minez-qulqı, tábiyattaǵı ózgerislerine qarap, hawa rayınıń ózgeriwın aldınnan aytıp beriw; miynet sabaqlarında tábiyattanıw materiallarınan paydalana alıw

(tábiyiy materiallar – miyweler, tuqımlar, japıraqlar, qabıq penen islesiw) uqıpların payda etedi.

1-3-klaslardáğı baqlawlardan oqıw formasınıń hár túrli formalarında: 1) klastağı sabaq hám ámeliy shınıǵıwlarda; 2) ekskursiyalarda; 3) tiri tábiyat múyeshi hám mektep aldı jer maydanındaǵı ózbetinshe shınıǵıwlarda; 4) úyge tapsırmalardı orınlawda paydalanıw kerek.

Baqlawlar dawamlılıǵı dawamlılıǵı hám xarakeri boyınsha qısqa múddetli hám uzaq múddetli bolıwı múmkin. Qısqa múddetli baqlawlar bir nárseni qabıl qılıp alıw ushın ótkeriledi. Haywanlardıń (kirpitiken, tasbaqa, jılan, gúbelek, iynelik) háreketleniwın baqlaw qısqa múddetli baqlawga mısál bolıwı múmkin.

Uzaq múddetli baqlawlar waqıt aralıqları menen bólingen, lekin jekke úziliksiz procesti payda qılǵan qatar hádiyselerdi qorshap aladı. Buǵan ósimliktiń ósiwi, tereklerdegi japıraqlar reńiniń ózgeriwın, quslardıń ushıp ketiwın hám basqalardı baqlaw mısál bolıwı múmkin. Olar bir qatar qısqa waqıtlı baqlawlardan quraladı. Uzaq múddetli baqlawlar hádiyseler ortasındaǵı baylanıslardı, olardıń kelip shıǵıw sebeplerin anıqlawǵa járdem beredi. Bular búrtikten japıraqtıń rawajlanıwın, tut jipek qurtınıń rawajlanıwın baqlaw bolıwı múmkin. Baqlawlar aqıbetinde oqıwshılar rawajlanıwı dáwirleriniń izbe-izligi hám olar ortasındaǵı baylanıslardı belgileydi. Baqlawlar topar (pútkil klas penen bir waqıtta) yaki jeke (hárbir oqıwshı erkin) halda bolıwı múmkin.

Baqlaw ushın ańsat (orınlasa bolatuǵın) obyektlerdi tańlaw zárúr. Baqlawlar úlketanıw xarakterinde bolsın. Júdá quramalı hám túsiniikli bolmaǵan hádiyse hám nárselerdi tańlaw kerek emes. Bul oqıwshılardıń qızıǵıwshılıǵın suwıtwı hám baqlawdı aljastırıp jiberiwı múmkin. Tańlangan formaları qanday bolsa da, 1-4-klass oqıwshıları ushın úlketanıw baqlawlı álbette izbe-iz bolıwı kerek. Bunnan tısqarı, úlketanıw baqlawlar kompleksi álbette sistemalasqan tábiyattanıw bilimlerin túsiniip alıwǵa, ańlap alıw jedelligin,

tábiyatqa qızıǵıw hám muhabbattı rawajlandırıwǵa, tábiyat (átirap ortalıq) obyektleri haqqındaǵı bilimlerdi keńeyttiriwge baǵdarlanıwı lazım.

1-2-klaslarda tábiyattı baqlaw ushın átirap ortalıq penen tanıstırıwǵa baylanıslı sabaqlardan paydalanıladı. 3-4-klaslarda baqlawlar sisteması «Súyikli úlke tábiyatı» teması menen baylanıslı halda máwsimlik principi tiykarında dúziledi.

Tábiyattı baqlawlar sistemasına bul túsiniklerdi, yaǵnıy janlı hám jansız tábiyat, miyweli hám kórinisli terekler, erte gúllewshi ósimlikler, texnika eginleri, suw ósimlikleri, palız eginleri, gálle eginler, shıbın-shirkeyler, balıqlar, suwda hám qurǵaqlıqta jasawshılar, quslardı kiritiw múmkin.

Baqlawlardıń nátiyjeleri jil máwsimleri boyınsha «Kúndelik baqlaw dápteri» hám klastıń tábiyat hám de miynet kalendarına belgilep barıladı. Ayırıqsha itibar Quyash bálentliginiń, kún hám tún uzınlıǵınıń jil máwsimleri boyınsha ózgeriwın baqlawǵa qaratıladı. Bul baqlawlar oqıwshılardı tábiyat hám adamlar miynet iskerligindegi máwsimlik ózgerisler sebeplerin anıqlaw imkanıyatın beredi.

«Kúndelik baqlawlar dápteri»ndegi arnawlı maqalalar nelerde baqlawlar ótkeriw kerekligine járdem beredi. «Jazda siz tábiyatta nelerdi baqladıńız?», «Baqlawǵa úyreniń», «Gúzde tábiyattı baqlaw nátiyjeleri», «Tábiyat hám adamlar miynetindegi báhárgi hám jazǵı ózgerisler haqqında nelerdi bilip aldıńız?» sıyaqlı maqalalar solar qatarında.

Tábiyat hám miynet kalendarına baqlaw maǵlıwmatların hár kúni jazıp barıw baqlawlarǵa turaqlı qızıǵıwshılıqtı sındiriwshi maqsetke muwapıq usıllardan esaplanadı. Sol maqsette oqıwshılardan biri taxtaǵa shaqırıladı, ol hawa rayın tolıq tárıpleydi, kún dawamında tábiyat hám adamlar miynetinde qanday qızıqlı jaǵdaylar bolǵanlıǵı haqqında aytıp beredi. Onıń juwabın dosları tolıqtırıp anıqlaydı. Juwap oqıtıwshı tárepinen álbette bahalanadı, baqlaw kalendarına jazıladı.

Tábiyat hám miynet kalendarına jazılǵan maǵlıwmatlardı tek tábiyattanıw saabaqlarında ǵana emes, al matematika (zárúr esaplawlardı biliw, máseleler dúziw, diagramma sızıw), ana tili (maqala tayarlaw, qaysıdur dáwirde tábiyattı kórsetiw ushın qosıqlar hám lirikalıq maqalalardan úzindiler beriw), miynet táliminiń awıl xojalıq miyneti bólimi (qayday da dáwirdegi hawa rayı oqıw-tájiriye maydanındaǵı ósimliklerdiń ósiwi hám rawajlanıwına qanday tásir kórsetkenligin analiz qılıń) sabaqlarında da ulıwmalastırıw múmkin.

Balalardı dene hám hádiyselerdi bola biliw, esitiw hám qabil etip alıwǵa úyretiw baslawısh klas oqıtıwshısınıń eń áhmiyetli wazıypalarınan biri. Balalar kóbinese eki dana tanıs terekke qaraydı, biraq, olardı bir-birinen ajırata almaydı. Balalar súwretti kórip, ondaǵı eń áhmiyetli táreplerin bile aladı, dep bolmaydı. Oqıtıwshı olar aldına anıq obyektlerdi tabıw, olardı táriplew, sorawlarǵa juwap beriwge baylanıslı belgili wazıypalar qoyıwı kerek.

Baqlawshılıqtı rawajlandırıw ushın balalardı dene hám hádiyselerdi salıstırıwǵa úyretiw áhmiyetli. Baqlaw ushın bir nárseni kórsete otırıp, oqıtıwshı olardı nege uqsas ekenligin sorawı kerek. Uqsaslıqtı anıqlap, oqıwshılar itibarın nárseler arasındǵı pariqlarǵa qaratuwı kerek. Bunda baqlawǵa ilajı barınsha kóbirek seziw aǵzaların iske salıw áhmiyetli. Balalar kórip ǵana qalmastan, kerek bolǵanında uslap, iyiskep te kóriwi kerek.

Baqlawshılıq tábiyatqa, islep shıǵarıwǵa, muzeyge, fermaǵa, zooparkka ekskursiyalar ótkeriw waqtında da rawajlanadı. Bul ekskursiyalar solayınsha kóriw ǵana emes, anıqlastırıp qaraw, solay esitiw ǵana emes, dıqqat penen qulaq salıw qábiletin tárbiyalaydı. Tábiyattanıwdı oqıtıwdıń durıs jolǵa qoyılıwı baslawısh klasta-aq balalardı tábiyat deneleri hám hádiyselerin baqlawǵa úyretedi.

Solay etip, tábiyattanıwdı oqıtıwda kórgizbeli usıdan paydalanıw balalarda anıq faktorlıq bilimlerdiń toplanıp

barıwına járdem beredi. Baqlawshılıqtı rawajlandırıw ushın sabaqlarǵa oyın túrlerin kiritiw paydalı bolıp tabıladı.

Tábiyattanıw kursında fenologiyalıq baqlawlar ayrıqsha orın iyeleydi. Oqıtıwshınıń ózi tiyisli tájiriye hám kónlikpelerge iye bolsa ǵana balalardı fenoliyalıq baqlawlardı durıs ótkeriwge úyrete aladı.

Tábiyattıń rawajlanıwında hár jılı máwsimlik periodtı baqlaymız. Bul – jil máwsimleri hám janlı hám de jansız tábiyattıń hárbirine tán bolǵan hádiyseler. Janlı tábiyattıń máwsimlik rawajlanıwı nızamlılıqların ortalıq sharayatına baylanıstırıp úyrenetuǵın pán *fenologiya* dep ataladı.

Ulıwmalıq hám jeke fenologiya parıqlanadı. Ulıwmalıq fenologiya máwsimlik periodtıń júdá hám hár qıylı jáne de quramalı bolǵan tábiyattı óz ishine alıwshı bir process sıpatında úyrenedi. Janlı tábiyattıń máwsimlik rawajlanıwı hárbir *biogeosenoz* ekologiyalıq nızamlılıqlarınıń kompleks kórsetkishi esaplanadı. Bul kórsetkish hárbir tábiyat aymaǵı klimatın úyreniwde alımlarǵa járdem beredi. Jeke fenologiya máwsimlik hádiyselerdiń pútin kompleksin emes, al ósimlikler yaki haywanlardıń rawajlanıw fazaların úyrenedi (fitofenologiya yaki zoofenologiya).

Hár qanday organizm bul jerde neshe mın jıllar dawamında júzege kelgen (óz átirapındaǵı) ortalıq penen birgelikte bir pútindi quraytuǵın, adamlar ósimlikler menen haywanlarǵa ǵamqorlıq esabınan alıp baratuǵın dóretiwshilik jumıslarında máwsimlik hádiyselerdi kompleks tárizde úyrenbesten ilaji joq. Buǵan tek ǵana tiri tábiyat nızamların biliwge járdem beretuǵın ulıwmalıq fenologiyalıq baqlawlar járdeminde erisiw múmkin.

Ulıwma fenologiyalıq baqlawlar haqıyqıy izertlew isiniń baslanıwı esaplanadı hám hár qanday izertlew sıyaqlı oqıtıwshıǵa átirap tábiyatta ol aldınıǵı abaylamastan nárselerdi kóriwge imkaniyat beredi. Oqıtıwshı sheberlik penen basshılıq etetuǵın bolsa, fenologiyalıq baqlawlar oqıwshılarǵa da tárbiyalıq tárepten dóretiwshilik tásir

kórsetedi. Mektepte ulıwma fenologiyalıq baqlawlardan tábiyattanıwǵa baylanıslı klas shınıǵıwların jerdiń tábiyatı hám xojalıǵı menen baylanıstırıp alıp barılatuǵın metod sıpatında paydalanıw múmkin hám lazım.

Oqıtıwshı kóp jıllıq fenologiyalıq baqlawlarǵa tiykarlanıp, súyikli úlkeniń ekologiyalıq sıpatlaması ushın tiykar bolıp qalatuǵın ortasha kórsetkishlerin shıǵarıp alıwı kerek.

Jerdiń forması, sutkalıq hám jıllıq háreketleri menen ele tanıs bolmaǵan úshinshi klas oqıwshılarına tábiyattaǵı kóp ǵana máwsimlik ózgerislerdi ilimiy tárizde túsindirip beriw ushın Jer júzi ústinde Quyash jaǵdayınıń sutka dawamında hám túrli máwsimde qanday ózgeriwi de soǵan baylanıslı halda túrli jaǵdayın baqlaw áhmiyetli esaplanadı. Mine, usı baqlawlar shólkemlestiriw hám ótkeriw ústinde toqtalıp ótemiz.

Oqıtıwshı birinshi shınıǵıwda-aq oqıwshılar tábiyattanıw sabaqlarında nelerdi úyreniwi menen tanıstıradı hám olarǵa qaysı waqıtta tań atıwın (qashan jap-jarıq bolıp ketiwin) hám qaysı waqıtta qarańǵı túsiwin (qashan hámme jer qap-qarańǵı bolıwın) hápte dawamında «Kúndelik baqlaw dápteri»ne jazıp barıwın usınadı. Dáslepki 1-2-kúnleri bul barısta balalarǵa ata-anaları járdem berip turǵanları maqul, sebebi balalardıń kópshiligi saat qarap waqıttı anıqlaw tájiriyesin ele iyelep bolmaǵan boladı (úshinshi klas oqıwshıları waqıt birlikleri menen oqıw jılınıń birinshi shereginde tanıladı). Balalardıń «Kúndelik baqlaw dápteri»ne jazıp kelgen jazıwlarınıń durılıǵın oqıtıwshı hár kúni matematika sabaǵında tekserip shıǵadı. Hápte aqırında matematika sabaǵında balalarǵa «Kúndelik baqlaw dápteri»n tayarlap qoyıw hám birge otırǵan oqıwshılarǵa jazıp kelingен jazıwlardıń durılıǵın bir-birińizden tekserip kóriń, bul jazıwlar neni bildiriwin bir-birińizge túsindirip beriń, dep usınıs etiledi. Balalar bul jumıstı qızıǵıwshılıq penen orınlaydı, eger de jazıwlarda ayırım ózgeshelikler bolsa, alınǵan nátiyjelerdi dodalaydı (bunday ayırmashılıq bolıwı anıq, sebebi balalar kúnniń

baslanıwı menen aqırın kórsetetuǵın anıq waqıttı ele bilmeydi). Tań menen aqsham baslanǵan waqıttı hámmeden bola anıq belgilep kelgen ayırım oqıwshılar óz jazıwların sabaqta oqıp beredi, basqa oqıwshılar bolsa jazıwlarında pariq bolsa, olardı dúzetedı. Soń oqıtıwshı birge otırǵan eki oqıwshıǵa kún menen túnniń uzınlıǵın esaplap shıǵıwın usınıs etedi. Bir sutka 24 saat ekenin balalar endi biledi. Zárúr esaplawlardı balalardıń ózleri orınlawı áhmiyetli. Oqıtıwshı alınǵan nátiyjelerdi anıqlastırıp beredi hám kún menen túnniń uzınlıǵı kórsetkishleri bunnan keyin ózgermesten qala beredi me joq pa, degen sorawlarǵa juwap beriwdi oqıwshılarǵa usınıs etedi. Jıldıń túrli pasıllarında bul kórsetkishler ózgerip túriwın balalar endi biledi. Sol sebepten sol gápti tastıyıqlap beriw ushın baqlawlardı dawam ettiriw kerek boladı.

Oqıwshılarǵa kún menen tın uzınlıǵınıń ózgerip barıwı ústindegi baqlawlardı ayına bir márte, shama menen 20-22-sánesinde alıp barıw (sentyabrde bunday jumıstı ay aqırında da ótkeriw múmkin) hám nátiyjesin «Kúndelik baqlaw dápteri»ne jazıp qoyıw wazıypası tapsırıladı. Gúzgi hám báhárgi kúnniń teńlesiwı, quyashtıń qısqı hám jazǵı waqıtlarda shıǵıwınıń qashan baslanıwın balalardıń ózleri baqlaw procesinde anıqlap alatuǵın bolıwı júdá áhmiyetli.

Kún menen túnniń uzınlıǵınıń ózgerip barıwı ústindegi baqlawlar menen bir qatarda Quyashtıń Jer júzine salıstırǵanda jaǵdayı, temperaturanıń ózgeriwın de baqlap baradı. Oqıwshılar jansız tábiyattıń áne usı hádiyseleri ortasındaǵı baylanıstı hám ósimlikler menen haywanlar ómirindegi bolıp ótetuǵın ózgerislerdiń sol hádiyselerge baylanıslılıǵın tez bayqap aladı. Janlı hám jansız tábiyattaǵı máwsimlik ózgerislerdi baqlap barıw nátiyjesinde oqıw jılı aqırına kelip, oqıwshılar da súyikli úlke tábiyatınıń bir pútinligi haqqında tolıq túsiniq payda bolıwı kerek. Baqlawlar maqsetin balalar oqıw jilınıń basında-aq ańlap alatuǵın bolsa, jumıs qızıqlı shınıǵıw ekenin túsiniq aladı. Bul jumıstı oqıwshılar dıqqat penen, júdá anıq orınlaytuǵın, hátteki oǵan

dóretiwshilik elementlerin kiritip baratuǵın bolıwlarına erisiw zárúr.

Tarqatıp shıǵatuǵın tábiyiy materialdı úyreniw procesinde balalarda baqlawshılıq hám dıqqat itibar rawajlanıp baradı. Oqıtıwshı aldın baqlawlardıń anıq rejesin beriwı, úyrenilip atırǵan obyektıń áhmiyetli belgileri menen qásiyetlerin qay tárizde anıqlaw kerek ekenligin sabaqlardıń birinde kórsetiwı kerek.

Máselen, baǵshaǵa (mektep jer maydanı, baǵı, tábiyatqa) ekskursiya shıqqanda balalar óz úlkelere eń kóp tarqalǵan ayırım terekler, putalar hám otlar menen tanısıp, japıraqlı hám miyweli shaqa-nálsheler úlgisin, tolıq jaǵdaydaǵı ot ósimliklerdi jıynap keledi. Keyingi sabaqta bolsa úyrenilip atırǵan sol ósimliklerdiń belgileri anıqlanadı. Oqıtıwshı birge otırǵan eki oqıwshıǵa bir-birine salıstırıp jolı menen tereklerdiń japıraqları hám miyweleriniń dúzilisindegi uqsaslıq hám parıqtı, jáne eki oqıwshıǵa putalardıń japıraqları menen miyweleri dúzilisindegi uqsaslıq hám parıqtı tabıwdı (eger bular bolsa), úshinshi jup oqıwshıǵa ot sıyaqlı ósimliklerdiń bólimleri menen tanısıp, salıstırıp kóriwdi hám uqsaslıq hám de parıqtı anıqlawdı usınadı. Oqıwshılar jumıstı orınlaydı eken, obyektlerdi dıqqat penen kórip shıǵadı, óz baqlawlı haqqında aldın bir-birlerine aytıp beredi, keyin hárbir topardan bir oqıwshı óz baqlawlınıń nátiyjesi haqqında pútin klasqa sóylep beredi. Sol tárizde olarda úyrenilip atırǵan terekler, putalar hám otlar haqqında, olardıń ózine tán qásiyetleri haqqında tolıq túsinik payda boladı, olar kórip shıqqan nárselerin jaqsıraq eslep qaladı.

Sabaq aqırında oqıtıwshı baqlawlar dawamında anıqlanǵan kópten-kóp faktlardı ulıwalastırırǵa hám ósimliklerdiń jasaw ortalıǵı menen óz ara baylanıslılıǵı haqqında juwmaq shıǵarıwǵa járdem beredi.

Soń oqıtıwshı balalardı qanday da bir tapsırma beredi, orınlanǵan jumıs ushın bir-birine baha qoyıwǵa mirát etiwı múmkin. Demek, oqıwshılardıń hárbiri oqıw jılı dawamında

geyde oqıwshı, geyde oqıtıwshı rólin atqarıp, oqıtıwshıǵa járdemshi bolıp barıwı múmkin. Eń baslı nátiyjede, oqıtıwshı menen oqıwshılar ortasında óz ara isenim múnásibetleri qurala baslaydı, yaǵnıy birge islesiw pedagogikasına dáslepki qádemler qoyıladı.

Baqlawshılıq hám dıqqat-itibardı rawajlandırıw ushın, máselen, haywanlardıń minez-qulqın baqlaw paydalı. Mısal ushın, tábiyatqa ekskursiyaǵa shıǵılǵanda balalar shımshıq, uzaqsha, ǵarǵa hám maynalardıń jer júzinde qay tárizde háreketleniwın baqlap, oqıtıwshıdan olardıń júrislerin imkaniyatı barınsha uqsatıp kórsetip ber, degen tapsırmanı aladı. Yaki basqa bir baqlaw alıp barıw: shımshıq, ǵarǵa, mayna, uzaqshalar qanday dawıs shıǵarıwın tıńlaw hám baqlawlardan keyin dawıslarǵa eliklep, dawıs shıǵarıw oqıwshılardan soraladı. Oqıwshılardıń bazıları quslardıń dawısı hám háreketine elikleydi, basqaları óz doslarınıń qanday quslarǵa eliklep atırǵanlıǵın anıqlap baradı. Bul shınıǵıwlar quwnaqlıq penen, qızıqlı ótedi, náriyjede balalar jabayı quslardıń ómiri haqqındaǵı kózqaraslarǵa iye boladı, olarda bul quslarǵa bolǵan qızıǵıwshılıq hám olar ómirin jáne baqlap barıw, olardı asırıp-abaylaw, qısta baǵıw tilegi payda boladı. Basqa hár qanday jumısta bolǵanı sıyaqlı, bul jumısta da baqlawlar nátiyjelerge qarap «Kúndelik baqlaw dápteri»ne tiyisli jazıwlar jazıladı hám súwret sızıladı.

Mashqalalı máseleler hám tapsırmalar

1. Tábiyiy deneler menen islew metodikasınıń qásiyetlerin kórsetip beriwshi anıq mısallardı analiz qılıń.

2. «Súyikli úlke» hám «Tawdaǵı baǵlar» atlı súwretler boyınsha sáwbet ushın sorawlar dúzip, súwretler menen islesiw metodikasınıń qásiyetlerin analiz qılıń.

3. 1-klas «Átirapımızdaǵı álem» sabaqlıǵın analiz qılıp, súwretlerdiń sabaqlıq materialları menen sáykesligin anıqlań.

4. 4-klas «Tábiyattanıw» sabaqlıǵınan «Tábiyiy karta» teması boyınsha reje-konspekt dúzip, onıń metodikalıq qásiyetlerin analiz qılıń.

5. Baslawısh klas tábiyattanıw sabaqlarında kóрилиwi múmkin bolǵan kinofilmler haqqında maǵlıwmat tayarlań.

6. 1-4-klas ushın «Átirapımızdaǵı álem» hám «Tábiyattanıw» boyınsha baǵdarlamaǵa kirgen baqlaw isleri dizimin dúziń.

7. Tábiyattanıw sabaqlarında qollanılatuǵın «Kúndelik baqlaw dápteri»niń tutqan ornın tiykarlap beriń.

8. 3-klas «Tábiyattanıw» sabaqlıǵınan tábiyattaǵı baqlawlardıń biri tiykarında sáwbet dúziń.

9. «Kúndelik baqlaw dápteri»nde tábiyat hám miynet kalendarın tolıqtırıwda predmetler aralıq baylanıs qásiyetlerin kórsetip beriń.

10. Kórgizbeli qurallardıń qaysı túrinen paydalanıw metodikasın sáwlelendiriwshi sabaq fragmentin táriplep beriń.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. Kórgizbeli stildiń mazmunı nede?

2. Tábiyattanıw sabaqlarında qollanılatuǵın natural kórgizbeli qurallardıǵa neler kiredi?

3. Kórgizbelilikti súwretlewshi qurallar haqqında neler bilesiz?

4. Sayaxat ta kórgizbeli usıllardıǵa kire me?

5. Tábiyattanıwdı oqıtıwda tábiyiy jınıslardıń áhmiyeti haqqında nelerdi ayta alasız?

6. Tábiyiy deneler islew metodikasınıń qásiyetleri nede?

7. Diywalı súwretler menen islesiw metodikasınıń qásiyetleri she?

8. Tákirarlaw súwretler menen islewde qanday áhmiyetke iye?

9. Balalardıń plandı túsiniw hám onnan paydalanıwdı úyreniwi ushın qanday wazıypalar orınlanadı?

10. Tábiyattanıwdı oqıtıwda globustıń áhmiyeti qanday?

11. Plan, karta hám globus penen islesiw metodikası nelerden ibarat?

12. Ekran qurallarına neler kiredi?
13. Ekran quralları menen islesiw metodikası qanday qásiyetlerge iye?
14. Tábiyattanıw sabaqlarında kinofilmlerden paydalanıwdıń qanday áhmiyeti bar?
15. Baqlaw tábiyattı úyreniwdiń kórgizbeli metodı ekenin qalay túsinesiz?
16. Baqlaw túrleri haqqında neler ayta alasız?
17. Qısqa múddetli baqlawlarǵa qanday mısallar keltire alasız?
18. Uzaq múddetli baqlawlarǵa she?
19. Fenologiya degen ne?
20. Tábiyattanıw páninde fenologiyalıq baqlawlar qanday áhmiyetke iye?
21. Fenologiyalıq baqlawlardı sáwlelendiriwshi qanday temalardı bilesiz?

3-Ş. Tájiriye - tábiyattanıwdı oqıtıwdıń jetekshi usılı sıpatında, ámeliy usıllar, olardıń túrleri

Tájiriybeler átirap ortalıqtı biliwdiń paydalı metodı esaplanadı, sebebi olarda balalardı qızıqtıratuǵın elementler bar. Balalarda ilimiy dúnyaqarastı qáliplestiriw, baqlawshılıq, logikalıq pikir júritiw hám sóylewdi tárbiyalawda tájiriybeler úlken áhmiyetke iye. Balalar adamlardıń tábiyattı ózgeriwlerinde tájiriybeler shın qural bolıwın kóriwi kerek. Tájiriybelerdi oqıwshılar tiykarınan ózbetinshe halda ótkizedi. Ásbaplar hám elementler menen júdá abaylı bolıp islew talap etiletuǵın tájiriybelerdi oqıtıwshınıń ózi ótkeredi.

Tájiriye ótkeriwden aldın oqıwshılar onnan kútken maqsetti jaqsı túsiniw alıwı, tiyisli úskeneler (elementler, ásbaplar hám basqalar) menen tanısıp shıǵıwı kerek. Tájiriybenni ótkeriw, onıń barısı hám nátiyjelerin «Kúndelik baqlaw dápteri»ne jazıp barıw ushın balalar menen birgelikte

tolıq islep shıǵılǵan joba bolıwı zárúr. Tájiriybeler nátiyjeleri de dápterlerde kórsetiledi hám juwmaqlar shıǵarıladi.

Klasta, mektep oqıw-tájiriye maydanshasında hám orınlarda alıp barılatuǵın ámeliy jumıslardan maqset bilimlerde ózlestirip alıwda ǵana emes, bálkim málim tájiriye hám kónlikpelerdi iyelep alıwda da oqıwshılardıǵa járdem beriwden ibarat. Bunday isler qatarına, máseken, tábiyat ústinen baqlaw alıp barıw; baqlaw nátiyjelerin jazıp barıw hám islep shıǵıw tájiriyesin iyelewge, gerbariy, kollekciyalar, kórgizbeli qollanbalar tayarlawǵa, ólshew jumısların orınlawǵa (hawanıń temperaturası, gnomon sayasınıń uzınlıǵı hám basqalardı ólshewge) qaratilǵan jumıslar; toparaqtıń elementleri, paydalı qazılmalardı, adamlardıń denesi, jeke hám de jámiyet gigienası qaǵıydaların úyreniwge baylanıslı bolǵan ámeliy jumıslar kiredi.

Oqıwshılardıń hár bir ámeliy jumısı aldınan jaqsılap tayarlanǵan, durıs shólkemlestirilgen, anıq rejlestirilgen, tapsırmalar mazmunı puxta dúzilgen bolsa ǵana olar paydalı nátiye beriwı múmkin.

Tájiriye tábiyattanıwdı oqıtıwdıń jetekshi usılı ekenligi sebepli hám de ayırım túrdegi ámeliy jumıslardı tayarlaw, qurastırw, olardıń ózlerine tán qásiyetleri hám áhmiyeti menen tanısamız.

Tájiriye tábiyattanıwdı oqıtıwdıń ámeliy metodi. Tájiriye oqıtıw metodi bolıp, onıń járdeminde úyrenilip atırǵan hádiyse nızamlılıǵın anıqlawǵa járdem beriwshi sharayatlar jaratıladi. Tajiriybeler ótkeriwde oqıwshılarda basqa metodlar menen iyelew múmkin bolmaǵan tábiyattanıw kózqarasları qalıplese.

Tájiriybeler átirap ortalıqtı bilip alıwdıń qızıqlı hám nátiyjeli metodi esaplanadi. Olar ilimiy dúnyaqarastı qalıplestiriw, baqlawshılıq, logikalıq oy-pikir hám sóylewdi rawajlandırıwda úlken áhmiyetke iye. Ol dúnyanıń materiallıǵı, onı ańlap alıw múmkinligin tastıyıqlawshı hár

qıylı denelerdiń elementlerin bilip alıwdıń haqıyqatında da ilimiy metodı bolıp tabıladı.

Tájiriybeler abstrakt túsiniqlerdi anıq túsiniqlerge aylandırıwda balalarǵa jaqınnan járdem beredi. Máselen, olar tek tájiriybe procesinde ǵana termometrdiń sinap baǵanası temperaturasınıń ózgeriwine qarap kóteriliwi hám páseyiwine isenim payda etedi. Tek tájiriybe ǵana suwdıń bir jaǵdaydan ekinshi jaǵdayǵa ótiwin kórsetedi.

Ápiwayı tájiriybeler oqıwshılar tárepinen úy sharayatlarında, oqıw-tájiriybe maydanında yaki tiri tábiyat múyeshinde jeke orınlanadı. Quramalıraq tájiriybeler-di oqıtıwshı sabaqta kórsetedi. Sonı este tutıw kerek, mazmunı tárepinen eń ápiwayı tájiriybe tek bilim beriwı menen ǵana emes, al baqlaw procesin túsiniwge, onıń nátiyjelerin táriplewge járdem beriwı menen de qımbatlı.

Qıyalımızǵa keltireyik, oqıwshılar sabaqta Quyashtıń Jer maydanına salıstırǵanda jaǵdayına qarap gúzde hawa rayınıń suwıp barıwı haqqında bilim alıwı kerek. Bul hádiyseni túsindiriw ushın oqıtıwshı tájiriybe ótkizedi. Ol janıp turǵan shamǵa jıńishke qaǵaz lentasın tutadı. Bir dana lentanı shamnıń tóbesinde, ekinshisin shamnan sál uzaǵıraқта uslap turadı. Oqıwshılar qaǵaz lentalarınıń qaysısın aldınıraқ jańǵanlıǵın aytıwı hám nege ekenligin túsindiriwi lazım. Oqıwshılar bul tájiriybe arqalı jazda hám gúzde Quyash nurlarınıń Jer maydanın qanday ısıtıwın bilip aladı.

Tájiriybe barısın baqlap, oqıwshılar gúzde Quyash Jer ústinde kún sayın bargan sayın páseyiwı haqqında juwmaq shıǵaradı. Onıń qıya túsip atırǵan nurları Jer maydanınan uzaqlasıp ótedi hám hawanı ısıtpaydı. Sonıń ushın da gúzde suwıq túse baslaydı.

Materialdı bekkemlew ushın oqıtıwshı kórsetken hám oqıwshılardıń ózleri ótkizgen tájiriybelerdiń súwretin sızıw yaki olardı táriplep jazıw, ayırım jaǵdaylarda onı da, bunı da atqarıw kerek. Ásbap hám materiallar menen islesiwde abaylaw kerek bolǵan tájiriybelerdi oqıtıwshınıń ózi ótkizedi.

Hár qaysı tájiriybeni baslawdan aldın oqıwshılarǵa onıń maqsetin, tájiriybe ótkeriwde ne ushın tap sol ásbap hám materiallar alınǵanlıǵın jaqsılap túsindiriw, tájiriybeniń ótkiziliwin gúrriń etip beriw rejesin jazıw kerek.

Ámeliy usıllar oqıtıwshı tárepinen shólkemlestiriletuǵın hám baǵdarlanatuǵın, oqıwshılar pikirin rawajlandırıwǵa mólsherlengen sóz, kórgizbelilik hám ámeliy jumıstıń óz ara quramalı baylanısında bolıwın kórsetedi.

Ámeliy usıllar qollanıw oqıwshılar receptorları hám effektorlarınıń jedel iskerligi menen baylanıslı. Ámeliy usıllar úyrenilgen materialdı tereń túsiniw jetiwge, kónlikpe hám tájiriybeler payda qılıwǵa imkaniyat jaratadı. Ámeliy usıllardı qollanıwǵa oqıwshılar iskerliginiń ózi bilim deregi esaplanadı. Bunday usıllar qatarına awızeki, jazba shınıǵıwlar, laboratoriya jumısları, mektep jer maydanı, tiri tábiyat múyeshinde klastan tısqarı orınlanatuǵın shınıǵıwlar kiredi.

Ámeliy usıllardıń túrlerine:

1. Oqıwshılardıń tarqatpa didaktikalıq material menen túrli nárseler islewi;
2. Súwret salıwı;
3. Tábiyat obyektlerin tanıp alıw hám anıqlaw boyınsha isleri;
4. Hádiyselerdi baqlaw hám belgilewi;
5. Tájiriybe ótkeriw (tájiriybe quralında máselelerdi sheshiw) kiredi.

Ámeliy jumıs baslanıwı aldınan qoyılǵan soraw, mashqala, máselege oqıwshılar onıń nátiyjeleri menen juwap beriw kerek.

Tábiyattanıw sabaqları menen tanısıw hám anıqlaw ámeliy metodlarınıń bir túri bolıp, tarqalǵan ósimliklerdi yaki olardıń bólekleriniń parqına barıp, tanısıw qásiyetlerin úyretedi.

Salıstırıwdaǵı parıqqa barıw oqıwshınıń anıqlaw qábiletin rawajlandıradı. Parqlaw hám anıqlaw boyınsha jumıslar sabaqlıqlarda ǵana alıp barılmaydı, oqıtıwshı, tábiyatqa

uyimlastırılğan ekskursiyalarda da ósimliklerdi tabıw hám toplawdı, úlgiler jıynawdı, olardıń jası, vegetativ usılları, topıraq kespeleri, iykemsiwlerin, ózgeriwsheńlikti oqıwshılardıń ózlestire alıw qábiletlerine qarap tańlap beriwi kerek. Ósimlikler, olar bólekleriniń formasın bilip alıw boyınsha jumıslardı oqıwshılar úyge tapsırma sıpatında orınlaydı.

Tábiyattanıwdı oqıtıw metodları sistemasında ámeliy jumıslar. Tábiyat haqqındağı bilimlerdi ózlestiriwde ámeliy jumıslar úlken ról oynaydı. Ámeliy jumıslar oqıwshılardı olardıń iskerligi procesinde hár qıylı miynet operaciyalarına úyretiw metodı esaplanadı. Ámeliy jumıslarǵa oqıwshılardıń ekskursiya waqtında tábiyiy materiallar jıynaw, mektep aldǵı jer maydanındağı hám tiri tábiyat múyeshindegi ósimliklerge ǵamqorlıq qılıw, gerbariy hám kollekciyalar dúziw, mulyaj, maket, kórgizbeli qurallar tayarlaw sıyaqlı iskerlik túrleri kiredi.

Tábiyattanıw boyınsha ámeliy jumıslar baǵdarlama hám sabaqlıqlarǵa kiritilgen, olardıń orınlanıwı májburiy esaplanadı. Olar baslawısh klasta politexnikalıq tálimdi ámelge asırıwda úlken áhmiyetke iye. Ámeliy jumıslardıń nátiyjeliligi oqıwshılardıń olardı orınlawǵa tayarlıq dárejesine baylanıslı. Ámeliy jumıslarǵa tayarlanıw ádette uzaq waqıtta talap qıladı hám bir neshe basqısttan ibarat boladı:

1. Oqıwshılardıń teoriyalıq tayarlanıwı. Máselen, mektep aldǵı jer maydanına palız hám kórinisli ósimliklerdi otırǵızıw aldınan oqıwshılar olardıń tuqımlarınıń ónıp shıǵıwın uzaq waqıt baqlaydı. Úyde, tiri tábiyat múyeshinde yaki sabaqta balalar ósimlik tuqımınan áste-aqırın hám belgili sharayatta (ıǵallıq, hawa, ıssılıq) bolǵanda ǵana rawajlanıwın anıqlaydı. Alınǵan teoriyalıq bilimler oqıwshılardaǵı ózlerine ajratılǵan qarılarda yaki tiri tábiyat múyeshindegi ámeliy islerdi diqqat penen, yadta saqlap orınlawǵa járdem beredi. Teoriyalıq tayarlıqtan keyin balalar egis waqtında topıraqtıń jumısaq,

ıǵal hám ıssı bolıwı kerek ekenligin bilip aladı, ámeliy jumısta jedel qatnasadı.

2. Ámeliy jumısta oqıwshılardıń barlıǵı qatnasıwları lazım. Bunıń ushın balalardı jumıs orınlawǵa kerek bolatuǵın jumıs quralları, ásbap-úskene hám materiallar menen támiyinlew zárúr. Máselen, gerbariy dúziw ushın jıynalǵan ósimlikler salınatuǵın papka, qalıń qaǵaz yaki karton beti, jip, iyne bolıwı lazım.

3. Oqıwshılardıń ámeliy jumısları oqıtıwshı tárepinen baqlap barıladı. Ol jumıstı orınlawda qıynalǵanlarǵa óz waqtında járdem beriwı lazım. Biraq bunda balalardıń iskerligi hám de jekeligin shegaralamaw kerek.

4. Oqıwshılardıń isleri, álbette, analiz qılınadı hám bahalanadı, tabıslı orınlaǵanlar marapatlanadı.

Bul jumıslardıń orınlanıwı oqıwshılardıń biliw iskerligin asırıwda, bilimlerdi konkretlestiriw hám bekkemlewde oqıtıwshıǵa járdem beredi.

Birinshi klasta balalar ámeliy jumıs kónlikpelerin ele iyelemegen boladı. Sonıń ushın, dáslepki waqıtlarda ámeliy jumıs shınıǵıw islew xarakterinde boladı. Máselen, túste (kúnniń ortasında) sayanıń qazıqtan uzınlıǵın anıqlawǵa yaki hawa temperaturasını ólshewge hám olardıń nátiyjelerin jazıp barıwǵa úyretiw ushın uzaq waqıt shınıǵıw islew kerek boladı. Oqıwshılar ápiwayı, kóp waqıt hám kóp háreket talap qılmaytuǵın tapsırmalardan áste-aqırın ádewir quramalıraq wazıypalardı orınlawǵa ótedi. Waqıttıń ótiwi menen ámeliy jumıslar barǵan sayın ózbetinshe bolıp barıwı kerek. Oqıtıwshınıń ámeliy jumıslarǵa basshılıq qılıw formaları da ózgerip barıwı lazım: eger birinshi sabaqlarda hárbir oqıwshıǵa basqıshlar boyınsha tolıq jol-joba beriw kerek bolsa, jıldıń ekinshi yarımında jumıs boyınsha klastaǵı oqıwshıǵa kórsetpe beriw jetkilikli. Ámeliy jumıs ótkeriwde oqıtıwshı oqıwshılar tiykarlanǵan bilimler dárejesin anıqlaw kerek.

Barlıq tájiriyebe hám ámeliy jumıslar «Kúndelik baqlawlar dápteri»ne belgilenetuǵın jazıwlar menen birge alıp barılıwı kerek. Sonıń menen birge, súwretler sızıw, plastilinnen obyektler jabıstırıw, tábiyiy materiallardı modellesiriw de usınıladı. Bunda oqıwshılar súwretlenetuǵın dene yaki hádiysege dıqqat penen qaraydı, olardaǵı aldınıǵı itibar berilmegen qásiyetlerdi bayqaydı. Ámeliy jumıslar waqtında juwmaqlardı jazıp barıw yaki súwretler ústine jazıw balalarǵa tárip-lerdi anıqlap alıwǵa, tábiyattanıw atamaların este saqlawǵa járdem beredi.

Ámeliy jumıslardı tájiriyebe hám baqlawlar menen baylanıstırıp alıp barıw kerek. Mısal ushın, qızdırgan hám suwıtqanda suw temperaturasınıń ózgeriwın baqlawdan aldın oqıwshılar suwdıń úsh jaǵdayı bolıwın, temperaturanıń ózgeriwi menen olar bir-birine ótiwi haqqında bilim alıwı kerek. Oqıwshılar termometr dúzilisin biliwi hám onnan paydalana alıwı lazım. Olar 2-klasta alǵan bilimlerinden erkin paydalana alıwı ushın oqıtıwshı aldın sáwbet, keyin ámeliy jumıs ótkeredi, bul waqıtta kerekli tájiriyeberdi tákirarlaydı, termometrdi qarap shıǵıwdı usınadı. Aldınıǵı ótkerilgen tájiriyeberge bar bilim, uqıplılıq hám de kónlikpelerge múrájat qılıw zárúr, sebebi bul oqıwshılardıń aqılıy iskerligin asıradı, jańa bilimlerdi jaqsıraq ózlestiriwine járdem beredi.

Klasta ámeliy shınıǵıwlar. Klasta ámeliy shınıǵıwlar tarqatpa material menen alıp barıladı, bul oqıwshılardıǵa úyrenilip atırǵan nárseni bir neshe seziw aǵzaları menen qabıl qılıp alıw imkaniyatın beredi, yaǵnıy olar zattı kórip ǵana qalmastan, onıń ústinde hár qıylı tájiriyeberler ótkeredi, onıń qásiyetlerin (máselen, turnap kóriw, balǵasha menen urıp kóriw arqalı nárseniń mortlıǵı, iyiw menen – mayısqaqlıǵın, iyiliwsheńligin hám basqa) sınaydı. Tarqatpa material sıpatında tábiyattanıw sabaqlarında jansız hám janlı tábiyat denelerinen (taslar, paydalı shıbın-shirkeyler, ósimlikler hám olardıń bólekleri, mayda haywan hám basqalardan) paydalanıladı.

Ámeliy jumislar tómendegi tártipte alıp barıladı:

- jumis maqsetin járiyalaw;
- oqıtıwshınıń jol-jobalar beriwi;
- tapsırmanı túsindiriw;
- materiallardı tarqatıw;
- baqlaw;
- ótkerilgen jumis nátiyjelerin túsindiriw – sáwbet;
- juwmaqlardı dápterge jazıw;
- súwretler sızıw.

Ámeliy jumis waqtında oqıtıwshı tapsırma túsiniqsiz sezilgeninde yaki quramalı bolǵanda ayırım oqıwshılardıǵa járdemlesedi. Zárúr bolsa jumis mazmunın pútkil klasqa tákirar túsindiriw kerek boladı. Ámeliy jumistuń tiykarǵı qıyınshılıǵı gúzetilip atırǵan hádiyselerdi ańlaw, eń áhmiyetlilerin ajrata biliw, juwmaqların jetkere alıw esaplanadı.

Tiri tábiyat múyeshindegi ámeliy shınıǵıwlar uzaq waqt dawam etetuǵın baqlaw hám tájiriybeler menen baylanıslı. Tiri tábiyat múyeshindegi ámeliy jumis ótkeriwge baǵıshlanǵan sabaqta onıń maqseti hám orınlaw izbe-izligi túsindiriliwi kerek. Oqıwshılardıǵa sorawnama beriw múmkin. Tábiyat múyeshindegi jumislardıń nátiyjelerin tiyisli temalar úyrenilip atırǵanında paydalanıladı.

Ósimliklerdi ósiriw boyınsha mektep aldǵı maydanındaǵı ámeliy jumislar klastaǵı sabaqlarda alınǵan bilimlerdi keńeyttiredi hám tereńlestiredi, oqıwshılardı ámeliy oqıw hám kónlikpeler menen qurallandıradı, olarda tábiyat hám awıl xojalıǵı miynetine qızıǵıwshılıq oyatadı.

Mektep aldǵı maydanındaǵı ámeliy jumislar, olar menen baylanıslı bolǵan hám oqıwshılardıń baqlawlı menen birge alıp barılıp atırǵan sáwbeti, oqıtıwshınıń túsindiriliwi klas shınıǵıwları saatlarında ashıq hawadaǵı sabaq sıpatında ótkeriliwi lazım. Sabaq teoriyalıq hám ámeliy bólimlerge bólinedi.

Sabaqtıń teorialıq bóliminde oqıtıwshı aldında turǵan jumıstıń áhmiyeti hám mazmunın túsindiredi, oqıwshılardı miynet quralları menen islew usılları tiykarında úyreniliwi kerek bolǵan ósimlikler menen tanıstıradı.

Sabaqtıń bul bólegin rejelestiriwde tábiyattanıw boyınsha oqıwshılar alatuǵın hám ózlestiretuǵın bilimlerde anıq belgilep alıw zárúr. Jumıstıń maqseti hám áhmiyetin túsindirip, oqıtıwshı balalarǵa onı orınlanıwınıń durıs usılların kórsetedi hám onı ne ushın basqasha emes, usılay orınlaw kerek ekenligin aytadı. Keyin oqıtıwshı bir-eki oqıwshıǵa jumıstı orınlawdı usınadı hám tek olar jumıstı durıs orınlay alǵannan keyin, pútkil klasqa jumısqa kirisiwge ruxsat beredi.

Sabaqtıń ekinshi yarımında balalardıń ámeliy jumıs alıp barıwı.

Ámeliy jumıs waqtında oqıtıwshı oqıwshılardı baqlap, qosımsha túsindiriw jumısların alıp baradı, jumıs sapasın bahalaydı, jaqsıların ayırıqsha aytıp ótedi, jol qoyılǵan qátelerdi tuwrılawdı usınadı. Sabaqta juwmaqlawshı sáwbette juwmaq jasaladı, neni úyrengenligi, jumıs waqtında ózlerin qanday tutqanlıǵı anıqlanadı. Juwmaqta oqıtıwshı egilgen tuqımlardı yaki ótirǵızılǵan ósimliklerdi qalay kútiw kerekligin, bul jumıs qalay shólkemlestiriliwi haqqında maǵlıwmat beredi.

Ekskursiyalarda ámeliy jumıslar. Ekskursiya ótkeriwde oqıtıwshınıń tapsırmasına muwapıq ózbetinshe jumıs orınlanıwına (japıraqlar jıynaw, quwraǵan shaqalardı qırqıw, súwretler sızıw, ólshewler ótkeriw, paydalı qazılmalar kollekciasın jasaw hám basqalarǵa) úlken itibar beriledi. Jumıstı orınlaw aldınan oqıwshılar oqıtıwshıdan tapsırmalar aladı, ol oqıwshılardı jumıs usılı (máselen, qanday japıraqlardı jıynaw, shaqalardı qalay kesiw, ósimliklerdi qalay gewlep alıw) menen tanıstıradı. Ekskursiyalarda mektep aldı maydanındaǵı islerdegidey oqıtıwshı hár túrli metodikalıq usıllardan paydalanıp, balalarǵa járdem kórsetedi.

Tómengi klaslarda kórgizbeli qurallar tayarlaw boyınsha ámeliy isler alıp barıladı. Olar ushın kerek bolatúǵın nárselerdi tábiyat qoynında ótkeriletúǵın ekskursiyalarda da, mektep aldı maydanındaǵı jumıslarda da jıynaw múmkin. Tábiyattanıw boyınsha ámeliy shınıǵıwlarda, miynet sabaqlarında kishi jastaǵı mektep oqıwshıları bul kórgizbeli qurallardı: topıraqlar, paydalı qazılmalar hám shıbın-shirkeyler kollekciyaların; shıbın shirkeylerden kapusta gúbelegi, tut jipek qurtınıń rawajlanıwın sáwlelendiriwshi stendti; gerbariyler (japıraqlardıń hár qıylı formaları, olardıń reńleriniń ózgeriwi, úlkegegi hár qıylı kórinisli terek hám putaları, ot ósimliklerdiń shaqaları, ósimliklerdiń tuqımnan izbe-iz rawajlanıw basqıshların) tayarlawı múmkin. Oqıwshılar tayarlaǵan kórgizbeli qurallar menen tábiyattanıw xanasın úskenelew, olardan sabaqlarda tiyisli temalardı úyreniwde paydalanıw múmkin.

Solay etip, sabaqlardıń maqseti hám mazmunına qarap oqıtıwshı oqıtıwdıń hár túrli metodları hám de usılların qollanadı. Oqıtıwshı qanday metod hám stiller saylamasın, olardan kompleks, bir-birin tolıqtırǵan halda paydalanıwı bul tiykarǵı maqset – úyrenilip atırǵan tábiyat deneleri hám hádiyseleriniń balalar tárepinen qabıl qılıp alınıwın jaqsılawǵa hám de tábiyattanıw pániniń túsiniwlerin durıs qalıplestiriwge xızmet qılıwı kerek.

Eksperimentler, kóbinese, fiziologiyalıq processlerdi úyreniwde ótkeriledi. Eksperimentler uzaq hám qısqa múddetli boladı. Tábiyattanıw hám de botanika sabaqlarında ótkeriletúǵın qısqa múddetli eksperiment yaki tájiriybege tuqımınıń quramı, topıraqtıń fizikalıq qásiyetleri, japıraқта kraxmal payda bolıwı hám soǵan uqsasların úyreniwge ulıwma belgili jumıslar mısál bola aladı. Tuqımlardı ónip shıǵıw sharayatlardı, japıraq arqalı suwdı puwlandırıw sıyaqlı ádewir ápiwayı tájiriybelerdi oqıwshılar úyde isleydi.

Ádette, eksperimental islerdi oqıwshılar sabaqtan tısqarı shınıǵıw (individual hám topar) sıpatında mekteptiń tiri tábiyat múyeshi yaki oqıw tájiriybe maydanın-da orınlaydı.

Ámeliy jumıslar baqlaw hám tájiriybelerdi tolıqtıradı, tábiyiy materialdı úyreniwde balalardı birlesip dóretiwshilik túrinde islewge úyretedi.

Ámeliy jumıslar sabaq procesinde, ekskursiyalarda alınğan bilimlerde hár tárepleme bekkemlewge imkaniyat beredi. Bunnan tisqari, ámeliy jumıslar balalarda miynet tájiriybeleri hám kónlikpeleri payda bolıwına, ózbetinshe islewge járdem beredi.

Mashqalalı máseleler hám tapsırmalar

1. Tájiriybe oqıwshılardıń ózbetinshe islerinde jetekshi dereklerden biri ekenligin dálillep, túsindirín.

2. Oqıwshılardıń logikalıq pikirlerin rawajlandırıwda tájiriybe-ámeliy islerdiń áhmiyetin kórsetip beriń.

3. Tábiyattanıw sabaqlarında tájiriybe hám oqıw tájiriybe maydanshasında ótkerilgen ámeliy jumıslar nátiyjelerinen paydalanıwdıń metodikalıq qásiyetleri haqqında maǵlıwmatlar tayarlań.

4. 1-4-klaslar ushın «Átirapımızdaǵı álem» hám «Tábiyattanıw» boyınsha baǵdarlamaǵa kiritilgen tájiriybe hám ámeliy jumıslar dizimin dúziń.

5. 3-klasta tiri tábiyat múyeshinde yaki oqıw-tájiriybe maydanshasında ósimliklerdi ósiriw boyınsha tájiriybe rejesin isleń.

6. 4-klasta ámeliy jumıslar, tájiriybeler, olardı shólkemlestiriw hám ótkeriwdiń metodikalıq qásiyetlerin analiz qılıń.

Qadagalaw ushın sorawlar

1. Baslawısh klaslarda tájiriybe hám ámeliy sabaqlar qanday áhmiyetke iye?

2. Tájiriybe degende neni túsinesiz?

3. Tájiriybe – tábiyattanıwdı oqıtıwdıń jetekshi usılı ekenligi haqqında neler ayta alasız?

4. Ápiwayı tájiriybelerge neler kiredi?

5. Quramalı tájiriybelerge she?
6. Tábiyattanıwdı oqıtıw metodları sistemasındaǵı ámeliy jumıslar qanday áhmiyetke iye?
7. Ámeliy usıllardıń túrlerine neler kiredi?
8. Ámeliy jumıslarǵa tayarlanıwdıń qanday basqıshların bilesiz?
9. Ámeliy jumıslardıń tiykarǵı túrleri nelerden ibarat?
10. Klastaǵı ámeliy shınıǵıwlardıń áhmiyeti hám olardı alıp barıw tártibi haqqında qanday pikirdesiz?
11. Ámeliy jumıslar qanday tártipte alıp barıladı?
12. Ámeliy jumıslardı orınlawda oqıtıwshılardıń wazıypaları nelerden ibarat?
13. Ekskursiyalarda ámeliy jumıslar hám olardıń orınlanıwı, áhmiyeti haqqında neler ayta alasız?
14. 1-2-klas oqıwshıları ekskursiyalarda qanday ámeliy jumıslardı orınlaydı?
15. Eksperiment ne hám onıń qanday túrleri bar?

4-§. Tábiyattanıwdı oqıtıwda túrli usıllardan paydalanıw, mashqalalı oqıtıw hám oqıw procesinde onnan paydalanıwdı ámelge asırıw

Metodikalıq usıllar hár túrliligi olardı bir sistemaǵa keltiriwdi talap etedi. Olar logikalıq, shólkemlestiriw hám texnikalıq xarakterde bolıwı múmkin. Berilgen kestedeki ámeliyatta ádewir kóp ushırasatuǵın metodikalıq usıllardan keltirilgen («Metod hám metodikalıq usıllar» kestesini).

Barlıq metodlarda hár bir logikalıq usıllardan: belgilerdi anıqlaw, uqsashlıq hám parqına qarap obyektlerdi salıstırıw, juwmaqlar shıǵarıw, ulıwmalastırıwdan paydalanıladı. Bul jaǵday barlıq metodlardıń oqıwshılar oy-pikiri hám olardıń jumıstaǵı ózbetinsheligin rawajlandırıwda áhmiyetli imkaniyatlardı ashıp beredi.

Shólkemlestiriw usılları menen oqıwshılardıń dıqqatı, qabıl qılıwı hám jumısı baǵdarlanadı.

Texnikalıq usıllarǵa hár qıylı buyım, járdemshi qural hám materiallardan paydalanıladı. Qollanılatuǵın metodtaǵı metodikalıq usıllardıń ornın kóz aldımızǵa keltiriw ushın usı mısallardı kórip shıǵamız.

Bunı oqıtıwshı ámeliy shınıǵıwlarǵa tayarlanıp atırǵanda názerde tutıwı kerek.

Metod ámeliy, onıń túri anıqlaw (máselen, ósimlik japıraqlarınıń formaların anıqlaw) esaplanadı.

Logikalıq usıl japıraq formalarınıń belgilerin anıqlaw bolıp, olardı kórsetpele kestedeǵı kórinisler menen salıstırıw, juwmaq shıǵarıw, formanı anıqlawdan ibarat.

Shólkemlestiriw usıllarda – máselen: japıraqlardıń formasın anıqlaw boyınsha individual (hámme oqıwshılarǵa bir qıylı) jumıs tańlanadı. Jumıs kórsetpele keste boyınsha orınlanadı, bul texnikalıq usıl esaplanadı.

Nátiyjelerdi belgilep barıw kestesin toltırıp, súwret sızıw, gerbariy dápterine japıraqların japıstırıwdan ibarat boladı. Metodikalıq stillerdiń túrliligin, ásirese, olardıń birge alıp barılıwı oqıtıwshınıń dóretiwshilik baslaması hám pedagogikalıq tájiriyesin asıradı. Sol qatarda, mekteptegi oqıtıw oqıwshını turmısqa, jámiyettegi paydalı miynetke tayarlawdıń zárúriy basqıshı esaplanadı. Tábiyattanıwdı oqıtıwda da oqıwshılardıń bir qatar iskerlikleri rawajlandırıladı:

1. Baslawısh klaslarda kishi jastaǵı mektep oqıwshılarında átirap ortalıq haqqında anıq kózqaraslar payda qılınadı hám sol tiykarda sistemalasqan bilimler berip barıladı. Buǵan: balalardıń erte jastan haywanlardıń parqına bara alıwı, jewge bolatuǵın hám záhárli ósimliklerdi (rezavor miywe hám zamarrıqlar) biliwi, Quyash hám kompasqa qarap táreplerdi anıqlay alıwı, hawa rayı belgilerine áhmiyet beriwi, tábiyattıń ápiwayı hádiyselerin túsine alıwı, jil máwsimlerin parıqlay biliwi mısál bola aladı.

Metod hám metodikalıq usıllar kestesı

Metod türı	Awızeki		Kórgızbeli		Ámeliy		
	Sáwbet	Gúrrin	Tájiriýbelerdi kórsetiw, oqıw filmleri, diafilimler hám basqalar	Illyustraciýalar (kórsetiw), kesteler, súwretler, kartalar hám taǵı basqa	Baqlaw, tájiriýbe, ámeliy jumıslar	Texnikalıq	
	Shólkemlestiriw	Logikalıq	Texnikalıq	Texnikalıq	Shólkemlestiriw	Logikalıq	Texnikalıq
	Joba dúziw, joba tiykarında juwaplar, oqıwshılar qatnasıwın támiyinlew	Mashqalalı máselelerdi qoyıw, salıstırw, hám ulıwma hám parıqlawshı belgiler, ulıwmalastırw hám juwmaqlar	Dápterge jazıw, taxtaǵa jazıw, sxema hám kesteler tolıqtırw, kitaplar dan juwmaqlar tabıw hám t.b	Oqıtıwshı stolinan obyektlerdi kórsetiw usılları, joba tiykarındaǵı baqlawlar ushın wazıypalardı tayarlaw hám basqalar	Mashqalalı máselelerdi qoyıw, ulıwmalıq hám parıqlawshı belgilerdi salıstırw, ulıwmalastırw hám juwmaqlar	Salıstırw ushın kórsetilgen obyektlerdi jaylastırw, tekstsiz filmlerdi kórsetiw, fragmentlerdi (kadrlandı) tákirarlaw	Reje yaqı kórsetpe lerdi jazıw, reje mazmunı menen tamısw, obyektlerdi tańlap alıw, istı obyektlerdi belgilaw, is nátiýjelerin kórsetiw hám shıǵarıw

2. Tábiyattanıw predmetlerin oqıtıw durıs jolǵa qoyılǵanında balalarǵa tábiyatqa muhabbat sıńdiredi, ósimlik hám haywanlarǵa qızıǵıwshılıq payda etedi, baqlawshılıq, logikalıq oy-pikir hám mánisli sóylew rawajlandırıladi.

3. Tábiyat hádiyselerin baqlaw oqıwshılarǵa salıstırıw, ulıwmalastırıw, óz tásirlerin awizeki hám jazba bayan etiw ushın hár túrli anıq material beredi.

4. Oqıwshılardıń janlı tábiyat penen baylanısta bolıwı (toqnasıwı) olardıń fizikalıq miynet hám estetikalıq tárbiya ushın keń imkaniyatlar ashıp beredi. Sonıń ushın da oqıwshılar tábiyat penen qanshelli erterek tanıssa, tábiyattıń olar tárbiyası hám aqlılı rawajlanıwına tásiri sonsha unamlı boladı.

Álbette, bul maqsetlerge erisiw ushın tábyattanıwdı oqıtıw metodların jáne de rawajlandırıw kerek.

Baslawısh klas oqıtıwshılarınıń itibarı oqıwshılar menen izertlewshilik metodına qaratıwı lazım, sebebi bul metod keń bilimler berip ǵana qalмай, balalardı ózбетinshe bilim alıwǵa da úyrete aladı.

Tábiyat penen tanıstırıwda izertlewshilik metoddan paydalanıp, oqıtıwshı oqıwshılarǵa olar aldında qoyılǵan wazıypanı ańlap alıwǵa járdem beredi. Onıń basshılıǵında oqıwshılar tómendegi islerdi orınlaydı:

- izleniw planın dúzedi;
- kóz aldına keltiredi;
- tekseriw usılların oylap shıǵadı;
- baqlawlar ótkizedi;
- tájiriybeler ótkizedi;
- dálilleydi;
- juwmaqlar shıǵaradı.

Kishi jastaǵı mektep oqıwshılarının eger olardıń aqlılı rawajlanıwı izleniw iskerliginiń barlıq basqıshları – basınan aqırına shekem logikalıq izbe-izlikte erkin ámelge asıra alıw dárejesine jetken bolsa, olardı «izertlewshiler» dep ataw da múmkin.

Kishi jastağı mektep oqıwshılarınıń tábiyattanıw sabaqlarındaǵı biliw iskerliklerinde tómendegi qurallar úlken ról oynaydı:

- kórgizbelilik hám predmetli súwretler;
- tájiriybelerdi kórsetiw;
- oqıwshılardıń ómir tájiriybelerindegi ayırım jaǵdaylar;
- geografiya kartaları menen islesiw hám basqa.

Ámeliy izleniw iskerliginde oqıwshılardıń biliw jedelligin rawajlandırıw mashqalalı oqıtıwdıń tiykarı bolıp tabıladı. Bul tábiyattanıw sabaqlarına da tiyisli, sebebi onda tayar ilimiy bilimlerde bayan etiw hám olardı túsindiriw menen bir qatarda materialdı mashqalalı bayan etiw barǵan sayın qollanıla baslanadı.

Mashqalalı oqıtıwdı óz ishine alǵan sabaqlarda oqıwshılardıǵa jańa maǵlıwmatlardı ózinde saqlaǵan máselelerdi sheshiw usınıs etiledi. Bunnan oqıwshılardıń bilimlerin ózlestiriw hám olardı ámelde ózbetinshe qollanıw usılların iyelewi kózde tutıladı. Bunday máselelerden bilimlerde tekseriwde ózlestiriwdiń tereńliǵı hám sanalıǵın anıqlaw ushın paydalanıladı.

Mashqalalı oqıtıw keyingi jıllarda psixolog alımlar, didaktlar, metodistler, dóretiwshi oqıwshılardıń itibarın barǵan sayın kóbirek tartpaqta. Alımlar mashqalalı sabaqtı tómendegi basqıshlarǵa bóliwin usınıs etedi:

- mashqalalı jaǵday jaratıw hám onıń analizi;
- mashqalanı túsindiriw ;
- mashqala sheshimin izlew (aldıńǵı bilimlerde áhmiyetli etiw, qıyallardı aldıda súriw, eń durıs qıyaldı tańlaw hám dálillew);
- mashqalanı sheshiw;
- sheshimniń durıslıǵın tekseriw.

Sabaqta mashqalalı jaǵday jaratıw quramalı didaktikalıq másele esaplanadı. Hárbir sabaq mashqalalı bolıwı múmkin hám lazım.

Mashqalalı oqıtıwdıń nátiyjeliligi tek material shın sanalı mashqalaǵa iye bolǵanda ǵana bilinedi. Mashqalalı xarakterdegi sabaqtı ótiw ushın oqıtıwshı ondaǵı mashqalalı jaǵdaylardı aldınan ajıratıwı, qoyılǵan mashqalanı sheshiwde oqıwshılar iskerliginiń barısın belgilewshı metodikalıq qurallardı anıqlawı, sabaqtıń barlıq detalların úyrenip shıǵıwı kerek.

Sabaq sonday tárizde dúziliwi kerek, onda qoyılǵan mashqalaǵa balalarda qızıǵıwshılıq oyansın, onıń bilim alıw sistemasındaǵı áhmiyeti kórsetilsin, jańa bilimler alıwǵa zárúrlik tuwılsın. Mashqalalı sabaqtıń birinshi basqıshında oqıwshılar qaysı tayanısh bilimlerge tiykarlanıp aldılarına qoyılǵan máselelerdi sheshiwi múmkinligin anıqlaw zárúr. Bul basqıshta oqıtıwshınıń isi oqıwshılarǵa járdem beriw, olardıń iskerligin oqıw materialı menen islew hám aqılıy iskerlik usılların durıs tańlawǵa qaratıwdan ibarat bolıwı lazım. Oqıtıwshı tárepinen baǵdarlangan oqıwshılar payda bolǵan mashqalalı jaǵdaydı analiz qıladı, onı sheshiwde bilim hám de turmıs tájiriybelerin iske saladı.

Mashqalalı sabaqtıń kelesi basqıshları oqıwshılardıń oqıtıwshı basshılıǵındaǵı ózbetinshe iskerligi esaplanadı.

Izleniw jumısları ulıwmalıq mashqala dene (nárse) yaki hádiyselerdiń áhmiyetli belgilerin baqlaw yaki úyrenilip atırǵan obyektıń áhmiyetli hám áhmiyetli bolmaǵan belgilerin anıqlaw menen oǵan baylanıslı bir qatar wazıypalarǵa ajratılıwı múmkin. Izleniw procesinde salıstırıw, analiz, sintez, ulıwmalastırıw sıyaqlı pikirlew iskerligi keń qollanıladı.

Oqıwshılardıń oqıw wazıypaların ózbetinshe sheshe alıwına erisiw mashqalalı oqıtıwdıń eń áhmiyetli belgilerinen biri esaplanadı hám ol oqıtıwshı ushın anaǵurlım qıyın másele. Bunda oqıtıwshı tek oqıwshılar isine basshılıq qılıwı, eń zárúr jaǵdaylarında ǵana olarǵa járdem beriwı, biraq hesh qashan olardıń ornın almawı, olar ushın quramalı mashqalalardı sheship bermewi kerek.

Biz 2-klasta erte báhárde ósimlikler temasındaǵı mashqalalı sabaqtı mısál qılıp keltiremiz. Sabaq tábiyat qoynında ótkerilgen báhárgi ekskursiyalardan keyin ótkeriledi, onda oqıwshılar kúndizi Quyashtıń biyikligi qanday ózgergenligi, kúnniń uzayǵanlıǵın hám ıssılıqtıń ósimlik hám haywanatlar dúnyasına qanday tásir kórsetip atırǵanlıǵın baqlaydı.

Kirisiw sáwbeti dawamında oqıwshılardıǵa erte báhárde janlı hám jansız tábiyatta bolıp ótetuǵıń ózgerisler haqqında gúrriń etiw usınıladı. Bunda olar baǵda tereklerdiń jalańash turǵanlıǵın, jer shirip atırǵan japıraqlar qatlamı menen qaplanǵanlıǵın, biraq bazı ósimlikler (baysheshek, roza, lala hám basqalar) gúllep atırǵanlıǵın álbette anıqlaydı. Sáwbetke «Erte gúllewshi ósimlikler» túsinigi kiritiledi, onıń mánisi ashıp beriledi, keyin ne ushın sanap ótilgen ósimliklerdiń erte gúllewshiler dep ayılıwı anıqlanadı.

Endi bul ósimlikler balalarǵa ekskursiyadan tanıs, soǵan bola oqıtıwshı oqıwshılardıń olardıń parqına bara alıwın tekseriw ushın sorawlar beredi. Bunın ushın taxtaǵa ósimliklerdiń atları: roza, baysheshek, lala dep jazıp qoyıladı. Oqıwshılar bul atlardı oqıp, ósimlikti gerbariy yaki kórgizbeli quraldan kórsetedi hám onıń atın aytadı.

Keyin sanap ótilgen ósimliklerdiń hárbirin qarap shıǵıw hám táriplew usınıladı. Ósimliklerdiń dúzilisi salıstırılǵanda oqıtıwshı mashqalalı oqıtıw metodınan paydalanadı, ne ushın lala, baysheshek, roza, erte gúllegenligi anıqlana-dı. Oqıwshılar ósimlikler sırtqı dúzilisiniń uqsaslıǵı hám hár túrliligi haqqında juwmaqlar shıǵarıwı kerek. Bul bilimler sabaqta jańa materialdı úyreniw hám qoyılǵan mashqalanı pútkilley sheshiw ushın tayanış boladı.

Kirisiw gúrrińni aldınan tapsırmalar orınlanıp, oqıtıwshı ósimliklerdegi uqsaslıq tek jer ústi bóleklerinde emes, bálkim jer astı bólimlerinde de bolıwın belgileydi hám óz gúrrińin roza, baysheshek, lala tamirlarin kórsetiw menen tamamlaydı.

Ekinshi klas oqıwshılarınıń jas ózgesheligin, olarda zárúr botanikalıq bilim-ler qorınıń joqlıǵı hám qoyılǵan mashqalalardıń quramalılǵın esapqa alıp, oqıtıwshı oqıwshılarǵa kórsetilgen erte gúllewshi ósimlikler haqqında hár qıylı pikirler aytıwın usınadı, itibarın barlıq erte gúllewshi ósimliklerde jer astı bólekleri juwanlasqan bolıwına qaratadı. Jer ústi bóleklerine qarap shıǵıp hám salıstırıp, balalar baysheshek hám rozada olar hár qıylı ekenligin bayqaydı. Oqıtıwshı rozanıń jer astı bólegin tamır paqalı, baysheshek hám lalada – piyazbas dep atalıwın túsindiredi. Piyazbas hám tamır paqalında guzde azıqlıq ónimler toplanadı, olar ósimliklerge erte rawajlanıw hám gúllewge járdem beredi. Keyin oqıtıwshı piyazbas penen tamır paqalın kesedi hám olardıń ishki dúzilisin kóriwdi usınadı.

Oqıwshılardıń ekskursiyadaǵı baqlawlına tiykarlanıp, oqıtıwshı erte gúllewshi ósimliklerdi qay jerde (quyash kóp túsetuǵın jerlerge) kórgenlerin anıq-laydı. Juwaplardı ulıwmalastırıp, oqıtıwshı oqıwshılardı sonday juwmaqqa alıp keledi: erte gúllewshi ósimliklerde jıl dawamında jer astı bólimlerinde azıqlıq zatlar toplanadı, olardan ósimlikler báhárde paydalanadı. Báhárgi ósiw procesiniń kúsheyiwine bul túrde toplanǵan azıqlıq zatlar járdem beredi. Ósimliklerdiń erte gúllewin oqıwshılar azıqlıq zatlar qorınıń bolıwı hám báhárde temperaturanıń jılıwı menen túsindiriwi kerek.

Solay etip, oqıw materialın mashqalalı bayan etiw onıń dálilleniwi hám zárúr muǵdardaǵı bilimlerdiń sanalı ózlestiriliwin támiyinleydi, olarda bolatuǵın qızıǵıwshılıqtı asıradı hám balalar oy-pikirin jedellestiredi.

Bunnan tısqarı, mashqalalı bayan etiw oqıwshılarǵa ózleriniń jeke qıyalların aytıp, olardan tek haqıyqatqa muwapıq keletuǵınların saylap alıwǵa imkan beredi, yaǵnıy logikalıq pikirlewge úyretedi. Jáne sol nárse áhmiyetli, mashqalalı bayan etiw ádewir emocional boladı, sonıń ushın da úyreniwge qızıǵıwshılıqtı asıradı.

Bilimlerdi mashqalalı bayan etiw tek joqarı klaslarda qollanıwı múmkin, kishi jastaǵı mektep oqıwshılarına awırılıq qıladı, degen pikirler de bar. Aldıńǵı oqıtıwshılardıń tájiriybesi bunday emesligin kórsetedi. Baslawısh klaslarda mashqalalı oqıtıwdıń tek elementleri bolıwı kerek, pútkil sabaq izleniwge hám qoyılǵan mashqalanı sheshiwge baǵıshlanbasın, bul balalardı sharshatıp qoyadı, ańlap jetiw iskerligin páseyttiredi. Mashqalalı oqıtıw elementeri bolsa, kerisinshe, sabaqlarda hám ámeliy shınıǵıwlarda olardıń iskerligin jedellestiredi.

Mashqala qoyılıwı hám onıń ózbetinshe sheshiliwi balalardıń biliwge qızıǵıwın, yaǵnıy olardıń bilimlerdi iyelewge hám máseleler sheshiwge úyreniwge bolǵan umtılıwların rawajlandırıw ushın marapatlaw bolıp xızmet qıladı. Mashqalanı sheshiwde tiykarǵı waqıttı ámeliy jumıs iyeleydi.

Mısal ushın, «Úlkemizde gúz», «Qıs» (2-klas) temaların úyreniwde balalar aldına tómendegi mashqalalı sorawlardı qoyıw múmkin: Ne ushın gúzde quslar ıssı úlkelerge ushıp ketedi? Ne ushın bazı haywanlar qista uyıqlaydı? Ne ushın gúzde suwıq túsedi?

Oqıwshılar aldına ol yaki bul mashqalanı qoyıwda olardıń hárbiri qánshelli sabaq mazmunınan kelip shıǵıp atıranlıǵın, didaktikalıq hám tárbiya maqsetlerine xızmet qılıwın puxta esaplap shıǵıw kerek. Bul talaplarǵa juwap bermeytuǵın mashqalalardı qoyıw sabaqta kórip shıǵılıp atırǵan máselelerdiń mazmunın anıqlawǵa kesent etedi. Sonıń menen birge, oqıwshılar aldına, olar zárúr bilimlerge iye bolmasa, sanalı sheshiliwi ushın mashqala qoyıw múmkin emes.

Oqıtıwshı sabaqtıń hár qıylı basqıshlarında: materialdı túsindiriw waqtında, ámeliy jumıs, tájiriybelerin kórsetiw procesi hám basqalarda onıń mazmunına qarap, mashqalalı jaǵdaylar payda etiw hám mashqalalı sorawlar qoyıwı múmkin. Tek sonı este tutıw kerek, tábiyattanıwdı oqıtıwǵa mashqalalı qatnasıwda jetekshi róldi oqıtıwshı oynaydı,

oqıwshılardıń pikirlew erkinligi, ámeliy hám aqlıy jumıslardı olardıń biliw iskerligine oqıtıwshı hárqayım izbe-izlik penen hám sheber bassılıq qılǵanda nátiyjeli rawajalanadı.

Tábiyattanıw sabaqlarında programmalastırılǵan oqıtıw elementleri. Házirgi waqıtta oqıwshılardıń ańlap jetiw iskerlikleri hám bilimlerin tekseriw maqsetinde tábiyattanıw sabaqlarında hárbir oqıwshınıń oqıwdaǵı erkinligine hám oqıw informaciyların qabıl qılıw hám de qayta islewin shólkemlestiriwge járdem beriwshi programmalastırılǵan oqıtıw qollanıladı. Programmalastırılǵan oqıtıw bilimlerin iyelewdegi háreketlerdi baqlap barıwǵa, qaysı buwında úzilis bolǵanlıǵın, oqıtıw procesine qanday ózgerisler kirgiziw kerekligin anıqlawǵa imkan beredi.

Programmalaştırılǵan oqıtıw ushın:

1) oqıw materialın maydalap analiz qılıw, onı qatań tańlaw hám logikalıq izbe-izlikte bólistiriw;

2) oqıwshılardıń ańlaw iskerligine bassılıq qılıw kerek.

Programmalaştırılǵan oqıtıwda oqıwshılardıń oqıw materialın iyelewdegi gárezsizligi hám de iskerligi artıp baradı: úyreniw procesin individuallastırıw imkaniyatı tuwıladı; oqıtıwshı hám oqıwshılar miynetiniń rawajlanıwına járdem beriwshi oqıtıwdıń texnikalıq quralları keń qollanıladı.

Programmalaştırılǵan elementlerdi ámeliyatta qollanıwda dástúriy oqıtıwdı programmalastırılǵan oqıtıwǵa qaramaqarsı qoyıw, tazası dep ulıwma qabıl qılınǵan metodlardan waz keshiw kerek emes. Hár eki jónelis tıǵız baylanǵan bolı-wı hám bir-birin tolıqtırıwı zárúr.

Oqıtıw sıpatınıń ósiwine járdem beriwshi oqıwshılar bilimin jedel baqlawdıń jańa formaların islep shıǵıw tómengi klaslardaǵı tábiyattanıw sabaǵında programmalastırılǵan elementlerden paydalanıwdıń baslanıwı bolıp, sebebi turaqlı baqlawdıń eski formaları kóbinese sabaq dúzilisin buzıp, ónimsiz fakt joytıwına alıp kelip, oqıtıwshılarda qıyınshılıq tuwdırdı.

Kontrol tapsırmaların programmalastırwıw principini oqıwshılardıń awızeki juwapların shártli ańlatpalar – san yaqı sızıq bólekleri kórinisindegi juwaplar menen alıstırwıwdan ibarat. Olardıń abzallığı sonda, olar ótilgen baǵdarlama materialın hár bir oqıwshı tárepinen ádettegi tekseriwdegige qaraǵanda kóp kólemde ólestiriw dárejesin qısqa waqıt ishinde anıqlawǵa imkaniyat beredi.

Tájiriye bilimlerde esapqa alıwdıń programmalastırılǵan usıllarınan tábiyattanıw sabaqlarında oqıwshılardıń ańlaw iskerliklerin jedlestiriw maqsetinde paydalanıw maqsetke muwapıqlığı kórsetti. Onıń abzallığı jáne sonda, oqıw materialın ólestiriw dárejesi, hátte oqıwshılardıń ózleri túsindiriwden keyin sabaq waqtında yaqı keyinirek tekseriwıwıw múmkin.

Tómengi klaslarda tábiyattanıwdı úyreniwdegi programmalastırılǵan oqıtıwdıń qollanıwıw múmkin bolǵan variantların kórip shıǵamız.

I. Tezis tipindegi kartochka-tapsırmalar.

Belgili nomerlengen kartochkada tábiyattanıw obyektleriniń (ósimlik, haywan hám basqalardıń) atları keltiriledi. Oqıwshılar juwaplarında kerekli ósimlik yaqı belginiń atın jazbaydı, tek tiyisli sandı bayan etedi.

Tema: «Ósimliktanıw» (3-klas)

Tapsırma. a) miyweli tereklerdi; b) kórinisli tereklerdi; d) putalardı; e) ot ósimliklerdi sanap berıń.

Tezisler:

1. Suw burışı.	9. Qara shiye.
2. Shipovnik.	10. Siren.
3. Qaq ot.	11. Ligustrum.
4. Shınar.	12. Baqa terek.
5. Shabdal.	13. Alma.
6. Jasmin	14. Tut.
7. Jiye	
8. Akaciya	

Juwaplar: a) 5,7,9,13 b) 4,8,12,14; d) 2,6,10,11; e) 1,3.

Tema: «Ósimliktanıw» (3-klass)

Tapsırma. Hár qıylı mádeniy ósimliklerge tán belgilerdi keltiriń.

Tezisler:

1. Tamırları kóp ǵana tamırshalardan ibarat.
2. Gúlleri iri, reńi sarı, bir kúnde gúlleydi.
3. Paqalı paqalshóp.
4. Paqalı hám japıraqları ótkir iyisli.
5. Tuqımlarınan may alınadı.
6. Miywesi – dán.
7. Miywesi – kóse.
8. Paqalı jer bawırlap ósedı, japıraqları iri, kesik.
9. Japıraqları ensiz hám uzın.
10. Miyweleri quramında vitaminler kóp.
11. Paqalı tik ósiwsh, japıraqları iri, jalpaqlı.
12. Gúlleri bir waqıtta ashıladı hám miyweleri bir waqıtta jetilisedi.

13. Miyweleri iri, tuqımları kóp.

14. Silos tayarlanadı.

Juwaplar: Ǵoza: 2,5,7,11,12.

Palız ónimleri: 8,10,13.

Dán eginleri: 1,3,5,6,9,14.

Pomidor: 4,10,12.

Bilimlerdi tekst penen esapqa alıwdan individual sorawda da, pútkil klas bilimin esapqa alıwda da paydalanıw múmkin. Keyingi jaǵdaylarda tapsırma taxtaǵa jazıp barıladı. Oqıwshılardıń juwapları pútkil klas penen dodalanadı. Bul kishi jastaǵı mektep oqıwshılarınıń jumısın belgili dárejede jedellestiredi.

II. Sanlı programmalastırılǵan tapsırmalar.

Sanlı tapsırmalarda jumıs individual kartochkalar yaki tayarlanǵan diywalı keste boyınsha alıp barıladı. Kartochkada tapsırma kórsetiledi hám juwaplarǵa gilt beriledi. Oqıwshı kerekli giltti tabıwı lazım. Bunday jumıstı orınlaw nátiyjesinde oqıtıwshı 4-5 minut ishinde endi ǵana úyrenilgen materialdı

bekkemlew maqsetinde de, úy tapsırmasın tekseriwde de oqıwshılar bilimín sınav imkanıya-tına iye boladı.

Sanlı programmalaştırılğan jumıslar tek tábiyat obyektleriniń sırtqı belgileri haqqında bilimlerde baqlaw ushın ǵana emes, bálkim birqansha quramalıraqların tekseriw ushın da usınılıwı múmkin. Máselen, tábiyiy karta boyınsha bilimlerde (4-klas) anıqlawshı tapsırmalar dúziw múmkin.

Tapsırma:

1. Dáryanıń baslanıw ornı.
2. Dárya aǵısı tereńlıǵı.
3. Dáryanıń basqa dáryaǵa, kólge, teńizge quyılatuǵın jeri.
4. Panj hám Vaxsh dáryalarınıń quyılıwınan payda bolǵan dárya.

5. Qaradarya hám Narın dáryalarınıń qosılıwınan payda bolǵan dárya.

6. Quyılatuǵın jerine iye bolmaǵan dárya.

Derekler: 1. Ámiwdárya; 2. Sırdárya. 3. Ózen. 4. Baslanıwı; 5. Zarafshan; 6. Quyılatuǵın ornı.

Juwaplar: 1(4), 2(3), 3(6), 4(1), 5(2), 6(5).

Programmalaştırılğan tapsırmaların basqa túrinen de paydalanıw múmkin. Oqıtıwshı taxta yaqı kestede, máselen, tábiyiy zonalardıń atların sanlar menen kórsetedi. Keyin sonalar, sol zonalarǵa tán bolǵan janlı tábiyat wákillerin sanap beredi. Taxtaǵa obyektlerdiń atlarını tiyisli sanlı belgiler menen (4-klas) jazıw beriw múmkin.

1. Qulan	10. Kedr
2. Zıǵır	11. Magnoliya
3. Qızǵaldaq	12. Arqa suwını
4. Aq quyırq	13. Jılanqor lashın
5. Shayqus	14. Suwın lichaynigi
6. Burama shaqlı suwın	15. Ayǵabaǵar

7. Dafna	16. Seksewil
8. Qosayaq	17. Qızılsha
9. Qurma	

Juwaplar: A. Tundra: 3,12,15

B. Toǵay: 2,6,8,10

D. Dalalar: 14,17

E. Shóller: 1,13.

F. Qırım hám Kavkazdın Qara teńiz boyлары.

Bunday túrdegi programmalastırılǵan tapsırmalardan ulıwmalastırılıshı sabaqlarda paydalanıladı. Qátelerge jol qoyılǵanda oqıtılıshı oqıwshılar menen individual islesedi.

III. Programmalastırılǵan didaktikalıq kartochkalar.

Bunday programmalastırılǵan tapsırmalardan hár qıylı tiptegi sabaqlar ótiwde, sonın menen birge, oqıwshılar menen individual hám pútkil klas penen isler alıp bariw procesinde paydalanıw múmkin. Tapsırmanı orınlaw ushın 5 minut ajratılıadı. Bul waqıt ishinde oqıwshı 2-3 dana kartochkaǵa juwap beriw hám dápterinde juwaplardı sanlar menen kórsetiw lazım.

Programmali kartochkalar úyrenilgen temanıń variantları boyınsha dúziledi. Kartochkada soraw-tapsırma hám oǵan úsh dana: tolıq hám durıs, anıq emes, nadurıs juwaplar beriledi. Oqıwshı dápterine kartochka nomeri hám qawıs ishinde juwap nomerin jazıwı kerek. Programmalastırılǵan didaktikalıq kartochkalarǵa misallar:

1-kartochka:

Ne ushın quslar ıssı úlkelerge ushıp ketedi?

1. Sebebi suwıq bolıp qaladı.

2. Olar jeytuǵın awqat joq.

3. Sebebi suwıq bolıp qaladı hám ashlıq payda boladı.

Tolıq hám durıs juwap (3).

2-kartochka.

Topıraq dep nege aytiladı?

1. Topıraq – bul tábiyy qazılma.
2. Jerdiń joqarı, jumsaq qatlamı, onda ósimlikler tamır shıǵaradı.

3. Topıraq – bul jerdiń joqarı qatlamı.

Toliq hám durıs juwap (2).

Tábiyattanıw sabaqlarında oqıtıwshı programmalastırılǵan oqıtıw elementlerinen paydalana otırıp, sonı este tutıwı kerek, iskerliktiń bul turinde topar bolıp oqıtıwdaǵı izbe-izlik baqlawın individuallastırıp, iláji barınsha kóbirek oqıwshılardı iske tartıwı; óz jumısınıń sapasın baqlap barıwı; oqıwshılar jol qoyǵan qátelerdi analiz qılıp toparlarǵa bóliwi; programmalastırılǵan baqlawdıń hár qashanǵıday dúzilisine kiriwi kerek.

Programmalaştırılǵan baqlaw tapsırmaların islewde bular oqıwshılar bilimlerin baqlawdıń hár túrli formalarınan biri ekenligin hám ámelde uyǵınlastırılıwı kerekligin esapqa alıw zárúr.

Mashqalalı máseleler hám tapsırmalar

1. Metod usıllar toplamı sıpatında: shólkemlestiriw, logikalıq, texnikalıq usıllardıń analizin qılıń.

2. Oqıwshılardıń biliw iskerliginen izertlewshilikke qatnasın kórsetip beriń.

3. Oqıw procesinde mashqalalı izleniw, awızeki, kórgizbeli hám ámeliy metodlardıń bir-biri menen baylanıslılıǵın analiz qılıń.

4. Mashqalalı jaǵdaylardı jaratıw usıllar hám jolların túsindirip beriń.

5. Programmalaştırılǵan hám mashqalalı oqıtıwdı salıstırmalı analiz qılıń.

6. 4-klas «Tábiyattanıw» sabaqlıǵınan qálegen tema boyınsha mashqalalı xarakterdegi sorawlar dúziń.

7. 3-klas «Tábiyattanıw» sabaqlıǵınan «Salamatlıǵımızdı saqlaymız» teması boyınsha tezis tipindegi kartochka-tapsırmalar dúziń.

8. 3-klas «Tábiyattanıw» sabaqlıǵınan «Suw» teması boyınsha sanlı programmalaştırılǵan didaktikalıq kartochkalar dúziń.

9. 2-klas «Átirapımızdaǵı álem» sabaqlıǵın analiz qılıń hám qálegen tema boyınsha programmalaştırılǵan didaktikalıq kartochkalar dúziń.

10. Programmalaştırılǵan tapsırmalar: grafikalıq, cifrlı diktant, gıtlı tapsırmalar, testler (qálegen tema boyınsha) dúzip, olardı túsindirip berıń.

11. Metod hám metodikalıq usıllardıń kestesin analiz qılıń.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. Tábiyattanıw sabaqlarında túrli usıllardan paydalanıw haqqında neler ayta alasız?

2. Shólkemlestiriw usılları hám olardıń áhmiyeti nelerden ibarat?

3. Texnikalıq usıllar ne, olardıń túrlerine neler kiredi?

4. Logikalıq usıl hám onıń qásiyetleri nelerden ibarat?

5. Oqıtıwda ámeliy qatnasdıń áhmiyeti nede?

6. Tábiyattanıwdı oqıtıwda oqıwshılardıń qanday iskerlikleri rawajlanadı?

7. Ámeliy metoddan paydalanıp, oqıtıwshı oqıwshılar menen qanday jumıslardı ámelge asıradı?

8. Qanday sabaq mashqalalı sabaq bola aladı?

9. Mashqalalı sabaq qanday basqıshlardı óz ishine aladı?

10. Mashqalalı jaǵday jaratıw hám onıń analiz basqıshında oqıtıwshı qanday wazıypalardı orınlaydı?

11. Mashqalalı sabaqtıń qaysı basqıshları oqıwshılardıń oqıtıwshı bassılıǵındaǵı ózbetinshe iskerligi esaplanadı hám ne ushın?

12. Bilimlerde mashqalalı bayan etiw qaysı klaslarda qollanıwı múmkin?

13. Programmalaştırılǵan oqıtıw qanday jaǵdaylarda qollanıladı?

14. Tezis tipidagi kartochka – tapsırmalar qalay shólkemlestiriledi?

15. Sanlı programmalastırılğan tapsırmalar qalay dúziledi?

16. Programmalastırılğan didaktikalıq kartochkalar qanday dúziliske iye?

17. Programmalastırılğan oqıtıw elementlerin tábiyattanıw sabaqlarında qollanıwıdıń áhmiyeti nede?

18. Mekteplerde jáne qanday programmalastırılğan oqıtıw elementleri qollanıladı?

19. Testtiń nátiyjeliligini qalay tiykarlap beriw múmkin?

IV BAP

BASLAWISH KLASLARDA TÁBIYATTANIW PÁNIN ÚYRENIWDIŃ FORMALARI

1-Ş. Tábiyattanıwdı oqıtıwdıń formaları. Sabaq tábiyattanıwdan alıp barılatuǵın oqıw tárbiya isiniń tiykarǵı forması ekenligi

Mektepte oqıwshılarǵa tálim hám tárbiya beriw oqıw isleriniń belgili formalarında ámelge asırıladi.

Oqıtıwdıń forması – tárbiyalıq tálim procesinde oqıtıwshı tárepinen paydalanılatuǵın oqıwshılardıń oqıw, ańlaw iskerligin ótkeriw (klasta, tábiyatta hám sol sıyaqlı orınlarda) sharayatlarına muwapıq halda shólkemesiriliwi.

Mekteplerde úyreniletuǵın barlıq predmetler ushın oqıw isleriniń tiykarǵı forması – sabaq. Sabaqlarda mámleket baǵdarlaması hám belgili dárejede sabaqlıqta belgilengen oqıw materialı oqıtıladı. Sabaqlarǵa qatnasıw oqıwshılarǵa májbúriy.

Sabaq degende belgili pánlerden, belgili kólemdegi bilimlerdiń belgili jastaǵı oqıwshılar toparına, arnawlı tayarlıǵı bolǵan qánige tárepinen beriliwi túsiniledi. Sabaqtıń nátiyjeliligin asırıw, beriletuǵın bilimler dárejesin kóteriw, teoriyalıq bilimlerdi ómir menen baylanıstırıp alıp barıw, jańa pedagogikalıq texnologiyalanı qollap sabaq ótiw oqıwshılardıń tábiyattanıwdan alǵan bilimlerdi ózlestiriwge jáne de qızıǵıwshılıq oyatadı, olar bilimin bekkemlewge járdem beredi.

Sabaqta pútkil tálim-tárbiya sisteması: oqıtıwdıń metodları, usıllar hám qurallar kompleksi ámelge asadı.

Tábiyattanıw sabaqlarında oqıwshılar baǵdarlamaǵa muwapıq, oqıtıwshı basshılıǵında teoriyalıq bilimler, ámeliy oqıw hám kónlikpeler aladı. Oqıtıwshı materialdı oqıwshılarǵa túsiniqli bayan etip, hár túrli oqıw, kórgizbeli qurallardan paydalanıp, zárúr túsindirmeler beredi, oqıwshılarǵa sabaqlıq

penen ózbetinshe islew, óz bilimlerinden ámelde paydalanıw uqıplarıń sıńdiredi.

Sabaqtıń maqseti hám mazmunı hár qıylı, biraq olardıń barlıǵında ulıwmalıq maqset oqıwshılardıń kompleksli tárbiyası hám olarǵa túsínikli bolǵan bilimlerdi bayan qılıw, birlestiriw jatadı. Oqıtıwshı oqıwshılar jumısın sonday shólkemlestiriwi kerek, olar usı sabaqta úyrenetuǵınlardı aldınıǵı ótilgenler menen baylanısın túsinsin, materialdı puxta, túsiniw ózlestirsin.

Sabaq ótiwde oqıtıwshı oqıwshılardıń jedel islewi ushın sharayat jaratıwǵa, olarda qızıǵıwshılıq oyatıwǵa umtılıwı kerek. Bul tek sabaqqa tayarlanıwda qızıqlı, mámleketimiz ómiri menen baylanıslı, oqıwshılarǵa jaqın bolǵan materialdan paydalanılǵanda bolıwı múmkin.

Sabaqqa tayarlanıw otırıw, tek jańa tema mazmunın ǵana emes, al oqıwshılardıń jası, rawajlanıwı hám tayarlıǵın, aldın úyrenilgenlerdi ózlestiriw dárejese, alınǵan bilimlerdiń puxtalıǵı da esapqa alınıwı lazım.

Sabaqta hár qıylı metodlardıń qollanıwı jańa temanı tolıq hám jaqsı ózlestiriwge imkaniyat beredi, oqıwshılardı kemirek sharshatadı, iskerligin asıradı.

Sabaq oqıtıw procesinde oqıwshılar dene hám waqıyalar menen tanıtırıp ǵana qalmastan, bálkim oqıw materialların iyelew usılları menen xarakterlenedi.

Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikasında oqıw isleriniń kóp túrdegi formaları bar. Ósimlik, haywan hám adam ómiri hám de tábiyat izertlewleriniń nızamlılıqları úyreniletuǵın mektep kursınıń mazmunı mektepte sol pándi oqıtıw sistemasınıń ózine tánligin belgileydi.

Tábiyattanıw oqıtıwdıń tiykarǵı forması – sabaqlarda qosımsha halda mektep ámeliyatında oqıtıwshınıń oqıwshılar menen alıp barılatuǵın oqıw isleriniń basqa formaları tariyxıy payda bolǵan.

Metodikalıq tárepten durıs shólkemlestirilgen oqıtıw procesinde sol oqıtıwdıń barlıq formaları tiykarǵı forma –

sabaq penen óz ara baylanıslı. Olar tábiyat haqqındaǵı túsiniklerdi, dúnyaqarastı, oy-pikirdi, ámeliy kónlikpelerdi rawajlandıradı.

Tábiyattanıw sabaqlarında oqıtıwshı barlıq oqıtıw metodların: awızeki, kórgizbeli hám ámeliy metodlardı qollanadı. Ol ósimlik hám haywanlardı kórsetedi. Ámeliy jumıslardı orınlaw jolı menen oqıwshılardı ayırım organizmlerdiń sırtqı hám ishki dúzilisi menen tanıstıradı.

Biraq sabaqlarda uzaq baqlawdı talap qılıwshı ósimlik yaki haywannıń rawajlanıw procesi, hár qıylı organizmlerdiń tábiyiy sharayatlarda birgelikte jasawların kórsetip bolmaydı. Sonıń ushın da tábiyattanıw oqıtıw metodikasında sabaqlardı tolıqtırıwshı arnawlı formalar qollanıladı. Ekskursiyalar tábiyattaǵı tábiyiy gruppalawda, awıl xojalıǵı islep shıǵarıwında yaki muzeylerde, ósimlik hám haywanlar menen tanıstıradı. Úyrenilip atırǵan materiallar, túsinikler jıyındısına kiredi yaki aldınıǵı qarar tapqan túsiniklerdi bekkemleydi, anıqlaydı, tereńlestiredi.

Ekskursiyalar sabaqlar menen tıǵız baylanıslı boladı, ekskursiyada kórilgen obyektler kurs dawamında kóp márte eske alınadı, toplanǵan nárseler bolsa prezentaciya qılınadı. Juwmaqlawshı ekskursiyalarda oqıwshılar aldınıǵı alǵan bilimlerin qollap, tapsırmalar boyınsha ózbetinshe baqlawlar ótkizedi hám material jıynaydı.

Sabaqlardıń úyge tapsırmaları tiykarınan *eksperimental* xarakterdegi tapsırmalar menen baylanıslılıǵı anıq hám belgili. Oqıwshılar úyde onsha quramalı bolmaǵan tájiriybeler, baqlawlar ótkeredi. (Máselen, úyde dápterlerine klasta ajratılǵan gúl bóleklerin yaki shıbın-shirkey bóleklerin jabıstıradı, keste toltıradı, súwretler sızadı).

Sabaqtan tis jumıslar úy jumıslarına qaraǵanda quramalıraq. Olardı ámelge asırıw ushın tiyisli ósimlikler, arnawlı ásbaplar hám basqa úskenerler talap qılınadı. Sabaqlıqtan tisqari islerge: tiri tábiyat múyeshindegi, oqıw

tájiriybe maydanshalarındaǵı hám tábiyatta orınlanatuǵın islerge baylanıslı tapsırmalar kiredi.

Tábiyattanıw xanalarında hám tiri tábiyat múyeshinde ótkeriletuǵın isler ushın oqıwshılardıǵa tapsırmalar sabaqlarda kurstıń barlıq temaları ushın oqıw jılı dawamında berip barıladı. Tábiyattanıw pániniń oqıtılıwında oqıwshılar menen alıp barlatuǵın klastan tıs shınıǵıwlardıń májbúriy bolmaǵan túrli formaları: individual, klastan tıs, sociallıq paydalı isler, jas tábiyattanıwshılar dógereginiń isi, ǵalabalıq kesheler hám basqa ilajler keń qollanıladı. Klastan tıs jumıs oqıw materialı tiykarında hám oǵan baylanıslı halda uyımlastırılıadı. Biraq onıń mazmunı sabaqtı tákirarlamaydı. Baǵdarlama dógeriginde sheklenbeydi, biraq onı toltıradı hám tábiyat haqqındaǵı pániniń kerekli táreplerin ashıp beredi.

Sabaqtıń psixologiyalıq tamamlanǵanlıǵı sabaq dawamında oqıwshılardıń iyelegen bilimlerin, kónlikpelerinen bilinedi. Bul sabaqtıń stillik tamamlanıwına qoyılǵan didaktikalıq máseleni jetiskenlik penen sheshiwge imkaniyat beredi hám sabaqtıń mazmunı maqsetke sáykes kelgenligin kórsetedi.

Shólkemlestiriwshilik anıqlıqtıń zárúrligi materialdı bóleklerge bóliw, oqıtıw usılların saylaw hám sabaqtıń túrli elementleriniń óz ara múnásibetleri menen belgilenedi.

Didaktikalıq maqset sabaqtaǵı tiykarǵı jumıs túrin anıqlaydı (jańa materialdı ózlestiriw, onı qaytalawdan ibarat). Didaktikalıq maqsetke qarap sabaqqa waqıt ajratılıadı. Oqıtıw usılları hám sabaqtıń tolıq dúzilisi belgilenedi.

Maqset hám mazmunı tárepten hár qıylı bolǵan sabaqlar túrlishe sxemada dúziliwi múmkin. Ádette, sabaq tómendegishe sxemada dúziledi.

1. Shólkemlestiriwshilik bólek (sálemlesiw, qatnaspaganlardı belgilew, jumısqa tayarlaw).

2. Úyge tapsırmanıń orınlanıwın tekseriw (oqıw quralları hám tájiriybelerden paydalanıp, oqıwshılardıǵa belgili bolǵanlardı soraw).

3. Jaña materialdı úyreniw: jaña tema boyınsha kirisiw sáwbeti; ámeliy jumıs; oqıtıwshınıń gúrrińi yaki oqıwshılardı belgili bolǵan faktlarǵa tayanıwshı nárselerdi qarap shıǵıw menen, sabaqta úyreniliwi kútilgen hádiyseler menen baylanıslı bolǵan sáwbet, zat hám hádiyselerdi úyreniw tiykarında juwmaqlar shıǵarıw; sabaq dawamında dápterlerge jazıw hám sıızıw; sabaqta alınǵan bilimlerde bekkemlew boyınsha sabaqlıq penen islesiw; oqıtıwdıń texnika qurallarınan paydalanıw.

4. Sabaqta úyreniletuǵın materialdı tekseriw hám bekkemlew. (Bunda jaña material menen aldınǵı ótilgenler ortasında baylanıs ornatıladı, jaña temanı túsiniw alıw ushın zárúr bolǵan bilimler anıqlanadı).

5. Qızıqlı materiallardan (maqal, naqıl, tapsırma, tábiyat haqqındaǵı maqalalardan alınǵan bóleklerden) paydalanıw.

6. Úyge tapsırma beriw.

Tábiyattanıw sabaqlarına qoyılatuǵın ulıwmalıq talaplar tómenдеgi wazıypalardan kelip shıǵadı:

1. Oqıwshılardı tábiyattaǵı máwsimlik ózgerisler, watanımız tábiyatınıń hár túrliligi, jerdiń forması hám relief, adam organizmi hám onıń salamatlıǵın qorǵaw haqqında bilimler menen qurrallandıruw;

2. Botanika, geografiya, joqarı klaslarda Adam anatomiyası boyınsha oqıw materialın ózlestirip alıwǵa tayarlawǵa járdem beriwshi puxta oqıw hám kónlikpeler qalıplestiriw;

3. Oqıtıwdıń tárbiyalıq nátiyjeliliginiń asırıw;

4. Rawajlanıwdıń hár tárepleme garmonikalıq bolıwına erisiw;

5. Tábiyattanıw xarakterindegi kitap hám jurnallardan bilim alıw uqıpları payda etiw;

6. Tabiyattanıwdı úyreniwde qızıǵıwshılıqtı qalıplestiriw;

7. Miynet súyiwshilikti, mektep hám oqıw-tájiriye maydanshasında miynet etiwdi tárbiyalaw.

Talaplardıń bul gruppaların shártli túrde tómendegi:

a) tálim-tárbiyalıq;

b) didaktikalıq;

d) psixologiyalıq;

e) gigenalıq

talaplarǵa birlestiriw múmkin. Olardıń hárbirine tómendegishe toqtap ótemiz.

A) tálim-tárbiyalıq talaplar. Bizge belgili, tábiyattanıw sabaqları úlken tárbiyalıq áhmiyetke iye bolıp, oqıwshılardıń ideyalıq-siyasiy, miynet, morallıq, estetikalıq hám fizikalıq tárbiyasınıń birligin támiyinleydi.

Ásirese, tábiyattanıw sabaqları ilimiy dúnyaqarastı qalıplestiriw ushın bay material beredi. Soǵan bola oqıtıwshı hárbir tábiyattanıw sabaǵına tayarlanıwda baǵdarlamaǵa hám metodikalıq qurallarǵa tayarlanıp, sol sabaqta oqıwshılarda qaysı tiykarǵı bilimler, oqıw hám de kónlikpeler qalıplestiriw, qanday tárbiyalıq ideyalar olardıń sanasına jetkiziliwin, sabaq olardıń qıyalıy qızıǵıwshılıqların rawajlandırıwǵa qanday járdem kórsetiwin jaqsılap oylap alıwı kerek.

Sonıń menen birge, tábiyattanıw sabaqları jas áwladta barlıq tárbiya qásiyetlerin rawajlandıradı. Estetikalıq tárbiya beriw ushın keń imkaniyatlar ashıladı. Tábiyat insandı ruwxıy bayıtadı, onıń menen baylanısta bolıw adamlarda joqarı ruwxıy sıpatlardıń qalıplesiwine járdem beredi. Balalardı tábiyat gózzallıǵın bola alıw hám qádirlewge ózgeritiw zárúr. Demek, tábiyat obyektlerin úyreniwde oqıwshılar itibarın tábiyattaǵı uylesiwine, onıń formalarınıń názikligine, estetikalıq ráhát beriwshi gózzallıqtı aytıp ótiw hám sol tiykarda estetikalıq kózqaras hám túsinipler beriw lazım.

B) didaktikalıq talaplar. Tábiyattanıw sabaqların ótkeriwdiń anıqlıǵı waqıttan aqılǵa muwapıq paydalanıw, sabaq teması, maqseti hám wazıypaların durıs qoyıw menen támiyinlenedi.

Sabaq wazıypaların belgilew, oqıtıwshı onıń sáykesirek dúzilisin saylawǵa kirisedi, yaǵnıy soraw, túsindiriw, bekkemlew, jańa hám aldınǵı ózlestirilgenlerdi baqlaw, bilimlerdi ulıwmalastırıw hám izbe-izligin qanday izbe-izlikte ótkeriw kerekligin, sorawdıń qaysı túrinen – jeke (individual) soraw yaki frontal (ulıwmalıq) sorawdan paydalanıwdı oylap shıǵadı.

Jańa materialdı úyreniw waqtın durıs belgilew úlken áhmiyetke iye. Jaqsı sabaq sol menen pariq qıladı, onda jańa materialdı úyreniw oqıtıwshı hám oqıwshılardıń dıqqat orayında turadı. Ol keńeyttirilgen soraw yaki tákirarlaw menen tosıp qalınbaydı. Jańa material mazmunında oqıwshılar itibarı oraylastırılıwı zárúr bolǵan waqıtlar ayrıqsha ajralıp turadı. Jańa materialdı úyrene turıp, oqıtıwshı aldınǵı úyrenilip atırǵan temalarǵa álbette tayanadı, basqa temalardan eń áhmiyetlilerin ajratadı. Buǵan «shóller» teması mısıl bolıp xızmet qılıwı múmkin.

Bul temanı úyrene turıp, oqıwshılar oqıtıwshı basshılıǵında shól klimatınıń belgilerin: atmosfera jawınları muǵdarınıń júdá azlıǵın, jazdıń ıssılıǵın, hawa hám topıraqtıń sutkalıq hám de jıllıq ózgeriwiniń júdá úlkenligin sanap shıǵadı.

Karta hám súwretler menen islew oqıwshılarǵa shól maydanınıń hár túrliligi, dáryalar hám kóllerdiń kemligi, topıraǵınıń tiykarınan qumlı hám ılaylı ekenligi, ósimliklerdiń siyrekligi, kóbinese otaqlar ekenligi haqqında juwmaqlar shıǵarıwǵa imkaniyat beredi.

Eń áhmiyetli maǵlıwmatlardı ajratıw bilimlerde jaqsıraq ózlestirip alıwǵa járdem beredi hám úyge tapsırmanı orınlaw waqtında oqıwshılarǵa awır bolmaslıq múmkinshiligin beredi. Oqıtıwshı úy jumısınıń oqıwshılar waqtın mólsherlengenge qaraǵanda kóp almawı haqqında ǵamqorlıq qılıwı lazım.

Tábiyattanıw sabaqların ótiwde marapatlawshı metodlarǵa ayrıqsha itibar ajratıw kerek, bunıń ushın qızıqlı

másele hám shınıǵıwlar, aqılıy oynılar, kórgizbeli qurallardan paydalanıladı. Biraq hárbir sabaq ta qızıqlı bola bermeydi. Aldında turǵan qıyınshılıqlardı esapqa alıp, oqıwshılarda shıdamlılıq hám shın kewil menen háreket etiwdi payda etiw kerek.

Zamanagóy tábiyattanıw sabaǵı oqıtıwdıń shólkemlestiriwshilik formaların tańlanǵanlıǵı, yaǵnıy, ulıwma klas, topar hám individual shınıǵıwlardıń aqılǵa muwapıq uyleskenligi menen ózgeshelenedi.

Eger, sabaq aldınan oylanǵan hám onıń rejesi dúzilgen bolsa, tábiyattanıw sabaǵına bolǵan táriplegen talaplardı ámelge asırıw ańsat boladı. Oqıtıwshı joba dúze turıp, birinshiden, sabaqtıń tiykarǵı maqsetin, onıń dúzilisin, mazmunın (oqıw materialların, metod hám usılların, sabaqtıń hárbir bólegi ushın qurallardı), ekinshiden, shólkemlestiriliw formaların (klas penenn umıwmalıq is, oqıwshılardıń toparlarǵa bólinip islewi, hárbir oqıwshınıń jeke islewin) belgileydi. Joybarlastırıwdıń maqsetke muwapıqlıǵı sabaqtı bóleklerge durıs ajıratıw menen támiyinlenedi. Joybarlastırıw sabaq tipin belgilewshi hám didaktikalıq maqset penen tiykarlanatuǵın dúziliske baylanıslı.

Tábiyattanıw sabaǵınıń nátiyjeliligi oqıtıw metodları durıs tańlanǵanda hám olar kórsetiw quralları menen biriktirilgende sezilerli dárejede artadı. Sabaqtı nátiyjeli ótiw ushın oqıtıwshı jobadan tisqari onıń mazmunın ańlatıwshı konspekt dúziwi kerek, onda sabaqta beriletuǵın sorawlar dizimi keltirilgen boladı, qızıqlı- aqılıy materialdan paydalanıp, payda qılınatuǵın anıq jaǵdaylar kórsetiledi. Konspektte sabaqta paydalanılatuǵın qosımsha derekler (qosıqlar, maqallar, jumbaqlar, jazıwshılardıń maqalalarınan bóleksheler) kórsetilgen bolıwı lazım.

D) psixologiyalıq talaplar. Tábiyattanıw sabaǵınıń joba hám konspekttin dúze turıp, oqıtıwshı hárbir oqıwshınıń psixologiyalıq qásiyetlerin, yaǵnıy:

– oy-pikir tipi (dóretiwshi me yaki joq pa);

- yad túrin (ıqtıyırıq yağı ıqtıyırıq emes);
- saylap alıw, eslew, yad alıw, pikirlerdi tiklew uqıpy;
- dıqqattıń barlığı (úyrenilp atırđan nársege pikirlerin jámllew qábiletin), qıyalın (dóretiwshilik qábiletin), shıdamlılığı (óz aldına uzaq hám jaqın maqsetler qoya alıwı hám olarđa erise biliwin), emocionallıq iskerligin esapqa alıwı kerek.

Sol menen bir qatarda oqıtıwshınıń psixologiyalıq jağdayı dárriw oqıwshılarđa tásir kórsetiwın de esapqa alıw kerek. Bunday psixologiyalıq jağday ekskursiyalar, baqlawlar, ámeliy jumıslar, oqıtıwshınıń emociyalı gúrrińleri waqtında payda boladı. Sođan bola oqıwshılar shaxsına tásir kórsetiw, olardı orınlağan islerinde aqılıy quwanış hám qanaat beriwshi oqıw iskerligine tartıw sabaqta oqıtıwshı iskerliginiń zárúr tárepi esaplanadı. Oqıtıwshınıń keypiyatı, onıń tártipliligi, itibarlı bolıwı yağı, kerisinshe bolıwı, balalarđa tásir etedi. Sođan qarap pedagogikalıq ádepke boysınıw sabaqtıń pedagogikalıq nátiyjeliligin támiyinlewshi áhmiyetli talaplardıń biri bolıp esaplanadı.

E) gigenalıq talaplar. Klasta tiyisli temperatura quramına, normağa hám basqa gigenalıq talaplarđa ámel qılıw – balalar salamatlılıđınıń girewi. Sonıń ushın da oqıtıwshı olarđa ámel qılıwdı baqlap barıwı, balalardıń fizikalıq hám aqılıy tárepten sharshawınıń aldın alıw ushın oqıw isindegi birdeylikten, bayanlamanıń bir tempte bolıwınan abaylawı, teoriyalıq materialdı hár qıylı seziw ağzaların iske salıw imkanin beriwshi ámeliy tapsırmalar menen almastırıp barıwı kerek.

Pikirlew iskerliginiń kúshleniwın talap qılıwshi tapsırmalar kórgizbeli qural, tarqatpa materiallardı isletiw, sabaqlıq boyınsha quramalı bolmağan tapsırma hám shınığıwılardı orınlaw menen almasıwı kerek. Sonıń menen birge, ámeliy tapsırmalardı orınlawda jeke gigena máselelerine ayrıqsha itibar beriw zárúr.

Tábiyattanıw sabaqlarınıń tipleri. Sabaqtı tómendegi dúzilis bóleklerine ajiratiw múmkin:

1. Shólkemlestiriw bólimi.
2. Úyge tapsırmanı tekseriw.
3. Jańa materialdı bayan etiw.
4. Oqıwshılardıń ózbetinshe islewi, jańa bilimlerdi bekkemlew, olardıń ózlestiriliwin tekseriw.
5. Sabaq materialın ulıwmalastırıw.
6. Úyge tapsırma beriw.
7. Bahalaw.

Sabaq dúzilisi kurs teması boyınsha sabaqlardıń ulıwma sistemada onıń qanday orın iyelegenligine baylanıslı, biraq qanday bolıwına qatań túrde hár bir sabaq shólkemlestiriw, logikalıq, psixologiyalıq tárepten tolıq bolıwı kerek. Metodikalıq tárepten durıs dúzilgen sabaqta barlıq tárepler óz ara baylanıslı.

Tábiyattanıw sabağınıń didaktikalıq maqsetin anıqlaw onıń tiykarınan nege jańa maqsetti úyreniwge, onı bekkemlewge, tákirarlawǵa hám izbe-izligin támiyinlew yaki ózlestiriwdi tekseriw hám de esapqa alıwǵa baǵıshlanıwın belgilew bolıp tabıladı.

Tábiyattanıw sabaǵı bir neshe didaktikalıq maqsetke iye bolıwı múmkin, soǵan qarap onıń dúzilisi, birgelikte, sabaqlardıń tipleri de hár qıylı boladı. Didaktikalıq maqsetlerine qarap, sabaqlar tómendegi tiplerge ajratıladı:

- birlesken (kombinaciyalanǵan) sabaq;
- jańa material úyreniletuǵın sabaq;
- bekkemlew sabaǵı;
- predmetli sabaq; predmetli sabaqlardan keyin oqıtıw;
- oqıw-tájıybe maydanshalarındaǵı sabaq;
- mektep geografiya maydanshasında ótkeriletuǵın sabaq;
- tákirarlawshı-ulıwmalastırıwshı sabaq;
- túsindirmeli oqıw sabaǵı;
- kino hám telesabaq;

– ekskursiya sabağı.

Sabaqtıń qaysı tipi saylanbasın, onıń nátiyjeli ótkiziliwi oqıtıwshınıń turaqlı hám hár tárepleme tayarlanıwına baylanıslı.

Aytılğan hár bir sabaq tipiniń qásiyetlerin qarap shıǵamız:

Birlesken (kombinaciyalanǵan) sabaq tábiyattanıw sabaqlarınıń eń keń tarqalǵan tipi esaplanadı. Onda bir neshe didaktikalıq wazıypalar, sol qatarda, ótilgenlerdi tákirarlaw, úyge tapsırmanı (dóretiwshilik dápterler hám baqlawlar kúndeligi islerin) tekseriw, yaǵnıy bilimlerde úyreniw hám bekkemlew sıyaqlılar kiredi. Bunda wazıypalardan bir danası da ústin kelmeydi, barlıǵı birgelikte (kompleks halda) sheshiledi. Kombinaciyalanǵan sabaqtı ótiwde hár túrli metod hám usıllar: sáwbet, oqıtıwshı gúrrińi, tábiyiy obyekt hám kórgizbeli qurallar menen islew, kino hám diafilmler kóriw, maqalalar oqıw, olar mazmunın islep shıǵıw, dápterlerde jazıwlar jazıw hám súwretler sızıw qollanıladı. Kombinaciyalanǵan tiptegi sabaqtı ótiwde keń tarqalǵan qáte – barlıq islerdi kórgizbeli qurallardan paydalanbastan hám maqaladaǵı tábiyattanıw faktların túsindirmesten tekstti (shıǵıwı) oqıw hám aytıp beriwden ibarat qılıp qoyıw esaplanadı. Tábiyattanıw oqıtıwshısı tábiyat haqqındaǵı bilimlerdeń tiykarǵı deregi tábiyat obyektleri, sabaqlıq bolsa tek bilimlerde bekkemlew qurallarınan biri ekenligin biliwi kerek.

Predmetli sabaqlar. Bul tiptegi sabaqlarda oqıwshılar klasta tábiyiy obyektler menen tuwrıdan-tuwrı isleydi hám tábiyat deneleri hám de hádiyseleri haqqında belgili anıq bilimler aladı. Sol maqsette olar nárselerdi kórip shıǵadı hám salıstıradı, olardıń shólkemlestiriw bóleklerin, ulıwma hám ayırmashılıq belgilerin ajratadı. Bul tiptegi sabaqlarda tábiyat deneleri hám hádiyselerin úyreniw keń tárizde yaki toparlar boyınsha alıp barıladı.

Predmetli sabaqlar baqlawshılıqtı rawajlandırıw, quntlılıqqa, miynet súyiwshilikke tárbiyalaw ushın úlken

imkanıyatlar beredi. Bul sabaqlarda balalar laboratoriyada islew tájiriybesin iyeleydi, sebebi sabaqta ótkeriletuǵın jumıs izertlewshilik xarakterde bolıwı kerek, onda balalar úyrenilip atırǵan obyektlerdiń belgi hám sapaların salıstıradı, quramalı bolmaǵan tájiriybelerdi ótkizedi. Predmetli sabaqlarda ózbetinshe jumıslardıń sanı salmaqlı bolıwı kerek.

Predmetli sabaqlardı ótiwge oqıtıwshı puxta tayarlanıwı lazım. Tarqatpa materiallar oqıwshılar sanına tuwrı keliwi zárur. Sol maqsette ekskursiyada jıynalǵan tábiyat obyektlerinen (terek hám putalardıń qurıtılǵan yaki tógilgen japıraqları, miywe hám tuqımlar kollekcıyaları, qurılıs materialları, paydalı qazılmalardan) paydalanıw múmkin.

Paydalanılatuǵın tábiyiy materialdı tayarlawdıń eń qolaylı waqtı báhárgi hám jazǵı dem alıs kúnleri. Bul dáwirde balalarǵa tábiyattanıw xanası ushın tábiyiy material jıynap keliw tapsırıladı, bul imkanıyatlardan paydalanıw lazım. Biraq bunda oqıwshılar tábiyattı qorǵaw ósimlik hám de haywanlarǵa abaylı múnásibette bolıw zárúrligin este tutıwı kerek.

2-klas sabaqlıǵında predmetli sabaqlar mólsherlengen, olarda balalar termometrden paydalanıwǵa, jańa ósimliklerde tamir, puta, japıraq, gúl, miywe, hám tuqımlardı tanıy alıwǵa úyrenedi, qısta ósimlikler ómirin, ósimliklerdiń tuqımlardan rawajlanıwı (aldınǵı tájiriybeler tiykarında) baqlaydı. 3-klasta balalar paydalı qazılmalar, dala eginleri haqqında baslawısh maǵlıwmatlar aladı.

3-klas oqıwshıları 2-klasta payda qılınǵan predmetli sabaqtaǵı bazı is tájiriybesine iye bolsa da, olar jumıs ornın qalay shólkemlestiriw kerek ekenligi, baqlawlardı qanday izbe-izlikte alıp barıw, olardı qalay belgilep barıw, qay tárizde juwmaqlar shıǵarıw zárúrligi haqqında arnawlı jol-jobalarǵa mıtájlik sezedi.

Predmetli sabaqtıń rejisi tómendegishe bolıwı múmkin:

- sabaq teması hám maqsetin bildiriw;
- is jobasın taxta hám dápterlerge jazıw;

- tarqatpa material menen ózbetinshe islew;
- jumıs mazmunı boyınsha sáwbet (úyrenilip atırǵan obyekt qásiyetlerin táriplew, onı aldınǵı úyrenilgenler menen salıstırıw, qosımsha kórgizbeli material menen islew);
- dápterlerge jazıwlar jazıp, súwretler sıızıw;
- bilimlerdi bekkemlew hám bahalaw.

Predmetli sabaqlardan keyingi oqıw. Oqıwshılardı tábiyat deneleri menen tuwrıdan-tuwrı tanıtıra otırıp, denelerdiń shólkemlestiriw bólekleri hám olardıń ámeliy áhmiyetin analiz qılıp, oqıtıwshı sol deneler haqqındaǵı bilimlerdi bekkemlew ushın oqıwshılar menen tábiyattanıw sabaqlarınan: 2-klasta «Termometr», 3-klasta «Paydalı qazılmalar», 4-klasta «Kompas boyınsha orientirlew» hám sol sıyaqlı tema-maqalalardı oqıydı. Sáwbet procesinde oqıtıwshı predmetli sabaqlarda úyrenilip atırǵan hám sabaqlıqta táriplengen obyektlerdiń xarakterli qásiyetlerin salıstıradı.

Jańa material úyreniletuǵın sabaq. Sabaqtıń bul tipi atalǵanıday, sap kóriniste ushıramaydı. Biraq oqıw materialınıń ózine tánligi hám oqıwshılar dıqqatınıń bir tekli emesligin esapqa alıp, jańa materialdı úyreniw tiykarǵı maqset esaplanǵan sabaqlar ótkiziliwi múmkin. Bul jumısqa waqıttıń kóp bólegi ajratıladı, sabaqtıń basqa bólekleri oǵan boysınadı. Jańa materialdı ótiwde aldınǵı úyrenilgen materiallar menen miyraslıq ornatiw hám jańa materialdı aldınǵı ózlestirilgen materiallar izbe-izligine kiritiw ushın balalardı jańa materialdı qabıl etip alıwǵa tayarlawshı tapsırma hám sorawlardı tákírarlaydı. Bunda sabaqta úyreniletuǵın material bekkemlenedi.

Bul tiptegi sabaq dúzilisi tómendegishe: 1) jańa bilimler sanalı ózlestiriliwi ushın zárúr bolǵan materialdı tákírarlaw hám baqlawlar kúndeligi menen islesiw; 2) sabaq teması hám maqsetin bildiriw; 3) jańa materialdı úyreniw (kiris sáwbeti, ámeliy jumıs, oqıtıwshı gúrrińi); 4) ámeliy jumıs mazmunı boyınsha sáwbet; 5) oqıwshılardıń ózbetinshe islewi (dápterler, sabaqlıq, qızıqarlı – aqılıy material, kontur hám

tábiyiy kartalar, programmalastırılğan kartochkalar hám sol sıyaqlılar menen); 6) oqıwshılardıń úyrenilip atırğan materialdı túsingenligin tekseriw; 7) sabaq juwmağın shıǵarıw; 8) úyge tapsırma beriw (qoyılğan maqsetke qarap, sabaqtıń qálegen waqtına beriliwi múmkin).

Bekkemlew sabaǵı. Bul tiptegi sabaqta oqıwshılardıń hár qıylı tapsırmalar hám tábiyattanıwdıń basqa predmetler menen baylanısın, sonıń menen birge, tábiyat deneleri hám de hádiyselerdiń óz ara baylanısın ashıp beriwshi jumıslar oraylıq orındı iyeleydi.

Bul sabaqlardıń dúzilisi tómendegishe boladı: 1) aldında turǵan islerdiń maqsetin, usınıs etilgen tapsırmalardı orınlaw ushın zárúr bilim, uqıp hám kónlikpelerdi eske alıw (tiklew); 2) oqıwshılardıń tapsırılğan islerin orınlawı; 3) oqıtıwshınıń orınlanǵan islerdi tekseriw; 4) úyge tapsırma beriw.

Bilim, uqıp hám kónlikpelerdi keńeyttiriw hám rawajlandırıw, sonıń menen birge, jańa materialdı qabıl qılıp alınıwın ańsatlastırıw ushın bunday sabaqlarda kelesi temanı úyreniwge tayarlıq isleri orınlanadı. Máselen, janlı tábiyat múyeshi hám oqıw-tájiriybe maydanındaǵı isler (kóp jıllıq gúlli – kórinisli ósimliklerdi ósiriw, olardı túbin bóliw joli menen kóbeyttiriw, rezavor miywe putaları hám miywe túbin bóliw joli menen kóbeyttiriw, rezavor miywe putaları hám miywe tereklerin qısqa tayarlaw, xana ósimliklerin ótirǵızıw, topıraqtı jumsatıw hám basqalar) yaki tábiyattaǵı ósimlik zıyankesleri menen tanısıw.

Bul tiptegi sabaqlarda ekskursiyalar yaki tábiyiy obyektler ústinen uzaq baqlawlar procesinde ózlestirilgen bilimlerde qayta tiklew maqsetinde aldınǵı oqıwshılar tayarlaǵan albomlardan, súwret, sxema, diafilmlerden paydalanıw múmkin.

Oqıw-tájiriybe maydanshasındaǵı sabaq. Sabaqtıń bul tipindegi tek teoriyalıq bilimlerde ǵana emes, bálkim anıq uqıp hám kónlikpelerdi iyelewde de oqıwshılarǵa járdem beriw ushın paydalanıladı. Oqıw-tájiriybe maydanshasındaǵı

sabaqlar tábiyat obyektlerin tábiyy sharayatlarda úyreniwge, ósimliklerdi ósiriwge, awıl xojalıǵı jumıs quralları menen islewge úyretiw imkaniyatın beredi.

Bul sabaqlardıń bas didaktikalıq maqseti miynet-súyiwshilikke tárbiyalaw boyınsha bilimlerdi tereńlestiriw. Tiykarǵı dúzilis elementleri – shólkemlestiriw bólegi, oqıtıwshınıń jol-joba beriwi, oqıwshılardıń ózbetinshe islewi esaplanadı.

1-2-klas oqıwshıları oqıw-tájiriybe maydanshasındaǵı sabaqlardı miynet tálimi menen baylanıslı halda, 3-4-klaslar – jáne tábiyattanıw kursın úyreniw menen baylanıslı halda ótkizedi.

Baslawısh klaslardıń oqıwshıları oqıw-tájiriybe maydanshasında palız hám kórinisli ósimlikler menen is alıp baradı. Tájiriybeler hám olar menen baylanıslı bolǵan baqlawlar, ekskursiyalar, agrotexnikalıq hám texnik-texnologiyalıq maǵlıwmatlar, sonıń menen birge, oqıwshılar alıwı kerek bolǵan zárúr oqıw hám kónlikpeler baǵdarlamada kórsetilgen. Tájiriybelerdi ótkeriw rejesi tábiyattanıw sabaqlıǵında sáwlelendirilgen, soǵan bola oqıw-tájiriybe maydanshasındaǵı sabaqlardıń eń áhmiyetli qásiyetlerin belgilep ótemiz.

Bul tiptegi sabaqlar basqa hár qanday sabaq sıyaqlı puxta oylaǵan joba tiykarında anıq belgilengen mazmunda oqıwshılardıń oqıw materialın qabıl etip alıwdı hám ózlestiriwdi támiyinlewshi hár túrli metod hám usıllar qollanıwı menen alıp barıladı, biraq olar hár dayım sáwbet penen baslanadı, sol tártipte oqıtıwshı sabaq mazmunı hám wazıypasın túsindiredi. Keyin ámeliy jumıs ótkeriw ushın zárúr bolǵan material (tuqımlar, náller) úyreniledi hám sol sabaqta kerek bolatuǵın aldın ózlestirgen bilimler tákirarlanadı.

Maydانشadaǵı sabaq waqtında sáwbet klastaǵı metodikalıq talaplarǵa muwapıq alıp barıladı. Úyrenilip atırǵan material (tuqımlar, náller, ósimlikler) tábiyy halda

kóřiledi. Sáwbetten keyin ámeliy iskerlik penen baylanıslı jol-jobalar beriledi, soń oqıwshılar ámeliy jumıstı orınlawǵa kirisedi.

Mektep aldı maydanshasındaǵı shınıǵıw rejesin keltiremiz:

- sabaqtıń wazıypaları;
- sabaqqa tayarlanıw;
- sabaqtı qurallandıruw;
- sabaq ótiwdiń shólkemlestiriw metodikası (sabaq teması hám maqsetin túsindiriw, mashqalalı sorawlar qoyıw, mashqalalı jaǵday júzege keltiriw, oqıtıwshınıń túsindiriw, oqıtıwshınıń jumıs usılların kórsetiw, sáwbet, kórsetilgen usıllardı oqıwshılar tárepinen tákirarlanıwı, klas penen ámeliy jumıs orınlanıwı, ósimliklerdi ósiriw boyınsha jol-jobalar beriw);

- juwmaqlawshı sáwbet.

Sabaq baslanıwındaǵıday shólkemlestirilgen halda tamamlanıwı kerek. Bunıń ushın oqıtıwshı oqıwshılarǵa barlıq jumıs quralların toplawdı, olardı tazalap, kórsetilgen orınǵa qoyıwdı usınıs etedi. Waqıtıń bir bólimin oqıwshılardıń ózlerin tártipke keltirip alıwları: úst hám ayaq kiyimlerin tazalawı, qolların sabın menen juwıwı hám basqalar ushın qaldırıladı.

Sabaqtı nátiyjeli ótiw hám qatań intizamǵa erisiw ushın oqıtıwshı jáne jumıs baslanǵanına shekem hárbir oqıwshıǵa miynet qılatuǵın maydanshanı kórsetedi, sonıń menen birge, kerekli individual jumıs quralların hám egin materialın beredi. Hárbir oqıwshı jumıs penen bánt bolıwı lazım, jumıs nátiyjeleri sabaq aqırında teksiriliwi hám bahalanıwı kerek.

Mektep geografiya maydanshasında ótkeriletuǵın sabaq. Orındaǵı ámeliy jumıs hám baqlawlardıń kóp bólegin mektep aldı jer maydanında úskenelengen geografiya maydandında ótkeriw múmkin. Bunday maydandada ádette túsindiriw hám ózlestiriliwi qıyın bolǵan quramalı temalar úyreniledi. Geografiya maydanshasında jumıstı

shólkemlestiriw mektep aldı maydanında boladı. Geografiya maydanshasındaǵı sabaqqa «Tábiyatta suw» temasındaǵı sabaq misal bolıwı múmkin. Bunıń ushın maydanshaǵa suw (vodoprovod kranı) keltirilip, tiyisli suw aǵımın payda etiw kerek. Eger suw aǵımı jolina hár qıylı tosıqlar qoyılsa, qırǵaqlardıń juwılıp, atawlardıń payda bolıw, dáryanıń aǵısı, quyılıwın payda etiw múmkin. Geografiya maydanshasında oqıwshılar biyikliktiń dúzilisi jaqsı kóringeni ushın, jatıq hám tik janbawırılıqların qarap shıǵadı, keyin ózleri qumda biyiklik modelin tayarlaydı.

Sonıń menen birge, saydı onıń jaqsı kórinetuǵın bólekleri – baslanıwı, aǵısı, quyılıwı, oń hám shep qırǵaqları menen modellestiriw múmkin.

Bunda oqıwshılar Quyashtıń gorizont astındaǵı bálentligin anıqlaw ushın kún yarımında sayanıń uzınlıǵın ólshewge, gorizonttıń tiykarǵı hám aralıq táreplerin erkin anıqlawǵa úyrenedi, tábiyat hádiyselerin baqlaydı hám túsindiredi. Geografiya maydanshasında 3-4-klas oqıwshıları menen jergilikli belgilerge qarap gorizont táreplerin anıqlaw, kompas boyınsha anıqlaw, qurǵaqlıq maydanınıń formaları, bul sabaqlar balalardı qızıqtıradı, sebebi olar ámeliy iskerlik penen baylanıslı.

Tákirarlawshı – ulıwmalastırıwshı sabaq, ádette, tema úyrenilgennen keyin ótkeriledi. Onıń didaktikalıq maqseti aldınǵı ótilgen qatar sabaqlar mazmunın bir-birine baylanıstırıw, olardaǵı eń áhmiyetli máselelerin anıqlaw hám, ulıwma, tema boyınsha ulıwmalasqan juwmaqlar shıǵarıw esaplanadı.

Tákirarlawshı-ulıwmalastırıwshı sabaqlar mazmunına jańalıq elementlerin: jańa misallar, aldınǵı sabaqlarda paydalanılmaǵan kórgizbeli qurallar, diafilmler, diapozitivler kiritiliwi lazım.

Oqıtıwshı tákirarlawshı-ulıwmalastırıwshı sabaqqa puxta tayarlanıwı (úyrenilip atırǵan tema boyınsha sorawlar dizimin dúziw, ulıwmalastırıwshı keste oylap shıǵıw, individual

didaktikalıq kartochkalar tayarlaw) kerek. Bilimlerdiń ózlestirilgenligin tereńirek tekseriw ushın programmalaştırılǵan kartochkalardan, sonıń menen birge, oqıwshılar tárepinen aldın tayarlanǵan albomnan paydalanıw múmkin.

Oqıwshılar bilimin tekseriwde ulıwmalastırıwshı kesteler ayırıqsha áhmiyetke iye, sebebi olarda oyın elementleri bar. Mısal sıpatında «Tórtinshi artıqsha» kestesin keltiriw múmkin. Bul kesteniń hárbir qatarında tort dana ulıwma bolǵan haywanlardan úsh danası olar ushın ulıwma bolǵan belgi boyınsha ayırıqsha toparǵa birlestiriliwi múmkin.

«Tórtinshisi artıqsha» atlı oyın kestesi

Torǵay	Almaxan	Shımshıq	Uzaqsha
Jolbarıs	Qasqır	Totıqus	Pıshıq
Iyt	Sıyır	Shoshqa	Qoy
Peshshe	Shıbın	Kapusta gúbelegi	Pal hárre
Tawıq	Úyrek	Ǵaz	Átshók

Kestede hár qıylı quslar ayaq hám baslarınıń súwretleri qosımsha qılınadı. Balalar olardıń ayaqları ne menen parıqlanıwın, suwda júziwshi jirtqısh quslar ómirinde qanday ról oynawın, sonıń menen birge, tumsıqları awqatlanıwında qanday járdem beriwin túsindiriwi kerek.

Tákirarlawshı-ulıwmalastırıwshı sabaqlardıń dúzilisi tómendegishe bolıwı múmkin: 1) oqıtıwshınıń kiris sózi, bunda úyrenilip atırǵan temanıń áhmiyetin túsindiredi, sabaq maqseti hám rejesin bildiredi; 2) oqıwshılardıń individual, birgelikte awızeki yaki jazba ulıwmalastırılǵan tiptegi tapsırmalardı orınlawı; 3) jumıstıń orınlanıwın tekseriw hám jetispewshilikti joytıw; 4) diafilmler kórsetiw; 5) juwmaq shıǵarıw.

Túsindirmeli oqıw sabaǵı, kino hám telesabaq, sonıń menen birge, ekskursiya sabaǵı da didaktikalıq qásiyetlerge iye sabaqlar tipine kirip, úlken áhmiyetke iye.

Mashqalalı máseleler hám tapsırmalar

1. Tábiyattanıw sabaqlarında logikalıq pikirlewdi rawajlandırıw qásiyetlerin túsindirip berin.
2. Sabaq islenbesin dúziwde tálim-tárbiyalıq, rawajlandırıwshı wazıypallardı kórsetip berin.
3. Sabaq – tábiyattanıwdı oqıtıwdıń da jetekshi forması ekenligi haqqında maǵlıwmat tayarlań.
4. Zamanagóy sabaq dúzilisiniń ishki, kishi dúzililerin kórsetip berin.
5. Zamanagóy tábiyattanıw sabaqların rawajlandırıw qásiyetlerin qalay túsinesiz, túsiniń berin.
6. Tábiyattanıw sabaqların modellestiriw hám rawajlandırıw haqqında maǵlıwmatlar tayarlań.
7. Kombinaciyalastırılǵan sabaqtıń joba hám konspektin dúziń (qálegen tema boyınsha).
8. 1-klas tábiyatqa ekskursiya hám baqlawlar ótkerilgennen keyin ótiletuǵın túsindirmeli oqıw sabaǵınıń joba hám konspektin dúziń («Átirapımızdaǵı álem» sabaqlıǵınan tema saylań).
9. 2-klas «Átirapımızdaǵı álem» sabaqlıǵınan jańa materialdı úyreniw sabaǵınıń joba hám konspektin dúziń (qálegen tema boyınsha).
10. 3-klas «Tábiyattanıw» sabaqlıǵınan predmetli sabaq temaları boyınsha kesteler dúziń.
11. 4-klas «Tábiyattanıw» sabaqlıǵınan ulıwmalastırıwshı sabaq temaları boyınsha kesteler islep shıǵıń.
12. 4-klas «Tábiyattanıw» sabaqlıǵınan «Jerdiń háreketi» teması boyınsha mektep geografiya maydanshasındaǵı sabaq jobası hám konspektin dúziń.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. Tábiyattanıwdı oqıtıwdıń formaları haqqında nelerdi ayta alasız?
2. Sabaq degen ne?
3. Sabaqtıń didaktikalıq maqsetin qalay túsinesiz?
4. Sabaqtıń ulıwmalıq sxeması ne?

5. Tábiyattanıw sabaqlıǵına qanday talaplar qoyladı?
6. Tárbiyalıq talaplar ne?
7. Didaktikalıq talaplardı qalay túsinesiz?
8. Psixologiyalıq talaplardıń áhmiyeti nede?
9. Gigienalıq talaplardıń mazmunı nede?
10. Tábiyattanıw páninde qaysı sabaq tipleri bar?
11. Sabaqtıń dúzilis bólekleri nelerden ibarat?
12. Tábiyattanıw sabaqlıǵınıń jobası hám konspektin dúziwde qanday talaplarǵa boysınadı?
13. Qanday sabaq kombinacijalastırılǵan sabaq dep ataladı?
14. Predmetli sabaq qalay shólkemlestiriledi?
15. Predmetli sabaqlardı ótiwde qanday metodlardan paydalanıladı?
16. Predmetli sabaqtıń joba hám konspekti qalay dúziledi?
17. Jańa materialdı úyreniw sabaǵınıń dúzilisi qanday?
18. Bekkemlew sabaǵı qanday dúziliske iye?
19. Oqıw-tájiriybe maydanshasında ótkerilgen sabaq qalay uyımlastırıladı?
20. Geograiya maydanshasında ne ushın sabaq ótkeriledi?
21. Tábiyattanıwdı oqıtıwda túsindirmeli oqıw sabaqlarınıń áhmiyeti nede?
22. Túsindirmeli oqıw sabaqlıǵın qalay uyımlastırıw múmkin?
23. Túsindirmeli oqıw sabaqlarınıń qanday tipleri bar?
24. Kino hám telesabaq qalay ótkeriledi?
25. Kino hám telesabaqtıń áhmiyeti nede?
26. Kombinacijalastırılǵan sabaqlar qanday elemetlerden ibarat?
27. Kirisiw sabaqların qalay túsindiresiz?
28. Tákirarlawshı – ulıwmalastırıwshı sabaqta ulıwmalastırıwshı kestelerdiń qanday áhmiyeti bar?
29. Tákirarlawshı – ulıwmalastırıwshı sabaqlar qanday dúziliske iye?
30. Házirgi zaman tábiyattanıw sabaqların qalay kóz aldınızǵa keltiresiz?

2-Ş. Ekskursiya sabağı hám onıń baslawısh klas oqıwshılarınıń tábiyattanıwdı úyreniwdegi ornı

Bizge belgili, tábiyattanıw sabaqlarında oqıtıwshı barlıq oqıtıw metodların: awızeki, kórgizbeli hám ámeliy metodlardı qollanadı. Ol ósimlik hám haywanlardı kórsetedi. Ámeliy jumislardı orınlaw jolı arqalı oqıwshılardı ayırım organizmlerdiń sırtqı hám ishki dúzilisi menen tanıstıradı.

Aldıńǵı baplarda jazǵanıımızday, klastaǵı sabaqta júdá uzaq baqlawdı talap etiwshi ósimlik hám haywanlardıń rawajlanıw procesin, hár qıylı orgaznizmlerdiń tábiyiy sharayatalarda birgelikte jasawın kórsetip bolmaydı. Sonıń ushın da tábiyattanıw oqıtıw metodikasında sabaqlardı tolıqtırıwshı arnawlı formalar qollanıladı. Ekskursiyalarda balalar tábiyatındaǵı tábiyiy toparlarǵa bóliwde, awıl xojalıǵında, muzeylerde ósimlik hám haywanlar menen tanıstıradı. Ekskursiyalr aldın qarar tapqan túsiniklerdi bekkemleydi, anıqlaydı, tereńlestiredi hám ulıwmalastıradı.

Ekskursiyalar sabaqlar menen tıǵız baylanıladı: ekskursiyda kórilgen obyektler kurs dawamında kóp márte yadqa alınadı, toplanǵan zatlar bolsa kórsetiledi. Juwmaqlawshı ekskursiyalarda oqıwshılar aldın alǵan bilimlerin jáne de bekkemleydi, tapsırmalar boyınsha ózbetinshe baqlawlar ótkizedi hám material jıynaydı.

Sabaqlardıń úyge tapsırmaları menen, sonıń ishinde, eksperimental xarakterdegi tapsırmalar menen baylanıslılıǵı anıq hám belgili bolıp tabıladı. Oqıwshılar úyde onsha quramalı bolmaǵan tájiriybelerdi ámelge asıradı, baqlawlar ótkizedi. Máselen, úyde dápterlerine klasta ajratılǵan gul bólekleri yaki shıbın-shirkey bóleklerin jabıstıradı, keste toltıradı, súwret sıızadı. Bul oqıtıwdıń eń joqarı kórgizbelilikke hám oqıwshılardıń dóretiwshilik erkinligine tiykarlanǵan arnawlı forma esaplanadı.

Programmanıń derlik hár bir teması boyınsha ekskursiyalar mólsherlengen. Watanımızdıń tábiyiy sharayatı olar sanın ádewir kóbeyttiriwge imkaniyat beredi.

Ekskursiya oqıw-tárbiya jumıslarınıń júdá quramalı hám qıyın formaları hám de bilimlerdi bayan etiwdiń hár túrli metodların názerde tutıwshı eń nátiyjeli oqıtıw formalarınıń biri. Ekskursiyanıń kalendar is jobası oqıw jılınıń basında bir jil ushın sherekler boyınsha jergilikli sharayat esapqa alınğan halda dúziledi. Hár bir ekskursiya puxta tayarlıqtı talap qıladı hám ádette, tómenдеgi basqışlardan quraladı:

- ekskursiyalardıń kalendar jobasın dúziw;
- anıq oqıw-tárbiya wazıypaların belgilew;
- obyekt saylaw hám ol menen shamalap tanısıw;
- keneytirilgen is jobasın dúziw;
- ekskursiyanıń yaki kárxana jumısshılarınıń oqıwshılar menen sáwbet ótkeriwge tayarlaw, olardı ekskursiyanıń maqseti hám wazıypaları menen tanıstırıw;
- oqıwshılardı aldınnan tayarlaw (ekskursiyanıń ulıwmalıq wazıypaların qoyıw, tapsırma hám wazıypalardı bólistiriw, ekskursiyadağı minez-hulq qağıyda-larını menen tanıstırıw, ásbap-úskenelerdi tayarlaw);
- baqlaw imkaniyatların esapqa alıp, eń maqsetke muwapıq baǵdardı saylaw;
- ekskursiya ótkeriw ushın járdemshilerdi tayarlaw.

Ekskursiya waqtında ótkeriletuǵın hám orınlanatuǵın jumıslar tómenдеgilerden ibarat: 1) ekskursiya waqtında oqıwshılar ekskursiya ornına shekem jol-jónekey baqlawlar ótkizip baradı; 2) ekskursiya dawamında oqıtıwshı túsindirip baradı; 3) ekskursiya ornında oqıwshılar adamlar hám mashinalar háreketin yaki tábiyat obyektleri hám hádiyselerin baqlaydı; 4) jumısshılar hám injenerler menen sáwbetlesedi; 5) tábiyiy material jıynaydı hám aldınnan tayarlap qoyılğan toplam, qutısha, bankalarǵa saladı; 6) ólshew jumısların (dáryada, topıraq kesispelerinde, biyiklikte) alıp baradı; 7) kompas boyınsha jónelislerin anıqlaydı; 8) súwret sızadı,

juwmaqlar shıǵaradı, juwmaqlardı ulıwmalastıradı; 9) baqlap atırǵan obyektte sociallıq paydalı miynet qıladı.

Ekskursiya waqtında toplanǵan material sabaqta, úyde yaki sabaqtan tısqarı waqıtta mektepte islenedi (tártipke keltiredi). Olardan gerbariy hám kollekciyalar tayarlanadı, olar tarqatpa material bolıp xızmet qıladı yaki olardan kórgizbeli qural sıpatında paydalanıladı. Sol maqsette, sonıń menen birge, súwretler, albomlardan da paydalanıladı.

Ekskursiya toplanǵan materiallardan tek tábiyattanıw sabaqlarında ǵana emes, bálkim matematika, ana tili, miynet hám súwret sabaqlarında da paydalanıw múmkin. Mısal ushın, 1-klasta «Álipbe» oqıtılıp atırǵan dáwirde oqıwshılar menen «Gúz» teması boyınsha eki ekskursiya ótkeriledi, ekskursiyalar waqtında oqıwshılar baǵda erte hám kesh gúz dáwirinde ósimlikler ómirindegi ózgerisler menen tanısadı. Balalar quslardıń ushıp ketiwin baqlaydı, miynet sabaqları ushın tábiyiy material jıynaydı.

Qıs hám báhárde oqıwshılardıń ósimlikler ómirindegi jil máwsimlerine qarap parıqlardı kóriwi ushın kelesi ekskursiyalardı sol obyektlerde ótkeriledi.

2-klasta tábiyattaǵı máwsimlik ózgerisler teması menen baylanıslı halda ekskursiyalar ótkeriledi, olarda oqıtıwshı balalar bilimlerin keńeyttiredi hám tereńlestiredi, tábiyat haqqında anıq túsinipler qalıplestiredi.

1-klasta balalar ekskursiyalarda 3-4 ósimlik penen tanısadı hám olardı jil dawamında baqlap baradı. 2-klasta buǵan jáne 3-4 ósimlik túri qosıladı, 3-klasta, báhárdıń aqırına kelip, olar 6-8 ósimlik túrlerin (terek puta hám ot ósimlikleri) tanıwı hám táripley alıwı, 4-klasta bolsa 8-10 túrdi jaqsı bilip alıwı gerek.

Ekskursiya oqıwshılardı tábiyat hádiyseleriniń yaki tábiyat hám miynet baylanısların sáwlelendiriwshı faktlar menen tanıstırıw ushın zárúr bolǵan bilim deregi esaplanadı. Mısal sıpatında, eń kóp tarqalǵan suw ósimlikleri hám

haywanlar menen tanısw maqsetinde suw basseynine ótkeriletuǵın ekskursiya jobasın keltiremiz. (3-klas):

1) aldınǵı tábiyatta (baǵsha, park) ótkergen ekskursiya mazmunı boyınsha sáwbet;

2) jańa tema boyınsha (suw basseyniniń jánlikleri haqqında) kirisiw sáwbeti;

3) ósimliklerdi baqlaw;

4) haywanlardı baqlaw;

5) jaqında jaylasqan suw basseynindegi ósimlik hám haywanlardıń sırtqı dúzilisin qarap shıǵıw;

6) ekskursiya materialın jıynaw;

7) ulıwmalastırıwshı sáwbet;

8) úyge tapsırma beriw (keste).

Ekskursiya procesinde oqıtıwshı oqıwshılardıń biliw iskerligine basshılıq qıladı, bunda awızeki (gúrriń, sáwbet, túsindiriw), kórgizbeli (sáwbet procesinde baqlaw) hám ámeliy (oqıwshılardıń ámeliy islerine basshılıq qılıw) metodlarınan paydalanıladı.

Ekskursiya procesinde oqıwshılar tek baqlap ǵana qalmastan, bálkim úyrenilip atırǵan obyekt haqqında jańa maǵlıwmatlar alıwı hám olardan ámelde paydalanıp biliwi kerek. Alǵan bilimlerdiń nátiyjelerin oqıwshılar sóylep bere alıwı lazım.

Oqıtıwdıń hár túrli metodları hám usıllarınan paydalanıw tárepinen sabaqlarǵa uqsas bolǵan ekskursiya házirgi waqıtta ózine tán belgilerge de iye. Ol mektepten tısqarıda ótkeriledi hám kóbirek waqıt talap qıladı, waqıt tek biliw iskerligine ǵana emes, al úyreniw obyektine hám arqaǵa qarap háreketleniwge de sarplanadı.

Ekskurciyada oqitwshı hám oqıwshılar iskerliginiń túrleri

T.n	Is rejesi	Oqıtıwshı iskerligi	Oqıwshılar iskerligi
1	Tábiyatqa (baǵ, park) al- dıńǵı ótkerilgen ekskur- siya mazmunı boyınsh sáwbet	Sáwbet, ekskursiya obyektlerin kórsetiw.	Esitedi, obyektlerdi qarap shıǵadı.
2	Jańa tema boyınsha (suw basseynlerinde jasawshı- lar haqqında) kirisiw sáwbeti.	Sáwbet, tapsırmanı túsindiriw. Tapsırmanı orınlaw aldınan jol-joba beriw.	Esitedi, tanısqań ósimlik- lerdi qarap shıǵadı.
3	Suw basseyni tereńligin anıqlaw.	Oqıtıwshı bir oqıwshıǵa uzın tayaqti suwdıń túbine shekem túsiriwdi, keyin bolsa tayaqshanıń suw ishinde bolǵan bólegin ólshewdi usınadı.	Tapsırmalardı orınlaw, ólshew, nátiyjelerdı jazıp alıw.
4	Ósimliklerdi baqlaw.	Túsindiriw, kórsetiw. Qoǵa paqalı hám miywelerdiń sanaattaǵı áhmiyetin gúrrin etiw, shaqa japıraqtı, tuqımdı kórsetiw.	Baqlaw, japıraǵınıń dúzilisın qarap shıǵıw. Japıraǵın, qoǵa hám urıqların salıstırıw. Dápterge súwretin sızıw.

5	Haywanlardı baqlaw.	Mashqalalı soraw qoyıw. Túsindiriw. Suw dóńes qurtı, aylanshıq, baqanshaq hám suw ógizdiń sırtqı kórinisin analizlew. Suw basseynlerinde jasawshı jánlıklardi jıynaw boyınsha jol-joba beriw. Suw basseynlerinde jasawshı teńge baliq haqqında gúrrin.	Baqlaw, suw basseyninde jasawshılardıń dene bóleklerin qarap shıǵıw, salıstırıw. Ámeliy jumıs ushin suw basseynlerinde jasawshılardı tutıw.
6	Baqlawlar (kórilgen obyektler) tiykarında sáwbet.	Juwmaqlawshı sorawlar qoyıw. Sáwbet.	Ótkerilgen baqlawlarǵa tayarlanıp, sorawlarǵa juwap beriw.
7	Úyge tapsırma: baqlawlar kúndeligi yaki tábiyattanıw dápterlerine kórilgen suw ósimligi hám haywannıń súwretin sıziw. Kelesi sabaqta klasqa suw ósimligi hám haywandı ákeliw, olardıń sırtqı kórinisin, formasın, reńin salıstırıw, parqı hám uqsashlıǵın tabıw.	Jol-jobalar beriw.	Tapsırmalardı orınlaw.

Ekskursiya waqtında bilimdi tek oqıtıwshı ǵana emes, bálkim basqa shaxslar da bayanlaydı. Onıń pariq qılatuǵın áhmiyetli belgisi – átirap barlıqtıń obyekt hám hádiyseleri menen tanıstırıw.

Klasta bolsa tábiyyiy obyektler kóbinese kórgizbeliliktiń ol yaki bul quralları menen almastırıladı. Sonıń ushın da ekskursiyada sabaqtaǵıǵa qaraǵanda úyreniletuǵın obyekt hám hádiyselerdiń anıq baylanısları ańsatsıraq belgilenedi.

Mashqalalı máseleler hám tapsırmalar

1. Baslawısh klaslar tábiyattanıw páninen ekskursiya sabaqların rawajlandırıw jolları haqqında maǵlıwmat jıynań.

2. Házirgi dáwir mekteplerinde ekskursiya sabaqlarınıń innovacion hám integraciyalaw qásiyetlerin kórsetip berıń.

3. Tayansh mekteplerinde tábiyat qoynında ekskursiyalar uyımlastırıw hám ótkeriw usılların analiz qılıń.

4. 1-2-klaslar ushın tábiyatta ótkeriletuǵın ekskursiya hám baqlawlardıń kestesin dúziń.

5. 1-2-klaslar ushın tábiyatta ekskursiya hám baqlawlar ótkeriletuǵın keyingi túsindirmeli oqıw sabaǵınıń joba hám konspektin dúziń («Oqıw kitabı»nan tekst saylań).

6. 3-klass «Tábiyattanıw» sabaqlıǵınan ekskursiya sabaǵında predmetler aralıq baylanıs didaktikalıq principin jarıtıwshı tema boyınsha sabaq jobası hám konspektin dúziń.

7. 4-klass «Tábiyattanıw» sabaqlıǵınan úlketanıw principin belgilewshı ekskursiya sabaqlarınıń ulıwmalıq temalar kestesin dúziń.

8. 1-4-klaslar ushın ekskursiya sabaqlarınanan keyin oqıtılıwı múmkin bolǵan temalardıń ulıwma kestesin dúziń.

9. 1-4-klaslarda oqıwshılardıń baqlawlı menen baylanıslı oqıwlarda paydalanılatuǵın temalar dizimin dúziń («Oqıw kitabı»nan paydalanıw múmkin).

10. Ekskursiyada oqıtıwshı hám oqıwshı iskerliginiń túrleri kestesin analiz qılıń.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. Tábiyattanıw sabaqları arasında ekskursiya sabaǵı qanday orındı iyeleydi?
2. Ekskursiya sabaǵına tayarlıqtıń tiykarǵı basqışları nelerden ibarat?
3. Ekskursiya waqtında qanday tájiriybelerdi ótkeriw múmkin?
4. Ekskursiya dawamında oqıwshılar qanday islerdi orınlaw imkaniyatına iye boladı?
5. Ekskursiya ótkeriwde qanday metodlardan paydalanıladı?
6. Ekskursiya sabaǵında túrli metodlardan qay tárizde nátiyjeli paydalanıw múmkin?
7. Ekskursiyada toplanatuǵın materiallardan tábiyattanıw sabaqlarınan tısqarı jáne qaysı sabaqlarda paydalanıw múmkin?
8. Ekskursiya sabaǵınıń jobası qalay dúziledi?
9. Ekskursiyadan keyin tábiyattanıwǵa baylanıslı maqalalardı oqıwdıń áhmiyeti qanday?
10. Oqıwshılardıń baqlawlı menen baylanıslı oqıw sabaqları qanday áhmiyetke iye?
11. Ekskursiya sabaǵı dawamında predmetler aralıq baylanıs didaktikalıq principielerin ámelge asırıw jolların qalay túsinesiz?

3-§. Tábiyattanıwda klastan tısqarı jumıslar, olardıń túrleri

Sabaqtan tısqarı jumıslar úy jumıslarına (wazıypalar) qaraǵanda quramalı. Olardı ámelge asırıw ushın tiyisli ósimlikler, arnawlı ásbaplar hám basqa úskeneler talap qılınadı. Sabaqtan tısqarı islerge: tiri tábiyat múyeshindegi, oqıw-tájiriye maydanshasındaǵı hám tábiyatta jazǵı tapsırmalar boyınsha orınlanatuǵın jumıslar kiredi. Bul jumıslar oqıwshılardıń oqıtıwshı basshılıǵında olardıń bilimge

qızıǵıwshılıǵın oyatıw, sonıń menen birge, mektep baǵdarlamasın keńeyttiriw hám de tolıqtırıw maqsetinde ámelge asıratuǵın sabaqtan shettegi kópshilik iskerlik forması bolǵan klastan tıs jumısları bolıp tabıladı.

Tábiyattanıw bólmelerinde hám tiri tábiyat múyeshinde ótkeriletuǵın jumıslar ushın oqıwshılarǵa tapsırmalar sabaqlarda kurstıń barlıq temaları ushın oqıw jılı dawamında berip barıladı. Tábiyattanıw pánleriniń oqıtılıwında oqıwshılar menen alıp barılatuǵın klastan tıs shınıǵıwlardıń májbúriy bolmaǵan kewilli formaları: individual jumıslar, klastan tısqarı, sociallıq paydalı miynetler keń qollanıladı. Klastan tısqarı jumıs oqıw materialı tiykarında hám oǵan baylanıslı halda uyımlastırıladi. Biraq onıń mazmunı sabaqtı tákirarlamaydı. Sabaqtıń sheńberi menen sheklenbeydi, biraq onı tolıqtıradı hám tábiyat haqqındaǵı pánniń qızıqlı hám de kerekli táreplerin ashıp beredi.

Tábiyattanıw boyınsha klastan tısqarı jumıslar sabaqlarda alınǵan bilimlerde keńeyttiriw, tereńlestiriw hám konkretlestiriw, tábiyattı úyreniwge qızıǵıwshılıq oyatıw, oqıwshılar iskerligi hám de erkinligin rawajlandırıw, waqıttı rejelestiriw imkaniyatın beredi. Klastan tısqarı tábiyattanıw jumısları tárbiyalıq áhmiyetke de iye, sebebi bul jumıslar oqıwshılardıń minez-qulqına unamlı tásirin kórsetedi. Olardıń materiallıq dúnyaǵa qarası hám miynet mádeniyatı qalıplese, biliwge qızıǵıwı, ózbetinshe baqlaw kónlikpeleri rawajlanadı, jámiyetshilik sezimin hám tábiyatqa qoyılǵan klastan tıs jumıslar oqıwshı shaxsın hár tárepleme rawajlandırıw qurallarınan biri esaplanadı.

Uzaq múddetli tájiriye beler ótkeriw, gerbariy hám kollekciyalar ushın material jıynaw, model, maket hám basqa kórgizbeli qurallar tayarlaw, janlı tábiyat múyeshi hám oqıw-tájiriye maydanshasındaǵı isler sıyaqlı klastan tısqarı jumıslardıń formaları tábiyattı úyreniwdi ómir menen baylanıstırıw hám oqıwshılardı politexnikalıq tayarlıq ushın

áhmietetli bolǵan ámeliy oqıw hám kónlikpeler menen qurallandıraw imkanıyatın beredi.

Balardıń baqlawlı hám oqıtıwshınıń túsindirıwı menen alıp barılatuǵın awıl xojalıǵı boyınsha ámeliy jumısları tábiyattı basqarıw, onı insan mápi ushın ózgertiw haqqındaǵı táliymat tiykarların túsiniw alıwına járdem beredi. Balardıń sociallıq-paydalı iskerlikleri olardı miynetke úyretedi hám watan súyiwshilik tárbiyasına kómeklesedi. Klastan tıs shınıǵıwlarıń barlıq túrleri bir-birine baylanıslı bolıwı, biri ekinshisin tolıqtırıwı kerek. Ósimlik hám haywanlar menen islewge sabaqlarda payda bolǵan qızıǵıwshılıq klastan tısqarı shınıǵıwlarında rawajlanıwı múmkin, ásirese, tábiyattanıw menen qızıǵatuǵın oqıwshılar jas tábiyattanıw dógeregi shınıǵıwlarına qatnasıwı sózsiz. Oqıwshılarda tábiyiy obyektlerdi kollekciyalastırıwǵa meyillikti, haywanlarǵa mehir sezgen oqıtıwshı olardıń qızıǵıwshılıqlarına qarap shınıǵıwlar tabıwı, tábiyat haqqındaǵı pándi tereńirek úyreniw niyetin rawajlandıraw zárúr.

Klastan tısqarı islerdiń mazmunı. Tábiyattanıw boyınsha klastan tısqarı islerge tábiyattı úyreniw hám qorǵaw, ósimliklerdi ósiriw, haywanlarǵa ǵamqorlıq qılıw menen baylanıslı bolǵan hár túrli shınıǵıwlar kiredi. Bul shınıǵıwlar sabaqlardı tákirarlamawı hám tek sabaqlarda alınǵan bilimlerge tiykarlanıwı kerek. Balalar itibarın tábiyat, sonıń menen birge, mektep janlı múyeshi hám oqıw-tájiriye maydanındaǵı baqlawlarǵa qaratıw; kóshe hám mektepti kóklem-zarlastırıw, quslardı qorǵaw hám awıl xojalıǵı zıyankeslerine qarsı gúres boyınsha sociallıq-paydalı miynetti shólkemlestiriw lazım. Tábiyattaǵı ámeliy jumıslar baqlawlar hám tiyisli kitaplardı oqıw menen birge alıp barılıwı kerek.

Klastan tısqarı jumıstıń tezlik penen alıp barılıwı ushın onı shólkemlestiriw formaların puxta oylap shıǵıw zárúr. Klastan tısqarı jumıslardı úsh toparǵa bóliw múmkin:

1-toparǵa kóplep oqıwshılardı qamtıp alıwshı ǵalabalıq jumıslar, ilajlar; 2-toparǵa sheklengen oqıwshılar sheńberinde

alıp barılatuǵın dógerek jumısları; 3-toparǵa tábiyattı úyreniwge qızıǵatuǵın ayırım oqıwshılar menen alıp barılatuǵın jumıslar kiredi.

Ǵalabalıq shınıǵıwlar kinofilmlerdi kórsetiwdi, tábiyatqa ekskursiya ótkeriwdi, ertelikler, oqıwshılar jumıslarınıń kórgizbesin shólkemlestiriwdi, sonıń menen birge ǵalabalıq ilajlardı (zúraát kúni, baǵ hápteligi, terekler otırǵızıw hápteligi, quslar kúni hám basqalar) ótkeriwdi názerde tutadı.

Topar shınıǵıwlarına jas geograflar, jas tábiyattanıwshılar sıyaqlı klub jumısları kiredi.

Individual shınıǵıwlar diywalı gazetalar, albomlar shıǵarıwdı; janlı tábiyat múyeshi hám mektep aldı oqıw-tájiriybe maydanındaǵı, tábiyattaǵı islerdi; sabaqtan tısqarı oqıw hám informaciya múyeshi ushın tábiyattanıw mazmunındaǵı materiallar saylawdı, balalalar ilimiy-ǵalabalıq kitaplarına pikir jazıwdı óz ishine aladı.

Individual jumıslar. Tábiyattı biliwge meyillik yaki hesh bolmaǵanda qızıǵıwshılıqqa iye bolǵan oqıwshılar menen tábiyattanıw boyınsha individual isler alıp barıladı. Balalarda tábiyatqa qızıǵıwshılıq payda bolıwında oqıtıwshınıń shaxsı, onıń tábiyatqa muhabbatı hám múnásibeti, oqıwshılardı izine ertiw hám qızıqtıra alıw uqıbı úlken ról oynaydı. Onıń 1-klasta baqlawdı qalay shólkemlestiriwge, bul jumıstın zárúrligi hám áhmiyetliligin qanshelli tiykarlawǵa, tábiyattanıwdı oqıtıwdı qalay jolǵa qoyıwına oqıwshılardıń bilim sapası ǵana emes, bálkim sabaqtan tısqarı waqıtlarda tábiyattanıw jumısların islew niyetleri de baylanıslı.

Individual tapsırmalardı orınlaw izertlew jumısları kónlikpelerin qalıplestiredi, balalardıń bos waqıtların paydalı hám qızıqlı isler menen toltıradı. Individual tapsırmalardıń mazmunı oqıwshılardıń qızıǵıwshılıqları menen belgilenedi. Oqıwshını ne qızıqtırmasın – xana ósimliklerine ǵamqorlıq qılıw ma, haywan hám ósimlikler súwretlengen marka yaki otkritkalardı toplaw ma, gerbariy dúziw me, tábiyatta tájiriybeler hám baqlawlar ótkeriw – hámmesi oqıtıwshı

tárepinen maqullanıwı hám qollap-quwatlanıwı lazım. Individual tapsırmalar oqıwshılardıń qızıǵıwshılıqlarına qarap tańlanadı, biraq tapsırmalardıń mazmunı olardıń orınlanıwın shólkemlestiriw hám metodikası oqıtıwshı tárepinen maydalap úyrenilgen bolıwı kerek (úyreniw obykti, baqlaw yaqı jumıs ornı belgilenedi, joba dúziledi). Jumıstıń aqırına jetkiziliwi hám oǵan qızıǵıwshılıqtı joǵaltıwı ushın individual tapsırmalar orınlanıwında oqıtıwshı oqıwshılardıǵa turaqlı járdem kórsetip barıwı zárúr.

Gerbariy yaqı kollekciyalar dúziw sıyaqlı sonday tapsırmalardıń orınlanıwı tek oqıtıwshı oqıwshılardı aldınnan ósimlik, shıbın-shirkey hám basqa tábiyat obyektlerin jıynaw, ósimliklerdi baqlaw, toplanǵan materiallardı montaj qılıw hám sol sıyaqlılardıń qaǵıydalarına úyretkende ǵana nátiyjeli boladı. Sol maqsette tábiyatqa oqıw ekskursiyası hám miynet tálimi sabaqlarınan paydalanıladı. Tábiyiy material toplaw qaǵıydaları haqqında gúrriń qıla otırıp, oqıwshılardıǵa tábiyattı qorǵaw zárúrligin esletiw kerek.

Individual tapsırmalardıń orınlanıwın tekserip barıw kerek, jumıs aqırında onıń nátiyjeleri menen oqıwshılardı tanıstırıw zárúr. Individual jumıslardıń ámeliy áhmiyeti tek oqıwshılardı onı ámelge asırıw zárúrligin túsingende ǵana támiyinlenedi. Soǵan bola orınlanǵan jumıs haqqında waqıt-waqtı menen (tábiyattanıw sabaqlarında yaqı klastan tısqarı shınıǵıwlarda) esabat tıńlap barıw paydalı. Bunda hárbir individual jumıstıń nátiyjeleri barlıq oqıwshılardıń baylıǵı bolıp qaladı. Bunday esabatlar klastan tısqarı islerge qızıǵıwshılıqtı marapatlaydı, oqıtıwshınıń tábiyatqa baylanıslı bilimin toltıradı hám keńeyttiredi, olardı klastan tısqarı jumıslardıń barlıq formalarına aktiv qatnasıwına alıp keledi.

Topar shınıǵıwları. Tábiyattanıw boyınsha klastan tısqarı jumıslardıń topar bolıp ótkeriletuǵın formalarınan biri dógerek jumısı esaplanadı. Ol belgili qatnasıwshılar sheńberin qamtıp aladı hám tábiyattı tereńirek úyreniw imkaniyatın beredi. Dógerekke aǵza bolıw óz qálewı menen, biraq oǵan

kiriwshi óz moynına anıq joba boyınsha islew hám baslanğan jumısın aqırına jetkiziw májbúriyatın aladı. Jobağa oqıwshılar orınlawğa kúshi jetetuğın jumıslar kiritiliwi lazım, Oqıwshınıń tiykarǵı wazıypası – ámeliy nátiyjeler beriwshi aktiv jumıslardı támiyinlew. Jumısta hár qıylı: oqıtıwshı hám oqıwshılardıń tábiyiy yaki súwretlengen kórgizbeli qurallardı kórsetiw menen awızeki bayan qılıwı, ámeliy oqıw hám kónlikpelerdi qalıplestiriwge qaratılğan oqıwshılardıń sociallıq-paydalı miyneti hám basqa metodlar durıs biriktiriliwi lazım.

Dógerektiń nátiyjeli islewinde shınıǵıwlar ótkeriwge tayarlanıw úlken áhmiyetke iye. Birinshi shınıǵıw aldınan onı ótkeriw waqtı haqqında esletiw, dógerek wazıypaları menen oqıwshılardı tanıstırıw, kirisiw sáwbetiniń mazmunın barlıq sıpatlaması boyınsha oylap shıǵıw zárúr. Dógerektiń is rejesin dúze otırıp, mólsherlengen temanı oqıwshılar menen dodalaw hám olardıń usınıs-tileklerin esapqa alıw kerek. Dógerektiń birinshi shınıǵıwlarında onıń aktivleri hám keńesi (sárdarı, onıń orınbasarı, baspasóz aǵzaları) saylanadı hám atı («Hámme nárseni biliwdi qáleymen», «Biz hám tábiyat». «Jas tábiyattanıwshılar», «Tábiyattı súyiwshiler» hám basqalar) tastıyqlanadı. Eń jaqsı at ushın tańlaw járiyalanıwı múmkin. Sonıń menen birge, dógerekte qatnasıwshılardıń minez-qulqı qaǵıydaların islep shıǵıw hám tastıyqlaw zárúr. Qaǵıydalar tómendegishe: 1) iske tez kirisiw; 2) barlıq tapsırmalardı óz waqtında orınlaw; 3) hárbir jumıstı juwmaǵına jetkeriw; 4) baqlawlar hám orınlanğan jumıslar kúndeligin júritiw; 5) doslarına járdem beriw; 6) shınıǵıwlarǵa turaqlı qatnasıw.

Dógerek isine oqıtıwshı basshılıq qıladı. Qatnastı sárdar yaki onıń orınbasarı arnawlı jurnalda alıp baradı. Shınıǵıwlar eki háptede bir márte turaqlı kún hám saatlarda ótkeriledi.

Birinshi shınıǵıwda tek shólkemlestiriw máseleleri menen sheklenbew kerek. Oqıwshılarǵa kishirek, biraq qızıqlı kiris materialın beriw kerek, olar dógerek jumısına qızıqsın hám ne menen shuǵallanıwları haqqında dáslepki (shamalap)

kózqaraslarǵa iye bolsın. Jumıstı diafilm, diapozitiv kóriw, tábiyattanıw mazmunındaǵı ilimiy-ǵalabalıq ádebiyat oqıw menen baslaw maqul.

Hárbir jas tábiyattanıwshı yaqı úsh-tórt oqıwshıdan ibarat kishi topar oqıtıwshı járdeminde ózleri ushın belgili temanı tańlaydı. Dógerék basshısınıń wazıypası hárbir qatınasıwshını ol isley alatuǵın paydalı tema menen qızıqtırıw. Dógerekte ótkeriletuǵın jumıs hár túrli bolıwı, biraq ulıwma maqsetke – súyikli tábiyattı úyreniwge birlestiriliwi zárúr. «Hámme nárseni biliwdi qáleymen» dógereginiń (3-4-klaslar) jumısın tómendegi joba boyınsha analiz qılıw múmkin: 1) kirisiw shınıǵıwı; 2) tábiyatqa ekskursiya («Gúz ónimleri») teması; 3) «Súyikli úlkeniń qusları», «Jıldıń hár qıylı máwsimlerinde ósimlikler», «Jıldıń hár qıylı máwsimlerinde haywanlar» diafilmlerin kóriw; 4) «Tábiyat ustaxanası», «Saat gúller», «Olardı qorǵaw kerek» sıyaqlı otkritkalar dúrkini menen islesiw; 5) «Altın gúz» erteligi; 6) «Qanatlı doslarǵa járdem» operaciyası; 7) tábiyat (úlketanıw) muzeyine ekskursiya; 8) «Qızıl kitaplar» haqqında sáwbet; bul kitaplarǵa kiritilgen ósimlik hám haywanlardı tamashalaw; 9) tábiyatqa ekskursiya (tema «Sıyqırlı dárixana»); 10) dógerék islerin juwmaqlaw.

Shınıǵıwlarda hár túrli: oqıtıwshı hám oqıwshılar gúrrińi, sáwbet, ámeliy jumıslar orınlaw (kollekcıya hám gerbarıyer islew, tájiriyebelerge tayarlanıw hám ótkeriw), tábiyatta ótkerilgen baqlawlardı dodalaw usıllarınan paydalanıladı.

Oqıtıwdıń texnika quralları hám qızıqlı material dógerék jumıslarınıń májbúriy elementi bolıp esaplanadı.

Klub jumısı. Tábiyattanıw boyınsha klastan tis jumıslarda baslawısh klas oqıtıwshıları klub islerinen keń paydalanadı, olardıń basqa jumıs formalarınan parqı sonnda, klubta balalar erkinirek is júritiwi múmkin, óz ara múnásibetler ushın erkin jaǵday jaratıladı, oynılarǵa mıtájlik hám qızıǵıwshılıq qanaatlan-dırıladı.

Klub jıynalıсында oqıwshılar ózlerin qızıqtırǵan: Bul ne? Ne ushın bul júz beredi? Qay jerde buni kóriw, biliw, oqıw múmkin? sıyaqlı sorawlarǵa ózbetinshe juwaplar alıwǵa úyrenedi. Klub jıynalısuınıń zárúr elementleri oqıwshılardıń sorawları hám juwapları, juwaplar tabılǵan dereklerdeń álbette kórsetiliwi kerek boladı. Bul jumıs penen barlıq oqıwshılardı qızıqtırıw ushın klasqa «Sorań, juwap beremiz» dep jazılǵan qutı qoyıladı, oǵan sorawlar jazılǵan betler salınadı.

Klubtıń náwbettegi jıynalısinan bir hápte aldın oqıtıwshı sorawların mazmunına qarap toparlarǵa bóledi, klub aǵzaları arasında bolistiredi hám juwap tabıwdı usınıs qıladı. Juwaplar tayarlaw ushın oqıtıwshı klub aǵzalarına maǵlıwmatnama hám ilimiy-ǵalabalıq ádebiyatqa múrájat qılıwdı, eger kerek bolsa, tábiyatta yaki janlı tábiyat múyeshinde baqlawlar, ápiwayı tájiriybeler ótkeriwdi usınadı. Sorawlarǵa juwap beriwdi dene hám hádiyselerdi kórsetiw menen alıp barǵan maqul.

Klub shınıǵıwların ótkeriwge bunday tayarlıq balalarda tek baqlawshılıqtı, qosımsha ádebiyat penen islew hám sorawlarǵa durıs juwap beriw uqıplılıǵın ǵana emes, al kórsetiw ushın material saylaw uqıpların da rawajlandıradı, juwaplardı ádewir durıs hám este qalıwın támiyinleydi, basqa klub aǵzalarında da sorawlardı tereń hám qızıqlı boldırıwǵa umtılıwdı qalıplestiredi.

Klub jıynalısuı ótkerilip atırǵan klasta múyesh yaki xabar stendi (taxtası) bolıwı kerek, olarda bolajaq jıynalıslar, olardıń teması, ábebiyattı usınıwshı dizim haqqında bildiriw jaylastırıladı. Bul jerde kitaplar, kórgizbeli qurallar, tábiyiy materiallardan tayarlanǵan kórgizbeler de qoyıladı.

Ǵalabalıq jumıslar. Tábiyattanıw boyınsha klastan tısqarı ǵalabalıq jumıslar ekskursiyalar, saylawlar, diapozitiv hám kinofilmlerdi kórsetiw menen birge tematikalıq kesheler, hár qıylı ilajlardı (quslar kúni, gúller, terekler otırǵızıw, zúraát bayramları hám basqalar) de óz ishine aladı. Olardan maqset – klastan tısqarı jumıslarǵa ilajı barınsha kóbirek oqıwshılardı

qaratıw, olarda qatnasıwǵa qızıqtırıw, balalar iskerligin jolǵa qoyıw, olardı sociallıq-paydalı islerge baǵdar-law, balalarda shólkemlestiriwshilik qábiiletlerin anıqlaw hám rawajlandırıw.

Ǵalabalıq jumıslar uzaq hám puxta tayarlıqtı talap qıladı. Ol yaqi bul ilajlardı ótkeriw ushın aldınnan onsha úlken bolmaǵan baslamashılar toparın saylaw hám joba islep shıǵıw, tapsırmalardı hámme qatnasıwshılarǵa bólistiriw kerek. Topardıń hárbir aǵzası óz moynına rejeniń belgili bólimin orınlaw juwapkershi-ligin aladı. Mısal ushın, «Báhár keldi» atlı bayram ilajına tayarlanıwda oqıwshılar-dan biri báhár haqqında maǵlıwmat beredi, basqası – basshılıqqa alınǵan klas penen kórkem háweskerlikti uyımlastıradı, úshinshisi – atqarıwshılar ushın kiyim-kenshek, tórtinshisi – diywalı gazeta tayarlaydı hám t.b.

Ilajǵa tayarlanıw tábiyat haqqındaǵı óz bilimlerin baqlawlar yaqi kitaplardı oqıw járdeminde tolıqtırıw zárúriyatı menen baylanıslı bolıwı lazım. Mısal ushın, báhár (ashıq kúnler, ósimlik hám haywanlardıń oyanıwı, quslardıń ushıp keliwi) haqqındaǵı bayanlamanı (xabardı) tayarlaw baqlawlar hám tábiyattaǵı báhárgi ózgerisler haqqındaǵı ádebiyat oqıw menen baylanıslı. Ilaj jobada belgilengen waqıtta barlıq oqıwshılardıń aktiv qatnasıwında ótkeriliwi kerek (Ata-analar da mirat etiliwi múmkin). Shólkemlestiriw, shıraylı rásmiylestiriw (bezetiw), jarqın shıǵıwlar sonday ilajlardıń ajıralmas bólekleri esaplanadı. Olar qatnasıwshılar yadında waqıyalardı saqlawshı hám tábiyattı úyreniw hám de qorǵaw boyınsha jumıslardı tereńlestiriw ushın xoshamet bolıp xızmet qılıwshı emocional kóterińkilikti júzege keltiredi.

Mashqalalı máseleler hám tapsırmalar

1. Sabaq hám klastan tısqarı jumıslardıń óz ara baylanısın kórsetip beriń.

2. 1-4-klaslarda «Átirapımızdaǵı álem» hám «Tábiyattanıw» pánlerinen klastan tısqarı ilajlardıń tema jobasın dúziń.

3. Klastan tısqarı jumıslardıń tárbıyalıq, ekologiyalıq hám tábiyat qorgawına baǵdarlanǵanlıǵın tiykarlap beriń.

4. Tańlangan («Baǵ hápteligi», «Quslar kúni», «Gúller bayramı») tema boyınsha:

a) lekciya;

b) kórgizbeli qurallar;

d) qosıqlar;

e) muzikalı shıǵıwları óz ishine alǵan ertelikler jobasını dúziń.

5. Baslawısh klaslarda tábiyattanıw pání boyınsha klastan tısqarı oqıwlar ushın ádebiyatlar dizimini dúziń.

6. Klastan tısqarı ǵalabalıq ilajlardı shólkemlestiriw hám ótkeriw metodikasına baylanıslı tómendegi:

1) Ǵárezsizlik kúni;

2) «Assalam, Nawrız»;

3) «Planetamızdı saqlayıq»;

4) «Tábiyat hám insan» sıyaqlı temalargá joba hám ilajler islep shıǵıń.

7. Balalardıń logikalıq oy-pikirdi rawajlandırıw ushın úlke materiallarınan paydalanıp, ekewden rebus hám krossvord dúziń.

8. Tábiyiy materiallarga baylanıslı mısallar, jumbaqlar dizimini dúziń.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. Klastan tısqarı jumıslar degende neni túsinesiz?

2. Klastan tısqarı jumıslardıń áhmiyeti nede?

3. Klastan tısqarı jumıslardıń tiykarǵı mazmunın qalay túsinesiz?

4. Klastan tısqarı jumıslardıń qaysı túrlerin bilesiz?

5. Individual, topar hám ǵalabalıq shınıǵıwlardıń qásiyetleri nede?

6. Individual tapsırmalar qanday áhmiyetke iye?

7. Individual tapsırmalardı orınlawǵa oqıtıwshınıń wazıypası nelerden ibarat?

8. Topar shınıǵıwlarınıń áhmiyeti qanday?
9. Klastan tısqarı jumıslarda dógerekler qanday áhmiyetke iye?
10. «Hámme nárseni biliwdi qaleymen» dógereginiń jobası qanday dúziledi?
11. Tábiyattanıw boyınsha klastan tısqarı jumıslarda klub isiniń áhmiyeti nede?
12. Klub shınıǵıwları qalay ótkeriledi?
13. Ğalabalıq jumıslar hám olardıń áhmiyeti haqqında neler ayta alasız?
14. Tábiyattanıw boyınsha ótkeriletuǵın ğalabalıq jumıslar túrlerine neler kiredi?
15. Tábiyattanıw boyınsha klastan tısqarı ádebiyat oqıwdıń áhmiyeti nede?
16. Klastan tısqarı ádebiyat oqıwda qaysı usıllardan paydalanıladı?
17. Tábiyattanıw boyınsha klastan tısqarı jumıslar alıp barıwda baspasózdiń ornı qanday?
18. Tábiyattanıw páninen klastan tısqarı islerdi orınlawda oqıwshılar qanday marapatlanadı?
19. Klastan tısqarı jumıslardı orınlawda oqıtıwshınıń tiykarǵı wazıypaları nelerden ibarat?

4-§. Bilimlerdi tákirarlaw, oqıwshılardıń bilim, uqıp hám kónlikpelerin tekseriw, onıń túrleri

Oqıtıwshınıń oqıtıw procesin baqlap barıwı, oqıwshılar bilimin tekseriw hám bahalawı oqıtıw procesiniń májbúriy elementi esaplanadı. Tekseriw bilimlerdi bekkemlew hám anıqlastırıwǵa xızmet qıladı. Bilimlerdi tákirarlaw jańaların úyreniw ushin tayanış.

Tábiyattanıw sabaqlarında ótilgen materialdı tákirarlaw hám ulıwmalastırıw jańa temanı úyreniw procesinde hám onı úyreniwden keyin, sonıń menen birge, hárbir sherek hám de jil aqırında ótkeriledi.

Tákirarlawdın túrli usılları bar. Hámmeden aldın bul: 1) kórilgen diafilmler yaki kinofilmler, súwretler, kontur kartalar boyınsha sáwbet waqtında, oqıwshılar tárepinen tájiriybeler ótkerilgeninde; 2) máseleler sheshiw hám shınıǵıwlar orınlanıp atırǵanında; 3) qızıqlı sorawlarǵa juwap berilgeninde bilimlerdi ulıwma yaki individual tekseriw bolıp tabıladı.

Tákirarlaw túrlerinen biri oqıwshılar bilimin awızeki esapqa alıw bolıp, ol hárbir sabaqta pútkil klstan ulıwma soraw yaki ayırım oqıwshılardan individual soraw kórinisinde ótkizedi.

Ulıwma sorawdın mánisi sonda, bunda juwap beriwge kóbirek oqıwshılardı tartıw hám klas itibarın uslap turıw imkaniyatı boladı. Biraq ayırım sorawlarǵa alınǵan juwaplar hárbir oqıwshı bilimleriniń tereńlıǵın anıqlawǵa imkan bermeydi hám olarǵa óz pikirin bir tegis gúrriń tárizinde bayan etiw kónlikpelerin rawajlandırıwǵa kesent etedi. Sonıń ushın da individual soraw, yaǵnıy ayırım oqıwshınıń gúrriń sorawdın tiykarǵı túri esaplanadı.

Soraw procesinde oqıtıwshı oqıwshılardıń bilimleri qanshelli anıqlıǵı hám ózlestirip alınǵanlıǵı, olardıń úyrenilip atırǵan jansız tábiyat obyektleri, ósimlik hám haywanlar haqqındaǵı kózqaras hám túsinipleri qanshelli durıs ekenligin anıqlaw kerek boladı. Soǵan qarap materialdı tek awızeki bayan qılıwı menen qanaatlanıp qalmaw kerek. Oqıwshılar juwaplarında baqlaw nátiyjelerinen paydalansın, óz gúrrińlerin oqıtıwshı materialdı túsindiriwde paydalanǵan keste, model hám basqa oqıw quralların kórsetiw menen birge alıp barsın.

Ayrıqsha oqıwshıdan soraw pútkil klas bilimlerin bekkemlewge járdem beriwi múnásibeti menen klas itibarın hárbir juwapqa qaratılıwına erisiw kerek. Klas itibarın jedellestiriw ushın sorawdı barlıq oqıwshılarǵa beriwi, keyin bolsa bir oqıwshını juwapǵa shıǵarıw lazım. Bul oqıwshılar dıqqatların toplawǵa hám materialdı yadqa tiklewge sebep

boladı. Bunnan tısqarı, juwap beriwshi oqıwshı jol qoyǵan qáte hám anıq emeslikti dúzetiw, onıń juwabın tolıqtırıw hám qosımsha sorawlar beriw ushın pútkil klasqa juwaptı analiz qılıp barıwdı usınıs etiw kerek. Oqıtıwshı juwap berip atırǵan oqıwshıǵa itibar beriw menen birge pútkil klastı óz baqlawı astında uslap turıwı lazım. Oqıwshılar itibarınıń bosasqanlıǵın óz waqtında seziw hám onı tiklew usılların tabıw, sheginiw háreketlerin óz waqtında baqlaw hám saplastırıw júdá áhmiyetli.

Bilimlerdi jazba tekseriw. Tekseriwdiń bul túri sorawlarǵa jazba juwap beriw yaki jazba tapsırma orınlaw tárizinde ótkeriledi. Jazba jumıslar ushın úyrenilgen obyektlerdi sanap beriw menen baylanıslı bolǵan:

1) tábiyat hádiyseleri hám adamlardıń xojalıq iskerlikleri ortasındaǵı baylanıs yaki óz ara qatnastı ashıp beriw;

2) balalardıń tábiyattanıw túsiniklerin bilip alǵanlıqların anıqlaw;

3) tábiyattaǵı baqlaw hám nátiyjelerdi táriplewdi mólsherlew, tábiyiy obyekt yaki processlerdi súwretler sıziw járdeminde súwretlew;

4) tábiyat obyektlerin tanıp alıwǵa baylanıslı sorawlar usınıs etiledi.

Mısal retinde «Dala ósimlikleri» teması (3-klas) boyınsha tekseriw jumısı ushın sorawlar keltiremisiz: 1. Paxta tuqımı ne dep ataladı? 2. Ğálleniń paqalı ne dep ataladı? 3. Palız ósimlikleriniń qaysıların bilesiz? 4. Júzim qalay kóbeytiriledi? 5. Jırtqısh quslar qanday payda keltiredi?

Jazba jumıs ushın tezis tipindegi programmalastırılǵan tapsırmalar, sanlı diktantlar, programmalaturılǵan kartochkalardan paydalanıw múmkin.

Bilim, uqıp hám kónlikpelerdi bahalaw. Oqıwshılardıń awızeki juwapları olardıń bilimlerin sáwlelendiredi hám oqıtıwshı tárepinen hár bir oqıwshınıń qanday ózlestirip atırǵanlıǵın, ol oqıw materialın qanshelli iyelegenligin kórsetiwshi bahalar menen bahalanadı. Sonıń menen birge,

olar belgili dárejede oqıtıwdıń sıpatın da anıqlaydı, sebebi oqıwshılar bilimi onıń tiykarǵı ólshewi esaplanadı.

Bilimlerdi bahalaw intensivligin asırıw ushın bir neshe oqıwshıǵa bir waqıtta soraw usılın qollanıw múmkin. Máselen, bir oqıwshı klas aldında oqıtıwshıǵa juwap beredi, 2-3-oqıwshı didaktikalıq programmalaştırılǵan kartochkalar menen isleydi.

Oqıwshılar bilimin bahalawda materialdı olar qanshelli anıq hám tolıq túsingenlikleri, juwaptıń anıq hám tolıqlıǵı, sonıń menen birge, forması, yaǵnıy bilimdi bayan etiwdiń izbe-izligi hám durıslıǵı esapqa alınadı. Tábiyattanıw boyınsha oqıwshılar bilimlerin bahalawdıń ólshemlerin klaslar boyınsha keltiremiz.

1-klas. 1-klas juwmaǵında oqıwshılar tómendegilerdi biliwi kerek:

Tábiyat: janlı hám jansız tábiyat. Jabayı hám mádeniy ósimlikler, terekler, putalar, kók shóppler. Jabayı hám úy haywanları; shıbın-shirkeyler, balıqlar, quslar, haywanlar.

Jıl máwsimleriniń tiykarǵı belgileri: jasap turǵan ornındaǵı qorǵawǵa alınǵan bazı ósimlik hám haywanlar.

Tábiyatta ózin tutıw qaǵıydaları, óziniń jumısları (awılı) haqqındaǵı tiykarǵı maǵlıwmatlar, mánzili, transport túrleri, ásirese, kóp tarqalǵan kásip-ónerler, adam denesiniń aǵzaları, jeke gigiena qaǵıydaları, ata-anasınıń atı-familiyası, iltimas qılıw, jámiyetlik orınlarda ózin qanday tutıwı kereklighi. Ózbekstan qalalarınıń atları, dúnya mámleketlerinen ayırımlarınıń atları. Solay etip, birinshi klasta oqıw jılınıń aqırına kelip, balalar jil máwsimleriniń xarakterli belgilerin, bir neshe puta, ot ósimlikleriniń atların biliwi hám olardı tanıy alıwı; tábiyatta ózin tutıw qaǵıydaların biliwi hám de orınlawı kerek.

Birinshi klasta baha qoyılmaydı, biraq nátiyjeli juwaplar xoshametlenedi.

2-klas. Ekinshi klas juwmaǵında oqıwshılar tómendegilerdi orınlawı kerek, yaǵnıy buyımınıń neden

islengenligin yaki onıń bóleklerin, klas, basseyn, xana, mektep jer maydanındaǵı nárselerdiń jaylasıw sızılmasın sızıwdı hám sóylep beriwdi, bir-eki kún aldınǵı hawa rayın xarakterlewi, til ósiriw maqsetinde gúrriń dúziwdi, bunda teń kúnlik, kún shıǵıwı, tús waqtı, kún batıwı sıyaqlı tábiyattanıw atamalarınan kóbirek paydalanıwdı, jıl máwsimleriniń parqın, hawa rayı, ósimlik, haywan hám adamlar miynetindegi ózgerislerdi, ósimlik hám haywanlardıń azıqlanıw qásiyetlerin, adamlardıń kásibi boyınsha iskerliklerin sóylewdi, úyrenilgen ósimlik hám haywanlardı bir-birinen parıqlawdı, densawlıqtı saqlaw ushın sezgi aǵzaları haqqındaǵı bilimlerdi kúndelik ómirde qollanıwdı, sanitariya-gigiena qaǵıydalarına boysınıw hám jámiyetlik orınlarda ózin tuta biliw qaǵıydalarına ámel qılıw kerek. Bul oqıwshılar kompasta gorizont táreplerin anıqlawı, adamlar menen bolatuǵın baylanıs waqtında sálemlesiw, xoshlasıw, keshiriw, iltimas etiw sıyaqlı ádep-ikramlıq qaǵıydalarına ámel qılıwdı biliwi kerek.

Ekinshi klasta «5» baha jıl máwsimleriniń ayırım belgilerin bilgenlerge; 3-4 terek, puta, ot ósimlikleri hám xana ósimlikleri, sonıń menen birge, quslar hám shıbın-shirkeylerdiń 3-4- túrin bilgen hám parqına bara alǵanlarǵa qoyıladı. Balalar, sonıń menen birge, tábiyatta turaqlı baqlawlar alıp barǵan hám olardı «Kúndelik baqlaw dápteri»nde belgilep barǵan bolıwı; xana ósimliklerin durıs suwǵara alıwı hám ǵamqorlıq qılıwdı biliwi; jeke gigiena qaǵıydaların, kún hám awqatlanıw rejimin biliwi hám de orınlawı kerek.

«4» baha da «5» bahadaǵı ólshewler boyınsha qoyıladı, hámme juwapta bazı anıq emesliklerge jol qoyılǵan boladı.

«3» baha tábiyattaǵı óz baqlawlın belgiley alıw, olar haqqında tolıq sóylep bere alıw uqıpların jeterli iyelemegen oqıwshılarǵa qoyıladı.

– tábiyattaǵı máwsimlik ózgerisler, belgiler, janlı hám jansız tábiyattıń óz ara qatnası. 2-klasta alınǵan bilimlerdi tereńlestiriw hám keńeyttiriw;

– jansız tábiyattıń, hawa, suw, topıraq, paydalı qazılmalardıń atları hám parqlı belgileri;

– jergilikli ósimliklerdiń atları hám parqları (besewden kem bolmaǵan terekler, putalar, otlar);

– awıl xojalıq ósimliklerine qayta islew beriw usıllarınıń elementar biologiyalıq tiykarları;

– suw otları toparları, xosh iyisli gúllewshi ósimliklerdiń ayırım parıqlı kóri-nisleri, ósimliktanıw – awıl xojalıǵınıń tiykarǵı bólegi;

– haywanlar toparı: shıbın-shirkeyler, órmekshi sıyaqlılar, balıqlar, jer bawırlawshılar, quslar, haywanlar hám olardıń ayırmashılıq tárepleri;

– haywan toparları ortasındaǵı uqsas hám parıqlı belgiler; jergilikli sharayatta keń tarqalǵan haywanlardıń ómir tárizi hám sırtqı dúzilisi;

– úyrenilgen haywanlardıń tábiyat, ómir hám insan xojalıq iskerligindeǵı áhmiyeti;

– ósimliklerdiń ósimlikler menen, haywanlardıń ósimlikler menen, haywanlardıń haywanlar menen óz ara baylanıslı, insannıń janlı hám jansız tábiyat penen óz ara baylanısı;

– insanlardıń tábiyatqa suwıq kózqarasta bolıwı, tábiyat qorǵawı, tábiyatta ózin tutıw qaǵıydaları;

– insan dene aǵzalarınıń jaylasıwı, dúzilisi hám atları;

– dene dúzilisi, aǵzalarınıń wazıypaları haqqında ápiwayı kózqarası;

– shegiw hám alkohol ishimliklerin paydalanıwdıń organizmge zıyanlı tásirini;

– sanitar-gigienalıq qaǵıydalar.

«5» baha óz ornında eń kóp tarqalǵan máwsimlik hádiyseler haqqındaǵı tolıq bilimlerge, olar ortasında sebep-qatnasıqların kórsetiw menen hám óziniń tábiyattaǵı

baqlawlarǵa tayanıp ámel qılıw uqıbına, óz ornında kóbirek tarqalǵan ósimlikler hám haywanlar, oalrdıń jasaw sharayatları haqqında (sabaqlıq hám tábiyattı baqlaw kúndeligi kóleminde) gúrriń ete alıw uqıbına; óz ornındaǵı adamlardıń jil máwsimleri boyınsha miynetleri haqqında aytıp bere alıw uqıbına qoyladı.

Oqıwshılar adam organizmi hám onıń salamatlıǵın saqlaw haqqında anıq kózqarasqa iye bolıwı, tábiyatta turaqlı baqlaw alıp barıwı hám olardı «Kúndelik baqlaw dápteri»ne belgilep barıwı; hawa temperaturasını durıs ólshey alıwı, gerbariylerdi rásmiylestire biliwi, kúndelik materiallarǵa baylanıslı baqlawlarǵa juwmaq shıǵara alıwı kerek.

«4» bahanı qoyıwda da sol talaplarǵa ámel qılınadı, biraq bunda biráz anıq emeslikke jol qoyılǵan boladı.

«5» hám «4» bahaları oqıwshılarǵa tek sabaqlıq materialnı bilgenlerinde ǵana emes, bálkim oqıw-tájiriybe maydanındaǵı, sonıń menen birge, ekskursiya waqtındaǵı aktiv islerine, baqlay alıwına hám de tábiyattıń ózinen bilim ala biliwine de qoyladı.

«3» baha tábiyat haqqındaǵı anıq emeslik, uzaq-jıllıq bilimlerde, sebep-aqıbet qatnasıqların anıqlay almasqa, tábiyattıń jergilikli hádiyseleri, ósimlik hám haywanlardı, tábiyattaǵı adamlar ómiri haqqında bilim jeterli bolmaǵanında, tábiyatta baqlawdı turaqlı alıp barmaǵanda hám baqlaw kúndeligin turaqlı júritpegende qoyladı.

Qanaatlandırarsız baha qoyılmaydı.

4-klas. Bul klas oqıwshıları oqıw jılı juwmaǵında tómendegilerdi biliwi kerek:

– jasaw ornı tábiyatınıń qásiyetlerin (tegislik, topıraq, paydalı qazılmalar, suw basseynleri, ósimlik hám haywanlardıń);

– adamlar miynetin;

– paydalı qazılmanıń (temir hám mıs rudası) fizikalıq qásiyetlerin;

- tábiyat zonaları kartasında Ózbeksttannıń geografıyalıq jaylasıwın, ornın;

- túrli tábiyyıy sharayatlar hám olardıń adamlar tárepinen ózlestiriliwin;

- tábiyattı qorǵaw boyınsha Ózbekstandaǵı tiykarǵı ilajların;

- tábiyatta ózin tutıw qaǵıydaların;

- jerdiń dúzilisi qásiyetleri, onıń biyikliklerin (globus, geografıyalıq karta);

- qurǵaqlıq hám okeanlar atların.

Oqıwshılar orınlay alıwı shárt:

- yarım sharlar, tábiyyıy zonalar, fizikalıq karta hám globustan zonalardı tabıw hám kórsetiwdi;

- tábiyyıy klimat, ósimlik hám haywanat dúnyası, tábiyyıy sharayatlar, adamlar miyneti ortasındaǵı baylanıstı keltire biliwdi;

- «Kúndelik baqlaw dápteri»ne hawa rayı baqlawı nátiyjesin belgilep barıwdi;

- tábiyat átiraptı qorǵaw shara-ilajların qollanıw, tábiyatta ózin tuta biliwdi.

«5» baha oqıwshıǵa programmanıń tiykarǵı temaları boyınsha anıq bilimlerge - reje menen kartanıń, ornında gorizonttıń tárepleriniń parqına barıwına, kompastan paydalanıwına, óz úlkesi, tábiyatı haqqında (sabaqlıq yaki jergilikli ósimliktanıw qollanbası kóleminde) soylep beriwine, óz baqlawlınan ámelde paydalanıw uqıplıqlarına, sonıń menen birge, Watanımız tábiyatı haqqında durıs, tolıq gúrriń ete alıwına, hár qıylı zonalar tábiyatındaǵı sebep-aqıbet qatnasıqların kórsete alıwına; tábiyattı asırıp-abaylaw neden ibarat ekenlgin hám adamlardıń tábiyattı qalay asırıp atırǵanlıǵın túsindire alıwına; ámeliy jumıslardı durıs orınlawı hám «Kúndelik baqlaw dápteri»n turaqlı júritiwine qoyıladı.

«4» baha sol bilimler ushın qoyıladı, biraq juwap beriwde onsha úlken bolmaǵan anıq emesikke jol qoyılǵan boladı.

«3» bahası bilimlerdeń anıq emesligi, tolıq emesligi, oqıw materialınıń az ekenligi, gúrrińde óz baqlawlınan paydalana almaǵanlıǵı, ámeliy jumıslar hám baqlawlar kúndeligin júrgiziwin sapasız orınladıǵı ushın qoyıladı.

«2» bahası oqıwshı kerekli nárseni taba almaǵan hám onıń qásiyetlerin durıs táripley almaǵan, sonıń menen birge, sol gruppalardıń xarakterli belgilerin kórsete almaǵan, hádiyselerdi túsindire almaǵan hám anıq mısallar keltire almaǵan, tájiriye ótkere almaǵan, juwmaqlardı túsindire almaǵan jaǵdaylarda, sonıń menen birge, juwap beriwde aljasıp, biraq materialdı túsingeninde qoyıladı.

«1» bahası oqıwshı pútkilley juwap bermegen yaki «shamalap» juwap bergen, materialdı túsinbegen waqıtta qoyıladı.

Oqıtıwshı bul normalardı paydalana otırıp, hárbir oqıwshınıń individual qásiyetlerin, onıń oqıw materialın ózlestiriwge umtılıwı, óziniń kemshilikleri hám qıyınshılıqlardı saplastırıp qábiletin esapqa alıwı zárúr.

Baha klastaǵı yaki orınlardaǵı ámeliy jumıslar ushın da qoyılıwı múmkin. Bunda jumıstıń izbe-iz hám puxta orınlanıwı, oqıwshınıń erkinlik dárejesi, alınǵan juwmaqlardıń durıslıǵı, olardı ańlata alıwı esapqa alınadı. Hár ayda keminde bir márte oqıwshılardıń «Kúndelik baqlaw dápteri»ndegi isler bahalanadı. Bahalawda baqlawlardıń erkinliǵı, óz waqtında ótkerilgenligi, hawa rayın belgilewdiń durıslıǵı esapqa alınadı.«Kúndelik baqlaw dápteri»nde oqıwshılar jol qoyǵan imlá qáteleri álbette dúzetededi, biraq tábiyattanıw boyınsha baha qoyıwda bul jaǵday esapqa alınbaydı, biraq onı saplastırıwdı itibarǵa alıw zárúr.

Oqıw sheregi yaki jili ushın juwmaqlawshı baha qoyıwda oqıtıwshı oqıwshılardıń baǵdarlama talaplarında kórsetilgen bilim, oqıw hám kónlikpelerdi qanshelli iyelegenliklerin esapqa alıwı lazım. Bunda oqıwshılardıń awızeki juwapları, ámeliy iskerlikleri hám «Kúndelik baqlaw dápteri»n júritiw sıpatı esapqa alınadı.

Tábiyattanıw boyınsha dápter dúziw. 1-klastan baslap oqıwshılar átirap ortalıq penen tanısıwlar menen baylanıslı dóretiwshilik isler ushın dápter tutıwı kerek. Bul olarǵa baqlawshılıqtı rawajlandırıw hám tábiyat haqqındaǵı bilimlerdi ulıwmalastırıwǵa jaqınnan járdem beredi. Dápterlerde tiykarǵı orındı kóbinese oqıwshılardıń úyge tapsırması sıpatında ózbetinshe sızǵan súwretleri iyeleydi.

Súwret sızıw yaki sorawlarǵa juwap tárizinde jazıwlar júritiw ushın oqıwshılar materialdı aldınnan ózlestirgen bolıwı kerek. Birinshi yarım jılıqta oqıwshılar dápterge hesh náirse jazbaydı, tek súwretler sızadı, oqıw jılınıń ekinshi yarımında olar usı súwretler astına qısqasha túsindirme – sózler jazadı. Sawatlı jazıwǵa úyretiwdiń álipbe dáwirinde oqıwshılar baǵ hám parktiń terekleri menen tanısıw maqsetinde ótkerilgen ekskursiyadan keyin hár qıylı formadaǵı japıraq plastinkaların qaǵaz betine qoyıp, onıń átirapınan sızıp shıǵadı. Keyin olar japıraqtı baqlaydı hám onıń domalaq sıyaqlı, kesik, tisli qırların, tamırların hám de tutqıshın sızadı, sızılǵan japıraq formasın boyaydı. Ózbetinshe súwret sıza alatuǵın oqıwshılar japıraqtı qaǵaz betine qoymastan sızadı. Sızılǵan súwret qasına japıraqtıń ózi jabıstırılıp qoyılsa da boladı. Oqıw jılınıń ekinshi yarımında oqıwshılar súwretler astına «Shınar japıraǵı», «Terek japıraǵı» sıyaqlı jazıwları jazadı. Jıl máwsimleri haqqındaǵı gúrrińlerdi oqıǵannan keyin oqıwshılar syujetli súwretlerdi sızıwı múmkin. Qanday da bir ósimlikti baqlaw waqtında oqıwshılar itibarin ósimliklerdiń rawajlanıwı menen baylanıslı processke qaratıw hám gúzetiw jaǵdayın kúnler boyınsha jazdırıp barıw kerek. Máselen, «20-fevralda erik tereginde búrtikler payda boladı», «25-fevralda erik gúlledi», «Gúllew 5 kun dawam etti» tárizinde. Jumıstı ańsatlastırıw maqsetinde 1-klas oqıwshılarına qatar tapsırmalar beriledi, tapsırmalarǵa bola olar tek ósimliktiń rawajlanıwın sıpatlawshı kúnlerdi dápterge belgilep baradı.

2-klasta oqıwshılar «Baqlawlar kúndeligi» hám dóretiwshilik dápterler menen jumis alıp baradı. 3-klastan baslap tábiyattanıw sistemalıq kursın úyreniw menen baylanıslı halda dápterlerinde ádewir quramalı islerdi júritedi. Tábiyattanıw boyınsha dápter júritiwdiń mazmunı tómendegiler bolıwı múmkin:

- túsindiriwshi jazıwlı súwret. Negizinde, qarap sızıw jaqsı. Máselen, ámeliy shınıǵıwda «Ǵoza» temasın úyreniwde oqıwshılar ǵozanıń bólekleri menen súwretin sızadı. Eger, sabaqta waqıt jeterli bolmasa, súwret sızıw úyde tamamlanadı. Oqıtıwshınıń taxtaǵa sızǵanların dápterge sızıw múmkin. Hárbir súwret, ádette, onıń ayırım bóleklerin ańlatatuǵın tiyisli jazıwlar kórinisindegi túsindiriwshi tekstke iye bolıwı kerek (máselen, tamır, paqal, japıraq, gúl, miywe);

- oqıtıw aqırında alınǵan qısqasha táripler, ulıwmalastırıwlar, usınıslar. Máselen, «plan», «masshtab», «kompas» túsiniyeleriniń táripin jazıw, ol yaki bul tábiyiy zona ushın «Qazılma baylıqlarınıń qásiyetleri» kestesin dúziw múmkin;

- jańa qıyın atamalar;

- úyge tapsırmanı tayarlaw rejesi, juwaplar tayarlaw kerek bolǵan sorawlar;

- beriletuǵın sorawlarǵa jazba juwaplar;

- jazba jumıslar, úyde yaki janlı tábiyat múyeshindegi tájiriyelerdiń nátiyjeleri. Máselen, oqıwshıǵa úyde bir ósimlikti qálemshesinen ósiriw tapsırması berilgen. Ol dápterine qálemsheniń qashan kesilgeni hám suwǵa salınǵanı, qashan tamırlar payda bolǵanın jazıp barıwı, sonıń menen birge, rawajlanıwıdıń hár qıylı dáwirindegi qálemshe súwretin sızıwı kerek.

Dápterlerde usı qalıpte hár túrli hám qızıqlı material toplanıp baradı, ol tábiyattanıwdı úyreniwdi ańsatlastıradı. Oqıwshılardıń dápterlerindegi barlıq jazıw hám súwretler turaqlı, óz waqtında hám tártipli orınlanıwı lazım. Jumıstıń turaqlı hám maydalap tekserilip barılıwı, biraq oqıwshılar

juwap berip atırǵanında olarǵa kóz juwırtıp shıǵılıwı lazım. Tekseriwde jazıw hám súwretlerdiń tuwrı orınlanganlıǵı anıqlanadı. Oqıwshılardıń dápterdegi isleri, álbette bahalanadı.

Kúndelik baqlaw dápteri hám tábiyat hám de miynet kalendarı. Birinshi klasta baqlawlar oqıw jılınıń ekinshi yarımınan baslap alıp barıladı. Aspannıń jaǵdayların baqlaw processinde «ashıq», «bultlı», «az bultlı» túsinikleri; Quyashtı baqlawda – «suwıq», «júdá suwıq» («ayaz»), «jıllı», «ıssı; samaldı gúzetkende – «kúshli», «kúshsiz» túsinikleri qáliplesedi. Sol waqıttıń ózinde balalar jawınnıń hár qıylı túrleri – jawın, qar, burshaq, duman, qıraw, gúldirmama haqqında túsiniklerge iye boladı.

Balalar áste-aqırın hawa rayın baqlaw nátiyjelerin kúndelikli hám klas tábiyat kalendarında hár kúni belgilep barıwǵa ádetlenedi. Hawa rayı hám samaldıń kúshi, sekundına neshe metr tezlikte eskeni sabaqlıqta keltirilgen shártli belgiler menen belgilenedi.

Hawa rayın baqlawdan tısqarı oqıwshılar ósimlik hám haywanlar ómirindegi máwsimlik hádiyselerdi bayqawǵa úyrenip baradı. Balalar ósimlikler tek tábiyattı bezetip qalmastan, bálkim adamlar hám haywanlar ushın zárúr ekenligin bilip aladı: olar azıq beredi, hawanı ómir ushın zıyanlı gaz hám shańlardan tazalaydı.

Kishi jastaǵı mektep oqıwshıları turaqlı, iqtıyarıy dıqqatqa iye emes, sonıń ushın olar baqlawǵa birden bir neshe obyektke qamtıp ala almaydı.

Oqıwshılardı baqlawshılıqqa úyretiw ushın olarda turaqlı dıqqat rawajlandırıw kerek. Sol maqsette «Kúndelik baqlaw dápteri»n júritiw júdá paydalı. Dápterdi turaqlı tekseriw hám bahalap barıw lazım. Ásirese, dıqqat penen baqlawshılıqtı kórsetken balalardı marapatlaw kerek.

Balalarda turaqlı itibar hám ózbetinshe baqlawlar alıp barıw niyeti rawajlanıwı ushın olardı tábiyattaǵı qızıqlı nárselerdi bile alıwǵa úyretiw lazım.

Bunıń ushın baqlawlardıń anıq maqsetlerin qoyıw, olardı ótkeriw jobasın belgilew hám orınlanatuǵın jumıstıń áhmiyetin oqıwshılar sanasına jetkeriw zárúr. Ekskursiyada tek ol yaki bul nárseni tabıw, ol yaki bul hádiyseni qarap shıǵıw tapsırılmastan, bálkim toplanǵan eksponatlardı mektepke alıp keliw, olardan kórgizbeli qural, tarqatpa material tayarlaw tapsırması da beriliwi kerek.

3-4-klaslarda óz ornı tábiyatı hám adamlar miynetin turaqlı baqlaw dawam ettiredi. Olardıń nátiyjeleri tábiyat hám miynet kúndeliginde belilep barıladı. Baqlawlar kalendar janlı, hújjetli xarakterge iye bolıwı ushın oǵan sarǵayǵan yaki ele jasıl bolǵan japıraqlardı, sonıń menen birge, jıldıń házirgi waqtın hám adamlar miynetin kórsetetuǵın súwretlerdi (oqıwshılar tapqan) japıstırıw lazım. Oqıtıw procesinde tábiyat hám miynet kalendarınıń róli, eger oqıtıwshı onıń menen jumıstı hár kúni durıs shólkemlestirip barsa, ádewir artadı. Kalendarǵa arnawlı ajratılǵan waqıtta (3-5 minut) hár kúni baqlawdıń nátiyjelerin kiritip barıw jumıstıń bul túrine turaqlı qızıǵıwshılıqtıń payda bolıwına alıp keledi.

Taxtaǵa shaqırılǵan oqıwshı hawa rayın tolıq táripleydi, tábiyat hám adamlar miynetinde kórgen qızıqlı nárseler haqqında sóylep beredi. Onıń juwabın dosları tolıqtıradı hám anıqlastıradı (juwap, álbette jurnalda bahalanadı), keyin bul maǵlıwmatlardıń tiykarǵıları kalendarǵa jazıp qoyıladı.

Ulıwmalastırılǵan, tábiyat hám miynet kalendarına belgilengen baqlawlardan tek tábiyattanıw sabaqlarında ǵana emes, bálkim matematika (esap-lawlar, máseleler dúziw, diagrammalar sıziw), ana tili (maqala, tábiyattı yaki jil máwsimin kórsetiw ushın qızıqlı qosıqlar hám prozalıq maqalalardan úzindiler kltiriw), miynet tálimi (oqıw-tájiriybe maydanında ósimliklerge ǵamqorlıq qılıw, tájiriybelerdi ulıwmalastırıw) sabaqlarında da paydalanıw múmkin.

Oqıwshılardıń bilimin tekseriwge ulıwma metodikalıq talaplar. Sabaqqa tayarlanıw otırıp oqıtıwshı oqıwshılar bilimlerin esapqa alıwdıń mazmunı, metod hám

formaların jaqsı oylawı kerek. Oqıtıwshı bayqağan bilimlerdegi qáte hám kemshilikler individual tapsırmalardıń orınlanıwında saplastırılıwı lazım. Kólemi úlken bolmağan kontrol (baqlaw) jumıslar oqıwshılardı artıqsha bánt qılmasın (orfografiyalıq qáteler tekseriw waqtında duzetip barıladı hám ana tili sabaqlarında islep shıǵıladı). Oqıw materialınıń ózlestiriliwin tekseriwde balalar bilimlerin tek ótken sabaq tapsırması boyınsha emes, bálkim pútkil tema materialı boyınsha anıqlaw lazım. Oqıtıwshı qoyǵan sorawlar ayırım tábiyat obyektleri hám hádiyseleri ortasındaǵı sebeplik baylanıs hám de óz ara baylanıslardı ashıp beriwi zárúr.

Mashqalalı máseleler hám tapsırmalar

1. Individual, ulıwmalıq (frontal), ǵalabalıq sorawda qızıqlı bilim materialınan paydalanıw qásiyetlerin túsindirip beriń.

2. Temanı úyreniw, sherek, jil aqırında ótilgen materialdı tákirarlawdıń metodikalıq tiykarın kórsetip beriń.

3. Logikalıq pikirlewdi rawajlandırıwǵa qaratılǵan ámeliy wazıypalardı sheshiw oqıwshılar bilimlerin tekseriwge qoyılǵan metodikalıq talaplar haqqında maǵlıwmat jıynań.

4. 1-4-klaslar ushın «Kúndelik baqlaw dápteri»n analiz qılıń hám berilgen tapsırmalardı salıstırıń.

5. 1-4-klaslar ushın «Kúndelik baqlaw tápteri»nde qala hám awıl sharayatlarında tábiyat kalendarın júritiwdiń variantların islep shıǵıń.

6. 2-3-klas temalarınan biri boyınsha soraw hám tapsırmalar dúziń.

7. 4-klas «Kúndelik baqlaw dápteri»nen tábiyat hám miynet kalendarınıń sxemasın dúziń.

8. 3-klas «Tábiyattanıw» sabaqlıǵınıń temalarınan biri boyınsha mashqalalı mazmunda sorawlar dúziń.

9. 1-2-klas oqıwshılarınıń tájiriybe hám kónlikpelerin tekseriw ushın sxemalar hám súwretler dúziń.

10. 3-4-klas oqıwshılarınıń bilim hám kónlikpelerin tekseriw ushın kesteler, didaktikalıq kartochkalar, tezis tipindegi kartochkalar dúziń.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. Ótilgen materialdı tekseriw hám esapqa alıw oqıtıw procesinde qanday áhmiyetke iye?

2. Bilimlerde awızeki soraw qanday maqsetlerde kózde tutadı?

3. Bilimlerde awızeki tekseriwde qanday wazıypalar sheshiledi?

4. Soraw metodın qalay túsindiresiz?

5. Ulıwmalıq sorawdıń áhmiyeti nede?

6. Individual sorawdıń áhmiyeti nede?

7. Tákirarlawdıń áhmiyeti hám túrlerin qalay túsindiresiz?

8. Bilimlerde jazba tekseriwdiń qanday áhmiyeti bar?

9. Jazba jumıslar ótkeriwde qanday wazıypalar sheshiledi?

10. Bilimlerde jazba tekseriwde soraw-tapsırmalardıń qanday túrlerinen paydalanıladı?

11. 1-klasta oqıwshılardıń oqıw hám kónlikpeleri qalay bahalanadı?

12. 2-klasta oqıwshılardıń oqıw hám kónlikpeleri qalay bahalanadı?

13. 3-klasta oqıwshılardıń oqıw hám kónlikpeleri qalay bahalanadı?

14. 4-klasta oqıwshılardıń oqıw hám kónlikpeleri qalay bahalanadı?

15. Tábiyattanıw dápterlerin júritiwge qanday talaplar qoyıladı?

16. 3-4-klaslarda tábiyattanıw páninen dápter dúziw hám orınlanatuǵın jumıslar haqqında qanday pikirdesiz?

17. «Kúndelik baqlaw dápteri»ne qanday faktlar jazıladı?

18. Tábiyat hám miynet kalendarı ne ushın júritiledi?

19. Oqıwshılar bilimin tekseriwge qanday metodikalıq talaplar qoyılǵan?

V BAP
BASLAWISH KLASLARDA TÁBIYATTANÍWDÍ OQÍTÍWDÍN
METODIKALÍQ QÁSIYETLERI

1-Ş. 1-2-klaslarda «Átirapımızdağı álem» sabaqlıǵın
oqıtıw metodikası

1-klasta tábiyattanıw materialın úyreniw metodikası.

1-klas oqıwshıları tábiyattanıwdı ayrıqsha predmet sıpatında úyrenbeydi, al baqlaw hám ekskursiyalar waqtında, sonıń menen birge, «Oqıw kitabı»na kiritilgen tekstler arqalı tábiyattanıw materialı menen tanısatuǵın edi. 1986-jıldan baslap, 1-klas oqıwshıları jańa oqıw predmeti – «Átirapımızdağı álem»di úyrene basladı. Bul oqıwshılar menen dáslepki shınıǵıwlardan baslap, yaǵnıy sawat úyretiwdiń álibpe dáwirinde-aq oqıtıwshı oqıwshılar itibarın óz ornındağı tábiyat obyektlerin úlketanıw baǵdarında baqlawlına qaratadı. Baqlawlar ekinshi yarım jılıqta oqıw hám sóylewdi rawajlandırıw menen parallel halda alıp barıladı. Tuwrı shólkemlestirilgen baqlawlar 1-klas oqıwshılarında tábiyat haqqındağı kózqaras-lardıń qáliplesiwine, oǵan muxabbatı hám abaylılıq penen múnásibette bolıwdı tárbiyalawǵa járdem beredi. Jáne usı jaǵdaydı esapqa alıw kerek, 1-klasqa kelgen balalar belgili kónlikpelerge iye boladı, baqlawlar procesinde olardı rawajlandırıw zárúr.

Balardıń individual baqlawlar, sonıń menen birge, ekskursiya, predmetli sabaqlar dawamında alǵan átirap tábiyat deneleri hám hádiyseleri haqqındağı kózqarasların oqıw hám sóylewdi rawajlandırıw sabaqlarında ulıwmalastırıw hám rawajlandırıw kerek, bul tábiyattanıwǵa baylanıslı bilimlerdi keńeyttiriwge hám ilimiy dúnyaqarastı qáliplestiriwge járdem beredi. Oqıw ushın berilgen tekstten paydalanıp, tábiyattanıwǵa baylanıslı bilimlerdi toplaw maqsetinde oqıtıwshı balardıń baqlawlın túsindirmeli oqıw

menen almastırmawı kerek. Tek baqlawlar waqtında alınğan kózqaraslardı ulıwmalastırıwda olarǵa kómeklesiw, olar itibarın baqlawlar procesinde bayqamaǵan hádiyselerge qaratıw lazım.

1-klasta qalıplestiriliwi kerek bolǵan tiykarǵı túsinikler – «tábiyat», «janlı hám jansız tábiyat», «erte gúlleytuǵın ósimlikler», «qurt-qumırısqaqlar», «quslar», «balıqlar», «shıbınshirkeyler» túsiniledi. Bul túsinikler mazmun tárepinen quramalı, soǵan bola 1-klas oqıwshısında tábiyattaǵı baqlawlar tiykarında olar haqqında tek ǵana ápiwayı kózqaraslardı qalıplestiriw jetkilikli. Máselen, balalar shıbınshirkeyler haqqında olardıń denesi, bas, kókirek hám qarın bólekleri haqqında, olardıń úsh juptan ayaqları bar ekenligi haqqında kóz aldına keltiriwi alıwı kerek. Materialdı ańsat ózlestirip alıwı ushın oqıwshılar onsha úlken bolmaǵan toparlarǵa bólinip, olar menen baǵdarlama boyınsha turaqlı baqlawlar ótkeriwi zárúr.

Baqlawlar menen baylanıshı bolǵan birinshi shınıǵıwlardı mektep oqıw-tájiriybe maydanında ótkeriw múmkin. Shınıǵıw maqseti – tábiyat ústinen shólkemlestiriwshilik baqlawlardı baslap, átirap ortalıq obyektleri haqqında ápiwayı túsinikler beriw bolıp esaplanadı. Birinshi shınıǵıwdı qızıqlı gúrriń menen baslaw lazım, onnan balalar tábiyat ne ekenligi haqqında dáslepki túsinikler alıwı, adamnıń tábiyatta jasawı, onda ómir ushın zárúr bolǵan barlıq sharayatlar bar ekenligi, kóp mın jıllar dawamında adam tábiyat ónimleri esabınan jasap kelgenligi hám tek jaqında ǵana tábiyatta bolmaǵan nárselerdi (paravoz, paraxod, kosmoslıq joldas, raketa hám basqalar) islep shıǵara baslaǵanlıǵın bilip aladı.

Insan tábiyattı qalay úyrengeń? Ol saparlar waqtında hám de kúndelik ómirde kóp bayqaǵan, ózine kerekli nárseni jasawǵa, paydalı ósimlikti ósiriwge urınǵan, tájiriybeler ótkizgen. Oqıtıwshı oqıwshılarǵa adam tábiyattı qalay paydalanǵanlıǵına mısallar keltiriwdi usınıs etedi. Balalarǵa tábiyatta bolatuǵın ózgerisler, solardıń ishinde, hawa rayınıń

ózeriwi haqqında gúrriń etiwi, olardıń itibarın aspanıń jaǵdayına, quyashtiń qalay shıǵıwına, bultlardıń bar-joqlıǵına, samaldıń esiwine qaratıwı, sonnan keyin hawa rayı jaǵdayın ulıwmalastırıwı lazım. Soń haywanat dúnyasına ótedi. Balalarǵa qumırısqa uyasın kórsetip, qanday jánlikti kórip atırǵanlıǵın, olar ne menen azıqlanıwın, paydalı ekenligin aytıp beriwdi usınıw múmkin.

Sol shınıǵıwlarda balalarǵa olardıń klası ushın ajratılǵan qarıqlardı kórsetiw, onda balalar qanday miynet qılıwın: ósimlik qaldıqları, tógilgen japıraq hám shaqalardı jıynap, alıp taslaw, erte báhárde xosh iyisli lobiya, tırnaqgúl tuqımların egiw hám tuqımnan jańa ósimlikler ósip shıǵıwın baqlaw sıyaqlı jumıslardı orınlawın túsindiriw gerek.

Oqıtıwshı balalarǵa mektep aldında ósip atırǵan ot-shóplerdi baqlaw hám olar báhárde qanday kóriniste bolǵanlıǵın eslewdi usınadı. Ot-shóplerdiń ne ushın sarǵayǵanlıǵın, qısta olar qanday jaǵdayda bolıwın soraydı. Oqıtıwshı Ózbekstanda jawın kemligi, geyde pútkil jaz boyı jawın bolmawın, ot-shóplerdiń hárdayım jasıl bolıwı hám ósiwi ushın suw gerek ekenligin aytadı.

Mektep aldı maydanshası boylap seyil dawam ettirip, oqıtıwshı 1-klas oqıwshıları itibarın shınarǵa qaratadı. Terektiń shaqaları, japıraqları hám basqa bóleklerin qarap shıǵıwdı usınadı hám japıraqlardıń tamırlanıwına itibar qaratadı. Keyin balalar tut, tal, aqterek tereklerin kórip shıǵadı, bul tereklerdiń shaqa hám japıraqları bir-birinen qalay parıqlanıwın anıqlaydı. Usı shınıǵıwdıń ózinde bala-lar putalar (shipovnik, ligustrum) hám ot (salma boyınsha ósetuǵın ukrop, páshek) ósimlikleri menen tanıladı.

Bul shınıǵıwlar oqıtıwdıń birinshi háptesinde ótkerilip atırǵanlıǵı esapqa alıńanda, ol qısqa bolıwı gerek. Onıń wazıypası tábiyat álipbesin úyrene baslaw, balalardı qorshaǵan átiraptı baqlawǵa qızıqtırıw, tábiyat haqqında dáslepki túsiniqlerdi qalıplestiriw bolıp esaplanadı.

Bala dene (zat) hám hádiyselerdi túsindiriw arqalı bilim sheńberin keńeyttiredi. Qabıl qılıw, túsiniw procesin shólkemlestiriwge qanshelli kóp urınıwlar bolsa, átirap álemdi ańlaw procesi sonshelli nátiyjeli boladı. Soǵan bola oqıtıwshınıń tiykarǵı wazıypası – balalardıń tábiyatqa qızıǵıwın pedagogikalıq aǵımǵa baǵdarlaw, ol yaki bul baqlawlardıń bahalılıǵı hám zárúrligin anıqlaw, olardı tábiyattanıw kózqarası hám túsiniqlerine aylandırıw esaplanadı. Bul wazıypanı oqıtıwshı oqıtıw procesiniń shólkemlestiriw bólegi bolǵan baqlawlırsız orınlay almaydı.

1-klas oqıwshıları mektepke kelgen waqıtlarında, ádette aq terek, shınar, tal, tut sıyaqlı tereklerdiń atları menen tanıs boladı, lekin terekler haqqında kóbinese túsiniqke iye bolmaydı, olar tereklerdiń bir sortın basqasınan parıqlay almaydı.

Bul balalardıń tereklerdi salıstırmaǵanlıqları, hár bir terektiń tanıs shaqaları, qabıǵınıń reńi, japıraqlarınıń forması hám úlken-kishiligine qarap shıqpaǵanlıǵın, yaǵnıy olarda baqlawshılıq rawajlanbaǵanlıǵı menen túsindiriledi.

Baqlawshılıqtı rawajlandırıwda ekskursiyalar úlken áhmiyetke iye.

Báhár aylarında oqıwshılar shınar, gújim, qaraǵay, tut, aq terek shaqalarında búrtiklerdiń ashılıwın baqlaydı. Oqıtıwshı oqıwshılardıń baqlawlına basshılıq qılıp, olardıń diqqatın barlıq tereklerde búrtikler úlken-kishi bolıwı (terek hám shınarda búrtikler iri, gújimde – ádewir mayda, akaciya – qabıǵınan zorǵa kórinip turadı) hám forma tárepten bir-birinen parıq qılıwına qaratadı. Baqlawlar nátiyjesinde oqıwshılar tereklerdiń japıraqları bolmasa da búrtiklerine qarap parıqlanıw múmkinligine isenim payda etedi.

Búrtiklerdiń rawajlanıwı, olarda japıraqlardıń payda bolıwın baqlaw ushın fevral ayı aqırlarında násheler kesip alınadı hám olardıń bir bólegi jıllı suwlı ıdısqa, bir bólegi – suwıq suwlı ıdısqa jaylastırıladı. Oqıwshılar 1-2-hápte dawamında olardı baqlap, qaysı ıdıstaǵı náshelerde japıraqlar

erterek shıǵıwın anıqlaydı. Klas kalendarına nálsheler suwıq hám jilli suwǵa salınǵan waqıt belgilenedi hám hár eki nálsheniń súwreti sızıladı. Japıraqlardıń payda bolıwın baqlaw procesinde oqıtıwshı oqıwshılar dıqqatın búrtikler jıllı suwlı ıdıstaǵı nálshede tez ashılǵanına qaratıp, japıraqlardıń rawajlanıwı ushın ıssılıq kerekligi haqqında juwmaqqa keledi. Eki hápteden keyin jańa nálsheler súwreti sızıladı. Súwretlerde baqlawlardıń baslanıwı hám aqırında nálsheler ortasındaǵı paraqlar kórinip turıwı kerek.

Oqıw jılınıń ekinshi yarımında oqıwshılar menen noqatǵúl, tırnaqǵúllerdi ósiriw boyınsha jumıslar alıp barıladı, bul ósimlikler xana sharayatında jaqsı ósedi hám rawajlanadı, eki aydan keyin gúlleydi hám miywe beredi. 1-klas oqıwshıları oqıtıwshı menen birgelikte tuqımlardı sebedi hám jasıl shóptiń payda bolıwın hám ósiwın baqlaydı, olardı dápter yaki albomǵa gerbariy tárizinde jıynap baradı.

Gerbariylar tómendegishe tayarlanadı: albom sırtına baqlanıp atırǵan ósimliktiń atı jazılıp, súwreti sızıladı, birinshi betine onıń tuqımları jabıstırıladı, ekinshisine shópler, qalǵanlarına izbe-izlik penen dáslepki eki japıraqlı, tamırılı ósimlik penen, tort japıraqlı kishkene gúmshalı ósimlik, gúmshası ashılıp atırǵan ósimlik, gúlleri sonıń menen birge jetilgen miyweleri bolǵan ósimlikler biriktiriledi. Hár bir bet astında ósimliktiń rawajlanıw dáwiri, kúni kórsetiledi.

1-klas oqıwshıları birinshi sabaqtan baslap haywanat dúnyası menen de tanıstırıp barıladı. Gúzde shıbın-shirkeyler, máselen, gúbelekler (kapusta gúbelegi, qıshıtıwshı ot gúbelegi) baqlanadı. Balalar itibarı gúbeleklerdiń sırtqı kórinisine, qaysı ósimlikler ústinde ushıwına qaratıladı. Baqlawlar tómenдеgi tapsırmalar boyınsha alıp barıladı:

1. Gúbelek tutıń.

2. Onıń dene aǵzaları: bas, kókiрек, qarın bóleklerin baqlań.

3. Qanatların sanań. Olar deneniń qaysı bólimine birikkenligin anıqlań.

4. Gúbelektiń ayaqların kórip shıǵıń. Olar qalay jaylasqanlıǵına itibar beriń hám sanań, ayaqları neshe jup?

Gúzdiń sońında shıbın-shirkeyler joq boladı, bul waqıtta oqıtıwshı balalarǵa olardı diywallardıń aralarınan, tógilgen japıraqlar astınan yaqı terek qabıqları astınan izlewdi usınadı, kóplep shıbın-shirkeyler ólmeydi, olar qısqa tayarlanıp jasırınadı degen juwmaqqa alıp keledi. Ol qabıqlar astında waqtınsha qatıp qalıwshı úlken jaslı shıbın-shirkeyler jasırınıwın túsindiredi. Olarda qan suwıyadı, dem alıw toqtaydı, lekin bul olim degeni emes, bálkim qıstıń awır sharayatlarına beyimlesiw bolıp esaplanadı.

Sentyabrdiń ashıq kúnlerinde oqıtıwshı balalar itibarın órmekshı uyasına qaratadı, órmekshı uya jiplerin uslap alıwdı (ol ańsat uslanadı hám kiyimlerge jabıladı) hám kishkene órmekshiniń qalay háreketlenip atırǵanlıǵın baqlawdı usınadı: onı qolda tez júrip baratırǵanlıǵın hám jipte asılıp qalıwın bayqaw múmkin.

Gúz dáwirinde oqıwshılar itibarın quslar da tartadı. Oqıtıwshı mektep aldı maydanında hám tábiyat qoynında quslardı baqlaw, olardıń atların anıqlawǵa urınıw, quslardıń ushıwın aytıp beriw, quslar ushın suwıq yaqı ashlıq qorqınıshlı ekenligin túsindiriw haqqında tapsırma beredi. Oqıtıwshı balalarǵa quslar ushıp ketiwge tayarlanıp, toparǵa toplanıwın kórsetedi, ne ushın kóbinese Ózbekstanda qızǵısh reńli maynalardıń úlken toparları hám ushıp ketip atırǵan tırnalardı kóriw múmkinligin túsindiredi. Baqlawlarda itibardı shımshıq tabıwǵa, onıń tez háreketine qaratıwdı usınıs etedi. Baqlawlar ótkeriw ushın quslardı tańlawda oqıtıwshı bul baqlawlardıń ańsat-qıyınlıǵın este tutıwı lazım, yaǵnıy baqlaytuǵın quslar adamlardıń turar jerleri átirapında jasawı kerek. Oktyabrge shekem baqlawlar procesinde oqıwshılar quslardıń qay jerlerge uya qurıwı hám neler menen azıqlanıwın anıqlawı kerek. Keyin anıq baqlawlar ótkeriledi.

Gúzgi-qısqı dáwirde shımshıqlardı baqlaw:

1. Shimshıqlar qaysı quslardan qorqadı? Qaysı quslar menen azıqlanadı?

2. Shimshıqlardıń jawında, shalshıq suwlarda shomılıwı.

3. Shimshıqlar jıldıń qaysı waqtında bálent dawıs penen talmastan shırlaydı hám qashan tınshıp qaladı?

4. Shimshıqlar qay jerlerde jasaydı?

5. Shimshıqlarǵa hár kúni belgili waqıtta hám belgili jerde qarań. Olar usı waqıtta awqatlanıwǵa ketedi me? Baqlań.

Gúzgi-qısqı dáwirlerde uzaqshalardı baqlaw:

1. Bizin jerlerde uzaqshalar qashan payda boladı?

2. Uzaqshalar qay jerlerde hám nelerden uya quradı? Uya qurıw ushin materialdı qay jerlerden aladı?

3. Bir terektiń ózinde neshe hákke uyası barlıǵın sanap shıǵıń.

4. Jas uzaqshanı qartayǵanınan parıqlaw múmkin be?

Jeke baqlawlar ótkeriw aldınan oqıwshılardı maqsetke muwapıq baqlaw hám salıstırıw jolı menen quslardı bir-birinen parıqlawǵa úyretiw gerek.

Keyin predmetli sabaq ótiw, oǵan «Úlkemiz qusları» kestelerin, sonıń menen birge, hákke hám shimshıq tulıpların tayarlaw gerek. Oqıtıwshı quslardı dıqqat penen qarap shıǵıwdı, olardıń úlken kishiligine itibar beriwdi, tumsıqları, párleri, ayaqların salıstırıwdı usınadı. Sonnan keyin oqıtıwshı hár qıylı tiptegi qus uyların (suwpitorǵay, uzaqsha, qarlıǵash, hákke, shimshıq) kórsetedi, sabaqta úyrenilip atırǵan quslar uyasın ayırıqsha tanıstıradı hám bul uylardıń basqa quslar uylarına uqsaslıǵı hám parıqların aytıp ótedi.

Shimshıq hám uzaqshanı dıqqat penen baqlaw hám olardıń sırtqı kórinislerin salıstırıwdan keyin oqıwshılardıń tómendegi sorawlarǵa juwap beriw usınıladı.

1. Uzaqshanı shimshıqtan qalay parıqlaw múmkin?

2. Uzaqshanıń tumsıǵı qanday? Shimshıqtiki she?

3. Uzaqsha párleriniń reńi qanday? Shimshıqtiki she?

4. Uzaqsha hám shimshıqlardıń dene ólshemi (úlken-kishiligi) qanday? Olar ne menen parıqlanadı?

Puxta tayarlıqtan soñ oqıtıwshı quslar ústinde baqlaw ótkeriw metodların túsindiredi hám oqıwshılardıń aldınan dúzilgen jobaǵa muwapıq baqlawlar alıp barıp atırǵanlıǵın hár kúni baqlap baradı.

Baqlawlar procesinde oqıwshılar toplaǵan faktorlardan átirap-ortalıq penen tanısıw, sóylewdi rawajlandırıw boyınsha sabaqlarda paydalanıladı. Sabaqta oqıtıwshı bar bilimlerdi keńeyttiredi hám rawajlandıradı. Ol Ózbekstanǵa uzaqshalardıń gúzde ushıp keliwin, olardı kóbinese mektep aldı maydanında kóriw múmkinligin, ol jerde olar shıbın-shirkeylerdiń lichinkaları menen azıqlanıwın, hár túrli otlardıń tuqımların toplawın belgileydi. Uzaqshalar respublikamızda qıslaydı. Báhárde biz táreplerge láylekler ushıp keledi. Olardı suw basseynleri, salma hám saylar (dáryalar) janında kóriw múmkin.

Oqıwshılar ózleriniń uzaqsha hám shımslıqlar ústinde alıp barǵan baqlawlı (olar qanday uyalardı kórgenligi, uyalar neden qurılǵanlıǵı, qay jerde jaylasqanlıǵı, quslardıń qalay azıqlanıwı, qısta qay jerde jasawı) haqqında gúrriń etedi.

Báhárde 1-klas oqıwshıları tábiyat hám janlı tábiyat múyeshindegi qus hám shıbın-shirkeylerdi baqlawdı dawam ettiredi. Kúnniń jılıwı, jas japıraq hám ğumshalardıń payda bolıwı menen qıslaǵan gewekten shıqqan shıbın-shirkeylerdiń ushıwın gúzete baslaydı. Oqıtıwshı bazı shıbın-shirkeylerdiń ósimliklerge zıyan, bazılarınıń payda keltiriwin túsindiredi, zıyanlı qońızlar hám geweklerdi joytıwda quslardıń ornı úlkenligin aytadı. Oqıwshılar gewek hám qońızlar ósimliklerge keltirgen zıyanlardı baqlaw, tastıyıqlaw ushın shıbın-shirkeyler kemirgen ósimliklerdiń japıraǵı hám ósimliklerdi jıynaw tapsırmasın aladı.

Bul dáwirde balalardıń kelip-ketiwdi quslar haqqındaǵı kózqarasların keńeytedi hám anıqlaydı: báhárde ıssı mámleketlerden qızǵısh maynalar, uzınqanatlar ushıp keledi. Oqıwshılar oqıtıwshı basshılıǵında qubladan ushıp keletuǵın tırna, ğaz, úyreklerdi baqlaydı. Sırtqı kórinisi hám minez-

qulqına qarap kelip-ketetuǵın quslardıń parqına barıwǵa, quslar shawqımı arasında qızǵısh mayna, shımshıq, mayda shımshıq hám basqa quslardıń dawısların tanıp alıwǵa úyrenedi.

Ósimlik hám haywanlar ústinde baqlawlardı turaqlı túrde tábiyattanıwǵa baylanıslı maqalalar oqıw menen bekkemlep barıw lazım. Oqıw jılı aqırında 1-klas «Men terektiń rawajlanıwın qalay baqladım» teması boyınsha ulıwmalastırwshı jumıs ótkeriw zárúr. Bunda pütün jil dawamında toplaǵan materialdan paydalanıw kerek. Bilimlerde bahalawda oqıwshılarǵa aldınǵı baqlawlardan tanıs bolǵan maǵlıwmatlardı esapqa alıw zárúr. Gerbariylerde bahalawda materialdı ósimliktiń rawajlanıw dáwirleri boyınsha jaylasıwınıń izbe-izligi esapqa alınadı.

Máselen, terek gerbariyiniń birinshi betinde bórtken búrtikleri bolǵan shaqa, ekinshisinde mayda japıraqları bolǵan shaqa, qalǵanlarında izbe-izlik penen iri japıraqlı, gúlli, miyweli, iláji bolsa, sarǵayǵan japıraqlı shaqalar boladı.

Eger, oqıwshılar ósimlikte aldın ala gúl, keyin japıraqtıń rawajlanǵanlıǵın baqlaǵan bolsa, gerbariyde materialdı sol ósimlik rawajlanıwınıń izbe-izligi tártibinde jaylastırwı kerek. Jumıs bahalangannan keyin toplanǵan materialdan janlı tábiyat múyeshinde paydalanadı. Bunday jumıs balalardı ápiwayı ulıwmalastırwǵa alıp keledi, baqlanatuǵın tábiyat obyektini haqqında elementar túsiniklerde qalıplestiredi.

«Átirapımızdaǵı álem» sabaqlıǵı menen islew metodikası (analizler sabaqlıqtıń 2004-jılǵı baspası tiykarında berilmekte). 1-klas oqıwshıları birinshi shınıǵıwırlardan-aq baqlaw, ekskursiya, sayaxat, ájayıp adamlar menen ushırasıwlar waqtında átirap ortalıq penen tanısa baslaydı. Olar ele oqıw hám jazıwdı bilmewi sebepli átirap álemdi baqlaw ushın tapsırmanı oqıtıwshıdan awızeki formada aladı. «Átirapımızdaǵı álem» kitabındaǵı tapsırmalardı da birinshi klas oqıwshıları oqıtıwshı bassılıǵında orınlaydı.

Oqıtıwshıǵa járdem sıpatında «Átirap ortalıq penen tanısıw» metodikalıq qollanbası baspadan shıǵarılǵan, onda shınıǵıwlar hám belgili sánelerge baǵıshlangan erteliklerdiń úlgi jumısları, sonıń menen birge, oqıwshılar menen islew ushın qosımsha material hám de oqıtıwshı ushın maǵlıwmatlı material keltirilgen. Metodikalıq qollanbada Ózbekstannıń ósimlik hám haywanat dúnyasın sáwlelendiriwshi 16 reńli keste de berilgen.

Jumıs procesinde oqıtıwshı balalar aldına, olardıń shınıǵıw ótkerilgennen keyin ózlestirgenligin anıqlawǵa imkaniyat beretuǵın sorawlardı qoyadı. «Oqıw kitabı» arqalı balalar hár túrli ózbetinshe shınıǵıwlardı orınlaydı.

Sabaqlardıń mazmunı baǵdarlamadıń tiykarǵı temaların sáwlelendiredi, lekin material temalar boyınsha emes, bálkim jil máwsimleri boyınsha, ulıwma rawajlandırıwshı material hám de bayram sánelerin esapqa alǵan halda toparlarǵa bólingen.

Sabaqlıqta metodikalıq usınıslar qosımsha qılınǵan, olarda súwretler menen islew ushın tapsırmalar keltirilgen. Kitapta kompleks tárbiyanıń tiykarǵı wazıypa-ları sáwlelendirilgen. Bular: adamlar miyneti, biziń úlkemiz, shańaraq, biziń watanımız hám basqa temalar. Sabaqlıqtıń tiykarǵı tema jónelisi – adamnıń tábiyat penen óz ara baylanısları, adam miynetiniń tábiyattaǵı áhmiyeti, tábiyatta ózin tutıw qaǵıydaları.

Sabaqlıqtaǵı isler oqıwshılar iskerliginiń bul túrlerin názerde tutadı:

1. Oqıtıwshınıń tapsırmasına muwapıq súwretler tańlaw. Mısal ushın, 5-bette tapsırma berilgen: «Súwretti kóriń. Qaysı súwrette oqıwshı qolın durıs kótergen?» Alternativ (qaramaqarsı) tapsırmalardıń kiritiliwi balalardıń bir neshe variantlardan durısın saylap alıwı ushın zárúr, bunday isler tapsırmanı quramalılastıradı, oǵan qızıǵıwshılıqtı asıradı (17,28 hám basqa betlerge qarań). Tórende hár bir súwretke sheńber sızılǵan. Eger súwrettegi jaǵday balalar jumısınıń

durılıǵın sáwlelendirse, sheńber jasıl qálem menen boyap qoyıladı.

2. Súwretlerdiń múnásibetshilligi. 8-bette sonday tapsırma berilgen: «Súwretlerdi qarap shıq. Bul japıraqlar qaysı terek hám putanıkı? Japıraq hám oǵan tiyisli miyweler janındaǵı sheńberlerdi birdey reń menen boya». 12-bette de soǵan uqsas tapsırma bar.

3. Proceslerdiń izbe-izligin anıqlaw. 22-bettegi tapsırma bolsa tómendegishe: «Súwretti qarap shıq. Onda qanday predmetler sáwlelengen? Svetofordıń qaysı signalı janıp atır? Mektep oqıwshılarınıń jolın strelka (kórsetkish) penen kórset». Soǵan uqsas tapsırmalar 23, 24, 25-betlerde de bar.

4. Súwretlerdi olar mazmunın analiz qılıw menen boyaw.

11-bet. «Súwretti qarap shıq. Qanday dala súwretlengen? Sol dalada ósip atırǵan ósimlik ne dep ataladı? Ósimliktiń bóleklerin aytıp ber».

40-41-betler. «Shıbın-shirkeylerdi kórip shıq. Olardıń atların ayt. Sen olardı qay jerde kórdiń? Olar neler menen azıqlanadı?» Bul haywanlardan alınatuǵın shınıǵıwlarıdıń súwretin sızıń.

22-bet. «Svetofordı shártli reńler (sarı, qızıl, jasıl) menen boya, birinshi jaǵday júristiń biykar qılınǵanlıǵın, ekinshisi dıqqattı, úshinshisi júriwge ruxsat berilgenligin kórsetsin.

5. Súwret sızıw. 8, 32, 37, 40, 41, 50, 58, 59-betler. 40-41-bette «Súwretlerdi kórip shıǵıń. Onda qanday úy haywanları súwretlengen? Bul haywanlar qay jerde baǵıladı? Siz jasap atırǵan jerde qanday úy haywanları bar? Bul haywanlardıń dene aǵzaların sanap ótiń (Bas, dene ayaqları, quyırqı). Sıyır hám attıń quyırǵında qanday parıq bar? Ğaz, úyrek, tawıq hám qorazdıń ayaqların qalay parıqlaysız? (Ğaz hám úyreklerdiń ayaqları júziwge beyimlesken). Júziw pánjeleri ne ushın kerek? Siziń uyińizde úy haywanları bar ma? Úy haywanlarınan alınatuǵın ónimlerdiń súwretin sızıń».

Sabaqlıqtaǵı hár túrli tapsırmalardı orınlay otırıp, balalar baqlawǵa, salıstırwǵa, uqsaslıq hám ayırmashılıqlardı

ańlawǵa úyrenedi. Bazı tapsırmalar balalardıń dóretiwshilik jumısların názerde tutadı. Bul jumıslar hárbir konkret sabaqtıń tálim-tárbiya wazıypaların sheshiw menen úziliksiz baylanıslı, baǵdarlamaniń tiykarǵı bólimlerin ózlestiriwge járdem beredi, oqıtıw procesinde balalardıń ulıwma rawajlanıwı ushın sharayat jaratadı.

Klasta, mektepte hám jámiyet orınlarında minez-qulq mádeniyatı; jol háreketi, kóshedeǵı, transporttaǵı minez-qulq qaǵıydaları; hár qıylı kásip iyelarińiń miyneti menen tanısw; tábiyatqa insanıy múnásibette bolıw sıyaqlı temalar tutas kurs dawamında ótiledi.

58-59-betler balalardı tábiyat penen tanıstırıwǵa baǵıshlanǵan. Sabaqlıqtaǵı tapsırmalardı orınlaw oqıtıwshıǵa átirap ortalıq penen obyektleri haqqında balalar kózqarasların tekseriw imkaniyatın beredi. Balalarǵa, máselen, jabayı hám úy haywanlarınıń, qıslawshı hám kelip-ketiwshi quslardıń, terek hám putalardıń parqına barıw; adamlar jıldıń hár qıylı pasıllarında tábiyattı qorǵaw ushın ne qılıw kerekligin anıqlaw usınıs etiledi. Alınǵan kózqaraslardı tiklewge qaratılǵan tap-sırmalardan tısqarı sabaqlarda mashqalalı xarakterdeǵı tapsırmalar da bar, olar balalardan jaǵdaydı analiz qılıwdı talap qıladı. Máselen, 5,18,26,27 hám sol sıyaqlı klaslarda balalarǵa talap qılınǵan bir neshe jaǵdaylardı durıs sheshiw jolı usınıladı.

Sabaqlıqta jol háreketi qaǵıydaların bekkemlew boyınsha tapsırma hám shınıǵıwlar da bar.

Shınıǵıwlar balalarǵa svetofor signalları nelerdi ańlatıwın, joldan ótiwdiń qanday túrleri bar ekenligi, svetofor hám milicioner basqaratuǵın kósheden ótiw qaǵıydasınıń qanday ekenligin este qaldırıwǵa, jol belgilerin bilip alıwǵa járdem beredi.

Altı jaslılar aldına, sonıń menen birge, logikalıq oy-pikirdi rawajlandırıwǵa qaratılǵan wazıypalar da qoyıladı. Máselen, 23-bettegi súwrette awıl, uzaqta mektep binası súwretlengen. Balalar joldıń mekteptiń qarama-qarsı tárepinen ketpekte.

«Piyadalar ushın ótiw» belgisi bolmaǵan, biraq «Balalar» belgisi bar joldan balalar mektep tárepke ótiw sızıqların kórsetiwi kerek. 24-bette balardıń kóshedeǵi minez-qulqların (júris-turısların) sáwlelendiriwshi jaǵday kórsetilgen. Oqıwshılar balalardan qaysı biri ózin durıs tutup atırǵanlıǵın anıqlawı kerek.

Kún tártibi, jeke gigiena, mektep hám úyde minez-qulq mádeniyatı máseleleri sabaqlarında arnawlı orın iyeleydi. Mısal ushın, 4,7-betlerde 1-klas oqıwshılarınıń kún rejimin sáwlelendiriwshi súwretler, sonıń menen birge, durıs otırıw hám qáddi-qáwmet, adam denesiniń bólimleri, pardoız buyımları kórsetilgen súwretler keltirilgen.

Mektepte (sabaqta, tánepiste, asxanada) júris-turıs, átiraptaǵılargá húrmet penen múnásibette bolıw qaǵıydaları birgenligin 4,14,15,18,19,21 hám basqa betlerdeǵi tapsırmalardan paydalanıp tekseriw múmkin.

Sabaqlıqta, sonıń menen birge, oqıtıwshıǵa balalar menen súyikli mámleket, belgili sánelerge baǵıshlangan temalar boyınsha qısqasha sáwbetler ótkeriwge járdem beretuǵın tapsırma hám kórgizbeli qurallar da bar. Material sonday sáwbettiń birqansha túsinikli hám qızıqlı bolıwına imkaniyat beredi. 14, 30, 36, 50, 52-betlerdeǵi súwretler boyınsha oqıtıwshınıń sorawlarına balardıń ózleri juwap beriwi múmkin.

Sabaqlıqtaǵı adamlar miynetine baǵıshlangan kóp ǵana súwretler (5,14,35,37-betler)den oqıtıwshı súyikli qalada (awılda) islewshi túrli kásip iyeleriniń miyneti haqqında gúrriń qılıp atırǵanda paydalanıwı múmkin.

Biraq, átirap ortalıqtı úyrene turıp, tek sabaqlıqtaǵı tapsırmalar menen shekleniwge bolmaydı. Klastıń tayarlıǵı hám balardıń sabaqlıq penen islew tájiriybesin esapqa alıw zárúr. Bazıda oqıtıwshı balalar menen olardıń durıs túsingenligine isenim payda etiw ushın ayırım tapsırmalardı qarap shıǵadı (dodalaydı). Bazı tapsırmalardı oqıtıwshı basshılıǵında dodalaw hám de orınlaw paydalı esaplanadı.

Shińıǵıwǵa tayarlanıwda oqıtıwshı sabaqlıq penen islewdiń mazmunı, onı balalar iskerliginiń basqa túrleri menen baylanıstırıwın aldınnan oylap alıwı hám soǵan muwapıq oqıw kitabınıń sabaqtaǵı ornın anıqlap alıwı kerek.

Balardıń individual jumısların orınlawı ushın da jeterli dárejede jaqsı tayarlıqqa iye emesligin hám ayırım balalarǵa tapsırmalar jeterli dárejede túsinikli bolmawın esapqa alıp, oqıtıwshı olarǵa ámeliy járdem kórsetiwi zárúr. Balalarǵa tapsırmanı orınlaw menen baylanıslı halda tuwılǵan sorawlardı oqıtıwshıǵa beriwine ruxsat beriledi.

Sabaqlıqtıń tapsırmaları balardıń ózbetinshe dóretiwshilikleri ushın keń imkaniyatlar ashıp beredi, olardı hár tárepleme marapatlaw zárúr. Sol maqsette hárбір tapsırma orınlanǵannan keyin jumıstıń mazmunı hám orınlanıwı boyınsha eń qızıqlıların klasqa kórsetiw kerek. Eger ele hámme oqıwshılar jaqsı oqıy almasa, tekstti ádewir jaqsı tayarlanǵan oqıwshılar oqıydı. Keyin súwretler boyınsha sáwbetler ótkeriledi, súwretlerdiń hárbiri tárbiyalıq áhmiyetke iye.

Jıldıń ekinshi yarımında balalar sabaqlıqtıń aqırında keltirilgen hawa rayı kalendarında hár kúnniń hawa rayı jaǵdayın shártli belgiler menen belgileydi. Hawa rayın baqlawdı úshinshi tánepiste ótkeriw maqsetke muwapıq. Tórtinshi sherekten baslap balalar baqlawın kún dawamındaǵı ózgerislerdi esapqa alıp, ózbetinshe belgiler qoyadı.

Barlıq baqlaw hám tapsırmalar tábiyiy sharayatlardı esapqa alǵan halda orınalanadı.

Hawa rayı kalendarı menen islesiwge kirisiwde oqıtıwshı balardı shártli belgiler menen tanıstıradı, 65-bettegi jawın, ısıw hám suwıw menen baylanıslı halda tábiyattaǵı ózgerislerdi kórsetetuǵın súwretler boyınsha sáwbetler ótkeriledi. Sonıń menen birge, hárбір aydıń qásiyetlerin kórsetetuǵın kórgizbeli qurallar mazmunı boyınsha sáwbet

ótkeriw zárúr. Balalar ol yaqi bul ayǵa tán tábiyat qásiyetleri menen tanısağı.

Sabaqlıq penen islew jil máwsimleri, mádeniy minez-qulq qaǵıydaları haqqındaǵı sáwbet, 22-23-betlerdegi tapsırmalardı orınlaw menen tamamlanağı. Sabaqlıq boyınsha tapsırmalardı balalardıń tayarlıqların esapqa alǵan halda, tek bar usınıslarǵa tayanıp beriw lazım. Oqıtıwshı, óz ornınıń tábiyiy sharayatların esapqa alıp, tábiyatta ótkerilip atırǵan ekskursiyalardıń múddetlerin ózgeritiwi múmkin.

Ekinshi klasta tábiyattanıw materialın úyreniw metodikası. 2-klasta oqıwshılar átirap ortalıq penen tanısıw boyınsha baǵdarlamalarda tábiyat penen tanısıwdı dawam ettiredi. Baslawısh klas oqıtıwshısı sonı yadda tutıwı kerek, tábiyat hám jámiyet átirap ortalıq penen tanısıw kursında eki parallel jol emes, bálkim bir baǵdar esaplanadı, onda tábiyattanıw hám sociallıq xarakterdegi máseleler óz ara bir-birin bayıtıp, birikken. Ayırım sabaqlarda kóbirek tábiyattanıw, basqalarında sociallıq máseleler qarap shıǵılsa da, tiykarǵı ideya – insan, jámiyet, tábiyat birligi, ajıralmas pútinligine tiykarlanǵan. Bul ideya kurstuń tiykarın quraydı.

Ekinshi jil oqıtıwdıń wazıypası – birinshi klasta belgilengen jónelislardi jáne de rawajlandırıw. Hár bir temanı ashıp beriwde balalardıń Watan, súyikli tábiyat, sociallıq ómir haqqındaǵı anıq kózqarasları keńeyedi. Oqıwshılarda úyde, mektepte hám basqa jámiyetlik orınlarda durıs júris-túris uqıpları hám de kónlikpelerin qalıplestiriwge, balalar ortasında doslıq múnásibetlerin, úlkenlerge itibardı, miynetke húrmetti tárbiyalawǵa, sonıń menen birge, tábiyattaǵı áhmiyetli óz ara baylanıslardı anıqlawǵa, oǵan muhabbat hám múriwbetli múnásibetti qalıplestiriwge itibar qaratıladı.

Birinshi hám ekinshi klas baǵdarlamaların salıstırıw aytıp ótilgen hár bir temanı qanday jańa máseleler kórip shıǵılıwın kórsetedi. Mısal ushın, «Biziń úy» teması boyınsha oqıwshılardıń bilgenlerin tákirarlay otırıp, oqıtıwshı ata-

analar kásipleri, shańaraqta miynet májbúriyatlarınıń bólistiriliwi máselesine toqtalıwı kerek.

Kún tártibine úlken itibar beriledi. 1-klas oqıwshıları pútkil kún mektepte bolǵan hám qatań rejim boyınsha jasaǵan. 2-klasta ayırım balalar oqıwdan keyin úyge ketedi. Usıǵan tiykarlanıp, olardı tiykarǵı rejim momentleri, sol qatarda, kún rejiminde miynet bólistiriliwi menen tanıstırıw áhmiyetli. Bul temada óz úyine, oyın hám sport, maydanshalarına, sharbaqtaǵı jasıl egisliklerdi abaylaw múnásibe-tin tárbiyalaw menen baylanıslı bolǵan máseleler bar. «Mektep múlki – siziń múlkińiz» temasında sabaqta, tánepis waqtında, asxanada, kitapxanada, kóshede hám basqa jerlerde júris-turis nızamları boyınsha bilim hám uqıplar bekkemlenedi. Balalarda tek jeke buyımlardı ǵana emes, bálkim mektep múlkin de abaylap asıraw múnásibetin tárbiyalaw wazıypası qoyıladı. Balalar qaǵıydalar menen tanısadı.

2-klasta «Gúzde adamlardıń miyneti», «Sociallıq paydalı miynet» hám «Ata-analardıń kásibi» temaları boyınsha oqıwshılar tanısatuǵın obyektler sheńberi keńeyedi, ayırım óz ara baylanıslar olar sanasına jetkeriledi, ulıwmalastırıw qalıpleseedi. Mısal ushın, balalardı transporttıń jańa túrleri menen tanıstıra otırıp, oqıtıwshı jer ústi, hawa, suw transportınıń túrleri ushın neniń ulıwma ekenligin, transporttıń qansha túrleri barlıǵın aytıp beredi. Balalar jolawshı tasıwshı transporttaǵı júris-turis qaǵıydaların bilip aladı, olardı orınlawǵa úyrenedi. Bul usı temaniń basqa máselelerine: qalanıń mádeniy-aǵartıw shólkemleri, turmıshlıq xızmet kárxanaları hám basqa orınlardı barıw, olardıń wazıypaların anıqlaw, usı shólkemlerde islep atırǵan adamlar miyneti menen, tanıstırıw menen baylanıslı. Bunda hár saparı jámiyetlik orınlarda júris-turis nızamları islenedi.

Baǵdarlamada «Súyikli Watan» teması 1-klastaǵıǵa qaraǵanda ádewir tolıǵıraq berilgen. Bul tema boyınsha jumıs mámleketimiz ómirindegi umıtılmas waqıyalar, ulıwma

xalıqlıq bayramları menen baylanısadı. Oqıtıwdıń ekinshi jılında oqıtıwshı aldına hárbir bayramnıń mazmunı hám áhmiyetin balalarǵa túsindiriw, olarda tiyisli bilimlerdi qalıplestiriw, adamlar bayramlarǵa qalay tayarlanıp atırǵanlıǵın baqlap barıw wazıypası qoyıladı. Sol waqıtıń ózinde balalar bayramlarǵa tayarlanıwı hám ótkeriwde bahalı áhmiyet beriw kerek. barlıq isler soǵan qaratılıwı, balalar óz mámleketiniń puqaraları ekengilign shın júreктen seziniwı tiyis.

Temalar hárbiriniń material adamlarǵa adamgershilik munásibetin, olar miynetiniń nátiyjelerine húrmetti, tábiyatqa juwapkershilik penen qatnasta bolıwdı tárbiyalaw ushın keń imkanıyatlar ashıp beredi.

Shınıǵıwlar dawamında balalarda klas, mektep jámáátinde aktiv qatnasıwǵa, úlkenlerge járdem beriw ushın umtılıwǵa tárbiyalawǵa imkanıyat beriwshi sharayatlardı jaratıw áhmiyetli esaplanadı.

Balalarǵa túrli kásiptegi adamlar miynetine húrmet sezimin tárbiyalawǵa ayırıqsha orın beriledi. Adamlar miyneti menen ómir ushın zárúr bolǵan barlıq nárseler jaratatuǵının: dán jetistiredi, jańa úyler, mektepler, emlewxanalar quradı, kitaplar baspadan shıǵaratuǵınlıǵı aytıp ótiledi. Awıl orınlarında – ǵálleshilik, paxtakeshlik, sharwashılıq, agronomlar miyneti, qalalarda – injener, konstruktor, isshi hám sol sıyaqlılardıń miyneti qádirli. Balalarǵa anıq mısallarda sanaat hám awıl xojalıǵınıń jedel rawajlanıwı neniń esabınan támiyinlenip atırǵanlıǵın, túrli kásip iyeleriniń miynetin mashınalar qalay jeńillestirip atırǵanlıǵın, ne ushın olar (baylanıs bólimi, dúkán hám sol sıyaqlılar) járdeminde isler tez hám jaqsıraq orınlanıwın kórsetiw lazım.

Oqıtıwshınıń wazıypalarınıń biri – hárbir adamnıń miyneti basqa adamlardıń miyneti menen baylanıslı ekenligin túsindiriw. Zúraátı jıyıp-terip alıw yaki úy qurılısın baqlap, balalar, sonıń menen birge, adamlar miynetine xızmet qılıwshı transporttıń (kombaynlar, júk mashınaları hám sol

sıyaqlılardıń) tártip penen isine baylanıslı ekenligine isenim payda etedi. Eger, oqıtıwshı óz gúrrińin átiraptaǵı ómirden mısallar keltiriw menen birge alıp barsa, olardı mámleketimizde bolıp atırǵan waqıyalar menen baylanıstırsa, jáne de jaqsı boladı.

Eń áhmiyetli wazıypalardan biri – balalardı tábiyattıń konkret obyektleri hám hádiyseleri menen tanıstırıwdı dawam ettiriw esaplanadı. Ósimlik hám haywanlar haqqındaǵı, jıl máwsimleriniń tiykarǵı belgileri haqqındaǵı bilimlersiz oqıwshılarda ekologiyalıq baylanıslar, tábiyattı qorǵaw zárúrligi haqqında kózqaraslardı qalıplestiriw, tábiyatqa múriwbetli múnásibetti tárbiyalaw múmkin emes. Baǵdarlamada balalar parıqlawǵa úyreniwi kerek bolǵan terek, puta hám xana ósimlikleriniń dizimi kórsetilgen.

Oqıwshılardıń tek ósimlik hám haywanlardıń atların ǵana biliwi emes, bálkim olardı (terek, puta, ot ósimlikleri, zıyankesler, qus, balıq shıbın-shirkeyler) toparlarǵa bóliw áhmiyetli. Máselen, oqıwshılardı xana ósimlikleri menen tanıstıra turıp, oqıtıwshı oqıwshılardan qaysı ósimliklerdiń atlarını biliwin soraydı. Keyin 3-4 ósimlik atın aytadı. Parıq qılatuǵın belgileri jaqsı ańlatılǵan ósimliklerdi tańlaydı.

Shınıǵıwlardı ótkerip bolǵannan keyin, oqıtıwshı balalardıń tábiyattaǵı barlıq óz ara baylanısların túsiniw alıwına erisedi. Mısal ushın, xana ósimlikleri, ósimliklerdi tuqımnan rawajlandırıw processlerinde oqıwshılar ósimliklerge ósip-óniwi ushın suw, hawa, ıssılıq hám jaqtılıq kerekligine isenim payda etedi. Hár qıylı ósimlikler hár qıylı jaqtılıq talap qıladı: birewleri quyashqa jaqsı ósedı, basqaları jaqtını súyetuǵın, biraq olar jaqtı quyashqa shıdamaydı, úshinshileri saya jerde jaqsı ósedı. Ósimlikler klasqa yaki janlı tábiyat múyeshine solar esapqa alınǵan halda jaylastırıladı. Bul bilimler oqıwshılardıǵa «Erte báhárde tábiyat» temasında ekskursiya ótkeriletuǵın waqıtta kerek boladı. Erte gúlleytuǵın ósimlikler menen tanısıp, balalar bul ósimliklerge kóp jaqtılıq kerek ekenligin, sebebi olar terek hám de putalar

saya payda qılatuǵın japıraqlar jazılǵanǵa shekem gúllewin bilip aladı. Sonı da aytıp ótiw kerek, erte gúlleytuǵın ósimlikler qorgawǵa mútáj, olardı gúldáste ushın hesh qashan úzbew kerek.

Erte gúllewshi ósimliklerdiń aldında balalar álbette shıbın-shirkeylerdi kóredi. Oqıtıwshı pal hárrelerdiń ósimlik aldına mazalı nektar (gúl shiresi) jıynaw ushın uship kelgenligin, onı keyin palǵa aylandırıwın túsindiredi. Adamlar ósimliklerdi julıp alǵanlarında olar tek ósimliklerdi nabıt qılıp ǵana qalmastan, bálkim shıbın-shirkeylerge de zıyan keltiredi. Bunday jaǵdayda shıbın-shirkeyler azıqtan ayırılıp qaladı. Oqıtıwshı: «Átirapımızda biz qanday shıbın-shirkeylerdi kórip atırımız? Ne ushın biz olardı qısta kórmeymiz?» dep sorawı múmkin. Eger baqa yaki qurbaqanı kóriw ilajı bolsa, ne ushın janzatlar uyqıdan kesh qanǵanlıqların soraw kerek. Balalar birinshi sebep – kúnler ıssı bolıp qalǵanlıǵın aytadı. Eger, zárúr bolǵanında esletip ótiw kerek. Demek, báhárde shıbın-shireylerdiń payda bolıwı baqa hám qurbaqalar oyanıwınıń ekinshi sebebi bolıp esaplanadı. Nege deseńiz, olardıń tiykarǵı awqatı – iyiskep tabar hám peshsheler. Baqalardı óltiriw – mıńlap zıyankes shıbın-shirkeylerdi erkinlikke shıǵarıw degendi bildiredi.

Solay etip, balalar ósimlik hám haywanlar ómiri ushın zárúr bolǵan eń áhmiyetli sharayatlar haqqında bilip aladı, tiri jánlikler ómirindegi ózgerislerdi sol sharayatlardıń ózgeriwi menen baylanıstıradı, ósimlik hám haywanlardıń hár qıylı toparları ortasındaǵı baylanıslardı bilip aladı. Bul ekologiyalıq baylanıslardı biliw tábiyattıń múriwbetli, juwapkershilikli múnásibetti qalıplestiriwge járdem beredi.

Tábiyat hám jámiyettiń óz ara baylanısların kóre otırıp, tábiyattıń ámeliy áhmiyeti ústinde toqtap ótiw lazım. Mısal ushın, qaladaǵı (awıladaǵı) qurılıslarǵa baǵıshlangan shınıǵıwlarında hárbir shańaraq ómiri ushın úy-jay qurılısınıń áhmiyeti haqqında, qurıwshı kásibi, qurılıs texnikası haqqında, sonıń menen birge, qurılıs ushın materialdı (qum,

ılay, hák) adamlar tábiyattan alıwı haqqında gúrriń etiwi múmkin. İnsan jerden temir rudası, kómir, neft, tábiyiy gaz qazıp aladı. Demek, tábiyat, jer adamlardı baǵadı hám kiyindiredi. Tábiyattıń ámeliy áhmiyetiniń qádirine jetpew múmkin emes. Barlıq miynet hám kásip túrleri (shaxtyor, metallurg, ǵállekesh, paxtakesh hám basqalar) tábiyat penen tıǵız baylanıslı.

Bul máselelerdiń hámмесin birgelikte kórip shıǵıw zárúr. Biraq tábiyattı materiallıq jetiskenlik dereǵi sıpatında bahalaw múmkin emes. Bul oqıwshılarda paydalanıwshılıq, ne bolsa qıla beriw psixologiyasın tuwdıradı. Tek tábiyattıń «paydası» haqqında aytıw hám bunda abaylılıq múnásibetlerin qádirlewge úyreniw zárúr, insannıń jaqsı dem alıwı, xosh keypiyatta júriwi insan salamatlıǵın saqlawda úlken áhmiyetke iye ekenligin túsindiriw lazım.

Hár qıylı mısallarda tábiyattıń insańǵa hárdayım quwanış baǵıshlawı, ol óziniń barlıq kórinisleri boyınsha ájayıp ekenligi, balalarǵa ózgeshelik hám góz-zallıqtı ádettegidey hám hár kúndegidey kóriwge úyretiw, bul ózgeshelik, gozzalıq, abaylap asıraytuǵın baylıq ekenligin dálillewge úyretiw kerek. Bul oqıtıwshınıń qıyın, biraq zawıqlı hám qızıqlı wazıypası.

Tábiyattıń túrli qádrیاتları menen insannıń tábiyatın qorǵaw iskerligi tıǵız baylanıslı. Átirap ortalıq penen tanıstırıw shınıǵıwlarında oqıwshılar tábiyattı qorǵawı boyınsha belgili bilimlerdi aladı. Birinshi klastan ekinshi klasqa óterde metod hám shólkemlestiriw jumıslarında miyrasxorlıq saqlanadı. Aldıńǵıday úlken itibar ekskursiyalarǵa, mánili rólli oyunlarǵa, mashqalalı jaǵdaylarǵa, sociallıq paydalı miynetti shólkemlestiriwge qaratıladı. Biraq 2-klasta kóbirek ózbetinshe ámeliy jumıslar ótkeriw, balalarǵa belgili bilim hám salıstırıw, analiz qılıw, klasifikaciyalaw, óz ara baylanıslardı anıqlaw, baqlanǵan faktlardı ulıwmalastırıw uqıpların talap qılatuǵın quramalı mashqalalı jaǵdaylardı usınıw múmkin.

2-klas baǵdarlamasında tábiyatqa máwsimlik: erte hám gúz sońında, qısta hám báhárde ekskursiyalar ótkeriw mólsherlengen. Bunnan tısqarı, imkaniyatlarǵa qarap oqıtıwshı oqıw seyllerinen paydalanadı, olar dawamlılıǵınıń qısqalıǵı hám ádette gúzetiletuǵın tábiyat obyektleri hám hádiyseleri sanınıń azlıǵı menen pariq qıladı. Balalar tek tábiyatqa ǵana emes, bálkim hár qıylı kárxanalarǵa (fabrika, ferma, turmıslıq xızmet kárxanaları hám sol sıyaqlılarǵa) ekskursiyalar ótkeredi, kinoteatr, kórgizbe, klublarǵa baradı.

1-klas oqıwshılarının pariq qılıp, oqıtıwdıń ekinshi jilında balalarǵa kóbirek talaplar qoyıladı: olar ekskursiya ótkeriwge hám sáwbetke aktiv qatnasıwları, oqıtıwshı tapsırması boyınsha quramalı bolmaǵan ózbetinshe baqlawları orınlawı kerek. Mısal ushın, 8-martqa baǵıshlanǵan shınıǵıw ekskursiya formasında alıp barılıwı múmkin. Ádette, balalar tek itibar menen qarap hám ekskursovodtı esitip ǵana qalmastan, bálkim kóplep sorawlar da beredi. Ekskursiya 2-klas oqıwshıları miynet sabaqlarında yaki onı uzaytırılǵan toparda óz qolları menen tayarlaǵan sawǵalardı usınıw menen tamamlanadı. 8-martqa baǵıshlap balalardıń kishi koncert baǵdarlamasın shólkemlestiriw de áhmiyetli.

2-klasta derlik hár bir shınıǵıwda mashqalalı jaǵdaylardan paydalansa boladı. Morallıq jaǵdaylar kóbinese syujetli-rólli oyunlarǵa kiritiledi. Máselen, «Biz qala boylap baramız» («Transportta júris-turis qaǵıydaları» temasında) oyun shólkemlestiriledi. Klasta stullardan «avtobus» qurıladı. Aldında aydawshı, onıń qolında rul. Ol avtobustı aydap barmaqta hám toqtaw orınları: «Zoopark», «Teatr», «Mektep»ti daǵalaydı. Toqtaw ornında jolawshılar minedi hám túsedı, olar salonǵa kirip, orınlardı iyeleydi, bir-birlerine orın beredi, bilet aladı hám basqa. Pedagog oyınǵa basshılıq qıladı, oyınǵa hár qıylı mashqalalı jaǵdaylar kiritedi. Máselen, oqıtıwshı balalarǵa sonday jaǵdaydı usınadı: «Sen avtobusqa mindiń hám óz dostıńdı kórip qaldıń», «Sen avtobusta otırıpsañ, toqtaw ornında salonǵa qartayǵan erkek kirdi»,

«Sen atań menen avtobusqa shıqtıń, bos orın bolsa bir dana», «Sen dostıń menen bálent dawısta sóylesip atırsań, jolawshılardan biri urısıp jibersi». Bul jaǵdaylardıń qahramanın súwretlep, balalar ol yaki bul jaǵdayda ózlerin tutıwın kórsetiwi kerek boladı. Usınıs etilgen sheshim pútin klas penen dodalanadı.

Mashqalalı jaǵdaylar tábiyatqa ekskursiyalar waqtında da payda etiledi. Ásirese, ómirdiń ózi payda etken jaǵdaylar da qımbatlı. Máselen, balalar kóbinese úylerine hár qıylı haywanlardı alıp keledi, biraq bul haywannıń ózi ushın jaqsı ma, joq pa bunı oylamaydı. Bul mashqalalı jaǵdaydı sheshiw de paydalı esaplanadı: «Balalar parkten qayta otırıp, jerde jatqan qus balasın kórip qaladı. Lala súysinip ketti hám onı úyine alıp ketiw ushın sebetine saladı. Náziyra dostın toqtattı hám oǵan bir nárselerdi ayttı. Lala qus balasın sebetten shıǵarıp, onı jiberdi». Bul jaǵdayda soraw Náziyra dostına ne degen edi, dep oylaysız? Ol haq pa? Yaki ne ushın Lala Náziyra menen sóyleskennen keyin qustıń balasın jiberdi? túrinde qoyılıwı múmkin.

2-klas oqıwshıların oqıtıwda sociallıq paydalı miynetti shólkemlestiriw úlken áhmiyetke iye. Olar mektep aldı maydanshasında hám klasta ósimliklerdi, sharayat bolǵanında bolsa janlı tábiyat múyeshinde haywanlarǵa ǵamqorlıq qıladı, qıslawshı quslar ushın azıq tayarlaydı, qısta quslardı baǵadı, terek hám putalardı ótkeriwde, quslarǵa uyalar tayarlawda úlkenlerge járdem beredi.

Baslawısh klaslarda balalardı oqıtıwdıń qolay sharayatlarınan paydalanıp, predmetler ara baylanıstı tolıq dárejede ámelge asırıw zárúr. Átirap ortalıq penen tanıstırıw boyınsha shınıǵıwlarda qalıplestiriletuǵın anıq kózqaraslar basqa predmetler boyınsha wazıypanı sheshiwge járdem beredi hám kerisinshe. Predmetler aralıq baylanıs sóylewdi rawajlandırıw sıyaqlı wazıypalardı sheshiwde ámelge asırıladi. «Átirap álem menen tanıstırıw» kursı oqıw materialınıń ózi, paydalanılatuǵın jumıs usılları hám

metodları bala sóylewin rawajlandırıw ushın qolay sharayatlar jaratadı. Bul shınıǵıwlarda balalar bir-biri menen tuwrıdan-tuwrı baylanısta boladı, emociyaları menen bólısedi, ózleriniń qızıǵıwı haqqında sóylep beredi. Syujetli-rólili oyınlarda balalar improvizaciya qılıp, óz qaharmanları ushın tekst jaratadı. Miynet tálimi, oqıw, átirap álem menen tanısw sıyaqlı predmetler menen baylanısw tábiyatqa hám islep shıǵarıwǵa kompleks ekskursiyalar ótkeriwde ámelge asırılıwı múmkin.

Mashqalalı máseleler hám tapsırmalar

1. 1-klasta átirap ortalıq penen tanısw formaları, metodları, juwmaqlardı analiz qılıń.

2. Tábiyatta turli jil máwsimlerindeki insan iskerligin, insan iskerligindeki ózgerisler menen tanıstırıw metodikasın kórsetip beriń.

3. «Átirapımızdaǵı álem» sabaqlıǵı menen islewde pánler aralıq hám pán isi qatnasıqlarınıń qásiyetleri haqqında maǵlıwmat jıynań.

4. 2-klasta átirap ortalıq penen tanıstırıw hám quramalılastırıw máselelerin kórsetiń.

5. 2-klas ushın «Átirapımızdaǵı álem» baǵdarlama hám sabaqlıǵın analizlep, onnan tábiyat qorǵawı, ekologiya, etika, estetika, miynet iskerligi máselelerin sawlelendiriwshi temalardı kórsetip beriń.

6. 1-klas oqıwshıları ushın tábiyattı baqlaw baǵdarlamasın dúziń.

7. 2-klas oqıwshıları ushın tábiyattı baqlaw baǵdarlamasın dúziń.

8. 1-2-klaslar «Átirapımızdaǵı álem» baqlaw kúndelik dápterlerin analiz etip, hawa rayı hám miynet kalendarların toltırıń.

9. 2-klas «Átirapımızdaǵı álem» baǵdarlaması hám sabaqlıǵın analiz qılıp, mashqalalı tapsırmalar dizimin dúziń.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. 1-2-klaslarda tábiyattanıw materialın úyreniwdiń mazmunı nede?
2. 1-klas oqıwshılarında tábiyat haqqında qanday túsnikler qalıplestiriledi?
3. Baqlawlar menen baylanıslı bolǵan qanday túsinikler qalıplestiriledi?
4. 1-klas oqıwshılarına baqlawshılıqtı rawajlandırıwda ekskursiya sabaqlarınıń áhmiyeti nede?
5. Ekskursiya sabaqları procesinde balalarǵa estetikalıq tárbiya beriw qásiyetleri nelerden ibarat?
6. 1-klasta hawa rayı hám miynet kalendarı qanday júritiledi?
7. Ekskursiya materialları menen islesiwde predmetler aralıq baylanis sabaqların qaysı metodlar tiykarında shólkemlestiriw múmkin?
8. 1-klas «Átirapımızdaǵı álem» sabaqlıǵın oqıtıwda birinshi yarım jıllıqta qanday wazıypalardı ámelge asırıw kózde tutılǵan?
9. 1-klas «Átirapımızdaǵı álem» sabaqlıǵınıń oqıtılıwında ekinshi yarım jıllıqta oqıwshınıń orınlaytuǵın tiykarǵı wazıypaları nelerden ibarat?
10. 1-klas «Átirapımızdaǵı álem» sabaqlıǵınıń balalar sóylewin rawajlandırıwda tutqan ornı qanday?
11. «Átirapımızdaǵı álem» sabaqlıǵı menen islesiwde tiykarınan qanday metodlardan paydalanıladı?
12. «Átirapımızdaǵı álem» sabaqlıǵı oqıwshılardıń qaysı iskerligi túrlerin rawajlandırıwǵa qaratılǵan?
13. «Átirapımızdaǵı álem» sabaqlıǵında mashqalalı xarakterdegi tapsırmalar bar ma?
14. «Átirapımızdaǵı álem» sabaqlıǵında keltirilgen oqıwshı kún tártibi, jeke gıgienası, mektep hám úydegi minez-qulqqa baylanıslı tapsırmalardı qalay túsindiresiz?
15. Sabaqlıqtaǵı adamlar miyneti temasındaǵı súwretler haqqında neler ayta alasız?

16. 2-klas tábiyattanıw materialın úyreniwdiń tiykarǵı wazıypaları nelerden ibarat?

17. 2-klas tábiyatta baqlawlardı ótkeriw metodikası 1-klas tábiyatta baqlawlardı ótkeriw metodikasınan qalay parıqlanadı?

18. 2-klas tábiyattanıw materialın úyreniwde qanday metodlardan paydalanıladı?

19. 2-klas «Átirapımızdaǵı álem» sabaqlıǵı menen islewdiń metodikalıq qásiyetlerin qalay túsindiresiz?

2-§. 3-4-klaslarda «Tábiyattanıw»dı oqıtıw metodikası

3-klasta «Tábiyattanıw»dı oqıtıw metodikası.

Tábiyattanıwdı ayrıqsha predmet sıpatında oqıtıw 3-klastan baslanadı. Oqıw materialı - «Tábiyat hám adam», «Tábiyat deneleri», «Ósimlik hám haywanat álemi», «Salamatlıǵımızdı saqlaymız» hám «Ekologiya» temalarına birlestirilgen. Tábiyattanıw boyınsha baǵdarlama kishi jastaǵı mektep oqıwshılarına tek súyikli tábiyat gózzalıǵı hám baylıqların ǵana emes, bálkim barlıq xalıqlar menen aǵayınler sıyaqlı birge islesiwde rawajlanıp atırǵan respublikamızdıń tábiyatın kórsetiwge de imkan beredi.

Óz Watanınıń tábiyatı hám adamları miyneti haqqındaǵı bilimlerdiń keń sheńberi oqıtıwshıǵa ulıwma bilim beriw hám óner mekteplerin reformalawdıń tiykarǵı jónelislerin quraǵan eń áhmiyetli tálím-tárbiya wazıypaların ámelge asırıw juwapkershiligin moynına júkleydi.

3-klass oqıwshılar hawa rayın turaqlı baqlawdı dawam ettiredi, bultlanıwdı, samal kúshin (kúshli, kúshsiz) belgileydi. Fenologiyalıq baqlawlar ótkeriwdi dawam ettiredi: kúnniń uzınlıǵın (kalendar boyınsha), japıraqlardıń sarǵayıwın, jul máwsimleri boyınsha ósimlik hám haywanlar jaǵdayın belgileydi. Barlıq baqlawlar «Kúndelik baqlaw dápteri» hám ulıwma klaslıq tábiyat hám de miynet kalendarına jazıp barıladı.

Hár aydın aqırında baqlawlar ulıwmalastırıladı hám jıynalğan kestege kirgiziledi. Onda ámeldegi aydın fenologiyalıq qásiyetleri belgilenedi. Kúndeliklerge ósimlik hám haywanlar ústinde alıp barılğan ulıwmalasqan baqlawlar jazıladı. Oqıwshılar jansız tábiyattağı ózgerislerdiń ósimlik hám haywanlar ómirindegi ózgerisler menen úziliksiz baylanıslı ekenligi haqqında juwmaq shıǵaradı, qalay baylanısqanın úyrenedi.

3-klasta ulıwma klaslıq tábiyat hám miynet kalendarın júritiw dawam etedi, bul eki jıl dawamında baqlanğan hádiyselerdi salıstırıw imkanın beredi. Hár kúni hawa rayı, ósimlik hám haywanlar jaǵdayın belgilep, oqıwshılar kelesi baqlawlardı ótken jılı usı kúnde ótkergen baqlawı menen salıstıradı. Bunday jumıs baqlawlarǵa qızıǵıwdı, jumıstıń sıpatın asıradı, tábiyattanıw túsiniqlerin tereńireq ózlestiriwge járdem beredi. «Tábiyat hám adam» temasın úyreniwde balalar tábiyat, janlı hám jansız tábiyat, tábiyattağı óz ara baylanıslar, tábiyattı asırıp-abaylaw haqqındaǵı maǵlıwmatlarǵa iye boladı.

«Tábiyat jınısları» temasın úyreniwde balalar baqlaw, tájiriybe, ekskursiya, ámeliy jumıslar ótkeriw menen ósimlik hám haywanat dúnyasınıń jergilikli wákılleri, óz jer maydanınıń formaları, suw basseynleri hám suwdıń qásiyetleri, topıraq hám de paydalı qazılmalar menen tanısadı.

Balalar ushın «Biziń úlke» túsiniǵı, aldın ala, olardıń úyleri hám mektebi jaylasqan ornı esaplanadı, sebebi olar, ásirese, átirap ortalıqta baqlawı múmkin bolğan topıraq, ósimlikler, haywanlar, jer júziniń formaları, suw basseynleri, paydalı qazılmaları menen kóbirek tanısadı. «Tábiyat jınısları» temasın ótiwde oqıtıwshı oqıwshılardıń tábiyat obyektlerin baqlawlına, olardı «Kúndelik baqlaw dápterinde, klastıń tábiyat hám miynet kalendarına belgilewine, baqlawlardı ulıwmalastırıwǵa, sonıń menen birge, sabaqlıq betlerindegi tapsırmalardı orınlawǵa ayırıqsha itibar beriw kerek.

Balalar ekskursiyada topıraq penen tanısadı, topıraq kespelerin kórip shıǵadı. Oqıtıwshı olardıń itibarın jer astında jaylasqan topıraq qatlamları hám taw jınıslarınıń jatisına qaratadı. Ámeliy jumıs hám tájiriybeler procesinde oqıwshılar topıraq quramın bilip aladı, óz úlkeleri topıraqlarınıń hár-túrliligi haqqında túsinik payda etedi. Bul bólim birinshi bolıp úyreniledi, sebebi ol oqıwshılardı awıl xojalıǵı miyneti boyınsha shınıǵıwlarǵa (topıraqtı gúzde aydawǵa, náldiń qalınlıǵınıń tamır miyweler zúraátine hám kórinisli ósimliklerdiń gúllew waqtına, tóginlerdiń miyweler zúraátine, gúl kórinisli ósimliklerdiń ósiwine tásirin úyreniw menen baylanıslı bolǵan tájiriybeler qoyıwǵa) teoriyalıq tárepten tayarlanadı. Topıraq quramı haqqında qıyalǵa iye bolmay turıp, oqıwshılar mádeniy ósimliklerdiń ósiw hám rawajlanıwı haqqındaǵı bilimlerde ala almaydı.

Jergilikli ósimlik hám haywanlardıń bir neshe túrleri menen oqıwshılar tábiyat hám awıl xojalıǵınıń islep shıǵarıwına, sonıń menen birge, oqıw tájiriybe maydanshasında ótkerilgen ekskursiyalarda tanısadı. Itibar janlı tábiyat múyeshi hám de tábiyattıń ózinde ósimlik hám haywanlardıń ósiwi hám rawajlanıwın baqlawǵa qaratılıwı kerek. «Suw» teması menen tanısqan oqıwshılar tábiyatta suw, suwdıń úsh jaǵdayı, tábiyatta suwdıń aylanıwı, suwdı asırıp-abaylaw, suwdı pataslanıwdan qorgaw haqqındaǵı bilimlerde iye boladı. Balalar Ózbekstannıń eń úlken dáryaları, olardıń payda bolıwı, quyılıwı, baslanıwı haqqında dáslepki bilimlerde aladı. Olar tábiyattaǵı suw menen jergilikli suw basseynlerine ekskursiyaǵa barǵanında tanısadı.

«Paydalı qazılmalar» teması qurǵaqılı hár qıylı taw jınıslarınan: granit, qum, ılay, kalcit hám basqalardan ibarat ekenligi haqqındaǵı dáslepki túsinikti beredi, paydalı qazılmalardıń qásiyetlerin úyreniw temada oraylıq orındı iyeleydi. Olardı úyreniw predmetli sabaqlarda baqlawlar ótkeriw jolı menen alıp barıladı. Ekskursiyalar úlken tárbiyalıq áhmiyetke iye bolıp, balalar paydalı qazılmalardı

qazıp alıw, isshiler miynetin mexanizaciyalaw menen tanısıwı, úlkemizdi túrli paydalı qazılmalarǵa bay ekenligin bilip alıwları múmkin. «Ósimlik hám haywanat álemi» temasında oqıwshılar ósimliklerdiń hár túrliligi, suw otları, moxlar, baǵlar, atızlarda ósetuǵın mádeniy ósimlikler, texnikalıq, ǵoza, dánli ósimlikler haqqında da maǵlıwmatqa iye boladı. Egisliklerdiń paydalı hám zıyanlı shıbın-shirkeyleri, baǵlardıń turaqlı shıbın-shirkeyleri, jipek qurtı hám onıń áhmiyeti haqqında maǵlıwmatlar da bul temada túrlishe ayılǵan. Haywanat áleminiń hár-túrliligi, awqatlanıwı, azıqlanıw shınjırı hám onıń ayırım adamlar tásirinde buzılıwı, organizmlerdiń tábiyiy sharayatta maslasıwı haqqındaǵı dáslepki bilimlerin de oqıwshılar bul temani ózlestiriw procesinde aladı.

«Salamatlıǵımızdı saqlaymız» teması balalardıń 1-2-klaslarda iyelegen sanitariya-gigienaǵa baylanıslı bilimleri hám kónlikpeleri tiykarında úyreniledi. Kórgizbeli qurallardı kórsetiw menen birge balalardı gigiena qaǵıydaları ámeliy tárepten orınlawǵa da úyretiw zárúr.

Gigienalıq bilimlerdiń nátiyjeli iyelep alınıwı oqıtıwdıń barlıq hár turli metodları hám de usılların qollanıw menen támiyinlenedi. Sol maqsette «Salamatlıǵımızdı saqlaymız» temasın úyreniwde óz-ózin baqlawdan keń paydalanıladı, onıń járdeminde tek organizmde keship atırǵan proceslerdi anıqlap ǵana qalmastan, bálkim salamatlıq jaǵdayın belgilew de múmkin.

Máselen, júrek bulshıq etleriniń qısqarıwına bola, júrek hám ókpe islewiniń normada yaki normada emesligi haqqında pikir júritiledi.

Imkaniyat barınsha gigiena qaǵıydaların turaqlı orınlawǵa umtılıwdı oyatıwshı hár túrli emocionallıq tásir kórsetiw qurallarınan paydalanıw kerek. Bunday qurallarǵa qol, júz hám moyın terisin taza juwıwdan, kiyimlerdeń tártipliliginen, tislerdeń salamatlıǵınan, xananıń tazalıǵınan, hárekettiń shaqqan-lıǵınan payda bolǵan jaǵımlı tásirlerdi kiritiw

múmkín. Ayırım jaǵdaylarda kerisinshe, unamsız emociyalardı, máselen, pataslıq, peshsheler hám basqalarǵa qaraǵanda payda etiw kerek. Oqıwshılardı sanitariya tárbiyasında «Salamatlıq múyeshi»n shólkemlestiriw úlken áhmiyetke iye, onıń materialların oqıtıwshı oqıwshılar menen birge tayarlap baradı. «Múyesh»te balalardı sanitariya hám gigiena qaǵıydalarına ámel qılıwǵa baslap turıwshı plakatlar, shaqırıqlar ildirilip qoyıladı, materiallar jańalanıp turıladı.

«Salamatlıǵımızdı saqlaymız» temasın úyreniwge baǵıshlanǵan sabaqlarda bir neshe minuttı sanitariya – oqıwshılardıń jeke gigiena qaǵıydalarınıń orınlanıwı haqqındaǵı informaciylarǵa ajratıw maqul boladı. Bul balalardı intızamlı qıladı, olarda juwapkershilikti seziwdi tárbiyaladı. Gigienalıq bilimler hám de kónlikpelerdi iyelep alıwǵa balalardı adam denesiniń dúzilisi hám aǵzalarınıń wazıypaları haqqındaǵı ápiwayı maǵlıwmatlar menen tanıstırıw járdem beredi. Balalar adam organizminiń bir pútin ekenligin túsiniw aliwları kerek.

3-klass oqıwshılarına muskullar menen qan aylanıw, muskullar menen awqatlanıw ortasındaǵı óz ara baylanıslar túsiniwli. «Nerv sisteması» hám «Seziw organları» temaların úyrenip barıp, olar fazalar ortasındaǵı, sonıń menen birge, organizm menen átirap-ortalıq ortasındaǵı baylanıslardıń qanday ámelge asıwı haqqında maǵlıwmatlar aladı. Bul menen bir qatarda oqıwshılar awqatlar hám awqatlanıw qaǵıydaları, peshshelerden abaylı bolıw, shegiw hám onıń aqıbetleri, juqpalı kesellikler hám olardan saqlanıw tártip-qaǵıydaları, spirtli ishimliklerdiń zıyanı haqqındaǵı dáslepki túsiniwlerge bul tema arqalı iye boladı.

Gigienalıq bilimler hám kónlikpelerdi oqıtıwdı qalıplestiriwdi tek oqıw waqtı menen sheklemew kerek. Salamatlıqtı qorgawǵa, kún tártibin, jeke sociallıq gigiena qaǵıydaların orınlawǵa, oqıwshılar turmısına fizikalıq shınıǵıwlar hám de sport oýınların qollanıwǵa baǵıshlanǵan oqıwdan tısqarı waqıtlarda sawbetler, kinofilmler kórsetiw,

sol temağa baylanıslı ertelikler ótkeriw sabaqlarda alınğan bilimler hám de kónlikpelerdi tereñlestiredi hám bekkemleydi.

Gigienalıq kónlikpelerdi jáne qalıplestiriw ushın mektep penen shańaraq baylanısın bekkemlew kerek. Bunda ata-analar ortasında sanitariya-aǵartıw jumısların alıp barıw júdá áhmiyetli esaplanadı. Oqıtıwshı ata-analardı óziniń oqıwshılardıń sanitariya-gigiena tárepten tárbiyalaw tarawındaǵı isler menen tanıstırıwı hám tiykarǵı itibardı nelerge qaratıw zárúrligin kórsetiw zárúr.

Oqıtıwshı, sonıń menen birge, shańaraqta gigienalıq kónlikpelerdi bekkemlewde de ǵamqorlıq qılıwı lazım. Oqıtıwshı oqıwshılardıń úyelerine barıp, balalar gigiena talaplarına qalay boysınıp atırǵanları, pardoz buyımları, kórpe-tóseginin ayrıqsha bolıwın, sabaq tayarlaw procesiniń qanday jaǵdayda ekenligi haqqında anıq maǵlıwmatlar aladı.

«Ekologiya» teması arqalı oqıwshılar ekologiya – tiri jánliktiń jasaw ortalıǵı menen baylanısı haqqındaǵı pán ekenligi, insanniń ósimlikler, haywanlar, jansız tábiyat penen óz ara baylanısı haqqındaǵı bilimlerde iye boladı. Tiri organizmniń hawa, suw, topıraq penen óz ara baylanısı, jansız tábiyattıń insan ómirindegi ornı, ıssını maqullawshı hám suwıqqa shıdamlı ósimlikler, haywanlardıń máwsimlik temperaturaǵa sáykeslesiwı, hawa hám ómir, suw hám ómir, qurǵaqlıqqa shıdamlı suw ósimlikleri, ıǵallıq jeterli bolmaǵan sharayatqa haywanlardıń sáykeslesiwı, kórinbes piramida hám ekologiyalıq apat-shılıq sıyaqlı máseleler menen tanısadı. Bul temalardı úyreniw procesinde 3-klas-taǵı ekologiyaǵa baylanıslı túsiniw hám oy-pikirdi teoriyalıq usıdan 4-klasqa kelip túrli kórgizbeli qurallar arqalı ámeliy usılda izertleydi.

4-klasta «Tábiyattanıw»dı oqıtıw metodikası.

Tábiyattanıwdı ayrıqsha oqıw predmeti sıpatında oqıtıw 4-klasta dawam etedi. Oqıw materialı «Átirapımızdaǵı tábiyat», «Geografiyalıq karta», «Jer – Quyash sistemasında planeta»,

«Ózbekstan – globus hám dúnya kartasında», «Tábiyattıń hár túrliligi», «Ózbekstan tábiyatın saqlaymız», «Paydalı qazılmalar», «Tábiyat qorgawı» sıyaqlı materiallardı birlestiredi.

«Átirapımızdağı tábiyat» temasın úyrene baslawda balalar jazǵı tapsırmalarǵa juwmaq jasaydı, súyikli úlke tábiyatı haqqındaǵı materialdı tákirarlaydı hám janlı tábiyat, onıń tiykarǵı belgileri, súyikli úlkemizdiń klimatı haqqında maǵlıwmatlar aladı. Keyin «Geografiyalıq karta» teması menen tanısadı. Ámeliy jumıs hám shınıǵıwlar procesinde ayırım máselelerdi, klastı, mektep maydanshasın jobada qanday súwretlew kerekligi menen tanısadı. Bul tema oqıwshılardı geografiya kartasın túsiniwlerinde tiykar bolıp xızmet qıladı. Óz ornın úyreniwge tiykarlanıp, oqıtıwshı oqıwshılarda Ózbekstannıń tábiyiy kartası haqqında, keyin bolsa ĞMDAnıń tábiyiy kartası haqqında baslanǵısh túsiniwler payda qıladı. Karta menen islew pútkil oqıw jılı dawamında dawam etedi.

Kartalarda paydalanılǵan shártli belgiler menen oqıwshılardı tanıstıra otırıp, olardı óz úlkesi tábiyatınıń tiyisli súwretleri menen salıstırıw kerek. Soǵan umtılw kerek, karta da balalar ushın kitap sıyaqlı bilim deregi bólip qalsın.

«Jer – Quyash sistemasındağı planeta» teması arqalı oqıwshılar globus – jerdiń kishireytirilgen forması ekenligi, Ay–jerdiń joldası, jerdiń háreketi, kún menen tún, ıssılıq hám jaqtılıqtıń Jerde bólistiriliwi, jerdiń jasalma joldasları hám raketalar haqqındaǵı dáslepki bilimlerde iye boladı. Ámeliy islerdi orınlaw procesinde yarım sharlar kartası, globus penen islesiw, neshe okean, kontinent barlıǵı, biziń mámleketimiz – Ózbekstan Jer sharınıń qay jerinde jaylasqan, ne ushın ay jerdiń joldası dep atalıwı, qaysı qásiyetleri menen jerden parıqlanıwı, quyash hám onıń jerdegi ómiri ushın áhmiyeti, kún hám túnniń hám de jil máwsimleriniń payda bolıwı sıyaqlı sorawlarǵa juwap tabıwı hám orınlawı lazım.

«Ózbekstan – globus, dúnya hám karta» temasın oqıwshılar Watanımız shegaraları, Ózbekstannıń tábiyy hám administrativlik bóliniwi, onıń wálayatları haqqındaǵı bilimlerdi ózlestiriwden baslanadı. «Úlkemizdiń jer maydanı» teması arqalı insanlar tásiiri sebepli jer maydanınıń ózgeriwi, óz úlkesiniń dúzilisi, tegislikler, tóbeshik, tikjarlar, tawlar, olardıń ósimlik hám haywanat dúnyasınan úlgiiler menen tanısadı. Óz úlkesiniń maydanı menen tanıw maqsetinde ekskursiya uyımlastırw, ámeliy jumıslar, yaǵnıy qum hám plastilinnen tawlar hám tik jarlar formaların jasaw, jer júziniń dúzilisin sızw sıyaqlı islerdi orınlaw maqsetke muwapıq. «Úlkemiz suw basseynleri» teması arqalı bolsa oqıwshılar jerde suw, bulaq, dárya hám onıń bólekleri, suw basseynleri boyınıń tábiyatı, olardıń ósimlikleri hám haywanat dúnyası, suw basseynlerin qorgaw haqqındaǵı maǵlıwmatlarǵa iye boladı. Ámeliy sabaqlarda bolsa karta hám globuslarda dáryalar kórinislerin salıstırw, dárya dúzilisin sızw, óz wálayatları kartalarından qanday dáryalar, suw saqlaǵıshları bar ekenligin anıqlaw sıyaqlı islerdi orınlaw usınıs etiledi.

«Tábiyattıń hár túrliligi» kishi teması balalardı mámleketimiz tábiyatınıń hár túrliligi haqqındaǵı tiykarǵı maǵlıwmatlar menen tanıstıradı. Bul maǵlıwmatlar oqıwshılarǵa tábiyy geografiya kursında ĞMDAnıń tábiyy aymaqları haqqındaǵı materialdı ózlestiriwin ańsatıstıradı.

«Tábiyattın hár túrliligi» temasın nátiyjeli úyreniw ushın ĞMDA (tábiyy hám tábiyy zonalar) kartalarda, gerbariy, diywalı súwret, kinofilm, súwret, jurnal hám gazetalardaǵı fotosúwretlerden, radio hám telekórsetiwlerden, berilgen Hidrometeorologiya xızmeti xabarlarından keń paydalanıw zárúr. Oqıwshılardı dápterde jazılǵan hár bir aymaqtıń tábiyy sharayatları xarakteristikası: 1-kartadaǵı jaǵdayı; 2-orni; 3-dárya hám kólleri; 4-jıl máwsimleri; 5-ósimlikleri; 6-haywanat dúnyası; 7-qala hám awıladaǵı adamlar miyneti sıyaqlılarıdı óz ishine alǵan rejeden paydalanıwǵa úyretiw kerek. Olar kartadan hár bir aymaqtı, ol ĞMDAnıń qaysı bóleginde

jaylasqanlıǵın kórsetip bere alıwı kerek. Tábiyiy zonalar relefi ulıwmalıq sheńberde, máseleń, «tiykarınan, tegislikler hám tawlar hám basqalar bar» tárizinde táriplenedi. Jıl máwsimlerin xarakterlew hám jazdıń xarakterli temperaturası hám jawınnıń kóp-azlıǵın súwretlew menen birge alıp barıladı. Bunda jıl máwsimleriniń qásiyetlerin sol kontinentte Quyashtıń jaz hám qıs waqıtlarındaǵı xakteri menen baylanıstırıw lazım. Máseleń, «Shólde Quyash jaz-da gorizonttan joqarıǵa kóteriledi hám derlik tik túsiwshi nurları Jer júzin kúshli qızdıradı» yaki «Tundrada, hátteki jazda da Quyash gorizont ústinde tórende túradı hám onıń nurları Jer maydanı boylap qıya halda ótedi, unı kúshsiz qızdıradı» formasında baylanıstırılıp túsindiriledi.

Balardı ol yaki bul zonanın qásiyetlerin súyikli úlkesi tábiyatı hám adamlar miyneti menen salıstırıwǵa úyretiw júdá áhmiyetli. Oqıw materialların salıstırıp úyreniw oy-pikirdi rawajlandıradı, bilimdi konkretlestiredi, predmetke qızıǵıwshılıqtı asıradı.

Úlkemizdiń túrli aymaqlarında jıl máwsimleriniń keshiwi haqqında anıq maǵlıwmatlar toplaw ushın Hidrometeorologiya xızmeti maǵlıwmatlarınan paydalanıw maqsetke muwapıq, olar hár kúni radio hám telekórsetiwlerde berip barıladı, gazetalarda járiyalanadı. Bul jumis sonday uyımlastırıladı: ĞMDA karta-sınan túrli tábiyiy sharayatlarda jaylasqan bir neshe wálayat hám qalalar, máseleń, Sankt-Peterburg, Moskva, Novosibirsk hám Volgograd wálayatı, Qazaqstan, Yakutiya, Kavkazdıń Qara teńiz qırǵaqları tańlanadı. Klas bir neshe toparǵa bólinedi. Hárbir toparǵa hár kúni tańlangan qanday da xalıq punktınıń jaǵdayı haqqındaǵı xabarları esitip barıw, alınǵan maǵlıwmatlardı (hawa temperaturası, jawın hám basqa) jazıp alıw hám olardı óz orınlarındaǵı hawa rayı jaǵdayı haqqındaǵı maǵlıwmatlar menen salıstırıw tapsırıladı.

Bilimlerdi bekkemlew hám logikalıq oy-pikirdi rawajlandırıw ushın karta boylap qıyalıy sayaxat ótkeriw

paydalı, sayaxat waqtında balalar jolğa neler kiyip alıwın, jolda nelerdi kóriwın, qanday ósimlik hám haywanlar ushırasıwın aytıwı kerek boladı. Bul temanı ózlestiriwde, ásirese, Ózbekstan aymağındağı tábiyy zonalardı analiz etiwge keń orın berilgen. Shóller tábiyatı, shóldiń insan tárepinen ózlestiriliwi, shól ósimlikleri hám haywanat dúnyası haqqındağı bilimlerde oqıwshılar shól zonasın ózlestiriw teması arqalı aladı. «Taw tábiyatı», «Subtropiklar tábiyatı», «Tawlar tábiyatı» hám «Toğay zonaları tábiyatı» temaları arqalı oqıwshılar kartalarda olardıń jaylasıwı, hawa rayı qásiyetleri, tábiyy baylıqları, ósimlik hám haywanat dúnyası, hámme zonalarda insan tásiri sebepli bolatuğın ózgerisler haqqında mağlıwmatlarğa iye boladı. Ámeliy sabaqlarda karta menen islep, olardıń súwretleniwın analiz etiw, óz úlkesinde bar bolğan zonalarğa sayaxat uyımlastırıw, ósimliklerden gerbariyler jasaw, haywanat dúnyasın súwretlew, súwret sıziw hám basqa jumıslardı orınlaw usınıs etiledi. Solay eken, ol yaki bul zonanıń tábiyy sharayatların táriplewde balalar kóbirek ósimlikler dúnyasına itibar beriwi kerek. Bunda ósimliklerge ulıwmalıq sıpatlama beriwi, ósimliklerdiń tipik túrlerin táriplew hám olardıń gerbariy úlgilerin kórsetiw kerek. Soğan bola ósimliklerdi úyreniwge bağıshlangan sabaqlardı predmetli sabaq sıpatında dúziw maqsetke muwapiq esaplanadı, bunda tarqatpa materialı sıpatında gerbariylerden súwretlerden paydalanıladı. Balalarğa ósimlikler dúnyası menen klimat ortasındağı baylanıstı (máselen, taw janbawırlarında jazda ósimliklerdiń az bolıwın, sebebi bul waqıtta topıraq hám hawa ıǵallıq jeterli bolmawın aytıw) úyretiw júdá áhmiyetli.

Haywanat dúnyasınıń táriypi balalarğa tanıs bolğan jabayı hám de úy haywanlarınıń toparları boyınsha sistematikalıq kórinislerden ibarat bolıwı kerek. Bunda haywannıń sırtqı kórinisi, ne menen azıqlanıwı, awqattı qalay tabıwı, geyde minez-hulqı, adam ushın paydalı yaki zıyanlı ekenligi kórsetiledi.

Úlkemizdiń qaysıdur bóleginiń tábiyiy qásiyetlerin úyrene turıp, oqıwshılar onıń ushın xarakterli bolǵan awıl xojalıǵı hám sanaat islep shıǵarıwdıń túrleri haqqında túsiniq alıwı kerek. Tema úyreniw úlkemiz ómiri menen tuǵız baylanıswı lazım.

ǴMDA baǵdarlamalarınan pariq qılıp, tábiyattanıw boyınsha Ózbekstan mektepleri ushın dúzilgen baǵdarlamada tábiyiy ayaqlardı úyreniw arqadan qublaǵa qarap emes, kerisinshe qubladan arqa tárepke alıw barıwǵa tiykarlangan. Bul oqıtıwdıń áhmiyetli principi – «Jaqınnan uzaqqa barıw» principi menen túsindiriledi.

Dápterlerde hárbir tábiyiy zonanı sıpatlawshı jazıwlar jazıw, bezew tańlaw yaki súwret sızıw, ósimlik hám haywanlardıń atların belgilew kerek boladı.

«Ózbekstan tábiyatın saqlaymız, «Paydalı qazılmalar» hám «Tábiyat qor-ǵawı» temaları arqalı oqıwshılar topıraq hám onnan paydalanıw, úlkemiz ósimliktanıwshılıǵı, úlkemiz sharwashılıǵı, Ózbekstannıń paydalı qazılmaları, tábiyatqa ǵamqorlıq, «Qızıl kitap» – eskertiw belgisi, qorıqханalar, taza hawa, taza suw – salamatlıq girewi, Watanımızdıń tábiyiy estelikleri, tábiyattı qádirlew sıyaqlı máseleler menen tanısadı.

«Insannıń tábiyattan paydalanıwı hám onı qorǵaw» temasın úyrene otırıp, oqıtıwshı tábiyat qorǵawı boyınsha nızam hújjetleri, olardıń hárbiri jámiyetimiz puqarası tárepinen orınlanıwı zárúrligi haqqında aytıp ótiw kerek. Temada ayırıqsha itibar tábiyat baylıqlarınan aqılǵa muwapıq paydalanıwǵa qaratiladı.

Tábiyat qorǵawına tán máseleler tábiyattanıwdıń derlik barlıq bólimlerine baylanıslı. Temanıń tiykarǵı máselesi tábiyat qorǵawı haqqındaǵı aldınǵı sabaqlarda bayan qılınǵan ayırım maǵlıwmatlardı bildiriw, tábiyat qorǵawı boyınsha qanday ilajlar ámelge asırılıp atırǵanlıǵın oqıwshılarǵa kórsetedi.

Tábiyat qorǵawınıń mánisi hám áhmiyetin oqıwshılardıǵa ashıp bere otırıp, oqıtıwshı bul temanıń úlken tárbıyalıq áhmiyetke iye ekenligin itibardıǵa alıwı kerek. Tábiyat tek jámiyettiń materiallıq ómiri ushın baylıq alıw deregi ǵana bolıp qalmastan, bálkim xalıq ruwxıy baylıǵınıń tiykarı bolıp ta esaplanadı.

Oqıtıwshı tábiyat qorǵawı hám tábiyiy baylıqlardan abaylılıq penen paydalanıw haqqında qanday ǵamqorlıq qılınıp atırǵanlıǵın aytıp beriwi, oqıwshılardı Ózbekstan Konstituciyasında óz sáwleleniwın tapqan tábiyat qorǵawı haqqında statya menen, sonıń menen birge, Ózbekstan tábiyatın qorǵaw jámiyetiniń Nızamı menen tanıstırıp barıwı kerek. Bul kishi jastaǵı mektep oqıwshılarınıń ruwxıy tárbıyasında úlken áhmiyetke iye. Tábiyat qorǵawı haqqındaǵı ǵamqorlıq balalarda kompleks tárbıyanıń áhmiyetli bólegi sıpatında, watan súyiwshilik sezimin qalıplestiredi, insan hám tábiyat ortasında aqılǵa muwapıq óz ara múnásibet ornatiwda úlken áhmiyetke iye.

Tábiyat qorǵawı máselelerin úyreniw bul tema menen sheklenbeydi. Bul tábiyattanıw kursınıń bas máselesi bolıp esaplanadı. Tábiyat qorǵawı boyınsha ámeliy iskerlik balalarda tábiyat baylıqların qorǵaw hám kóbeyttiriwge umtılıwdı rawajlandıradı. Soǵan bola olardı quslar ushın azıqlıq tayarlawda qatnasıwǵa, kesh gúz, qis hám erte báhárde quslardı baǵıwǵa, gül kórinisli ósimlikler tuqımların jıynawǵa, olardı xalıq ortasında tarqatıwǵa, gúlzarlar kókelemzarlardı jetistiriwge, topıraqtı jemiriliwden saqlawshı ósimliklerdi ósiriw kerek.

Mashqalalı máseleler hám tapsırmalar

1. Baslawısh klaslarda tábiyattanıw pánlerin oqıtıwdıń mashqalalı máseleleri haqqında maǵlıwmat tayarlań.

2. 1-2-klaslar «Átirapımızdaǵı álem» menen tanıstırıw sabaqların 3-4-klaslar «Tábiyattanıw» sabaǵı menen baylanıstırıw qásiyetlerin kórsetip beriń.

3. 2-3-klass «Kúndelik baqlaw dápteri»n salıstırıp, baqlawlar kúndeligi hám tábiyat kalendarın júritiw metodikalıq qásiyetlerin analiz qılıń.

4. 4-klaslarda tábiyattanıw kursınıń bilimlendiriw, tárbiyalıq hám rawajlandırıwshı wazıypaların túsindirip berıń.

5. 1-4-klaslardaǵı baqlawlardı salıstırıp, 4-klasta baqlawlar quramalasıwı táreplerin kórsetiń.

6. 1-4-klaslar «Kúndelik baqlaw dápteri»n analiz qılıp, olardıń ekologiyalıq, ekonomikalıq hám miynetke tán táreplerin kórsetip berıń.

7. 4-klas «Tábiyattanıw» baǵdarlaması hám sabaqlıǵın analiz qılıp, tómenдегі kesteni toltırıń.

4-klass «Tábiyattanıw» baǵdarlaması hám sabaqlıǵı temalarınıń analizi

T.n.	Ekologiyalıq maz- mundáǵı temalar	Ámeliy jumıslar temaları	Tájiriybeler temaları	Ekskursiyalardıń temaları	Ekonomikalıq temalar	Miynet temaları	Salamatlıqtı saqlaw haqqında temalar

8. 3-4-klaslar «Tábiyattanıw» sabaqlıǵı mazmunındaǵı dene hám hádiyselerdiń dúzilisi quramı hám wazıypalarına baylanıslı túsinińler dizimin dúziń.

9. 4-klass sabaqlıǵınan alınǵan bir temanı (tema ıqtıyarlı túrde):

a) tekst, b) sanlı diktant, d) gıltler menen islesiw, e) didaktikalıq súwretler, f) tezis kórinisindegi jumbaqlardan paydalanǵan halda úyreniw rejesin islep shıǵıń.

10. 3-4-klaslar «Tábiyattanıw» baǵdarlaması hám sabaqlıǵın analiz qılıp, mashqala jaǵdayın jaratıw arqalı úyrenilip atırǵan sabaqlardıń rejelerin islep shıǵıń.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. 3-4-klaslarda tábiyattanıwdı úyreniwdiń ózine tán qásiyetleri nede?

2. 3-klasta tábiyatta baqlawlar ótkeriw metodikası qanday, ol 2-klas metodikasınan ne menen parıqlanadı?

3. «Tábiyattanıw» sabaqlıǵında baqlawlardı quramalastırıp barıwdı qanday túsindiresiz?

4. 4-klasta tábiyattanıwdı úyreniw qásiyetleri haqqında neler ayta alasız?

5. 4-klasta tábiyattanıwdı oqıtıw qaysı metodlardan paydalanıladı?

6. Tábiyattanıwdı oqıtıwda bilimlerdi bekkemlew hám logikalıq oy-pikirdi rawajlandırıw ushın qaysı metodlardan paydalanıw nátiyjeli?

7. 3-4-klaslar «Tábiyattanıw» baǵdarlamaları hám sabaqlıqlarında qaysı temalar keńirek ayılǵan?

Túsindirne sózlik

Aksiologiya – grekshe sózden alınğan bolıp, «aksioma» – «hurmet qılaman», «dálillenbeytuğın táliymat» degen mánini bildiredi.

Ámeliy isler – oqıwshılardı olar iskerligi procesinde hár túrli miynet opera-ciyalarına úyretiw metodları.

Ámeliy metodlar – oqıtıwshı tárepinen shólkemlestirilgen hám baǵdarla-natuğın, oqıwshılar pikirin rawajlandırıwǵa mólsherlengen sóz, kórgizbelilik hám ámeliy jumıstıń óz ara quramalı baylanısta bolıwın kórsetedi.

Ámeliy usıllardıń túrlerine – tábiyat obyektlerin tanıp alıw hám anıqlaw boyınsha isler, hádiyslerdi baqlaw hám belgilew, tájiriye ótkeriw (tájiriye esabında máselelerdi sheshiw) kiredi.

«Átirapımızdaǵı álem» páni – baslawısh klaslardıń oqıw rejesine kiritilgen 1-2-klaslarda oqıtılatuğın oqıw páni bolıp, onı úyreniwge háptesine 1 saat ajira-tıladı.

«Átirapımızdaǵı álem» hám «Tábiyattanıw» pánleriniń oqıw shınıǵıwları – sabaq, tájiriye, sayaxat, ámeliyatlar, dalada ótkeriletuğın ámeliyatlar, baqlawlar, eksperimentler hám basqalar.

Bilimlerdi awızeki tekseriw – ol hárbir sabaqta pútkil klstan frontal (ulıwmalıq) soraw yaki ayırım oqıwshılardan individual soraw kórinisinde ótkeriledi.

Bilimlerdi jazba tekseriw – tekseriwdiń bul túri sorawlarǵa jazba juwap beriw yaki jazba tapsırma orınlaw tárizinde ótkeriledi.

Birinshi klasta qalıplestiriliwi kerek bolğan tiykargı túsinipler – «tábiyat», «janlı hám jansız tábiyat», «erte gúlleytuğın ósimlikler», «qurt-qumırısqalar», «quslar», «balıqlar», «shıbın-shirkeyler» túsiniledi.

Sabaq – sabaq degende belgili pánlerdi, belgili kólemdegi bilimlerde belgili jastaǵı oqıwshılar toparına, arnawlı tayarlıǵı bolğan qánige tárepinen beriliwi túsiniledi.

Sabaqtıń dúzilis bólekleri – shólkemlestiriw bólimi, úy tapsırmasın tekseriw, jańa materialdı bayan qılıw, oqıwshılardıń ózbetinshe islewi, jańa bilimlerdi bekkemlew, sabaq materialın ulıwmalastırıw, úyge tapsırma beriw, bahaların túsindiriw.

Programmalaştırılğan didaktikalıq kartochkalar – bunday kartochkalar úyrenilgen temanıń variantları boyınsha dúziledi. Kartochkada sorawdıń tapsırma hám oǵan úsh dana: tolıq hám tuwrı, tuwrı emes hám anıq emes juwaplar beriledi. Oqıwshı dápterine kartočka nomeri hám qawıs ishinde juwap nomerin jazıwı kerek.

Sabaqtan tısqarı islerdiń túrleri – bularǵa tiri tábiyat múyeshindegi, oqıw-tájiriybe maydanındaǵı hám tábiyatta jazǵı tapsırmalar boyınsha orınlanatuǵın isler kiredi.

Didaktika – (pedagogikanıń bólimi) tálim-tárbiya procesi.

Ekran úskenelerine – diafilm, diapozitiv hám kinofilmler kiredi.

Estetikalıq tárbiyanıń wazıypası – tábiyatta gózzallıqtı jaratıw hám onı qorǵaw, tábiyattı ańlaw, tábiyat hám jámiyette minez-qulıq hám de qarım-qatnas mádeniyatı nızamlarına boysınıw esaplanadı.

Ekskursiya sabagı – oqıtıwdıń eń joqarı kórgizbelilik hám oqıwshılardıń dóretiwshilik jekeligine tiykarlangan arnawlı forması.

Ekskursiya procesinde paydalanılatuǵın metodlar – awızeki (gúrriń, sáwbet, túsindirme), kórgizbeli (sáwbet procesinde baqlaw) hám ámeliy (oqıwshılardıń ámeliy jumıslarına basshılıq etiw).

Ekskursiya sabagınıń bas didaktikalıq maqseti miynet súyiwshilikti tárbiyalaw, miynet uqıpların síndiriw, tábiyattanıw boyınsha bilimlerdi tereńlestiriw.

Ekskursiya sabagınıń tiykarǵı dúzilis elementleri – shólkemlestiriwshı bólim, oqıtıwshınıń jol-joba beriw, oqıwshılardıń ózbetinshe islewi.

Ekskursiyadan keyin tábiyattanıwǵa baylanıslı maqalalar oqıwdıń áhmiyeti – bul sabaqtı ótiwde ekskursiyada alınǵan bilimler súwret yaki jazıwlar tárizinde bekkemlenedi.

Eksperiment – kóbinese fiziologiyalıq processlerdi úyreniwde ótkeriletuǵın tájiriybeler.

Eksperiment túrleri qısqa hám uzaq múddetli túrlerge bólinedi.

Fenologiya janlı tábiyattıń máwsimlik rawajlanıwı nızamların áhmiyetli sharayatlarǵa baylanıslı úyreniletuǵın pán.

Fluger – samal jónelisin anıqlawshı ásbap.

Frontal (ulıwmalıq) sorawdıń áhmiyeti – bunda juwap beriwge kóbirek oqıwshılardı qaratıw hám klas itibarin tartıp turıw imkanıyatı boladı.

Geografiya – latinsha sózden alınǵan bolıp, «geo» – Jer hám «grafo» – sızılmalar, «súwretleymen» mánisin ańlatadı.

Geografiya maydanshasınıń áhmiyeti – maydanshanıń áhmiyeti úlken, onda hawa rayı, Quyashtıń jaǵdayların turaqlı baqlap barıw, orındı orientirlew, aralıqtı ólshew jumısların ótkeriw, sonıń menen birge, «Tábiyattanıw» páni baǵdarlamasına baylanıslı tapsırmalardı orınlaw múmkin.

Globus – kún hám túnniń almasıwı, jıl máwsimleri, ıssılıq kontinentleri haqqındaǵı materialdı túsiniw ushın zárúr bolatuǵın Jer sharınıń modeli, onıń kishi masshtabındaǵı shar sıyaqlı kórinisi.

Gnomon – Quyashtıń gorizont ústinen biyikligin anıqlaytuǵın ásbap.

Gúrriń túrleri – aytıp beriw, táriplew, xarakterlew, túsindiriw, dodalaw.

Ekinshi klasta oqıtıwdıń tiykarǵı wazıypası – birinshi klasta belgilengen jónelislerdi jáne de rawajlandırıw.

Innovaciya túsiniǵı «jańalıq», «reforma» degen mánisti bildiredi. Keń mániste qaraǵanda, tálim sistemasındaǵı hár qanday ózgeris pedagogikalıq innovaciya esaplanadı.

Integraciya - bul sóz «birlestiriv» degen mánini bildiredi.

Aldínğı pedagogikalıq wazıypa - aldın ala, basqa oqıtıwshılardıǵa qaraǵanda, óz ishine juwapkershilik penen qaraytuǵın pedagogtıń juwapkershilik sezip, hárdayım izlenip óz wazıypasın orınlawı.

Aldínğı pedagogikalıq tájiriybenni ańlatıwshı tiykarǵı kategoriya - oqıtıwshı óz pedagogikalıq iskerliginde qollaytuǵın tálim-tárbiyanıń jańa forması, metod hám usılları.

Túsindirmeli oqıtıw sabaqlarınıń tipleri - ekskursiyadan keyin oqıw, tábiyiy obyektlardi baqlaǵannan keyingi oqıw, predmetli sabaqtan keyingi oqıw, tájiriybelerdi kórsetiwden keyingi oqıw hám basqalar.

Jansız tábiyat denelerine Quyash, Ay, Juldızlar, Jer, hawa, taslar, kiredi.

Janlı tábiyat deneleri - bular ósimlikler, haywanlar, adamlar.

Jansız tábiyat tarqatpa materialları - bularǵa granit, kvarc, ılay, qum, as duzi, temir, hár qıylı taskómir, alyumiy, shoyın, polat hám basqalar kiredi.

Korrekcıya - dúzetiw, jaqsılaw. Anomal balalardıń fizikalıq rawajlanıwındaǵı kemshiliklerdi pedagogikalıq usıl hám shara-ilajlar járdeminde ayırım bóleklerin yaki pútkilley joq etiw.

Baqlaw bul tábiyat deneleri hám hádiyselerin tábiyiy sharayatlarda maqsetke tiykarlanǵan halda tuwrıdan-tuwrı sol hádiyselerdiń barısına aralaspastan sezimler menen qabıllaw yaki laboratoriya sharayatında olardı qayta tiklew esaplanadı.

Baqlawlar túrleri dawamlıǵı hám xarakteri boyınsha qısqa múddetli hám uzaq múddetli boladı.

Kórgizbeli metodlar - hár qıylı kórgizbe quralların kórsetiw. Tálimde texnika úskenelerinen paydalanıw.

Laboratoriya úskeneleri - bularǵa laboratoriya shtativleri, úshayaqlar, spirt lampaları, probirka qoyatuǵın

shtativler, qısqışlar, sonıń menen birge, ıdıslar hám basqalar kiredi.

Mektep úlketanıwshılığınıń wazıypası – oqıwshılar tárepinen tálim-tárbiya maqsetinde hár qıylı derekler boyınsha tuwrıdan-tuwrı baqlawlar tiykarında óz úlkesi aymaqların hár tárepleme úyreniw.

Logikalıq usıllar salıstırıw, analizlew hám sintezlew, abstraktlastırıw, konkretlestiriw, baqlawshılıq hám basqalar.

Metodika – oqıw pániniń mazmunın, tálim hám tárbiya metodikası hám de formaların kórip shıǵatuǵın pán.

Metodikalıq usıl – tek metodtıń elementlerinen biri bolıp, onıń tárbiyalıq bólegi esaplanadı.

Model – nárese yaki qurılmanıń barlıq xarakterin tákirarlawshı, olarǵa uqsas kóleminiń kórinisi.

Mashqalalı sabaqtıń basqışları – mashqalalı jaǵday jaratıw hám onıń analizi, mashqalanı túsindiriw (qoyıw), mashqala sheshimin izlew, mashqalanı sheshiw hám sheshimniń tuwrılıǵın tekseriw.

Ózbetinshe jumıslardıń mazmunı tómendegishe: 1) sabaqlıq boyınsha aldınǵı úyrenilgen materialdı ózbetinshe tákirarlaw; 2) bekkemlew ushın shınıǵıwlar; 3) baqlawlar boyınsha tapsırmalar (tarqatpa material tiykarında); 4) «Kúndelikli baqlaw dápteri» menen islew; 5) «Átirapımızdaǵı álem» sabaqlıǵı menen islesiw.

Neologiya – grekshe sózden alınǵan bolıp «neo» - jańa hám «logos» – tálim, yaǵnıy jańalıq haqqındaǵı táliymat degen mánisti bildiredi.

Awızeki metodlar – oqıtıwshınıń materialdı awızeki bayan qılıwı, sáwbet, kitap penen islesiw.

Qabul qılıw – insan tárepinen átirap-ortalıq deneleri hám hádiyselerin sezimlerge tuwrıdan-tuwrı tásir qılıwında sáwlelenedi.

Qısqa múddetli baqlawlar bir nárseni qabıl qılıp alıw ushın ótkeriledi. Haywanlardıń háreketleniwini baqlaw buǵan mısál bolıwı múmkin.

Qurılma hám imaratlar – buǵan shaxta, domna pechi, suw hám samal háreketlendiriwshileri siyaqlılıardıń modelleri kiredi.

Prakseologiya – grekshe sózden alınǵan bolıp, «praks» – «háreket» hám «logos» tálim, yaǵnıy ámeliyatta qollaw haqqındaǵı tálimat degen mánisti bildiredi.

Proekcion apparatlar – bularǵa shiyshedaǵı diapozitivlerdi kórsetetuǵın proekcion shıra, tınıq perdedegi diapozitivlerdi kórsetetuǵın alloskop hám filmoskoplar kiredi.

Sanlı programmalastırılǵan tapsırmalar – bunda kartochkada tapsırma kórsetiledi hám juwaplarǵa gilt beriledi. Oqıwshı kerekli giltin tabıwı lazım.

Sáwbet túrleri – kirisiw sáwbeti, tákírarlawshı sáwbet, bayan qılıwshı sáwbet, juwmaqlawshı sáwbet.

Tábiyat – Quyash, Ay, juldızlar, Jer, hawa, suw, taslar, ósimlikler, haywanlar, adamlar – bular hámmesi tábiyat.

Tábiyattanıw - tábiyat, tábiyat hádiyseleri haqqındaǵı pán esaplanadı.

Tábiyattanıwdı baqlaw degende átirap barlıq dene hám hádiyselerin rejeli ráwishte, maqsetke tiykarlanǵan halda sanalı shólkemlestirilgen qabıl qılıw túsiniledi.

Tábiyat hádiyseleri jansız hám janlı tábiyatta bolıp ótetuǵın barlıq ózgerisler.

Tábiyattanıw boyınsha klastan tısqarı islerdiń áhmiyeti – bunda sabaqlarda alınǵan bilimler keńeyttiriledi, tereńlestiriledi hám konkretlestiriledi, tábiyattı úyreniwge qızıǵıw oyatıladı, oqıwshılar iskerligi hám erkinligi rawajlandırıladı.

Tábiyattanıw boyınsha klastan tısqarı ǵalabalıq jumıslar – bularǵa ekskursiyalar, tańlawlar, diapozitiv hám kinofilmler kórsetiletuǵın tematikalıq kesheler, hár qıylı ilajler (quslar kúni, gúller bayramı, zúraát bayramı hám basqalar) kiredi.

Tábiyattanıw boyınsha klastan tısqarı islerdiń toparları: ǵalabalıq jumıslar, topar jumısları, individual jumıslar.

Tábiyattanıw boyınsha klastan tısqarı ádebiyat oqıwdıń áhmiyeti – bul balalarda tábiyat haqqındaǵı kitaplarǵa muhabbat hám qızıǵıwshılıqtı asıradı, onı tereńirekq ańlawǵa imkan beredi, oy-pikir hám sáwbetti rawajlandıradı, átirap tábiyatqa múnásibetti tárbiyalaydı.

Tábiyattanıw kózqarasları hám túsiniklerin qalıplestiriwde – oy-pikir hám sóylew úlken ról oynaydı.

Tábiyattanıwdı oqıtıw metodıkası tábiyattanıwdı oqıtıwda balalardı hár tárepleme tárbiyalawdıń mazmunı hám metodikaların ashıp beriwshi pedagogikalıq pán esaplanadı.

Tábiyattanıw oqıtıw metodıkası pániniń bilimlendiriw wazıypaları – baslawısh klas oqıwshılarına búgingi kún talapları tiykarında denelerdiń pútkil gruppası haqqındaǵı ulıwmalasqan bilimlerdi jetkiziw esaplanadı.

Tábiyattanıwdı oqıtıw metodıkası pániniń tárbiyalıq wazıypaları – estelik, ekologiyalıq, ádebiy, watan súyiwshilik, tábiyatqa muhabbat hám onı saqlaw, fizikalıq tárbiya beriw esaplanadı.

Tábiyattanıw páni – bul 3-4-klaslarda oqıtılatuǵın oqıw páni bolıp, onı úyretiwge háptesine 1 saat ajratıladı.

Tábiyattanıw túsinikleri – ulıwmalıq áhmiyetli belgileri menen birlestirilgen obyekt, hádiyseler, denelerdiń pútkil toparı haqqındaǵı ulıwmalasqan bilimler.

Tábiyattanıw kózqaraslardı hám túsiniklerin qalıplestiriwde oy-pikir hám sóz úlken ról oynaydı.

Tábiyattanıwdı oqıtıw metodları – úsh tiykarǵı gruppaaǵa bólinedi: awızeki metodlar, kórgizbeli metodlar, ámeliy metodlar.

Tábiyattanıw sabaqlarına qoyılǵan talaplar – didaktikalıq, psixologiyalıq hám gigenalıq.

Tábiyattanıw sabaqlarınıń tipleri – kirisiw,birlesken, predmetli, tákirar-lawshı-ulıwmalastırwshı, jańa material úyreniletuǵın, bekkemlew hám basqa.

Tábiyiy kórgizbeli qurallar tábiyat deneleri esaplanadı.

Tábiyiy deneler hám olardıń kórgizbeli súwretlerine taw jınısları, metallar, topıraq úlgileri, ósimlik hám haywanlar kiredi.

Tábiyiy metodlardıń áhmiyeti – bunda oqıwshılarga keń bilimler beriledi, bul olardı ózbetinshe bilim alıwǵa úyretedi.

Analiz – pútkillikti belgilengen bóleklerge ajratıw, arnawlı belgilerge bóliw, uqsas nárselerde ayırmashılıqtı ajırata biliw.

Analiz hám sintez – pikirlewdiń eń áhmiyetli usılı bolıp, onıń járdeminde túsinipler qalıplestiriledi.

Tájiriybe – oqıtıw metodı bolıp, onıń járdeminde úyrenilip atırǵan hádiyse nızamlıların anıqlawǵa járdem beriwshı sharayatlar jaratıladı.

Tákirarlaw – bunda ulıwmalastırw sabaqlarında súwretlerden tısqarı, aldınıǵı kórimegen otkritkalaradan, kitap, jurnal hám gazetalaradıń súwretlerinen paydalanıladı, bul materialdıń ózlestiriliwin tekseriwge járdem beredi.

Tákirarlawshı ulıwmalastırwshı sabaq ádette tema úyrenilgennen keyin ótkeriledi, onıń didaktikalıq maqseti aldınıǵı ótilgen qatar sabaqlar mazmunın bir-birine baylanıstırw, olardaǵı eń áhmiyetli máselelerdi anıqlaw hám ulıwmalıq, pútkil tema boyınsha ulıwmalasqan juwmaqlar shıǵarıw esaplanadı.

Tálim-tárbiya procesi oqıtıwshınıń úyretiwshilik iskerligi menen oqıwshı-lardıń oqıw iskerliginiń jıyıtıǵı.

Salıstırw nárese hám hádiyseler ortasındaǵı uqsaslıq hám pariqlıq belgilerin anıqlaw bolıp tabıladı. Sonıń menen birge, aqlıy analiz qılıw esaplanadı.

Shólkemlestiriwshilik usıllardıń áhmiyeti – bular menen oqıwshılardıń dıqqatı, qabil qılıwı hám jumısı baǵdarlanadı.

Texnikalıq usıllarǵa hár qıylı úskenerler, járdemshi qural hám materiallardan paydalanıw kiredi.

Tezis tipindegi kartochka-tapsırmalar – bunda tábiyattanıw obyektleriniń atları kiritiledi, oqıwshılar juwaplarında kerekli obyektlerdiń atın jazbaydı, tek tiyisli sandı bayan etedi.

Uzaq múddetli baqlawlar – bular waqıt aralıqları menen bólingen, lekin jalǵız úziliksiz processti payda etken qatar hádiyselerdi qamtıp aladı. Ósimliktiń ósiwi, tereklerdegi japıraqlar reńiniń ózgeriwin, quslardıń uship ketiwin baqlawlar buǵan mısıl bolıwı múmkin.

Jeke túsinikler – ol yaki bul denelerge, hádiyselerge tán bolǵan jeke belgiler.

Jıynalǵan túsinikler– ulıwmalıq belgilerge iye bolǵan jeke túsiniklerden quraladı.

Jer júzi modelleri – buǵan taw, tóbeshik, dárya oazisleri, dárya hám olardıń ilmekleri, opırılıw, tik jarlardıń geografıyalıq modelleri kiredi.

Jazba tekseriw usılları – tezis tipindegi programmalastırılǵan tapsırmalar, sanlı diktantlar, programmalastırılǵan kartochkalardan paydalanıw.

Úlketanıw múyeshi materialları – úsh bólimge ajratıladı: «Biziń úlke», «Hawa rayı», «Hawa rayı kalendarı» hám «Tábiyat belgileri».

Úlketanıw materiallarınan tábiyattanıw sabaqlarında paydalanıwǵa oqıtıwshınıń jergilikli úlketanıw materiallarınan tábiyattanıwdı oqıtıwda túsindiriw, salıstırıw hám kórsetiw ushın paydalanıwı, oqıwshılardıń olardan kópǵana tábiyat hádiyselerdi tuwrıdan-tuwrı qabil qılıp alıwı kiredi.

Oqıtıw metodi – oqıtıwshınıń bilimler beriw hám olardı oqıwshılardıń ózlestirip alıw usılı esaplanadı.

Oqıwdıń forması - tárbiyalıq tálim procesinde oqıtıwshı tárepinen paydalanılatuǵın oqıwshılardıń oqıw iskerligi hám onı ótkeriw (klasta, tábiyatta) sharayatlarına muwapıq halda shólkemlestiriw.

Oqıwshılar bilimin bahalaw - ushın, aldın ala, oqıwshılar temanı qánshelli anıq hám durıs túsingenligi, juwaptıń anıqlıǵı hám tolıqlıǵı, sonıń menen birge, onıń forması, yaǵnıy bayan etiwdiń izbe-izligi hám durıslıǵı esapqa alınadı.

PAYDALANILGAN ÁDEBIYATLAR

1. Karimov I.A. Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. T., 1997.
2. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. T., 1997.
3. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. T., 1997.
4. «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonun. T., 1997.
5. «Boshlang‘ich ta’lim» (1-4-klaslar uchun o‘quv dasturlari). 7-maxsus son. T. 1999.
6. Аквалиева Г.Н. Природоведение в малокомплексной школе. М., 1988.
7. Belskaya Y.M., Grigoryans A.G. Tabiyatshunoslikni o‘qitish. T., 1986.
8. Belskaya Y.M., Grigoryans A.G. Tabiyatshunoslikni o‘qitish. (3-qism). T., 1988.
9. Belskaya Y.M., Grigoryans A.G. Tabiyatshunoslikni o‘qitish. (4-qism). T., 1991.
10. Бельская Е.М., Григорьянц А.Г. Обучение природоведения. – Т., 1992.
11. Болтаев Б.М. Абу Али ибн Сино – великомыслитель учёный, энциклопедист средневекового Востока. Т., 1980.
12. Горощенко В.П., Степанов И.А. Методика преподавания природоведения. Т., 1984.
13. Grigoryans A.G. Malkina L.G. Atrof tabiat bilan tanishtirish (1-qism). T. 1987.
14. Grigoryans A.G., Malkina L.G. Atrof tabiat bilan tanishtirish (2-qism). T. 1987.
15. Григорьянц А.Г., Малкина Л.Г. Ознакомление с окружающим миром. Т. 1987
16. Григорьянц А.Г. Методика преподавания природоведения. Т. 1988.
17. Григорьянц А.Г., Малкина Л.Г. Окружающий мир. Т. 1991.
18. Grigoryans A.G. Tabiatshunoslikni o‘qitish. T. 1992.

19. Grigoryans A.G. Atrofimizdagi olam (1-sinf uchun darslik). T. 2001.
20. Grigoryans A.G. Atrofimizdagi olam (2-sinf uchun darslik). T. 2002.
21. Grigoryans A.G. Tabiatshunoslik (3-sinf uchun darslik). T. 2001.
22. Grigoryans A.G. Tabiatshunoslik (4-sinf uchun darslik). T. 2001.
23. Захлебный А.Н. и др. Энциклопедическое образование школьников во внеклассной работе. М. 1984.
24. Zaripov K. Yangi pedagogik texnologiya. J. «Xalq ta'limi», 1999.
26. Yo'ldoshev J. Pedagogik innovatsiyalarni hayotga tatbiq etishning tashkiliy asoslari. J. «Xalq ta'limi», 1999. 4-son.
27. Mahmatmurodov Sh. M., Ziyadullayev X.Z., Nuriddinova M.I. Boshlang'ich ta'limning milliy-istiqloliy muammolari. T. 1996.
28. Nuriddinova M.I. Tabiatshunoslikni o'qitish metodikasi: tarixiy va nazariy asoslari (muammoli leksiya kurs). Samarqand. 2003.
29. Nuriddinova M.I. Tabiatshunoslikni o'qitish metodikasi: uslub va shakllari (muammoli leksiya kurs). Samarqand. 2003.
30. Tursunov Q.N., Nuriddinova M.I. Boshlang'ich sinflarda ekologik tarbiya asoslari (o'quv qo'llanma). Samarqand. 2003.
31. Пакулова В.М., Кузнецова М.И. Методика преподавания природоведения. М. 1990.
32. Pulatova X.M. Tabiatshunoslikni maxsus o'qitish metodikasidan (ma'ruza matnlari). T. 2000.
33. Rasulov M. O'rta Osiyo tabiatshunoslik fanlari tarixi. T., 1993.
34. Суворов Г.Ф. Средства обучения и методика их использования в начальной школе. М., 1990.

35. Haydarov Q.H., Haydarov X.Q. Tabiatshunoslik asoslari va bolalarni atrof tabiat bilan tanishtirish metodikasidan laboratoriya mashg'ulotlari. T., 1990.

36. Haydarov Q., Nishonov S. Tabiatshunoslik asoslari va bolalarni atrof tabiat bilan tanishtirish. T. 1992.

MAZMUNÍ

KIRISIW	3
---------------	---

I BAP. TÁBIYATTANIWDÍ OQÍTÍW METODIKASÍ – PEDAGOGIKA PÁNI SÍPATÍNDA

2-§. Shıǵıs oyshıllarınıń insandı qorshap turǵan tábiyat penen baylanısları haqqındaǵı kózqarasları.....	12
3-§. Tábiyattanıwdı oqıtıw metodikası pániniń qısqasha tariyxı. Ózbekstannıń baslawısh klaslarında tábiyattanıwdıń oqıtılıwı.....	21
4-§. Tábiyattanıw pánin oqıtıwda bilimlendiriw integraciyası hám innovaciyası.....	32

II BAP. TÁBIYATTANIWDI OQITIW METODINIŇ TEORIYALIQ TIYKARLARI

1-§. Tábiyattanıwdıń tálim, tárbiyalıq hám rawajlandırıwshı wazıypaları.....	54
2-§. Tábiyattanıwdı oqıtıw principi.....	64
3-§. Baslawısh klaslarda tábiyattanıw pániniń mazmunı.....	76
4-§. Baslawısh klas oqıwshılarınıń tábiyattanıw haqqındaǵı kózqaras hám túsiniklerin qalıplestiriw hám de rawajlandırıwdıń stillik tiykarları.....	90
5-§. Tábiyattanıwdı oqıtıw quralları.....	103
6-§. Tábiyattanıwdı oqıtıwdıń materiallıq bazası	111

III BAP. TÁBIYATTANIWDI OQITIW STILLERI

1-§. Oqıtıw metodları haqqında túsinik. Tábiyattanıwdı oqıtıwdıń awızeki stilleri, olardıń túrleri.....	127
2-§. Tábiyattanıwdı oqıtıwdıń kórgizbeli usılı. Baqlaw usılı, onıń túrleri.....	139
3-§. Tájiriybe – tábiyattanıwdı oqıtıwdıń jetekshi usılı sıpatında, ámeliy usıllar, olardıń túrleri.....	154

4-§. Tábiyattanıwdı oqıtıwda túrli usıllardan paydalanıw, mashqalalı oqıtıwdı hám oqıw procesinde onnan paydalanıwdı ámelge asırıw.....	165
---	-----

IV BAP. BASLAWISH KLASLARDA TÁBIYATTANIW PÁNIN ÚYRENIWDIŃ FORMALARI

1-§. Tábiyattanıwdı oqıtıwdıń formaları. Sabaq tábiyattanıwdan alıp barılatuǵın oqıw tárbiya isiniń tiykarǵı forması ekenligi.....	182
2-§. Ekskursiya sabaǵı hám onıń baslawısh klas oqıwshılarınıń tábiyattanıwdı úyreniwdegi ornı.....	202
3-§. Tábiyattanıwda klastan tısqarı jumıslar, olardıń túrleri.....	209
4-§. Bilimlerdi tákírarlaw, oqıwshılardıń bilim, uqıp hám kónlikpelerin tekseriw, onıń túrleri.....	219

V BAP. BASLAWISH KLASLARDA TÁBIYATTANIWDIŃ OQITIWDIŃ METODIKALIQ QÁSIYETLERI

1-§. 1-2-klaslarda «Átirapımızdaǵı álem» sabaqlıǵın oqıtıw metodikası.....	234
2-§. 3-4-klaslarda «Tábiyattanıw»dı oqıtıw metodikası.....	258
Túsindirme sózlik.....	272
PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR	282

Esletpe ushin

**Nuriddinova Maysara Ikramovna
Seytjanova Ulbosin Qudaybergenovna
Abdijabbarova Jamila Tilepbaevna
Mirzabekova Gumshagul Xojabekovna**

TÁBIYATTANÍWDÍ OQÍTÍW METODIKASÍ

(oqıw qollanba)

Bas redaktor: K. M. Koshanov

Tex.redaktor: U. Vohidov

Korrektor: Z. B. Baltabaeva

Operator: D. O'rinova

Licenziya: AI №152, berilgen waqti 16.02.2016
Original-maketten bosıwǵa ruqsat etildi 17.07.2020-j.
Formatı 60x84 ¹/₁₆. Kegli 11.5. «Cambria»
garniturası. Ofset usılında basıldı. Kólemi 18,0 b.t.
16,74 shártli b.t. Nusqası 100 dana. Buyırtpa 13/07.

«Muxr-Press» baspası. 100160. Tashkent qalasi,
Do'stlik-1. E-mail: yunusali_1987@mail.ru

«Shafolat Nur Fayz» MCHJ baspa-poligrafiyasında
chop etildi. Tashkent qalasi, Maxorat koshesi, 71.
Telefon: (890) 000-33-93